ROGER DOUGLAS

SZTÁLINGRÁD

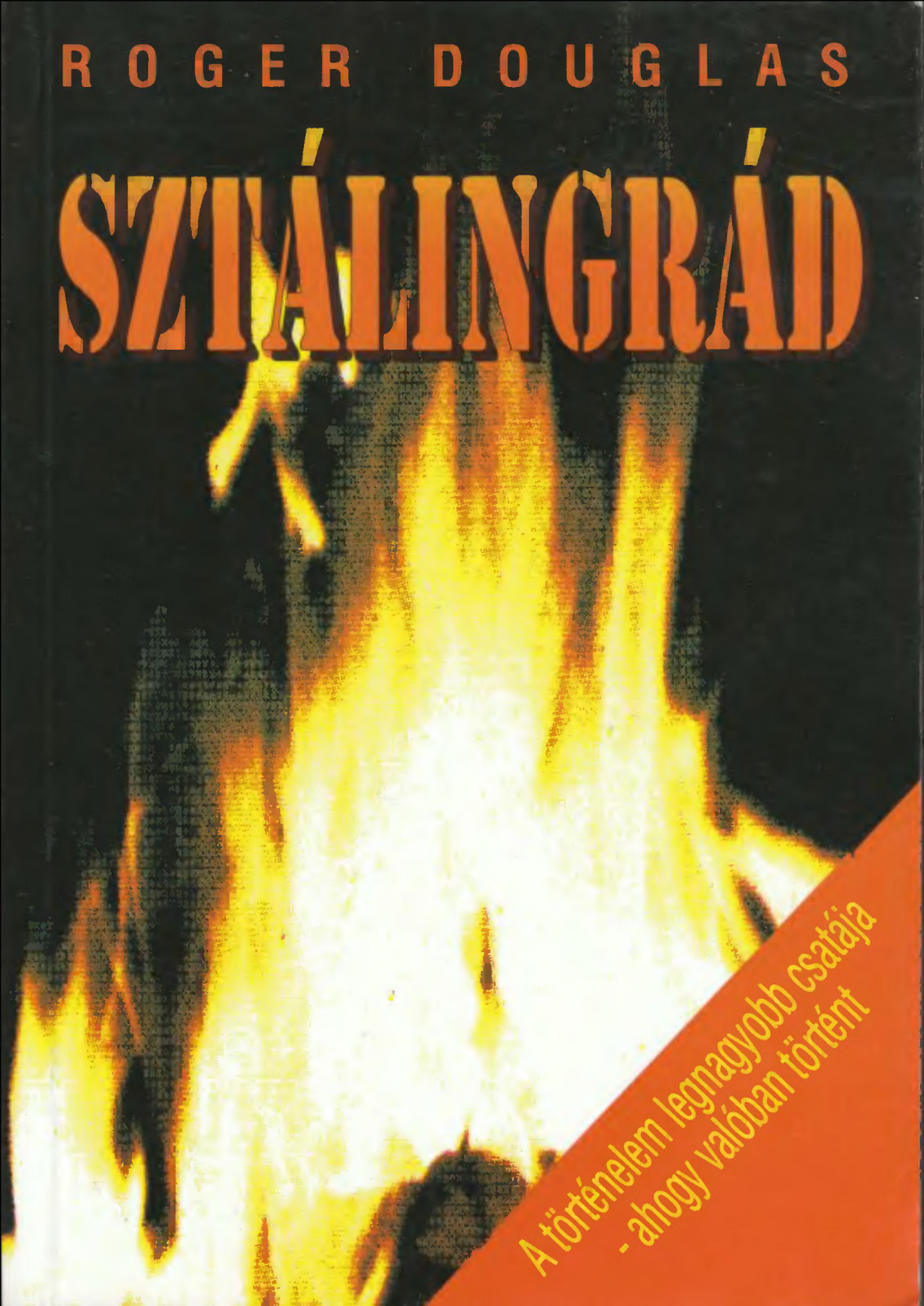

A történelem legnagyobb csatája
- ahogy valóban történt

Roger Douglas

SZTÁLINGRÁD

Roger Douglas

SZTÁLINGRÁD

a történelem legnagyobb csatája

LITTORIA KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST

A mű eredeti címe:
The Stalingrad Battle
– the greatest struggle of the history –

Fordította
KALLÓS PÉTER

A magyar szöveget az eredetivel egybevetette
FODOR P. TAMÁS

© Copyright LITTORIA Könyvkiadó
Budapest, 1992
© Hungarian translation Kallós Péter, 1992

ISBN 963 7854 04 5

Felelős kiadó a LITTORIA Könyvkiadó ügyvezető igazgatója
Felelős szerkesztő Hárs György
Műszaki szerkesztő Bezúr Györgyi
A borítót tervezte Németh János
Készült a Zenemű Nyomda Kft.-ben, Budapest, 49 759/92.
Felelős vezető Tóth Béláné ügyvezető igazgató

I.

Az olvasó ne keresse Sztálingrád nevét a mai térképeken. Sztálingrád nevű helység nincs.

Sztálingrádot átkeresztelték.

A második világháború kezdetén Sztálingrád – a hasonnevű közigazgatási terület székhelye – félmillió, más adatok szerint hatszázezer lakost számláló város volt. A Volga nyugati partján feküdt. Kereken huszonöt kilométer hosszan nyúlt el a folyó mentén. Mélységének terjedelme jóval csekélyebb, néhol öt-hat, néhol egy-másfél, másutt két kilométer volt csupán.

A katonai elemző számára elég a futó pillantás a térképre, hogy megállapítsa: a város fekvése, kiterjedése, valamint lakóinak száma egyaránt nagy közlekedési csomópontban elhelyezkedő iparvárosra utal.

Sztálingrád valóban az volt.

Eredeti nevén Cáricinnak hívták. Akkor is közigazgatási székhely volt, kisváros, amilyen tucatszám akadt a cári Oroszországban. Semmiben sem különbözött a többi porfészektől. A polgárháború idején stratégiai jelentőségre tett szert. A Vörös Hadsereg alakulatai Sztálin irányításával szétverték a Cáricin ellen felvonuló Krasznov tábornok hadosztályait, s győzelmükkel biztosították a forradalmi hátország kenyérgabona-ellátását.

Később, évek múltán Cáricint nemcsak ezért nevezték el a bolsevikok pártjának főtitkáráról, Joszif Visszárionovics Sztálinról. Sztálingrádban épült fel az ötéves tervek első gigantikus gyáróriása, a Traktorgyár, amely mellé néhány esztendő leforgása alatt hatalmas ipari létesítmények sorakoztak: a Vörös Október gyár, a Barikád gyár, a Hajógyár. A mammut-üzemek Sztálingrádot valóságos jelképpé tették a Szovjetunióban, Sztálingrád az új élet, a biztos megélhetés, a lázas ütemű munka szimbólumává vált. Fejlődése tükrözte az egykori cári birodalom életében végbement változásokat. Sztálingrád modern nagyváros lett, korszerű iparral, közlekedéssel.

A Szovjetunió vezetői tudták, sietniük kell az építkezéssel. Tudták, a béke törékeny: nem kerülik, nem kerülhetik el az összecsapást. Helyesen számítottak.

A fasiszta Német Birodalom és szövetségesei 1941 nyarán törtek be a Szovjetunió területére. Adolf Hitler hadosztályai az év végén Moszkva előtt álltak, a Vörös Hadsereg Moszkva peremén állította meg őket.

A hitleri propagandagépezet világrengető győzelmekről harsogott. A német csapatok és szövetségeseik Leningrád falai alatt, Moszkva közelében, az orosz mezőkön és az ukrán sztyeppén teleltek át. A fasiszta propaganda Téltábornok számlájára írta az elmulasztott sikereket: Leningrád bevételét, Moszkva elfoglalását. A német katonai szakértők bizonyosak voltak benne, az elkövetkező tavaszi-nyári hadjáratuk eredményeként a szovjet állam megsemmisül. Ebben a német hadvezetés is biztos volt. Az újságok, a rádió ennek megfelelően ontotta a győzelmi híreket. Veszteségekről, vereségről szó sem esett.

A német csapatok és szövetségeseik a térkép tanúsága szerint valóban a végső győzelem küszöbén álltak. Elfoglalták a Szovjetunió európai részének roppant területeit, fővárosát fenyegették.

A térkép csalóka jószág. Bármit mutat is, nem dönti el a háborút.

A megszállás tény volt. A németek és szövetségeseik mélyen behatoltak a szovjet-ország testébe, a test azonban élt. Látszólag vereséget szenvedett, valójában ekkor aratta első nagy győzelmét. Roppant győzelem volt! A Vörös Hadsereg elérte, amit a Német Birodalom hadseregével szemben sem a lengyel, sem a francia, se más haderő nem tudott elérni: meghiúsította a német hadvezetés stratégiai elképzelésének valóra váltását.

A német hadvezetés ugyanolyan villámháborúnak tervezte a Szovjetunió elleni támadását, mint amilyennel lerohanta Lengyelországot, térdre kényszerítette Franciaországot, Belgiumot, Hollandiát. A villámháború kifejezést annak idején sokan propagandaszólamnak tartották. Nem az. A villámháború katonai elmélet, amelynek lényege, hogy a támadó erő a háború kezdetén váratlan, rendkívüli erejű – mindenekelőtt a légierő meg a páncélos magasabb egységek tömeges bevetésével mért, nagy mélységű – csapások sorozatával akkora és oly gyors sikert érjen el, hogy az ellenfélnek ne maradjon se ideje, se módja fegyveres erőinek, valamint a fegyveres erőket szolgáló gazdasági erőforrásainak mozgósítására. Köznapi nyelvre fordítva, gyorsan ak-

korát ütni az ellenfél fejére, hogy az ne tudja összeszedni erejét, s ne tudjon visszavágni.

A német hadvezetés villámháborús elképzelései a Moszkva alatti ütközetekben szertefoszlottak. Moszkvát nem sikerült bevenni, Moszkva alól vissza kellett vonulni. A német tábornokok előtt világossá vált, hogy hosszabb háborút kell vívniuk, amely nagyobb erőfeszítéseket követel, mint amire számítottak.

A Vörös Hadsereg sikere nem volt látványos győzelem, de győzelem volt a javából. Igaz, csapatai hátráltak a túlerő elől, de a németek és szövetségeseik a háború első négy hónapja alatt kereken hétszázötvenezer katonát vesztettek. Minden hónap előnyomulás majd kétszázezer katonájukba került. A Vörös Hadsereg Moszkva alatt megállította a németeket, háromszázötvenezernél több német katonát, többezer repülőgépet, harckocsit, löveget pusztított el, ám a németek még mindig túlerőben voltak. És ami ennél több: a hadászati kezdeményezést is a kezükben tartották. A Vörös Hadsereg harcolva hátrált, az ország azonban időhöz jutott, lehetősége nyílt, hogy mozgósítsa erőforrásait.

A fennmaradt dokumentumok alapján megállapítható: a német hadvezetés vajmi kevésre értékelte a szovjetország erőforrásait, hadiiparának képességét. A német tábornokok a Vörös Hadsereg fegyverzetét gyengébbnek tartották saját csapataik fegyverzeténél, gazdasági erőforrásairól pedig fel sem tételezték, hogy háborús termelése felülmúlja a német hadiipar produktumát. Mellesleg: abban az időben szinte az egész európai szárazföld ipara a német hadikapacitás növelésének szolgálatában állt. Ennek tudatában vélekedtek úgy, hogy még egy nagy nyomás, és a Szovjetuniónak befellegzett, utána pedig könnyűszerrel térdre kényszerítik a Szovjetunió szövetségeseit, mindenekelőtt Nagy-Britanniát. A német tábornokok furcsa, valamiféle megmagyarázhatatlan szláv makacsságnak tartották a Vörös Hadsereg katonáinak ellenállását. A német tábornokok hittek az erejükben, hittek a német katona nimbuszában – győzni akartak, s a győzelemmel, a világ feletti uralom birtokában a német nép számára soha nem látott jólét alapját akarták megvetni.

Még egy nagy nyomás ...

Ezt a „nyomást" készítette elő a führer vezérkara 1942 kora tavaszán.

II.

A sztálingrádi csata kezdetét illetően a történészek véleménye meglehetősen eltérő. Eltérő a visszaemlékezések szerzőinek véleménye is. Sokan a csata kezdetét attól a naptól számítják, amelyen a Német Birodalom és szövetségeseinek csapatai megkezdték a harcot magáért a városért. Mások jóval korábbi időpontot jelölnek meg, abból kiindulva, hogy a város megközelítési útjaiért folytatott összecsapások szervesen hozzátartoznak a városért vívott küzdelemhez. Vannak akik védelmi és támadó szakaszra tagolják a hadműveletet, s mindkét szakaszt még további szakaszokra bontják, részben a helyszín, részben a harc fázisai, illetve a harc lefolyásának jellege szerint. Akadt katonai szakértő, aki úgy vélte, hogy a sztálingrádi csata akkor kezdődött, amikor Adolf Hitler utasítást adott a város bevételére, s akadt olyan is, aki szerint a kezdet onnan számítandó, amikor a Vörös Hadsereg legfelsőbb főparancsnoka, Sztálin, elrendelte a város védelmét.

A csata kezdetének naptári meghatározása tehát vitatott. Felesleges volna egyik vagy másik dátum mellett lándzsát törni. Ennél sokkal lényegesebb néhány előzmény ismerete.

Ha valaki tárgyilagosan tekint végig a hadművelet eseményein, óhatatlanul arra a következtetésre jut, hogy a sztálingrádi csata úgy tükrözi az egész második világháborút, mint egyetlen csepp víz a tengert. Ilyen értelemben a kezdet meghatározásához jóval távolabbi időpontra kell visszanyúlni. Egy-egy csata – minden korban – egyáltalán nem ott kezdődik, ahol megvívják. A csata, bizonyos vonatkozásban ott kezdődik, ahol a fegyvert kovácsolják.

Ebben az értelemben a sztálingrádi csata is ott kezdődött.

Nyilvánvaló, hogy bármilyen óriási is valamilyen ütközet, önmagában, a háború egészéből kiszakítva vizsgálni, teljességgel ésszerűtlen. A csata mindig az egész háború része, s ebben a tekintetben nem egyéb, mint az adott ország, illetve állam politikájának szerves folytatása.

A sztálingrádi csata is az volt.

Erről a történészek is, katonai szakértők is gyakran megfeledkeznek, vagy éppenséggel tudni sem akarnak róla. A gondolatmenet azonban kézenfekvő: ahol nem kovácsolnak fegyvert, nem lehet háborút – ezen belül csaták egész sorát – vívni.

A szovjethatalom időben kezdett hozzá a fegyverek kovácsolásához. Ezt később a háborút követően, Sztálin halála után – éppen a Szovjetunióban – cáfolták, tagadták, igencsak hevesen. A tények viszont makacs dolgok. A tények azt mutatják, hogy a Szovjetunió vezetői mindjárt a polgárháború befejeződése után számoltak újabb háború lehetőségével, és készültek rá. Az ötéves tervek keretében végrehajtott monumentális iparosítás a korábbi cári birodalom elmaradottságának felszámolását célozta ugyan, de azzal egyidejűleg megvetette az alapját a modern fegyverek gyártásának, az ország védelmi képességei kifejlesztésének is. Az iparosítás politikájának mégis számos ellenzője, akadályozója volt. Érthető: az ipar – mindenekelőtt az ipar alapjául szolgáló bányászat, kohászat, nehézipar – létrehozása iszonyúan nagy, lassan megtérülő pénzösszegekbe kerül. Voltak, akik úgy vélekedtek, hogy a rendelkezésre álló pénzt inkább a könnyűipar, a fogyasztási cikkeket gyártó ipar fejlesztésére kellene fordítani – a befektetés gyorsabban megtérül, és a nép életszínvonala látványosan emelkedik. Le kell szögezni, hogy a szovjet párt- és állami vezetés következetesen végrehajtotta az iparosítás – annak idején sztálininak nevezett – programját, elhárított előle minden akadályt, félresöpört az útjából minden akadályozót.

Banális megállapítás, ám tény: a sztálingrádi csata gyökerei visszanyúlnak ahhoz az iparosítási programhoz, amely a szovjet-világot elmaradott paraszti országból ipari nagyhatalommá emelte. Ilyen ipari háttér nélkül a sztálingrádi csatát megvívni lehetetlen lett volna. Ugyancsak lehetetlen lett volna végigküzdeni olyan ideológia és mentalitás nélkül, amit akkor szovjet szellemiségnek neveztek.

A kifejezésnél nem árt elidőzni. A kor szovjet szellemiségének fogalma manapság magyarázatra szorul.

A kor szovjet szellemiségének alapvető jellemzője a forradalmiság volt, amely szinte megacélozta a szovjet ember, a szovjet katona gerincét, s tömeges hősiességet váltott ki belőlük. A forradalmi cselekvőkészség, a kollektivitás, az béreség kifejlesztése célzatos, irányított nevelőmunkán alapult, amelynek eredményeként a szovjet ember, a szovjet katona tudata bizonyos vonatkozásokban megelőzte köznapi létét, életét.

Nagy szó. Érdemes eltűnődni rajta.

Sokan manapság úgy vélik, hogy a Szovjetunió a háborút megelőző időszakban kizárólag a sztálini önkényuralom és a törvénysértések idejét élte. Aki ezt állítja, elárulja magáról, hogy sejtelme sincs a forradalmi, kommunista típusú pártok felépítéséről és működéséről, továbbá arról a történelmi tényről sincs tudomása – vagy nem akar tudomást venni róla –, hogy még a legszemélyibb diktatúra sem egyetlen ember uralma vagy hatalma.

Törvénysértések azonban voltak. Nagy számban voltak. Ez kétségtelen.*

A szovjetállam vezetőinek annak idején számolniuk kellett a velük ellenséges környezet kihívásaival, amelyek – egyebek között – kémek elfogásához, elítéléséhez is vezettek. Máshoz is. Túlkapásokhoz, jogtipráshoz. A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának Központi Bizottsága 1938 januárjában határozatot hozott a túlkapások, jogsértések felszámolására. Az okmánnyal – bármily figyelemre méltó dokumentum – itt nem volna érdemes foglalkozni, ha nem szerepelne benne Sztálingrád neve. Szerepel. Maga a határozat megtalálható a Függelékben, ezért ismertetése felesleges.

A határozatot elolvasva nyilvánvaló: nem a véletlen műve volt, hogy megjelenése után néhány nappal a Sztálingrádi területi Pártbizottság új első titkárt kapott. Alekszej Szemjonovics Csujanov Moszkvából Sztálingrádba érkezve átvette hivatalát. Elsőként a Belügyi Népbiztosság területi főnöke, Sarov jelentkezett nála telefonon, arra kérte, fogadja őt és Szakot, a nyomozási osztály vezetőjét. Szeretnének bemutatkozni, s rögtön megoldhatnának néhány halaszthatatlan ügyet. Csujanov – kivonatosan – így írja le az esetet:

* A korszak német sajtója nem közölt adatokat a Szovjetunióbeli törvénysértésekről, aspektusából azonban az derült ki, hogy a Szovjetunió a rabok országa. Évtizedek múltán a Gorbacsov féle szovjet „reformtörténészek" produkálták az adatot, amely túltett Goebbels doktor Propaganda Minisztériumának híresztelésein is: negyven millió ember meggyilkolását írták Sztálin számlájára. Az adat mozgósítási szakember szemével nézve nemcsak képtelenség, de nevetséges. Ha egy százhetvenhat milliós (1941-ben ennyi volt a Szovjetunió népessége) lakosú országból negyven millió, nyilván katonaköteles korú embert megöltek – a fogva tartottak számát meg sem említve, – akkor kik harcolták végig a háborút, és kik vívták ki a győzelmet? Érdemes kicsit számolni. Durván leegyszerűsítve: a lakosság fele – 88 millió ember – nő, tömegesen eleve nem alkalmas hadviselésre, a férfiak egynegyede túl koros, egynegyede túl fiatal. Ha a katonai szolgálatra alkalmas maradék negyvennégy millió emberből negyvenet kiirtottak volna, akkor nemcsak a harcoló hadsereget nem tudták volna kiállítani, de a hadsereg tevékenységét (fegyverzet-, és lőszergyártás és utánpótlás, élelmezés, ruházati felszerelés, üzemanyagellátás, szállítás stb.) biztosító ipari háttér se működhetett volna. A törvénysértések valós adatainak kiderítése a jövőre, a „reformtörténészek"-nél jóval elfogulatlanabb történészekre vár.

„Igent mondtam, és közöltem, hogy este nyolc órakor várom.

A célzás a „halaszthatatlan ügyekre", óvatosságra intett ... Amikor a Központi Bizottságban dolgoztam, sok olyan dokumentum került a kezembe Sztálingrádból, Asztrahányból és a körzetekből, amelyben a szocialista törvényesség megsértéséről, a kollektív vezetés lenini elvének semmibevevéséről, becsületes emberek ellen indított alaptalan üldözésekről panaszkodtak ... A becsületes emberek üldözésével különféle karrieristák, kalandorok és szélhámosok foglalkoztak, akik bekerültek a párt-, és az állam vezető testületeibe, és a tisztességes emberek elleni hajszával igyekeztek érdemeket szerezni. Az üldözések ahhoz is jól jöttek, hogy az illetők biztosítsák magukat az esetleges vád ellen, miszerint csökkent az éberségük ...

Előttem aktacsomó, a januári határozat vitájának jegyzőkönyveivel és a helyi döntésekkel. A vállalatoknál, a terület kolhozaiban és hivatalaiban taggyűléseket tartanak, a kommunisták leleplezik a rágalmazókat meg a karrieristákat, követelik a vezető testületektől, javítsák ki a hibákat. Az anyagok alapján úgy tetszik, a terület pártszervezeteiben megkezdődött a lenini normák helyreállítása a pártéletben. Vajon mindenütt?

A formaságokon hamar túlestünk. A Belügyi Népbiztosság területi hivatalának vezetői helyet foglaltak. Sarov kezdte:

– Az elintézendő ügyek halaszthatatlanok. Időt azonban nem sokat vesznek el tőlünk. Csak alá kell írnia a jegyzőkönyvet, amely felsorolja a párt és a nép néhány ellenségét.

Átnyújtotta a névsort.

– Az ügyeket alaposan ellenőriztük – tette hozzá Szak. – Ha akarja, átszólhat a területi ügyésznek, és megkérdezheti.

– Rendben van, megkérdezzük, ha szükség lesz rá. Egyelőre nem írom alá a jegyzőkönyvet. Hagyják itt ... A nyomozóosztály vezetője áthozza az elítéltek valamennyi aktáját. Együtt átnézzük, nem sietjük el a dolgot.

– Nem értem önt – csattant fel Sarov. – Ön a saját rendjét akarja bevezetni az ügyek vizsgálatában? Szerintem ez bizalmatlanság a szervek iránt.

– Téved. Ha azt javaslom, hogy valamilyen ügyet együtt tekintsünk át, az azt jelenti, hogy bízom önökben. Névsort látatlanban aláírni bűncselekmény lenne! Jöjjenek vissza két óra múlva, ha kell egész éjszaka tárgyalunk. Személy szerint megvizsgálunk minden ügyet.

– Szóval mégsem bízik a mi szerveinkben és az ügyészségben? Túlságosan korán kezdi ...

– Köteles vagyok nemcsak bízni, hanem ellenőrizni is. Nem értem, miért háborodik fel? Ismétlem: jöjjön vissza este tízkor, ahogy mondtam.

Este tízkor Szak lépett a szobába, nagy paksaméta nyomozati anyagot tett az asztalra.

– Hol van Sarov? – kérdeztem.

– Megbízott, hogy tegyek mindenről jelentést. Úgy látszik, megbetegedett.

– Úgy, úgy ... Akkor jelentsen minden ügyet külön-külön, és adja ide a papírokat ...

Reggel öt óráig tárgyaltunk. Szak felélénkült.

– Minden ügyet átnéztünk ...

– Akkor megpihenhetünk.

– Mi a véleménye az ügyekről?

– Negatív. Így mondja meg Sarovnak.

Sarov reggel izgatott hangon telefonált.

– Mivel fejeződött be a nyomozati anyagok áttekintése?

– A nyomozásokat a szovjet törvények megsértésével, a párt- és a kormányhatározatokkal ellentétesen végezték. Javaslom, hogy a nyomozásokat mint megalapozatlanokat szüntessék meg, a vizsgálati fogságban lévő letartóztatottakat pedig azonnal bocsássák szabadon.

– Erről jelentést teszek Moszkvának ...

– Tegyen! Moszkva majd eligazítja!

A történetnek ezzel nincs vége. Csujanov asztalán még délelőtt felberregett az úgynevezett kormányvonal telefonkészüléke. A párt politikai bizottságának tagja, Malenkov telefonált.

– Mit csinált maga ott? Jelentést kaptam, hogy javasolta, bocsássák szabadon a nép ellenségeinek nagy csoportját ...

Csujanov nem ijedt meg a hangtól. Vitába szállt Malenkovval. Malenkov utasította, vizsgálja át ismét a nyomozati anyagot.

– Figyelmeztetem, hogy felelni fog a helytelen döntésért.

– Küldje ki a Központi Bizottság valamelyik felelős beosztású munkatársát, aki ellenőrzi az ügyeket, vagy higgyen nekem, és fogadja el, hogy szabadon kell engedni őket.

– Vigyázzon, ez felelősségteljes dolog ...

– Vállalom a felelősséget a párt előtt."

Számos történész és zsurnaliszta summázza úgy a korszakot, hogy a túlhajszolt éberség légkörében tömegesen vetették börtönbe az embereket. Túl-

hajszolt volt-e az éberség, vagy nem, vitatható. Viszont az tény, hogy Európa országaiban hemzsegtek a német kémek, fasiszta ügynökök. És az is cáfolhatatlan tény: a német támadásnak áldozatul esett országok közül egyedül a Szovjetunióban nem működött az úgynevezett ötödik hadoszlop. A háború folyamán a Szovjetunióban is akadtak, akik együttműködtek a megszálló hatalommal, de azt a szervezett erőt, amely a fasiszta csapatok előtt kaput nyitott volna, s amely lényegesen megkönnyítette Hitler erői számára Ausztria, Csehszlovákia, Lengyelország, Franciaország lerohanását – kizárólag csak a Szovjetunióban nem sikerült létrehozniuk.

A Malenkovval folytatott beszélgetést követően Csujanov felhívta Sarovot. Ismét felszólította, hogy az általa átnézett ügyek gyanúsítottjait azonnal engedje szabadon. Követelése megdöbbentette a Belügyi Népbiztosság területi főnökét.

„– És mi legyen az aktákkal?

– Ahogy kisütötték, semmisítsék is meg őket. Vagy helyezzék irattárba, és gondoskodjanak a szabadon bocsátottak sorsáról. Vissza kell helyezni őket a munkakörükbe, és nyilvánosságra kell hozni teljes rehabilitációjukat!"

A helyi újság, a Sztálingrádszkaja Právda még azon a héten közölte a névsort. Az esemény feltehetően közrejátszott abban, hogy a Belügyi Népbiztosság területi főnökét leváltották, elmozdították tisztéből a nyomozati osztály vezetőjét is. Csujanovot viszont a nyár folyamán megtartott területi pártértekezlet megerősítette hivatalában. Az emberek bíztak benne, szívesen dolgoztak az irányítása alatt. Erre szükség is volt. A történelem eseményei felgyorsultak. A következő esztendőben, 1939-ben, kitört a német-lengyel háború, amelynek végén a Szovjetunió visszafoglalta Belorusszia és Ukrajna lengyel uralom alá került területeit. Az államhatár távolabbra tolódott Sztálingrádtól, ám Sztálingrád – akárcsak az egész ország - egyre feszítettebb tempóban készült a háborúra. A Traktorgyár 1939-től kezdve csak a nevében őrizte eredeti rendeltetésének célját. Már nem traktorokat gyártott, kapuin harckocsik, rohamlövegek, ágyúk tömege gördült ki. A Vörös Október gyár, a Barikád gyár és a többi nagyüzem is a Vörös Hadsereg számára dolgozott. A gyáróriásokban ágyút öntöttek, lőszert, katonai felszerelést gyártottak, harci repülőgépeket építettek. Az ország vezetői tudták, a háború elkerülhetetlen, az agresszor előbb vagy utóbb kinyújtja karját a Szovjetunió felé, hisz nincs más terjeszkedési lehetősége mint a „Drang nach Osten!"

Azt is tudták, hogy ez a háború merőben különbözik minden korábbi háborútól. Minőségében más: gépi háború lesz, a motorok háborúja lesz. Egy ilyen modern háború megvívásához kellett megteremteni a technikai feltételeket, vagyis több és jobb harci eszközzel kellett ellátni a hadsereget, mint amilyennel a várható ellenség rendelkezni fog, és ki kellett képezni az embereket, akik a tökéletesebb harci eszközök birtokában képesek megverni a majdani ellenséget. A háborúra való készülődés erőteljesen meggyorsította az ipar fejlesztését, s arra késztette az ország regionális szerveit, hogy jobban támaszkodjanak saját erőforrásaikra, jobban vegyék számba lehetőségeiket. A területi pártértekezleten – amely Csujanovot ismét első titkárrá választotta – Sztálingrád város és közigazgatási terület iparának korszerűsítése állt a küldöttek érdeklődésének középpontjában. Beszéltek a Traktorgyár és a Vörös Október gyár munkájának gyengéiről, a Kászpi-tengeri halászat rossz megszervezéséről. A frolovói körzet küldötte szorgalmazta, végezzenek kutatófúrásokat a környékükön, mert feltételezésük szerint gazdag olaj- és földgázmezők fekszenek a földjeik alatt. Mások szóvá tették, hogy az Elton és a Baszkuncsak tavakat nem hasznosítják kellőképpen, holott több millió tonna sót, rengeteg jódot és brómot nyerhetnének belőlük. Másik küldött síkra szállt azért, hogy hasznosítsák végre a hopjori vasércmedencét, ahol az érc a föld felszínén hever ...

A munka meggyorsult, az ország kihasználta az időt, amelyet a szovjet–német megnemtámadási szerződés biztosított. A gyárak és üzemek teljes kapacitással működtek. Többet kellett adniuk, jobbat kellett adniuk. A Sztálingrádi Traktorgyár 1940-ben még BT-26, meg T-28-as típusú harckocsikat gyártott, de kísérleti telepén már olyan új harckocsitípuson, a T-34-esen dolgoztak, amelynek tűzereje, mozgékonysága, s védettsége is felülmúlta a német hadsereg újabb típusú közepes harckocsijainak minőségét, amelyekkel a régi T-28-as páncélosok nem tudták felvenni a versenyt. (A T-34-es tervezésébe maga Sztálin is beleszólt. Ő javasolta a tervezőknek, csináljanak vészkijáratot a harckocsitest alján, mert ha a páncélos megsérül, a személyzet az ellenség szemeláttára volna kénytelen kimászni a toronyból.) Ugyancsak kísérleti stádiumban voltak a Vörös Hadsereg légi erejének új típusú, korszerű vadászgépei, vadászbombázói, meg a gyalogság harcát támogatni hivatott úgynevezett csatarepülőgépei.

Amikor a Német Birodalom, megszegve a megnemtámadási egyezményt, szövetségeseivel szovjet területre tört be, az új fegyverek sorozatgyártása

éppen csak elkezdődött. A Sztálingrádi Traktorgyárban előállított T-34-es típusú harckocsik a Moszkva alatti ütközetben tűntek fel első ízben. Moszkva alatt a Vörös Hadsereg tüzérsége is szerzett meglepetést a németeknek: új sorozatvetői – amelyeket a vöröskatonák katyusáknak becéztek, – félelmetes fegyvernek bizonyultak.

A Moszkva alatt vívott ütközetek során jelentkező változásoknak a német hadvezetés nem tulajdonított jelentőséget. A kudarc, a súlyos veszteségek – korábban szó volt róla: háromszázötvenezernél több katona, repülőgépek, harckocsik, lövegek ezrei semmisültek meg – okát a szokatlanul kemény télben, személyi hibákban meg a forgandó hadi szerencsében keresték. Az időjárás valóban zord volt, ez a tényező azonban csak fokozta, de nem okozta a német veszteséget, ám mindenképpen arra utal, hogy a hitleri hadvezetés elszámította magát: olyannyira bizonyos volt gyors győzelmében, hogy hadosztályait jóformán fel se szerelte téli ruházattal. A Német Birodalom, s a vele szövetséges hatalmak katonái megszenvedték – ahogy annak idején ők hívták – „a kegyetlen orosz telet", ám az időjárás viszontagságainál is jobban megszenvedték, hogy a hitleri hadvezetés a háború első hónapjainak tapasztalatai ellenére jottányit sem változtatott a szovjet-hatalomról alkotott véleményén. A hitleri hadvezetés a szó szoros értelmében felült saját propagandafrázisainak, lebecsülte a Vörös Hadsereg képességeit, figyelmen kívül hagyta a szovjet társadalom gazdasági és egyéb erőforrásaiban rejlő lehetőségeket. Adolf Hitler direktívája – amelyben 1942 tavaszán parancsot adott csapatainak az új nagy hadművelet végrehajtására – a szemben álló hadviselő fél helyzetét elemezve kategorikus egyértelműséggel állapítja meg, hogy a Vörös Hadsereg az addigi harcok során elhasználta a későbbi hadműveletekre tartalékolt erőit. Másképpen kifejezve, a Vörös Hadsereg kimerült, s – amint a direktíva szövege ugyancsak egyértelműen meghatározza – a német haderő alapvető célja a még megmaradt szovjet csapatok élő erőinek végleges megsemmisítése.

A direktíva fogalmazása szöges ellentétben áll a háborút követően írt emlékiratok sokaságának fogalmazásával, s a – szintén a háború után közreadott – katonai elemzések, történeti feldolgozások garmadájával. Ez több szempontból is magyarázatra szorul. A második világháború után mindkét fél tábornokai tollat ragadtak, megírták háborús tapasztalataikat. A német tábornokok nyitották a sort, a hidegháborús korszak elején. A német tábornokok kezdeményezése érthető – egy újabb szovjetellenes hadjárat kilátásait

mélegelve keresték a korábbi támadó hadműveletek kudarcainak, vereségüknek okait. Mivel a cél maga torz volt, az írások is torz képet rajzoltak, többségük nem egyéb a német hadsereg szerecsenmosdatásánál, vezetőinek önigazolásánál, főképpen pedig bűnbakkeresésnél. Utóbbi tekintetében alakult ki a legnagyobb egyetértés a tábornokok között, zömük szerint mindent az rontott el, hogy Adolf Hitler beleszólt a katonai vezetés tevékenységébe.

Az állítás meghökkentően bizarr. Adolf Hitler a német haderő legfőbb főparancsnoka volt, nem engedhette meg magának, hogy ne irányítsa haderejét. Irányítania kellett, erre még a titulusa is utalt: führerként szólították. A führer szó vezért jelent, Adolf Hitler, valamennyi német katona, tiszt és tábornok elöljárója egyéb katonai rendfokozatot nem is viselt.

A német tábornokok emlékirataira a szovjet tábornokok – egymásnak is feleselő – emlékiratai válaszoltak, amelyek zöme ugyancsak nem volt mentes szubjektív, és történelmietlen elemektől. Némelyik egyenesen azt sugallja az olvasónak, hogy a háborút a Vörös Hadsereg a legfelsőbb főparancsnoka, Sztálin ellenére nyerte meg. Ez a nézőpont legalább olyan képtelenség, mint a német tábornokok utólag kialakított véleménye Hitler vezéri működéséről.

Néhány év alatt az emlékiratok tucatjai láttak napvilágot mindkét oldalon. Kialakult a helyzet, amelyben a tábornokok újra vívták – békés körülmények között, papíron – a háborút. Nevetségesen hangzik, de való.

Az olvasó viszont levonhatja a tanulságot, ami szerint az emlékiratok lehetnek szépek, lehetnek izgalmasak, de sohasem szabad figyelmen kívül hagynia – még a legtárgyilagosabb művek esetén is – az egyoldalúságukat. Az emlékiratokat ugyanis a mának írják, nem feltétlenül azzal a szándékkal, hogy a múlt eseményeiből okuljon az olvasó, néha éppen olyan célzattal, hogy a múlt eseményeit a ma szájíze szerint a pillanatnyi politikai széljáráshoz igazodva tüntessék fel ilyennek, vagy olyannak.

A háború – és benne a csaták – sorsát azonban nem az emlékiratok döntik el. A háború menetét és kimenetelét szigorú tények határozzák meg, amelyek semmiképpen sem befolyásolhatók a jóval később papírra vetett emlékiratok soraival.

Az imént idézett, Adolf Hitler által 1942. április ötödikén aláírt direktívából – teljes szövege megtalálható a Függelék anyagai között – kétségkívül megállapítható, hogy a német hadvezetés a támadó hadművelet megindításakor nem számolt az idő és az ellenfél helyzetének változásával. A direktíva

– a háború eredeti céljának fenntartásával – majdhogynem ugyanúgy tervezte meg a hadműveletet, mint előző esztendőben a Szovjetúnió gyors lerohanását, amely gyors lerohanás nem vezetett a remélt sikerhez, megrohanásban végződött.

A két fogalom közötti különbség enyhén szólva óriási.

III.

A német tábornokok tekintélyes része – emlékirataiban – a forgandó hadiszerencsét teszi felelőssé a vereségért. Szinte vég nélkül lehetne idézni műveikből az efféle fordulatokat: „Ha a szerencse nem pártol el tőlünk ...", vagy: „A szerencse már nem a mi javunkra dolgozott ..." Ezeket olvasva, az emberek hajlamosak arra a következtetésre jutni, hogy a háború megnyeréséhez nem szükséges más, mint szerencse. Egyébként is: az emberek szerencsések akarnak lenni. Minden vonatkozásban szerencsések. Hajszolják a szerencsét, futnak utána ...

Mi is a szerencse?

Ha jól meggondoljuk, véletlen. Olyan véletlen, amely kedvezően befolyásolja sorsunkat. Nem függ az akaratunktól, ölünkbe hullik, és egyszeriben jóra fordít mindent.

Aki csak egy kicsit járatos a filozófiában, megmarad a fogalom lényegénél: a szerencse véletlen. Akit ér, jól jár, boldogul. De a szerencse mindenkor véletlen. A véletlent kiiktatni a természetből, az emberek életéből nem lehet. A történelem eseményeiből sem lehet kikapcsolni, a hadjáratokéból sem. A véletlenek tömege mindig belső törvényeket rejt, a véletlenek sokaságán keresztul mindig a jelenségek lényegi, szükségszerű összefüggései jutnak kifejezésre.

A gondolatsorból kézenfekvően adódik a következtetés: a jó hadvezér – illetve hadvezetés – alapvető feladata megteremteni a véletlenek olyan tomegét, amely kedvezően befolyásolja a háború menetét és végső kimenetelét.

A véletlenek tomege a háború kezdetén kétségkívul a Német Birodalom és szovetségeseinek a kezére játszott. Érvényesult haderőik számbeli fölénye. Érvényesult hadfelszerelésuk technikai színvonalának fölénye. Érvényesult parancsnoki karuk képzettsége, és jártassága a hadműveletek vezetésében. Érvényesult katonáik tapasztalata, gyakorlata a harc megvívásában.

A fölény sok tekintetben számokkal is kifejezhető. A háború kezdetén a Vörös Hadsereg kétmillió hétszázezer katonája állt szemben az ellenséges erők öt és félmilliós tömegével, harminchétezer-ötszáz ágyújuk, közepes és nehéz aknavetőjük viszonozta a német csapatok negyvenhétezer-kétszáz ágyújának, közepes és nehéz aknavetőjének tüzét, másfélezer közepes és nehéz harckocsijuk küzdött a német haderő négyezerháromszáz közepes és nehéz harckocsijával, s másfélezer új típusú repülőgépük vette fel a küzdelmet a Német Birodalom és szövetségesei négyezerkilencszáz harci repülőgépével.

Félelmetes arányok.

Ha az olvasó veszi a fáradságot és átböngészi a kor hadviselő államainak harcászati előírásait, arra a következtetésre jut, hogy a Német Birodalom és szövetségesei a háború kezdetén rendelkeztek azzal a katonai erővel, amely elegendőnek látszott – mindegyik hadviselő fél harcászati szabályzata szerint – a Vörös Hadsereg feletti győzelem kivívásához. A számadatok alapján a kor német, román, olasz és magyar hadvezetésének katonai szakértői joggal bíztak csapataik sikerében, joggal fújták a győzelmi harsonákat. Aztán jött a Moszkva alatti ütközet, a kemény és véres téli csaták sora, amelyek következtében egy időre a hadműveleti kezdeményezés is átkerült a Vörös Hadsereg vezetésének kezébe. A kor német sajtója erről ugyan nem adott beszámolót, de a Führer – az imént idézett direktívájában – kifejezett utasítást adott csapatainak a hadműveleti kezdeményezés visszaszerzésére.

A Moszkva alatti megtorpanás különben is érthetetlen volt a német katonai vezetés előtt. A német katona számára is érthetetlen volt. Az elemzők, az adatok szerint ...

Képzeljük csak el: a németek és szövetségeseik egész előnyomulásuk során egyebet sem láttak, mint az előlük menekülő lakosság tömegét. Ahogy a korabeli német újságok írták: „a visszavonuló bolsevikok elhajtják a lakosságot, az állatokat, mindent felégetnek maguk mögött. Üres épületeket, felrobbantott hidakat, bedőlt bányákat, szétrombolt vasútvonalakat hagynak hátra ..." A megszálló csapatok katonái. tisztjei, abból ítéltek, amit a szemük látott.

A szemek pedig ezt látták. A légi felderítés fényképei hasonló képet mutattak: a vasúti síneken szerelvények sora kígyózott kelet felé, az országutakon teherautók oszlopai vonultak ugyancsak kelet felé. A jószágokat lábon, toronyiránt terelték – kelet felé. A szemek levonták a konzekv nciát: a vörösök fejvesztetten menekülnek.

Valóban menekültek. Nem fejvesztetten, de hanyatthomlok sietséggel. Kapkodva, lázas ütemben, gyakran össze-visszaságban – de nem rendezetlenül.

Erre az apró körülményre annak idején a támadó hadseregek egyetlen katonája vagy tisztje, de tábornoka sem figyelt fel. A vörösök menekültek, de magukkal vitték a véletlenek tömegét. A véletleneket, amelyekből a szükségszerűség következményei fakadnak. Evakuálták a lakosságot, amely a Vörös Hadsereg majdani emberutánpótlását adta. Evakuálták a gyárak, üzemek gépeit, amelyek a távoli keleti térségekben szinte a kirakodásuk pillanatában hozzákezdtek a fegyverek, lőszer, felszerelés gyártásához. A Vörös Hadseregnek többszörösére kellett növelnie az erejét, emberben, fegyverzetben, harci technikában.

A hódítók fejvesztett menekülésnek látták, holott az út kelet felé szervezett, nagyon is megfontolt, jóelőre meghozott intézkedések eredménye volt. A szovjethatalom közvetlenül a német támadás kezdete után, egyetlen háborús esztendő alatt egymillió-kétszázezer vagon gépet, gépi felszerelést és egyéb anyagot szállított nyugatról – a megszállók által veszélyeztetett területekről – keletre. Ilyen méretű iparáttelepítésre soha, sehol a világon addig nem volt példa. Aki elgondolja, mit jelent egymillió-kétszázezer vagon berakása, elszállítása, kirakása, s a vagonok tartalmának üzembe helyezése, annak számára világos, hogy a munkát jóval a háború kitörése előtt meg kellett szervezni, különben elvégezhetetlen lett volna ... Egymillió-kétszázezer vagonnyi gyár! Egy vagon hossza tizennégy méter. Könnyű kiszámítani, ha egymás mellé tolnák a vagonokat, milyen hosszúságú kocsisor alakulna belőlük. Az átszállított üzemek jó része körülbelül abban az időben vagy nem sokkal később kezdte meg működését, amidőn a Führer direktívája megszületett. Kizárólag hadi-termelési feladatokat kaptak, csakis a Vörös Hadsereg számára dolgoztak. Egyetlen esztendő leforgása alatt – kevéssel a Sztálingrádért vívott harcok előtt – 1942 derekára az egész ország termelése, ahogy hivatalosan fogalmazták, „átállt a gazdaság háborús körülmények közötti működésére". Köznyelvre fordítva egyszerűbben hangzik: a haditermelésre.

A hódítók ezt nem látták.

A tényszerűség kedvéért meg kell említeni, hogy néhány mű – elvétve akad csupán – szerzője érzékelte. Egyik-másik bevallja, nem tudta mire vélni. Plivier Sztálingrád című dokumentumregényéből kirajzolódik, hogy a né-

met katona negyvenkettő tavaszán már rosszat sejtett. Wilhelm Adam ezredes – Paulus tábornok adjutánsa – emlékiratából kitetszik, a vezérkar okosabb, becsületes része érzékelte, hogy a valóság harca másképp folyik, mint ahogy a führeri főhadiszállás elképzeli, s szerették volna, ha a führeri főhadiszállás reálisabban értékeli a hadszíntér helyzetét. Joachim Wieder Volgai katasztrófa című emlékirata ugyancsak jelzi: a német katona korántsem oly magabiztos, mint a háború kezdetén. Már tapasztalta, hogy a keleti hadjárat nem azonos a lengyel megszállással, a franciaországi háborúval. Keleten visszalőnek, és sűrűbben, egyre makacsabbul lőnek vissza ...

No persze, volt mivel visszalőni. A szovjethatalom iparának haditermelése nem csupán pótolta a Vörös Hadsereg harci technikában és fegyverzetben elszenvedett veszteségeit, de alapot nyújtott hozzá, hogy fokozatosan tökéletesebb harceszközökkel lássák el, a szó szoros értelmében újra felszereljék a csapatokat. Az ipar fokozott figyelmet fordított a fegyverfajták harcászati-műszaki adatainak javítására. A harckocsigyártó üzemek megfeszített tempóban növelték az új T-34-es meg KV típusú közepes és nehéz páncélosok gyártását. Már folytak az előkészületek a gyalogság és a harckocsik támogatását szolgáló SzU-76 és SzU-122 típusú önjáró tüzérségi lövegek sorozatgyártására. Növelték a páncéltörő ágyúk, a 76 milliméter űrméretű harckocsi-, és hadosztály-ágyúk termelését. A háború első hat hónapja alatt a szovjet ipar még csak kereken tizenháromezer löveget, de a háború második hat hónapja folyamán – 1942 első felében – már harmincezernél több löveget állított elő. A hatékonyabb páncélelhárító tűz érdekében kifejlesztették a 37 milliméter és a 45 milliméter alatti nyomjelzős lövedékeket, amelyek gyártását is beindították. 1942 tavaszára jelentős mértékben növelték a 82 milliméteres és a 120 milliméteres aknavetők termelését. Gyors ütemben fejlesztették ki a BM 8-as és BM 13-as sorozatvetők, s a hozzájuk való lövedékek tomeges gyártását.

Érdekes adat áll a rendelkezésünkre. A háború kezdetén, 1941 júliusában, a Vörös Hadsereg egy-egy lövészhadosztályánál 171 géppisztoly és 270 géppuska volt. Még ugyanabban az évben, decemberben, a géppisztolyok száma 582-re, a géppuskák száma pedig 359-re emelkedett.

A statisztikai adatok cáfolhatatlanul jelzik, hogy az ipar teljesítményének koszönhetően a Vörös Hadsereg alakulatainak tűzereje és manőverezőképessége lényegesen megnövekedett. Az ipar eredményének jelentőségét nehéz megfelelően hangsúlyozni. A haditermelésre való áttérés gyakorlatilag tel-

jes, vagy majdnem teljes ipari szerkezetváltás, amelyet egyetlen – háborús – esztendő alatt úgy végrehajtani, hogy közben a termelés ekkora ütemben növekedjék, szinte csoda. Mivel csodák már abban az időben sem történtek, meg kell elégednunk a magyarázattal, hogy a szovjet állam vezetői a háborút megelőzően példaszerű előrelátással készítették elő, a háború kitörése után pedig mintaszerű gyorsasággal és pontossággal valósították meg az ipar átállítását az új körülmények feladatainak megoldására.

A német stratégák erre valóban nem számítottak, ez kitetszik a Führer direktívájából. Nem számítottak rá, mert nem tartották képesnek a szovjet társadalmat az ipari háttér megújítására, de ekkora szélességű és ilyen minőségű megújítását, hozzá háborús körülmények között, végképp lehetetlennek tartották. A tévedés az ipari háttér megítélésében óhatatlanul vonta maga után a tévedést a csapatok mennyiségének és minőségének megítélésében is.

A Führer direktívája éppen csak célóz a szovjet csapatok mennyiségére azzal, hogy leszögezi: az ellenfél felhasználta a jövő hadműveleteire tartalékolt erőit. Azt, hogy a német hadvezetés milyen adatok birtokában jutott erre a véleményre, mindmáig nem tudni. Az adatok – mégpedig a harctéri viszonyok között megszerezhető felderítési adatok – ugyanis pontosan ennek az ellenkezőjére utaltak. A háború kezdetén – vagyis negyvenegy nyarán – a Voros Hadsereg arcvonalon elhelyezkedő lövész hadosztályainak feltöltöttsége mintegy negyven-ötven százalékos volt. Köznapi nyelvre fordítva, egy-egy lövészhadosztály a szervezetszerűen létező tízezer-nyolcszázötvenkilenc katonája helyett a valóságban csupán négy-ötezer főből állt. A hadosztályok feltöltöttsége negyvenkettő tavaszára éppenséggel nem csökkent, hanem növekedett. A hadosztályok száma is növekedett. A hadosztályok zömének valóságos létszáma hat-nyolcezer katona lett, a Voros Hadsereg csapatainak összlétszáma – a támadókkal szembeni arcvonalon – pedig elérte az öt és fél milliót. Ez egyértelműen a Voros Hadsereg erősödésére, nem pedig gyengülésére mutat. A Német Birodalom ugyan még mindig hatmilliónál több – ebből nyolcszáztízezer szövetséges olasz, román, magyar – katonával rendelkezett a szovjet–német arcvonalon, vagyis élő erőben még mindig fölényben volt, bár korántsem akkora túlerőben, mint a háború kezdetén. A német csapatok fölénye ellenére az adatok egyáltalán nem azt jelzik, hogy a Voros Hadsereg kimerült.

A német hadvezetés – egyéb feltételezés híján bízvást állítható – bedőlt saját illúziójának. Csapatai nyolcszáz–ezer kilométeres mélységben álltak

szovjet területen. Igaz, előnyomulásuk üteme merőben más képet mutatott, mint a háború elején. A háború elején a német propaganda arról írhatott-beszélhetett, hogy a német csapatok úgy hatolnak be a szovjet területekre, mint kés a vajba. Naponta húsz, harminc kilométert nyomultak előre. Negyvenkettőben is előre nyomultak még, nem húsz-harminc, hanem két-három kilométert napi átlagban. A különbség laikus számára is szembeötlő, a képzett katonát pedig arra készteti, hogy alaposan elemezze a támadási ütem lassulásának okait, mivel az ütemcsökkenés érdemi fordulatot tükrözhet. Ilyen mérvű ütemcsökkenés minden körülmények között jelzi, hogy a védelmi harcot vívó fél ellenállása jelentősen megnőtt.

A támadó csapatok előrehaladásának lassulása azt is jelentheti, hogy az ellenfél kilábalt a kényszerű visszavonulás okozta katasztrófákból, s – a katonai terminológia meghatározásával – hadászati védelemre rendezkedett be, esetleg éppen azzal a céllal, hogy mozgósítsa erőforrásait, s ellentámadásba menjen át.

A német hadvezetés elképzeléseiben ez a gondolat fel se merült. A német hadvezetés számolt a veszteségeivel, immár nem három irányban szervezte támadó hadműveleteit, mint a megelőző esztendőben, a háború kezdetén, hanem kettőben, s feltétlenül képesnek tartotta csapatait arra, hogy a kétirányú hadművelettel rákényszerítse akaratát a Szovjetunióra, megsemmisítse a szovjethatalmat. Nem egy történész állítja, hogy a Führer direktívája kalandor álmodozás volt csupán. Bármennyire kényelmes volna elfogadni véleményüket, sajnos, lehetetlen. A Führer direktívájában egy mellékmondat jut csupán a kaukázusi térség olajmezőinek elfoglalására. A mellékmondat katonai szempontból azonban felettébb jelentős. A kaukázusi térség olajmezőinek elfoglalása után a német haderő a helyszínen szerezhette volna be üzemanyag-utánpótlását, az üzemanyagot – különben is szükében voltak neki – nem kellett volna ezer kilométereken át szállítani a harcoló csapatokhoz. A kaukázusi olajmezők elfoglalása, valamint az átkelés magán a Kaukázuson további stratégiai fenyegetést mutat: betörés lehetőségét az – akkor meglehetősen nyugtalan, függetlenségért küzdő – brit gyarmat, India területeire. India elveszítése alapjaiban rendítette volna meg az antifasiszta koalíció másik nagyhatalmának, Angliának a helyzetét.

A német hadvezetés pontos adatokra építette nagyra törő szándékait. Bízott csapatai létszámbeli túlerejében, bízott a német csapatok fegyverzetének minőségbeli fölényében. Sikerre számított, és hozzátehetjük: ha a dolgokat

önmagukban, nem pedig a fejlődés folyamatában elemezzük, jogosan számított sikerre. A haderők létszámáról nincs mit beszélni – a hadművelet kezdetén a németek és szövetségeseik katonái többen voltak, mint a Voros Hadsereg katonái. A szemben álló erők szervezeti felépítése azonban meglehetősen eltért egymástól.

A hadseregszervezésről, bármennyire unalmasnak látszó tudomány is, célszerű néhány szót ejteni az erőviszonyok összehasonlítása során, mert az emberek többségében – azokban is, akik voltak katonák – csak halvány sejtelem él arról, mit jelent egy ezred, egy hadosztály, vagy egy hadtest ereje, a hadsereg és a front megjeloléseket pedig a köznyelv egészen másként értelmezi, mint a katonai terminológia.

A Vorós Hadsereg alakulatainak zöme abban az időben lovészhadosztályokból állt, amelyeket akkor gyalogoshadosztálynak neveztek. A gyalogoshadosztály elnevezés azonban – mint az alábbiakból kitűnik – félrevezető.

A lövész alakulatok alegységeinek legkisebb sejtje a raj volt. Egy rajban tíz katona szolgált, mindegyik puskával felfegyverezve, kivéve a rajparancsnokot, aki géppisztollyal rendelkezett. Három ilyen rajból állt a szakasz, amely felett már tiszt parancsnokolt. Három lovészszakasz, meg egy géppuskás szakasz – két géppuskával, – jelentett egy lovészszázadot. Három lovészszázadból, valamint egy géppuskás századból – hat darab géppuskával, – meg egy aknavetőszázadból – hat darab 82 milliméteres aknavetővel –, továbbá egy páncéltörő szakaszból – két darab 76 millméteres ágyúval –, egy géppisztolyos szakaszból – harminc katonája volt, géppisztollyal felfegyverezve –, és egy híradó szakaszból tevődött ossze a lovészszászlóalj.

A magasabbegységek alapvető harcászati egysége az ezred volt, amely már viszonylag önállóan tevékenykedett. A lovészezred három – az előbb ismertetett összetételű – lovészszászlóaljból, valamint úgynevezett ezredkozvetlen alakulatokból, egy híradószázadból, egy géppisztolyos századból, egy légvédelmi géppuskás szakaszból – négy darab 12.7 millméteres légvédelmi géppuskával –, egy páncéltörő ágyús utegből – négy darab 57 millméteres páncéltörő ágyúval –, egy ezred ágyús utegből – négy darab 76 millméteres loveggel –, egy nehéz aknavető utegből – hat darab 120 millméteres aknavetővel –, egy rohamlovegutegből – négy darab kozepes rohamloveggel –, egy műszaki századból, egy felderítő szakaszból, és egy úgynevezett kommendáns századból meg az ezredtorzsből, és természetesen az ezredparancsnokból állt.

Érdemes felfigyelni rá: a Vörös Hadsereg alakulatai közül az ezred a legkisebb egység, amelynek összetételében a törzs szerepel.

Három ilyen lövészezredből meg a hadosztályközvetlen alakulatokból, egy tüzérezredből, egy harckocsi-zászlóaljból – hatvan darab közepes harckocsival rendelkezett –, egy híradó-zászlóaljból, egy könnyű légvédelmi ágyús ütegből, egy műszaki zászlóaljból, egy felderítő századból, vegyvédelmi és egészségügyi alegységekből, valamint a törzsből és hadtápintézményekből tevődött össze a lövészhadosztály, hogy csak a legfontosabb alakulatait említsük. A lövészhadtest három lövészhadosztályt és a hadtest közvetlen egységeit, egy harckocsihadosztályt, egy tüzérhadosztályt, egy légvédelmi tüzérezredet, egy híradóezredet, egy műszaki ezredet, rakéta-sorozatvető osztályt foglalt magában, ugyancsak csupán a legfontosabb egységeit felsorolva.

A hadsereg rendszerint három – néha kettő, máskor négy – lövészhadtestből és a hadseregközvetlen csapatokból állt, amelyek között volt harckocsihadtest, áttörő tüzérhadosztály, rakéta-sorozatvető dandár, nehéz aknavető dandár, műszaki hadosztály, könnyű és nehéz légvédelmi tüzérezred.

A frontot a szárazföldi csapatok stratégiai jellegű seregtestének nevezhetjük, amely képes volt arra, hogy stratégiai jellegű hadműveleteket – önállóan vagy más seregtestekkel együttműködve – megvívjon. Állománya több összfegyvernemi hadseregből, légi hadseregből, különleges erejű és rendeltetésű tüzér-, és harckocsi-magasabbegységekből, műszaki csapatokból állt.

Nagyjából így festett a Vörös Hadsereg felépítése, s gyorsan tegyük hozzá: papíron. A hadseregszervezés alakulása ugyanis pontosan követte a háború alakulásának menetét, és a hátország erőforrásainak mozgósítási ütemét. A szárazföldi csapatok állománytábla szerinti szervezeti felépítése a háború kezdetén általában megfelelt a követelményeknek, ám a csapatokat fel kellett tölteni a háborús állománytáblában előírt szintre, szét kellett bontakoztatni, és előre kellett vonni őket a harctevékenység területére. A helyzetet súlyosbította, hogy a Vörös Hadsereg nagy veszteségeket szenvedett élőerőben, fegyverzetben, technikai eszközökben, hogy a német csapatok sok ipari központot elfoglaltak, s a hadiüzemek Keletre történő evakuálása – átmenetileg, de mégis – csökkentette a fegyvergyártás, a haditermelés mennyiségét.

Mindezek elkerülhetetlenné tették a hadsereg szervezetének változását. A szervezeti módosítások azt a célt szolgálták, hogy az erőket és az eszközöket hatékonyabban alkalmazhassák az ellenség visszaverésére. Kényszerű intéz-

kedések voltak, és átmenetiek. Csupán néhány példa: a lövészcsapatoknál megszüntették a hadtestvezetési szintet, s a felszabadult parancsnoki állományt az újonnan felállított hadseregek és hadosztályok törzseinek és parancsnokságainak feltöltésére irányították át. 1941 végére a szárazföldi csapatok hatvankét lövészhadtest-parancsnokságából mindössze hatot hagytak meg, az összfegyvernemi hadsereg-parancsnokságok száma viszont huszonhétről ötvennyolcra emelkedett. Ezeket a hadseregeket csökkentett létszámmal – öt, hat hadosztállyal – működtették. Mivel a hadosztályok megalakítása hosszabb időt vett igénybe, mindjárt a háború kitörése után lövészdandárokat és tábori típusú megerődített körleteket hoztak létre. 1941 decemberéig – tehát viszonylag rövid idő alatt – százötvenkilenc lövészdandárt szerveztek meg, amelyek állományába négy-négy – korábban ismertetett összetételű – lövészzászlóalj, egy-egy tüzér és aknavető-osztály, egy-egy géppisztolyos század és a kiszolgáló alegységek tartoztak. A lövészdandárok harcászati lehetőségei meglehetősen korlátozottak voltak, ezért – aszerint, ahogy mód és lehetőség nyílt rá, – már negyvenkettő elejétől hadosztályokká szervezték át őket. Ugyancsak negyvenkettő elejétől – amint az erők növekedtek, s a hadműveletek irányítása bonyolultabbá vált, – újjászervezték a hadtestvezetési szintet, s az esztendő végéig huszonnyolc hadtestparancsnokságot állítottak fel.

A Vörös Hadsereg és a Német Birodalom lövészhadosztályának szervezetszerű létszámát összevetve kiderül, hogy a német lövészhadosztály kereken húszezer főnyi katonájával majd kétszer akkora erőt képviselt, mint egy-egy szovjet lövészhadosztály. Ez az erőfölény azonban látszólagos. A valóságban a német (vagy a sok szempontból német mintára szervezett olasz, román és magyar) hadosztály és a szovjet hadosztály hozzávetőleg egyforma erejű volt. A látszólagos képtelenség magyarázatát a kétféle haderő homlokegyenest ellenkező szervezési elveiben találjuk meg. A német – és az olasz, román meg magyar – hadosztály húszezres létszámának valamivel több mint negyven százalékát olyan katonák tették ki, akik nem vettek részt a harcban. Így is nevezték őket: „nem harcoló állomány". A nem harcoló állomány létszáma két okból duzzadt fel hatalmasra. Először: a német hadosztály „hivatali" munkája – másképp kifejezve, bürokráciája – lényegesen nagyobb volt, mint a szovjet hadosztályé. A német hadosztály szervezetében már a század- és zászlóaljkötelékeknél is törzsek működtek a maguk hivatali, illetve hivatalnoki apparátusával, s az ezred meg a hadosztály törzsének létszáma is jó-

val felülmúlta a megfelelő szovjet szervek létszámát. Másodszor: a német hadosztály minden tisztjének – akárcsak a korabeli román, olasz és magyar hadsereg tisztjének – szervezetszerűen járt legalább egy tiszti szolga. Azért legalább egy, mert például a századparancsnoknak a szolgán kívül járt egy lovász meg egy gépkocsivezető is, és minden magasabb beosztású tiszti hely tovább növelte a tisztet kiszolgáló személyek számát, akik egyáltalán nem – vagy csak esetlegesen – vettek részt a harcban.

A szovjet és a német hadosztályok fegyverzetének és felszerelésének összehasonlítása ugyancsak érdekes képet ad. A hadosztályok fegyverzete és felszerelése pontosan tükrözte a két hadviselő fél hátországának milyenségét. A német hadosztályok fegyverzete igen mutatós volt. A német szakértők büszkén hangoztatták, hogy fegyvereik a mérnöki pontosság mintapéldányai. Valóban azok voltak, sőt némi túlzással elmondható: a mérnöki pontosság megalomániás mintapéldányai. A német katona puskája, géppisztolya századmilliméter pontossággal készült, és kiváló fegyver volt mindaddig, amíg az időjárás viszontagságai nem befolyásolták a fegyver működőképességét. Hidegben a túlzott pontosság visszaütött: a fegyver működése akadozott, ahogy a katonák mondták „beragadt", „besült". A német alegységek leghatásosabb sorozatlövő fegyvere a „villám" nevű géppuska volt, amelyet azért neveztek így, mert percenként nyolcszáz lövést lehetett leadni vele. Reklámozták széltében-hosszában, látszólag nem alaptalanul. Gyalogsági fegyverből percenként nyolcszáz lövést leadni hatalmas teljesítmény, valóságos technikai csoda volt – és alkalmas rá, hogy a kívülállót megszédítse. Ekkora tűzgyorsaság ugyanis a második világháború idején jóformán semmiféle gyakorlati értéket nem képviselt, mivel az ellenfél nem volt hajlandó zárt tömbökbe tömörülni azért, hogy a villámgéppuska kihasználhassa tűzgyorsaságát. A szétbontakozott támadó alakzatok lefogására elegendő volt a percenként két-háromszáz lövést leadó géppuska. A „villám" sokkal több lőszert használt fel, mint ezek, tűzgyorsasága miatt kevéssé lehetett célozni vele, mint a közönséges géppuskákkal, és csöve – a nagy tűzgyorsaság következtében – rendkívül gyorsan felhevült, három-négyperces tűzharc után cserélni kellett.

A szovjet katona kézifegyverei korántsem voltak olyan mutatósak, mint a német katonáé, ellenben sokkal célszerűbbnek bizonyultak. A német újságok katonai szakértői annak idején gyakran összevetették a német fegyvereket a szovjet fegyverekkel, s a szovjet géppisztolyt nemes egyszerűséggel „tre-

hány lakatosmunká"-nak minősítették. A zárszerkezetet dilettáns megoldásnak tartották, túl nagynak találták a súlyzár játékát: valósággal lotyogott a helyén. Viszont amikor a precíz német fegyverek csődot mondtak, a „trehány lakatosmunka" változatlanul, és pontosan működött. Ami a nehezebb fegyverek, a harckocsik, a lövegek, a sorozatvetők összehasonlítását illeti, ugyanez a helyzet.

Levonhatjuk a következtetést: a német hadvezetés nagyratörő szándéka – a pillanat helyzetében – pontos, átgondolt katonai számvetésekre épült.

A német hadvezetés merész elképzeléseit a katonai előkészületekkel egyidejűen külpolitikailag is megalapozták. Törökország – a hadművelet sikere, pontosan: Sztálingrád bevétele esetén – hajlandónak mutatkozott rá, hogy hadat üzenjen a Szovjetuniónak, s ez újabb – a német csapatoknál ugyan gyengébb felszereltségű – hadosztályok felvonulását eredményezte volna a szovjetország ellen. Az Angliával és az Egyesült Államokkal szemben hadat viselő Japán – Törökországhoz hasonlóan – szintén Sztálingrád elfoglalását jelölte meg annak feltételéül, hogy csapatai megrohanják a Szovjet-Távolkelet birtokait, s ezzel második arcvonalon kényszerítsék harcra a Vörös Hadsereget.

Törökország és Japán magatartása messze esik attól, amit lovagiasnak szoktak nevezni, de lagalább félreérthetetlenül bizonyította mindkét hatalom arculatát: amint Sztálingrád elvesztésével bizonyossá válik, hogy a Szovjetunió döglött oroszlán, bátran belerúgnak.

Sztálingrád lakói ekkor még nem sejtették, hogy városuk kulcsszerepet kap a jövendő hadműveletek során. Sztálingrád lakói – és a város vezetői – mindazonáltal harcra készültek. Ez a körülmény nem volt újdonság számukra. Az Állami Honvédelmi Bizottság még negyvenegy októberében, a Moszkva közvetlen előterében vívott harcok idején, hozott határozatot arra, hogy Sztálingrád határában és a Sztálingrádhoz vezető utakon mintegy ötszáz kilométer hosszúságban építsenek ki védelmi terepszakaszokat. A védelmi terepszakaszok építését még akkor, negyvenegy október közepén, megkezdték. Tíz- és tízezer háziasszony, kolhozparaszt, diák dolgozott rajtuk ásóval, kapával, csákánnyal. Számuk néhány nap alatt mintegy nyolcvanezer főre rúgott, csakhogy ...

Csakhogy az Állami Honvédelmi Bizottság utasítása azt jelentette, hogy kereken húszmillió köbméter földet kellett megmozgatni a város körul, százszám kellett felépíteni a betonerődítményeket, ezerszám a föld-fa bunkere-

ket, fedezékeket. A munka elvégzéséhez naponta kétszázezer munkásra lett volna szükség, rengeteg traktorra, teherautóra, munkagépre! A nyolcvanezer ásós, csákányos önkéntes ehhez képest igazán nem sok.

Akkor, negyvenegy októberében a német csapatok élei még jó ezer kilométerre voltak a várostól. A város vezetői azonban nem ringatták magukat álmokba. A sztálingrádi terület katonai parancsnoksága három nap leforgása alatt behívta az idősebb korosztályokat, ezer fős építő zászlóaljakat szervezett belőluk, biztosította vezetésüket, s kikuldte őket a sztyeppre, a munkahelyekre. A tanács-, és a párt-végrehajtóbizottság utasította a gazdasági vezetőket, hogy a védelmi rendszer építésére negyvennyolc óran belul kuldjenek ki minden folos munkaerőt, teherautókat, fogatokat, erőgépeket, vasat, cementet, munkaruhát. A vedelmi rendszer építési tervei menet kozben készultek, a geodéziai munkákat – helyi szakemberek híján, – a Voros Hadseregnek a városban tartózkodó sebesult műszaki tisztjei végezték el.

A védelmi rendszer építésének feladata csupán egy volt a sok kozul. Irdatlan nagy feladat, de csak egy a tobbi kozott. Az Állami Honvédelmi Bizottság még negyvenegy októberében – vagyis durván számolva háromnegyed évvel a városért vívott hadműveletek megindulása előtt, – elrendelte a Városi Védelmi Bizottság megalakítását. A Városi Védelmi Bizottság négy tagból állt, elnoke a teruleti pártbizottság titkára, Csujanov lett, s felelősséggel tartozott mindazért, ami Sztálingrádban történt.

Sztálingrádban pedig rengeteg esemény történt. Furcsa és szinte érthetetlen, hogy a sztálingrádi csata leírásával – illetve katonai elemzésével – foglalkozó művek tobbsége, beleértve a memoárok és a regényirodalom alkotásainak zomét is, kizárólag a hadseregek manővereiről, a katonák viszontagságairól adnak számot, mintha a harcok valamiféle lakatlan szellem-város utcáin folytak volna.

Sztálingrád nem lakatlan kísértetváros volt. Lakosai ugyanúgy részt vettek a városért vívott kuzdelemben, mint az egész szovjet hátország. A sztálingrádiak – a város vezetői és lakói egyaránt – nagyon is tudatosan, főként pedig időben készultek a város védelmére.

A védelmi terepszakaszok építésének mindjárt a kezdetén, még 1941 október utolsó harmadában bekoszontottek a nagy hidegek. A fold megfagyott, ásó, csákány nem fogta. A Városi Védelmi Bizottság a legelső ulésén úgy dontott, hogy az 5. számú szilikát-téglagyárban megszervezi a „Dinamon O" nevű robbanószer előállítását, s a védelmi terepszakaszok létrehozását rob-

bantásos módszerrel folytatja. Három nappal később, október 27-én már kipróbálták a gyár kísérleti céllal előállított robbanóanyagát. Az eredmény kiválónak bizonyult, a gyár teljes kapacitásával ráállt a „Dinamon O" termelésére, s lehetővé tette, hogy a védelmi terepszakaszokon egész télen át, a legzordabb időjárási körülmények között is folyjék a munka.

Az arcvonal akkor még ezer kilométer távolságban kanyargott. A sztálingrádi üzemeknek teljesíteniük kellett a Szovjetunió kormánya által jóváhagyott haditermelési tervet, azon felül pedig minden külön határozat nélkül, soron kívül eleget kellett tenniük a Déli Front – Sztálingrád ennek a seregtestnek a mögöttes területe volt – megrendeléseinek. Az üzemek – terven felül – gyártottak a Déli Front számára tábori kályhát, taposóaknát, botlóaknát, gyalogsági ásót, javítottak és gyártottak harckocsit. Az ország még ennél is többet követelt. Több T-34-es harckocsit például. A T-34-es harckocsik gyártását a háború kezdetén a Sztálingrádi Traktorgyár kezdte el. Százanyolcvankét üzem készítette és szállította hozzá az alkatrészeket. A kooperáló üzemek zöme azonban már vagy Keleten volt, vagy vasúti kocsikon gördült Kelet felé. Kooperáló nem volt, a harckocsikra viszont égető – és egyre égetőbb – szüksége volt a Vörös Hadseregnek. A Városi Védelmi Bizottság, a rajzokkal és a technológiai előírásokkal, szétosztotta az alkatrész-megrendeléseket a város üzemei között. A T-34-esek gyártása fokozódott. A gyárak – akárcsak a Sztálingrádi Traktorgyár – már csak nevükben utaltak eredeti rendeltetésükre. A Sacco és Vanzetti-ről elnevezett orvosi műszergyárban robbanóanyagot állítottak elő harckocsiaknákhoz, majd megkezdték az aknavetők gyártását is. A Kujbisev fafeldolgozó üzem éppen százötvenezer harckocsiakna előállításán tevékenykedett. Az esztendő végére húsz üzem együttműködése nyomán megoldották a sorozatvetőkhöz, a katyusákhoz való lőszer gyártását.

A termelés ütemének gyorsítása, a termelés növelése több energiát követelt. A Városi Védelmi Bizottság intézkedett megfelelő mennyiségű energiatartalékok felhalmozására, megállapította a napi felhasználás átlagos maximumát: 720 tonna szén, 1960 tonna olaj. Energiát csak azok az üzemek kaphattak, amelyek a hadsereg szükségleteit elégítették ki. Lakossági felhasználásra alig jutott valami.

A Városi Védelmi Bizottság a közrend biztosítása érdekében este 11 és reggel 6 óra között kijárási tilalmat rendelt el, az utcákon ez idő alatt csak különleges engedély birtokában lehetett közlekedni. A Városi Védelmi Bi-

zottság különleges engedélyhez kötötte az új lakók letelepedését. Intézkedett, hogy az elsötétítési rendelet megszegőit, valamint a fosztogatókat, hadbíróság elé állítsák. Az elsötétítési időszak legelső éjszakáján három ember próbálkozott fosztogatással. Tetten érték őket. A hadbíróság két nap múlva ítélkezett felettük, halálra ítélte mindhármukat. Az ítéletet további két nap múlva végrehajtották. A Városi Védelmi Bizottság megszervezte az éjszakai járőrözést. Hathatós intézkedéseket foganatosított az indokolatlan élelmiszer-áremelések ellen, szabályos harcot vívott, hogy elejét vegye a szorult helyzetet kihasználni akaró spekulánsok üzelmeinek. Megszervezte a városkörnyéki folyókon, patakokon átvezető vasúti hidak őrzését, védelmét. Légi őrjáratokat rendszeresített a védelmi terepszakaszok építkezési körzetében. Légvédelmi őrszolgálatot hozott létre a városban is, a védelmi rendszer építkezésén is. Mozgósította – és szervezte – a népőrhadtest alakulatait. A népőrhadtest vegyes kozákhadosztályainál harckészültséget rendelt el, intézkedett a kozákszázadok laktanyai elhelyezéséről, kiképzésének folyamatáról, és arról, hogy az esztendő végéig teljesen egészítsék ki a hadosztály állományának fegyverzetét, felszerelését. A gyárak és üzemek munkásait népőralakulatokba szervezte, folyamatosan gondoskodott kiképzésükről. Tartalék kórházi hálózatot hozott létre, ötezer kórházi ággyal.

Az arcvonal még messze volt, de a német bombázó repülőgépek már megjelentek Sztálingrád felett. Érthető okból: az ország délnyugati részén egyetlen kohászati üzem, a sztálingrádi Vörös Október gyár termelt ekkor páncélt, lemezbugákat, minőségi acélt a Vörös Hadsereg számára. Mégpedig majd kétszer annyit, mint békeidőben. És a németek nem csak bombázógépeket küldtek. Felderítő repülőgépekről ejtőernyővel diverzánsokat, kémeket dobtak le a sztálingrádi terület falusi körzeteiben. Többet közülük sikerült épségben, ép felszereléssel elfogni. A kémfelszerelések kitűnően működtek, egyiken a sztálingrádi terület belügyi szervei – az ügynök nevében – segítséget, robbanóanyagot kértek. A németek teljesítették a kérést, szállító-repülőgépük éjszaka öt diverzánssal, tetemes robbanószerrel, pontosan a megjelölt helyen landolt. Belügyi katonák fogadták őket, a menekülni próbáló diverzánsokat meg a gép személyzetét tűzharcban megsemmisítették. A repülőgép a robbanóanyaggal együtt épségben került a kezükre. A Városi Védelmi Bizottság a gépet azonnal a város légvédelmi rendszerének szolgálatába állította.

Az arcvonal még messze volt, egyelőre csak a német légierő bombázói jártak Sztálingrádnál. Ám a Városi Védelmi Bizottság intézkedéseinek sora nem tekinthető a véletlen szuleményének, sem a szerencse játékának. A véletlen meg a szerencse másképp működött közre a város majdani védelmében.

1941 októberében háromszáz páncéltörő ágyúval megrakott szerelvény gordult be a sztálingrádi kiürítési állomásra. A vasutasok nem tudtak hová továbbítsák, a feladó a szállítmányt kísérő okmányokon nem tüntetett fel célállomást. A Városi Védelmi Bizottság levélben fordult az Állami Honvédelmi Bizottsághoz, adják át Sztálingrádnak a különben szétszedett, hiányos ágyúkat. A levél elment, azután Sztálingrádba érkezett a harckocsipar népbiztosa, hogy személyesen ellenőrizze a T-34-esek gyártását, s intézkedjék, hogy a harckocsikat közvetlenul és egyenesen a Moszkva alatti harcok színhelyére szállítsák. A népbiztos késő este a Traktorgyár igazgatójának irodájában találkozott a Városi Védelmi Bizottság elnökével. Éjfél felé járt. Felcsengett a kormánytelefon. A kagylót a népbiztos vette fel. Átadta a hallgatót Csujanovnak. A készülék másik végén Sztálin beszélt.

„– Milyen ágyúkat akar maga? A tüzérfőnökség semmit sem tud azokról az ágyúkról, amelyekről azt írják, hogy Sztálingrádban vannak.

– Az a kérésünk Sztálin elvtárs, adják át a Városi Védelmi Bizottságnak a háromszáz páncéltörő ágyút, amelyet szétszedve, hiányosan, evakuált rakományként hoztak ide. Kiegészítjük a szükséges alkatrészekkel, korszerűsítjük őket, hogy alkalmasak legyenek repülő célok leküzdésére, és megerősítjuk velük a sztálingrádi légvédelmi rendszert.

– Kétségtelen, hogy a gyáraik el tudják végezni ezt a munkát, de mi szükség rá, hogy a páncéltörő ágyúkból légvédelmi ágyúkat csináljanak?

– Kevés a légvédelmi ágyúnk, és a németek állandóan támadják az iparnegyedeinket.

– Javítunk a helyzetükon, több légvédelmi ágyút adunk majd. A páncéltorőket pedig szereljék össze, és használják fel a sztálingrádi védelmi gyűrűnél. Mivel a tuzérfőnokség nem tud róluk, hozzájárulunk, hogy a város védelmére használják."

Ez véletlen, ha úgy tetszik, szerencse volt. Háromszáz páncéltörő ágyút nem osztogattak akkortájt minden fűzfánál. Hozzátehetjük: akkortájt még sem az Állami Honvédelmi Bizottság elnöke, sem a Városi Védelmi Bizottság elnöke nem gondolhatta, hogy páncéltörőként is, légvédelmiként is, a

háromszáz ágyú sokszorosára lesz majd szükség Sztálingrádban. A háromszáz páncéltörő ágyú mindenesetre már akkor odakerült a védelmi terepszakaszok tuzelőállásaiba, amikor a városnak még nem kellett a német csapatok kozvetlen támadásától tartania. A város erejét megfeszítve készítette elő a „véletleneket". A védelmi terepszakaszok kiépítésén november folyamán már százhúszezer ember dolgozott, szinte minden lakos, akit a város gyárai, üzemei nélkülozni tudtak. Az építkezés, a szervezés más vonatkozásokban is gigászi méreteket oltott. A tél folyamán onként jelentkező fiatalokból kétszáznál tobb harckocsivadász-kulonítményt állítottak fel, és képeztek ki. Az egészségugyi intézmények hatezerre növelték az onkéntes véradók számát. Az uzemek már a város védelmi létesítményeire is dolgoztak, százszám gyártották terven felul a géppuskafészkekhez a páncélvérteket, a harckocsiakadályokat, ahogy akkor hívták őket: a „sun"-oket. A város konzervgyáraiban konzervek helyett kézigránátok tomegét állították elő. Serény munka folyt a lakóházakban is – a házak pincéit átalakították óvóhelyekké. És folyt a munka Sztálingrád mögöttes területein – befejeződott a Sztálingrád–Vlagyimirovka vasútvonal első, száznyolcvan kilométeres szakaszának építése, s nyomban hozzákezdtek a következő szakasz építéséhez. Majdnem mellékes esemény, hogy a város a népőrhadtest egyik lovas-hadosztályát átadta a Déli Front csapatainak, s szóra is alig érdemes, hogy a város lakói mintegy harmincezer újévi csomagot állítottak ossze, és küldtek el a Déli Front, valamint a Dél-Nyugati Front katonáinak.

Az óesztendő, 1941 utolsó napja három adattal maradt emlékezetes a város lakói számára. A Vörös Október gyár kohászai ezen a napon öntötték ki a 2415. tonna terven felüli acélt. A védelmi terepszakaszok építőinek létszáma kétszázezer fölé emelkedett. A Traktorgyár novemberben átszervezte munkáját, decemberben éppen háromszorosan teljesítette túl a harckocsigyártás tervét.

Az újesztendő első napja is emlékezetessé vált. A sztálingrádi légvédelem vadászrepülő pilótája, Ljomin őrmester JAK-1 típusú vadászrepülőgépével leszedett az égből egy JU-88 típusú német bombázót. A szó szoros értelmében leszedte – kilőtte rá egész lőszerkészletét, de a bombázót nem sikerült lelőnie. Rávezette gépét a menekülő bombázóra, s a vadászgép leszelte a bombázó farokrészét. A bombázó lezuhant. Ez volt az első német gép, amelyet Sztálingrád légterében semmisítettek meg. Ljomin gépének légcsavarja elferdült ugyan, de épségben leszállt.

Van szovjet emlékirat, és van német is, amelyik – utólag leírva természetesen – beszámol az esetről. Előbbi szerencsés előjelként értékeli, utóbbi rossz ómennek tartja. De nem jó, vagy rossz jel volt a maga idején, hanem a város minden irányú összefogott erőfeszítésének kifejeződése egy légi ütközetben.

A város és a terület erőfeszítései az újesztendő elején fokozódtak, az Állami Honvédelmi Bizottság elrendelte front-vasút soron és terven kívüli építését Sztálingrád és Szaratov között, s ebből több mint száznegyven kilométeres szakasz lefektetése Sztálingrádot terhelte. A rendelkezés előírta, hogy az új vasútvonalon legkésőbb augusztusban meg kell indítani a forgalmat.

Előrelátó intézkedés volt, kétségtelen. Akárcsak az, hogy a város ipara kezdjen hozzá 152 milliméteres ágyúk gyártásához. Az úgynevezett vadászászlóaljak szervezése is előrelátó intézkedésnek bizonyult – 77 zászlóalj alakult meg, s gyors ütemben folyt a kiképzésük.

Vagyis a város feladatai még mindig nőttek. Eleget kellett tennie a korábbiaknak, meg kellett oldania az újakat. Az üzemek munkásai valósággal csodákat művelve dolgoztak, ám a város krónikus munkaerőhiánnyal küszködött. Egy embernek száz helye lett volna. Januárban és februárban naponta tízezernél több menekült érkezett Sztálingrádba, majd indult tovább, távolabbi vidékekre. (A sztálingrádi Evakuációs Állomáson 1941. június 29-től 1942 márciusáig kereken 444.000 személy haladt át.) Az Állami Honvédelmi Bizottság hozzájárult, hogy mintegy ötezer menekültet – elsősorban ipari munkást, – a sztálingrádi üzemekben helyezzenek el. Februárban a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának elnöksége kihirdette a „Hadiállapot Idejére" szóló rendeletét a munkaképes városi lakosság mozgósításáról a termelő munkára, és az építkezésekre. Eszerint mozgósítani lehetett a nem dolgozó 16–55 év közötti férfiakat, és a 16–45 év közötti nőket, s elsősorban a hadiiparban kellett foglalkoztatni őket.

Nem árt ismételten leszögezni: negyvenkettő tavaszán az arcvonal még mindig sok száz kilométerre húzódott Sztálingrádtól, s az intézkedések nem a későbbi sztálingrádi csata megvívását, hanem egyszerűen a város védelmét szolgálták.

IV.

A Fuhrer direktívájában megfogalmazott hadászati célok csak némiképp körvonalazzák, miért is folyt az egész háború. A német hadierő háborús célkitűzése valamelyest leegyszerűsítve akár egyetlen szóval kifejezhető: rablás.

A meghatározás tömör. A Német Birodalomra és szövetségeseire nézve alávalóan szégyenteljes. Viszont igaz. A Szovjetunió területén masírozó seregek számára a háború célját ennél sokkal finomabban, főleg pedig kormonfontabban fogalmazták meg. A német hadierő háborús célkitűzését úgy foglalták össze a csapatok számára, hogy egyrészt az európai új rend kialakításával teret szereznek-biztosítanak a Német Birodalom életéhez, másrészt tűzzel-vassal kiirtják a bolsevizmust.

A zsidó-bolsevizmus fogalmára érdemes felfigyelni. Még visszatérünk rá.

Adolf Hitler főhadiszállása 1941. június 6-án – nem tévedés: a Szovjetunió elleni támadást megelőző harmadik héten, – adta ki az „Irányelvek a politikai biztosokkal szembeni eljáráshoz" címet viselő utasítást, amelyet „Szigorúan bizalmas szolgálati ügy! Kizárólag tisztek kezébe!" jelzéssel kuldtek szét a csapatokhoz, s amelynek teljes szövege a Függelékben megtalálható. A német hadierő tagjai egyszerűen „komisszár-parancs" néven ismerték. Tegyük hozzá, jobb érzésű német tisztek is viszolyogtak tőle, tobbuk emlékiratából kiderül.

A „komisszár-paranccsal" szemben emlékiratokban kifejeződő ellenérzés semmit sem változtat a tényen: az utasítás alapvetően meghatározta a Szovjetunió területén harcoló idegen – német, olasz, román, magyar, – katonák magatartását.

A „komisszár-parancs" szövegéhez felesleges kommentárt fűzni. Első pillantásra megállapítható, lábbal tipor minden alapvető emberi jogot, nemzetközi egyezményt. Egyszerűen: emberellenes, emberiségellenes.

Sztálint – halála után – gyakran illették azzal a váddal, hogy nem készítette fel az országot a német támadásra. Az állításnak ellentmond a tény: a megszállt területeken, az előnyomuló ellenséges erők hátában azonnal fellángolt a partizánharc. A partizánok tevékenységének anyagi-technikai bázisát még a béke idején előkészítették, tevékenységüket pedig általában az ellenség megjelenése előtt megszervezték. Nyilvánvaló, hogy körültekintő és alapos szervezőmunka nélkül a partizánok működése eleve kudarcra kárhoztatott lesipuskás harcmód lett volna. Ezzel szemben a megszállt területen küzdő partizánok a legteljesebb módon élvezték az emberek zömének támogatását, és harcuk éppen ebből következően válhatott-növekedhetett széles, a helyi lakosság legkülönfélébb rétegeit átfogó népi ellenállássá. Nagyon egyszerű leírni, hogy a partizánok tevékenysége időről-időre valósággal megbénította a megszálló erők hadigépezetét. Ha azonban átgondoljuk, a nép támogatása és rokonszenve nélkül ez elérhetetlen lett volna. Az is kézenfekvő, hogy a partizánokkal való rokonszenv nem egyszerűen hazafias érzelem volt, hanem olyan emberi magatartás, amelyet a megszálló katonák viselkedése, a megszállt területek lakosaihoz fűződő viszonya, a lakosok tömegeivel való bánásmód váltott ki. A megszálló erők katonái kénytelenek voltak tapasztalni, hogy az emberek a Szovjetunióban sehol – hozzátehetjük: a világon sehol, – nem vállalnak önként rabszolgasorsot.

A német – és a többi megszálló – katona viselkedésében a háború kezdeti időszakában sok vezető beosztású német parancsnok talált kivetnivalót. A megszállt területek lakosságától erősen eltérően értékelték katonáik viselkedését. Erre a legszemléltetőbb példa a – később Sztálingrádban harcoló – 6. hadsereg parancsnokának, von Reichenau vezértábornagynak 1941. október 10-én kiadott, „A csapatok magatartása a keleti térségben" tárgyú, „Bizalmas!" jelölésű parancsa. Szövege ugyancsak megtalálható a Függelékben, ezért ismertetése felesleges. Mondanivalóját elemezve megállapítható, hogy magabiztos hangvétele ellenére a félelem szülte. Félelem az ismeretlen országtól, amely újabb és újabb meglepetéseket tartogat a megszállók számára, félelem a gyűlölt, megvetett, alsóbbrendűnek bélyegzett néptől, amely nem hajt fejet a Német Birodalom új európai rendjének terve előtt. A megszállt területek népétől való félelem iszonyúan véres megtorlásokat szült, és a megtorlások – ahelyett, hogy lecsillapították volna – még jobban felszították az emberek dühét, ellenállását.

Von Reichenau vezértábornagy parancsából egyértelműen kiviláglik,

hogy támadó erőinek teljesen ellenséges érzületű közegben kellett előrenyomulniuk, mégpedig olyan körülmények között, amikor a hadsereg hadtápvonalai egyre hosszabbá nyúlnak, s éppen emiatt mindinkább sebezhetőek. A parancs szerinti „legdrákóibb szigor" megkövetelése nem annyira a tábornok dühének jele, hanem sokkal inkább arra irányuló intézkedés, hogy a lakosság megfélemlítésével csökkenthesse a megnyúlt utánpótlási vonalak biztosítására fordított katonai erőt, amely tekintélyes és egyre növekvő mértékben apasztotta az arcvonalon felhasználható csapatok létszámát.

A „zsidó-bolsevizmus", vagy az „ázsiai zsidó veszély" – ahogy von Reichenau parancsa megfogalmazza – a mai olvasó szemében kuriózumnak látszik. A parancs kiadása idején nem volt az. Itt nincs mód és lehetőség rá, hogy az akkor zsidókérdésnek nevezett problémakört annak minden vonatkozásában elemezzük, azonban le kell szögezni, hogy katonapolitikai szempontból rendkívüli jelentőséggel bírt. A zsidókérdés Németországban – akárcsak a németek csatlós országaiban – mindig a reakció legsötétebb irányzatainak tartaléka volt. Adolf Hitler pártjának teóriája szerint az első világháború végén a zsidók által szervezett forradalom kést döfött a Német Birodalom hátába, s ütötte el a német népet a győzelem kivívásától. Hitler uralomra jutásától, 1933-tól kezdve a Német Birodalom története szorosan összefonódott a zsidók és kommunisták, később a szociáldemokraták, elleni harcokkal, a féktelen zsidóüldözések és kommunistaüldözések történetével, a „zsidótlanítással", amelynek végét a koncentrációs táborok és gázkamrák, a német zsidók tömeges kiirtása jellemezte. Közbülső állomásai ugyancsak jelentős mozzanatokként szerepeltek a hitleri népámításban. A kiürült zsidólakások szétosztása, a zsidók vagyonának elkobzása, a zsidóüzletek kifosztása, és így tovább, azt jelentették, hogy a hitleri uralom a zsidókkal szemben állami, politikai szintre emelte a garázdaság bűncselekményét, s maga ösztönözte a németek erre kapható tömegeit, vegyenek részt minél nagyobb számmal elkövetésükben. Félreértés ne essék, nem pillanatnyi elmezavar következményeként, hanem tudatos politikai megfontolásból: minél több embert sikerül a koncban részessé tenni, annál több válik a hitleri hatalom szilárd bázisává, ha másért nem, azért mert félni fog, hogy vissza kell szolgáltatnia a zsákmányt, vagy éppen felelnie kell tetteiért. Érdekes, hogy az emlékiratok szerzői, akárcsak a történészek többsége, ha felvetik is a zsidóüldözések, a tömeges atrocitások és a német – meg nem csak német – zsidóság kiirtásáért való felelősség problémáját, csekély kivételtől eltekintve megfe-

ledkeznek az ügy katonapolitikai vonatkozásairól. Holott éppen az a leglényegesebb bennük: bizonyos értelemben ez volt a cement, amely – vegyítve a világuralmi törekvésekkel – szilárd birodalommá tette a Német Birodalmat. Von Reichenau vagdalkozása a „zsidó-bolsevizmus"-ról nemcsak elködösíti az osztályok helyzetét és mozgását a társadalom életében, de a bolsevikok – fogalmazhatnánk így: kommunisták – programját, az osztályok harcáról szóló elméletet, minden teketória nélkül úgy tünteti fel, mintha egy faji vagy nemzeti kisebbség érdekeit szolgálná, s teljesen idegen volna a – mind a német, mind az orosz, vagy más – népek érdekeitől, érzés- és gondolatvilágától. Ez az ideológiai töltet végigkísérte a német katonát a teljes háborún át a végső megsemmisülésig, s az ideológiai megtévesztés valóban eklatáns példáját szolgáltatja. A történelmietlenség ennél szemléletesebb példáját maga von Reichenau nyújtja parancsa utolsó mondatában, amelyben „az ázsiai zsidóveszélytől" kívánja megszabadítani a német népet.

Von Reichenau mentségére fel kell hozni, hogy a frazeológia nem saját találmánya. Átvette Adolf Hitlertől, a hitleri propagandagépezettől, amely céltudatosan mosta össze a zsidók és a bolsevikok fogalmát. Von Reichenau a parancs tartalmában még csak nem is feltételezett politikai állásfoglalást, csupán katonai intézkedést a 6. hadsereg mögöttes területének pacifikálására. A német katona, tiszt, és tábornok ugyanis – hivatali előírás szerint – nem politizált, csupán parancsot teljesített. Von Reichenau is ezt tette, semmi mást. Mivel hivatkozása az „ázsiai zsidóveszélyre" felettébb felkeltette az érdeklődésem, elkezdtem kutatni utána, honnan fenyegethette Ázsiából zsidóveszély a Német Birodalmat, s népét. Kutatásaim kudarccal végződtek, sehol Ázsiában – pedig elég nagy földrész, – nem sikerült számottevő zsidó népességet felfedeznem.

Von Reichenau vezértábornagynak nem adatott meg, hogy rádöbbenjen, milyen ingoványba vezette csapatait. 1942. január 14-én Poltavában szélhűdés érte, három nappal később elhunyt. Adolf Hitler intézkedésére állami pompával temették el. A 6. hadsereg élére új főparancsnokot neveztek ki, Friedrich Paulus altábornagyot.

Friedrich Paulus porosz neveltetésű katona volt, Hessenből származott. Fiatal tisztként – baráti körben – „cunctator"-nak, habozónak nevezték. Elhatározásait hosszas, józan megfontolás jellemezte. A német haderő egyik legtehetségesebb tábornokának tartották.

Az is volt.

Átvette a 6. hadsereg vezetését, s első intézkedései közé tartozott, hogy hatályon kívül helyezte von Reichenau vezértábornagy „A csapatok magatartása a keleti térségben" tárgyú parancsát. Félreértés ne essék, cselekedetében nem humanista meggondolások vezérelték. Friedrich Paulus hivatalos – ha úgy tetszik, parancsnoki – életszemléletétől éppen úgy távol állt mindenféle filantrop elv, akárcsak néhai elődjének gondolatvilágától. A két tábornok között, akkor még alig különböző, gyakorta pedig egyáltalán nem elhatárolható, gondolkodásbeli eltérés mutatkozott: von Reichenau Adolf Hitler – valamint a hitleri új rend – meggyőződéses híve, Friedrich Paulus pedig csupán hivatásos katona volt. Más szóval, Reichenau hitbéli náci volt, Paulus nem. Természetes, hogy Paulus is hitt a Führerben – akkortájt feltétlenül hitt benne, különben nem állították volna a hadsereg-főparancsnoki tisztségbe –, főként pedig végrehajtotta elöljárói parancsát. Adolf Hitler az elöljárója volt. Paulus a Führer minden parancsát a legjobb tudása szerint, lelkiismeretesen teljesítette. Mindvégig teljesítette, fogságba kerülésének utolsó pillanatáig, sőt egy darabig még azután is. (Megjegyzendő: ezért később, az emlékiratírás felvirágzása idején mind barátai, mind pedig vetélytársai a német tábornoki karban, egyaránt hibáztatták.)

Friedrich Paulus a legteljesebb pontossággal akarta végrehajtani elöljárói parancsait, mégpedig: túlkapások nélkül. Pontosan teljesítette a Führer Főhadiszállásának minden rendelkezését, a „komisszár-parancs" előírásait is. Betartotta a megszállt területek lakosságával kapcsolatos valamennyi döntést és szabályt, ám felháborítónak vélte, hogy elődje túlbuzgó parancsát – amely a hadsereg katonáitól kifejezetten megkövetelte, hogy a megszállásuk alá került népességet, nőket, gyerekeket is, válogatás nélkül szabályosan lemészárolják – saját parancsnoksága idejére is érvényesítse. Friedrich Paulus tisztában volt vele, dobbal nem foghat madarat. Ő másképp kívánta biztosítani hadseregének mögöttes területét, a hadsereg katonáinak a lakossággal való korrekt – pontosan: a Német Birodalom elképzelése szerint korrekt – magatartása, illetve viselkedése útján.

A fogalmazás magyarázatra szorul. Friedrich Paulus töprengő típusú ember volt ugyan, ám nem volt bölcselő. Feladatául tűzték ki, hogy a 6. hadsereg működésével tegye naggyá a Német Birodalmat. Meg sem fordult a fejében, hogy ami a Német Birodalom erkölcsei szerint korrekt magatartás, az más nép számára esetleg elviselhetetlen. Továbbá, az sem fordult meg a fejében, hogy katonáinak viselkedése miért vívja ki a megszállt területek la-

kosságának tömeges ellenszenvét. A lakosság ellenérzése sok német katonának, tisztnek szemet szúrt. Nem értették, mi az oka, hiszen úgy tudták, hogy a bolsevik uralom rettenetes, ők pedig az európai kultúrát hivatottak átplántálni az általuk elmaradottnak tartott területek népeibe.

Az ok egyébként kézenfekvő. Minden harcoló haderő katonája pontosan követi a hadsereg háborús célkitűzéseit, s kicsiben – mondhatnók, aprópénzre váltva, – ugyanúgy megvalósítja őket, mint az egész haderő nagyban. A Német Birodalom hadereje, köztük a 6. hadsereg, hódító szándékkal vonult Kelet felé. Területeket, nyersanyagforrásokat akart szerezni, s ezen keresztül akarta megteremteni a német nép jövendő gazdagságát. A német csapatok – és szövetségeseik – katonái gátlástalanul raboltak, fosztogattak. Nyugodtan tehették, amíg pontosan teljesítették katonai kötelességeiket. Ha megszegték az előírásokat, fegyelmi vétséget követtek el, amelyet elöljáróik természetesen megtoroltak. A megszállt területeken a kiszabott német fegyelmi büntetések túlnyomó többsége abból állt, hogy a katonától hosszabb-rövidebb időre megvonták zsákmány-csomag hazaküldésének jogát. Szigorú fenyítésnek számított, s főleg: zsebre ment. A német posta rendszeresen szállította a megszállt területekről Németországba a katonák csomagjait. A zsákmány-csomag a katona hozzátartozóinak rendszeres, kiegészítő jövedelemforrása volt, amelynek megérkezésére ugyanúgy számítottak, és számíthattak, mint akár a munkájuk után járó bérre. A zsákmány-csomag az a részesedés volt, amit a katona természetben szerzett a nagy vállalkozás – a háború céljának elérése, – előlegeként. Mai szóhasználattal élve, a német hadvezetés a lehető legösztönzőbb módon használta ki a katonák anyagi érdekeltségét háborús céljai megvalósításában.

Erről a német emlékiratszerzők, egy-két kivételtől eltekintve, szemérmesen hallgatnak, a szovjet emlékiratok szerzői pedig sommásan értékelik, oly módon, hogy „a németek raboltak".

Az érdekeltség ténye azonban messzebbre mutat annál, hogy sommásan elintézhessük.

Akinek van kedve és ideje hozzá, eljátszadozhat a számokkal. A szovjet területeken több mint hatmillió megszálló katona tartózkodott. Ha mindegyik negyedévenként csak egyetlenegy zsákmány-csomagot küldött haza... Hány zsákmány-csomagot jelent az 1942 márciusáig? A válasz önmagában is feleletet ad rá, miért gyűlölte a megszállt területek lakossága a megszálló erők katonáit. Pedig a zsákmány-csomagok problémája csupán egyetlen, bár

jellemző momentum a megszállók és a megszálltak viszonyában. A német katonák és tisztjeik arról ábrándoztak, hogy mindenféle farmokat, gazdaságokat szereznek, vállalkozásokat kezdenek az elfoglalt területeken. Feltehetőleg nem maguk akartak szántani-vetni. A helyi lakosokban eleve rabszolgákat – jobb esetben is csupán munkaerőt – láttak, s akként kezelték őket a háború legelején is. Később, amikor a Német Birodalom rákényszerült, hogy minden épkézláb emberét hadiszolgálatra mozgósítsa – annak idején totális mozgósításnak nevezték –, még inkább rabszolgaként bántak velük, tízezerszám hajtották őket a Német Birodalomba, s – egyebek között – velük próbálták megoldani a német gazdaságok munkaerő-gondjait.

A körülményeket figyelembe véve elhihető, hogy a megszállt lakosság nem lelkesedett azért az „európai új rendért", azért a „kultúráért", amit a megszállók a nyakába varrtak.

Friedrich Paulus altábornagy tudta, hogy a tavasz beköszöntével a 6. hadseregre hatalmas feladatok hárulnak, azt is tudta, hogy a hadsereg csapatainak harcát lényegesen befolyásolja a mögöttes területek szilárdsága, vagy bizonytalansága. Józan, praktikus katonai meggondolásból hatálytalanította elődjének – enyhén kifejezve is barbár – parancsát, s úgy vélte, intézkedése lecsillapítja, de legalábbis enyhíti a megszállt lakosság ellenséges érzületét.

Friedrich Paulus 1942 márciusában szemleútra indult, végigjárta csapatait. Felkereste a XXIX. hadtestet is, amelynek törzse Belgorod városában szállásolt be. Paulus gépkocsija a törzs szállása felé haladt. Wilhelm Adam ezredes, Paulus egykori segédtisztje így számol be az esetről:

„... amint a város központjához közeledtünk, borzalmas kép tárult elénk ... Egy nagyobb téren akasztófa állt, több civil lógott rajta. Paulus elsápadt, szeméből sugárzott a felindultság. A méregtől elvörösödve fakadt ki:

– Mit jelentsen a gaztettnek ez a fitogtatása? Hiszen szolgálatba lépésem után azonnal visszavontam Reichenau parancsát! ...

... Von Obstfelder gyalogsági tábornok, és von Bechtolsheim ezredes a törzsszállás bejáratánál várt bennünket. Paulus Obstfelderhez fordult:

– Miért akasztották fel azokat a civileket?

Obstfelder rámeredt felettesére.

– A helyőrségparancsnok túszként letartóztatta őket, mert több katonánkat holtan találták. Aztán elrettentő példaként a város legforgalmasabb helyén felakasztották őket.

Paulus kissé előrehajolt, minden arcizma idegesen rángott.

– És önök azt hiszik, ezzel véget vethetnek a partizántevékenységnek? Szerintem ilyen módszerrel éppen az ellenkezőjét érik el ... Gondoskodjanak róla, hogy ez a szégyenfolt haladéktalanul eltűnjön a térről!

A bosszú és a vérengzés ellenkezett Paulusnak a katonaságról vallott felfogásával ... Ám a belgorodi helyőrségparancsnok, aki Paulus parancsa ellenére túszokat öletett meg, büntetlenül megúszta a dolgot. Akkoriban nekem sem szúrt szemet ez a következetlenség ..."

Pedig szemet szúrhatott volna. A barbárság szellemét könnyű kiereszteni a palackból, de ráolvasással visszagyömöszölni bele nem lehet. Paulusnak sem sikerült. Bármily lovagias katona volt, nem úszhatott szemben az árral. Csapatainak útját – személyes akarata ellenére – a hódítással együtt járó bűncselekmények tömege szegélyezte. Ő, személy szerint, távol tarthatta, távol is tartotta magát tőlük, de kiiktatni nem tudta őket csapatai tevékenységéből. A bűncselekmények eredendő forrása ugyanis nem ott volt, ahol a tábornok kereste: szubjektív tényezőkben. A forrás jóval messzebb volt, magában a háborúban, amelyet a Német Birodalom kirobbantott, a háború rabló, hódító céljaiban.

Paulus kísérlete, hogy szilárdabb mögöttes területet biztosítson a 6. hadsereg erői számára, előre kiszámíthatóan kudarccal végződött.

A 6. hadsereg csapatai ekkor még védelmi harcokat vívtak Harkov környékén. Több német emlékirat szerzője szerint: súlyos védelmi harcokat. Valóban súlyosak voltak, a 6. hadseregnek a szó legszorosabb értelmében minden tartalékát be kellett vetnie a Vörös Hadsereg rohamainak feltartóztatására. A Vörös Hadsereg csapatai mintegy húsz kilométerre megközelítették Harkov városát. Néhány német és szovjet katonai szakértő – utólag ugyan – hasonló következtetést vont le a helyzet elemzéséből: érthetetlen, hogy a Vörös Hadsereg csapatai nem törték át a 6. hadsereg arcvonalát, hiszen aránylag kis erejű támadással már tragikus helyzetbe hozhatták volna Paulus tábornok alakulatait.

Az utólagos értetlenség az adott időszak ismeretében érthetetlen. A tárgyilagos elemző legfeljebb azt értheti meg az értetlenségből, hogy az utólag felállított harcászati, hadászati hipotézisek zsákutcába vezetnek, mivel nem számolnak a reális erőviszonyokkal, nem veszik figyelembe az adott korszak helyzetét. Zsukov marsall Emlékek, gondolatok című könyvében így ír: „Az 1942. évi tavaszi és nyári terveinket illetően Sztálin úgy vélte, hogy még nem rendelkezünk elég élőerővel és eszközzel ahhoz, hogy nagy támadó

hadműveleteket indítsunk. Szerinte a közeli jövőre meg kell elégedni az aktív hadászati védelemmel, de emellett több részleges támadó hadműveletet kell lefolytatnunk a Krím félszigeten, Harkov környékén, a lvov-kurszki és a szmolenszki irányban ..."

Zsukov marsall annak idején a Legfelsőbb Főparancsnok helyettese volt, nyilván jól ismerte nemcsak Sztálinnak de a Vörös Hadsereg egész felső vezetésének véleményét. Bizonyos, hogy a Vörös Hadsereg szívesen folytatott volna már akkor nagy támadó hadműveletet, ha lett volna ereje hozzá. Még nem volt. Csapatai a harkovi hadműveletekben végső erőfeszítésre tudták kényszeríteni Paulus alakulatait, ám az a többleterő, amellyel az áttörést végrehajthatták volna a 6. német hadsereg arcvonalán, hiányzott. Emberben is, harceszközben is, akkor még hiányzott. A részleges támadó hadművelet kifejlesztése stratégiai jelentőségű támadássá, olyan erőtöbbletet követelt, amely egyszerűen nem volt jelen a harctéren. A Vörös Hadsereg harkovi támadása ezért akadt el. Ahogy a korabeli német tudósítások lelkendeztek: „Timosenkónak kifogyott a szuflája!"

Fogalmazhatjuk így, vagy úgy, de tény: a Vörös Hadsereg harkovi támadása kifulladt.

Időközben a német erők – a 6. hadsereg is, mialatt Harkov környékén védelmi harcokat vívott – lázas ütemben készítették elő a háború kimenetelét eldöntő hatalmas támadásukat. Május elejére Harkov térségébe érkeztek a Franciaországból és Németországból a szovjet arcvonalra irányított új hadosztályok. Bevetésük, valamint a 6. hadsereg, és a Kleist hadseregcsoport III. páncélos hadtestének május 17-én indított összehangolt manőverei meghozták az eredményt. Keserves, véres harcok alakultak ki, a Vörös Hadsereg támadó alakulatait bekerítették. A bekerített csapatok egy részének sikerült áttörnie a gyűrűt, megmenekült, a többség viszont a végsőkig harcolva, odaveszett.

A Harkovért vívott ütközet május 29-én befejeződött. Friedrich Paulus altábornagy lovagkeresztet kapott a győzelemért. Hadserege azonban, német források adatai szerint, húszezer katonát vesztett halottakban és sebesültekben. Szovjet és angol források szerint a 6. hadsereg vesztesége több volt, elérte a harmincezer főt.

Mindenesetre a 6. hadsereg csapatait – a nyugatról átvezényelt hadosztályokon felül – már az ütközet során gyors ütemben feltöltötték, hogy teljes létszámmal álljanak készen a további feladatok végrehajtására. Ehhez a 6.

hadsereg harcálláspontját Poltavából Harkovba helyezték át, s a 6. hadsereg előbbi harcálláspontjára annak vezetőszerve, a „Dél" hadseregcsoport költözött.

A további feladatokat maga a Führer határozta meg, mindjárt a harkovi ütközetet követő harmadik napon, Poltavában, a „Dél" hadseregcsoport főhadiszállásán.

V.

A „Dél" hadseregcsoport főhadiszállásán, 1942. június 1-jén, a Német Birodalom legjobb katonai erőinek parancsnokai gyűltek össze. Adolf Hitler kíséretében volt Keitel vezértábornagy, valamint Heusinger altábornagy, a hadműveleti osztály főnöke és Wagner tábornok, a hadseregcsoport hadtápparancsnoka. A tanácskozásra meghívták von Bock vezértábornagyot, a „Dél" hadseregcsoport főparancsnokát, von Sodenstern tábornokot, a „Dél" hadseregcsoport törzsének főnökét, von Kleist vezérezredest, az 1. páncéloshadsereg főparancsnokát, Ruoff vezérezredest, a 17. hadsereg főparancsnokát, báró von Weichs vezérezredest, a 2. hadsereg főparancsnokát, Hoth vezérezredest, a 4. páncéloshadsereg főparancsnokát, Paulus altábornagyot, a 6. hadsereg főparancsnokát, von Mackensen tábornokot, a III. páncéloshadtest vezénylő tábornokát, Von Richthofen vezérezredest, a 4. légiflotta parancsnokát.

Adolf Hitler referátumában megállapította, hogy az április 5-én kiadott direktíva végrehajtása menetrend szerint történik. A 6. hadsereg a III. páncélos hadtesttel együttműködve, a direktíva előírásának megfelelően felszámolta az úgynevezett izjumi kiszögellést, szilárdan biztosította Harkovot, vagyis: megteremtette a nagy nyári offenzíva előfeltételeit. Beszédének további részében foglalkozott az április 5-i direktívában felvázolt támadási célokkal, s ismertette a célok elérése érdekében tervezett erőelosztást. Nem hagyott kétséget hallgatóiban, hogy nagy fába vágják a fejszéjüket. Kereken kijelentette: „Ha nem kerül a kezünkre Majkop és Groznij, véget kell vetni a háborúnak."

Elég a térképre pillantani – Majkop és Groznij neve az olajat jelenti.

Az erők elosztása ugyancsak óriási vállalkozásra mutatott. Az elgondolás lényege, hogy a Vörös Hadsereg déli csoportosítását a Don folyótól nyugatra, hatalmas átkaroló hadművelettel bekerítik, s megsemmisítik, ezzel pedig

megnyílik az út a Szovjetunió mélyebb területei, a Volga-vidék, a Kaukázus, és az olajlelőhelyek, majd pedig Moszkva felé. A siker eredményeként a Szovjetuniót halálos csapás éri. A hadműveletben a Führer Főhadiszállásának terve szerint összesen több mint másfél millió német – és a németekkel szövetséges – gyalogos katona vesz részt, támadásukat ezernél több harckocsi, ezernél több repülőgép, és több ezer különböző űrméretű löveg tüze kíséri-támogatja.

Ezt az erőt – a „Dél" hadseregcsoport kötelékébe tartozó száztizennégy hadosztályt – két csoportosításra tagolták, az „A" hadseregcsoport főparancsnokságát List vezértábornagy vette át. Negyvenhárom hadosztályával a nyári offenzíva kisegítő célú támadását hajtotta végre, Baku irányában. A „B" hadseregcsoport, hetvenegy hadosztállyal, s a hozzájuk tartozó megerősítő erőkkel, báró von Weichs vezérezredes parancsnoksága alatt a német haderő fő irányában, Sztálingrád felé tervezte csapásait.

Sztálingrád ilyen módon – bár még nem szerzett tudomást róla – a német előretörés szempontjából kulcsszerepet kapott. Erről a szerepről egyelőre a Vörös Hadsereg legfelsőbb vezetésének sem volt tudomása. A Vörös Hadsereg legfelsőbb vezetése még a moszkvai irányt tartotta a legveszélyeztetettebbnek, mert ott mintegy hetven ellenséges hadosztály összpontosult.

A Vörös Hadsereg legfelsőbb vezetése megerősítette a Dél-nyugati Front és a Brjanszki Front csapatait. Utasította őket, állják el a német erők további előnyomulásának útját. Ez nem járt – az erőviszonyok ismeretében könnyű megállapítani, hogy nem járhatott – eredménnyel. Paulus tábornok jobb megindulási körletet akart biztosítani csapatai számára. Ennek érdekében június 13-án támadást intézett Volcsanszk ellen, s miközben a német alakulatok sikeresen küzdötték le a szovjet erők állásait, Paulus június 22-én ismét támadást kezdeményezett, ezúttal Kupjanszk irányába. A gyalogság rohamát többszáz löveg összpontosított tűzcsapása előzte meg, majd a csapatok harapófogószerűen indultak el. Áttörték a szovjet állásokat, s az áttörésbe bevetették – az akkor még a 6. hadseregnek alárendelt – III. páncéloshadtest teljes erejét. A hadművelet újfent jelentős szovjet erők bekerítését eredményezte, amelyek nem tudtak kisiklani a német harapófogó szorításából. A bekerített csapatokat néhány nap alatt szétverték. Miközben a német csapatok új megindulási állásaikba vonultak, kettős sorokban húszezernél több hadifoglyuk menetelt mellettük ellenkező irányba, a német mögöttes területek felé. A korabeli német újságok tudósításai szerint a látvány jelentősen növelte a

német katonák harci kedvét. Ez hihetően hangzik. A korabeli német újságok ugyanakkor „elfelejtettek" beszámolni arról a jelenségről, amelyet a 6. hadsereg több, vezető beosztású tisztje annak idején kifejezetten feltűnőnek talált: a szovjet csapatok elkeseredetten küzdöttek, aránylag gyorsan rendezték erőiket, s akárcsak a téli ütközetek folyamán, újabb és újabb védőállást foglaltak a német csapatok előtt, újból és újból harcra kényszerítették őket. Másképp kifejezve, az előnyomuló német katonáknak minden darab földért meg kellett küzdeniük. A reálisabb gondolkodású német tisztek a jelenséget különösként értékelték. Talán érdemes lett volna alaposabban elemezniük.

A két hadművelet a Vörös Hadsereg legfelső vezetésének értékelésében már egyértelműen Sztálingrád irányára mutatott. Az értékelést a felderítés adatai megerősítették. És megerősítette a véletlen is.

A német 6. hadsereg kötelékébe tartozó XXXX. páncéloshadtest törzsszállásán, Harkovban, a hadtest hadműveleti osztályának főnöke június 19-én kora reggel értekezletet tartott, amelyen részt vettek a hadosztályok hadműveleti osztályainak vezetői, köztük a 23. páncélos hadosztály hadműveleti osztályának vezetője, Reichel őrnagy is. Az értekekezleten a nyári offenzíva megindításának hadműveleti-harcászati teendőit tárgyalták meg a hadtest egészének, valamint a hadosztályok részfeladatainak szempontjából.

Fontos tanácskozás volt. A hadműveleti osztályok vezetői sürgős elintéznivalókat, azonnal továbbítandó utasításokat rögzítettek térképen, és okmányokban is. Reichel őrnagy is térképre rajzolt minden adatot, s átvette a hadművelet megkezdésére vonatkozó – immár konkrét – írásbeli parancsot. Mivel úgy vélte, a teendők halaszthatatlanok, útnak indulása előtt telefonon értesítette a 23. hadosztály ügyeletes tisztjét, hívja össze a hadműveleti osztály valamennyi beosztottját, hogy a hadosztály törzséhez megérkezve, nyomban kioszthassa feladataikat.

Reichel őrnagy repülőre, egy Fieseler-Storch típusú futárgépre szállt.

A 23. hadosztály hadműveleti osztályának beosztottjai türelmesen várakoztak főnökükre. Egész délután várták, este is várták még. Amikor besötétedett, egyikük megkérte a hadosztály első adjutánsát, érdeklődje meg a hadtesttörzsnél, ott van-e még Reichel őrnagy, s meddig várjanak rá.

Az érdeklődés nyomán a hadtest azonnal riadókészültségbe helyezte csapatait, s elrendelték Reichel őrnagy – illetve a futárgép – felkutatását. Az egyik alegységtől jelentés érkezett, hogy állásaik felett a délután folyamán

légiharc folyt, amely egy repülőgép lezuhanásával ért véget. A gép az állások előtt fekszik a senki földjén.

Az éjszaka folyamán járőrök indultak a géphez. A Fieseler-Storch volt. Sok lövedék találta el, néhány a benzintartályt lyukasztotta át. A járőrök katonái a gépben rábukkantak Reichel őrnagy és a pilóta holttestére. A két halott személyi értékeit rendben megtalálták. Pénztárcájuk a zsebükben volt, Reichel őrnagy gyűrűje ott volt az ujján, órája a csuklóján. A kutató katonák csak egyetlen dolgot nem találtak – amit igazán kerestek. Reichel őrnagy térképtáskája – benne a térkép, és a parancsok – nem került elő. Többször is tűvé tették érte a gépet, meg a gép környékét.

A térképtáskának nyoma veszett.

A német hadvezetés úgy értékelte, a vörösök kezére jutott. Aztán kiderült, hogy a Reichel táskájával elveszett térkép meg okmányok nem csupán a XXXX. páncéloshadtestre – és ezen belül a 23. páncélos hadosztályra – vonatkozó adatokat tartalmazta, hanem a 6. hadsereg szomszédos alakulatainak, a 2. hadseregnek, és a 4. páncélos hadseregnek a hadműveletére vonatkozó utasításokat is.

Adolf Hitler személyesen intézkedett Reichel térképtáskája ügyében. A XXXX. páncéloshadtest parancsnokát Stumme altábornagyot, valamint a hadtest törzsének főnökét, Franz ezredest és a 23. páncéloshadosztály parancsnokát, von Boineburg altábornagyot azonnali hatállyal felmentette tisztükből, hadbíróság elé állíttatta őket. A tárgyszerűség kedvéért meg kell említeni, hogy von Bock vezértábornagy és Paulus altábornagy külön-külön közbenjárt a Führernél a három parancsnok érdekében, mivel közvetlenül nem követtek el mulasztást, a könnyelműség – meglehetősen vitatható – vétke csupán a néhai Reichel őrnagyot terhelte. Közbenjárásuk nem gyakorolt hatást sem Hitlerre, sem a haditörvényszék elnökére. Stummét ötesztendei, Franzot háromesztendei várfogságra ítélték. Von Boineburg altábornagyot a haditörvényszék felmentette.

A térképtáska-ügy olyan parancs kiadására késztette Adolf Hitlert, amely homlokegyenest ellenkezett a német Wehrmacht harcászati szabályzataival. A Führer hasonló esetek megakadályozása céljából megtiltotta, hogy a parancsnokokat – egyetlen parancsnokot sem, kivételesen sem – tájékoztassák a szomszédos alakulatok feladatairól a jövendő hadműveletek során. A führeri parancs az egész háború folyamán érvényben maradt, teljesítését mindvégig, minden parancsnoki szinten mereven megkövetelték.

Aki csak valamelyest jártas a katonai mesterségben, s ismeri a harcparancs elkészítésének a német hadseregben is szabályzatokba foglalt módját – amely pontokba szedve egyenesen előírja a parancsnokok számára a jobbszomszéd, és a bal-szomszéd helyzetének, harctevékenységének felvázolását, tisztázását, s a velük való együttműködés megszervezését –, az első pillantásra felfogja, mekkora hátrányt jelentett a Führer intézkedése az alakulatok összehangolt harcvezetésének megszervezésében. Kézenfekvő: amelyik parancsnok nem ismeri szomszédai tevékenységét, nem tudhat segítséget nyújtani a szomszédos alakulat feladatának végrehajtásához, s megfordítva, ő sem igényelhet segítséget saját harctevékenységének előmozdításához. Mondhatjuk úgy is, a führeri intézkedés bizonyos értelemben öngól volt. Lényegesen megnehezítette a parancsnoki tevékenységet, gátolta az alakulatok eredményességét, a harc koordinálását.

Reichel térképtáskájának ügye komoly vitára adott okot a 6. hadsereg törzsének tisztjei között. Többen kétségbe vonták, hogy a tervezett hadműveletet eredeti formájában, az eredeti időpontban célszerű végrehajtani. Azzal érveltek, hogy a szovjet vezetés sem esett a feje lágyára, mindent elkövet majd a német csapatok támadási koncepciójának keresztülhúzására. A vitában végül az elöljáró szerv állásfoglalása döntött: a hadműveleti terven semmiféle változtatást nem engedélyez, mert bármiféle nagyobb változtatás hetekkel elnyújtaná a hadműveletek végrehajtását, s akkor a harcok belenyúlnának a téli időszakba, esetleg olyan újabb csalódást előidézve, mint amilyet a Moszkva alatti ütközetek okoztak. Viszont a Reichel térképtáskája miatti kellemetlen meglepetéseket elkerülendő, Paulus tábornok utasítást kapott, minden módon siettesse csapatai felkészülését, s korábbi időpontra hozza előre az X. napot.

Reichel térképtáskája valóban a Vörös Hadsereg katonáinak kezébe került. Nem véletlenül. A katonák figyelték a levegőben folyó küzdelmet, amely nem küzdelemnek, inkább vadászatnak volt nevezhető. A fegyverzet nélküli könnyű Fieseler-Storch hiába próbált menekülni az üldöző szovjet vadászgép elől, sorsa bevégeztetett. A katonák arra gondoltak, hogy a futárgép magasrangú parancsnokot, vagy fontos, és főleg sürgős utasításokat szállít. Reichel térképtáskájának tartalmát csakhamar a Vörös Hadsereg legfelsőbb főparancsnokságán elemezték. Reichel térképe, és a harci okmányok megerősítették azokat a következtetéseket, amelyekre a szovjet felderítés egyébként is jutott.

A kémregények kedvelői ilyen fordulatoknál kapnak a szívükhöz, hogy akkor miért nem tették meg azonnal az ellenintézkedéseket, miért engedték az ellenséges erőket felvonulni, kibontakozni, támadni, hiszen az ellenség haditerve ott feküdt az asztalon!

Tényleg ott feküdt.

Közbevetőleg érdemes megjegyezni: a kémregények olvasói – különösen azért, mert az efféle történetek tucatjait hozták nyilvánosságra szerte a világon hiteles vagy kevésbé hiteles dokumentumként – gyakran megfeledkeznek róla, hogy a kalandos történeteket éppenséggel a szórakoztatásuk kedvéért vetette papírra a dúsfantáziájú szerző. A háborút azonban, bármilyen sok felderítő, kém, ügynök vegyen is részt benne, mégis a tömegek harca dönti el.

Az ellenséges haditerv megerősítette a Vörös Hadsereg vezetőit abban, hogy jól értékelték a helyzetet, de nem döntött el semmit. Akkor sem döntött volna el semmit, ha történetesen korábban kerül eléjük. Reichel őrnagy iratai egyetlen esetben gyakoroltak volna hatást az események menetére, akkor, ha a Vörös Hadsereg olyan mennyiségű és minőségű hadászati tartalékokkal rendelkezett volna, amelyekkel a megindulás pillanatában szétzúzhatja a támadó erőknek legalább a fő csoportosításait.

Hadműveleteket azonban csak meglévő erőkkel lehet kezdeni. A „ha" és a „volna" rossz tanácsadó, jelentésük nem csupán katonai, de más értelemben is, egyetlen kurta szóval kifejezhető: nincs.

A Vörös Hadsereg legfelsőbb főparancsnoka pontosan ebből indult ki: még nincs. Ez katonai nyelvre fordítva azt jelentette, hogy a Vörös Hadseregnek továbbra is aktív hadászati védelmet kellett folytatnia, mind súlyosabb veszteségeket okozva az ellenségnek, hogy megváltozzanak az arcvonalak erőviszonyai, s közben szervezni, mozgósítani, felszerelni, kiképezni kellett a hadászati tartalékokat, szintén annak érdekében, hogy az erőviszonyokban gyökeres fordulat következzék be.

Paulus tábornok csapatai június végén harcra készen álltak. Az X. napot meghatározták.

X = június 28.

Június 28-án a támadást a 6. hadsereg fedező erői kezdték. A német 2. hadsereg, a 4. páncélos hadsereg, valamint a 2. magyar hadsereg – akkor együttesen Weichs hadseregcsoportnak nevezték őket – alakulatai Voronyezs felé nyomultak előre. Szinte velük egyidejűleg támadásra indultak a 6. hadsereg kötelékébe tartozó XXXX. páncéloshadtest egységei.

A XXXX. páncéloshadtest egységei hamarosan heves ellenállásba ütköztek Volcsánszk és Nyezsegol között. A támadás megtorpant. A Vörös Hadsereg katonái mindenféle korábban kilőtt, meghibásodott, rossz harckocsikat ástak be a terepen. Álló tűzfészekként, valóságos acél-erődökként használták a roncsokat. Keményen küzdöttek, és jól céloztak. A XXXX. páncéloshadtest újra és újra nekilendült, a páncélelhárító körlet tüze azonban órákon át feltartóztatta előnyomulását.

Órákon át. Aztán a harckocsik túlereje győzedelmeskedett, a XXXX. hadtest erői folytatták a támadást. Furcsa tapasztalatra tettek szert: a vörös csapatok élőerőben alig szenvedtek veszteséget.

Július 1-jén rövid, heves tüzérségi előkészítést követően a 6. hadsereg gyalogos hadosztályai is támadásba mentek át. Kétnapos, elkeseredett harc eredményeként kivetették állásaiból az Oszkol előtt védelemre berendezkedett vörös csapatokat.

A támadás üteme kétségkívül felgyorsult. A 6. hadsereg gyalogos hadosztályai július negyedikén mintegy harminc kilométert nyomultak előre. Július ötödikén még többet, majd negyven kilométert. Harcoltak és erőltetett tempóban meneteltek. És ők is ugyanazt a furcsa tapasztalatot szerezték, mint a XXXX. hadtest alakulatai.

Minden támadó hadművelet alapvető célkitűzése az ellenfél erejének megsemmisítése, a megsemmisítés fogalmának katonai értelmezésében. A német katonák jó hangulatban meneteltek, igaz, időnként vöröskatonák nagyobb, kisebb csoportjainak heves ellenállásába ütköztek, amelyek súlyos veszteségeket okoztak nekik rajtaütéseikkel. A rövid, véres összecsapások után ismét menetelés következett. Gyorsított menet a tűző napon. A német katonák már a támadás harmadik-negyedik napján mind a tábori újságokból, mind pedig a hazai lapokból arról értesültek, hogy óriási győzelmet arattak. A hazai újságok ujjongtak, a tábori újságok lelkesítő riportokban számoltak be az előnyomulásról.

A Führer Főhadiszállásának értékelése pontosan megegyezett az újságok jelentéseivel. A német haderő vezetői úgy vélték, csapataik végzetes csapást mértek a vörösökre.

Július 4-én a XXXX. páncéloshadtest harckocsijai Korotojaknál kijutottak a Don partjára. A hadtest egységei a folyó mentén, déli irányban folytatták előnyomulásukat, hogy bekerítsék a vörös csapatokat. Két nappal később Novaja Kalitvánál voltak, július 9-én pedig már Kantyemirovkánál, annak

ellenére, hogy a hadosztályok széthúzódtak, sok kilométeres rések, hézagok keletkeztek előretörő alakulataik között, s gyakran meg kellett állniuk üzemanyaghiány miatt.

A győzelem, a Führer Főhadiszállásának megítélése szerint, „mindent elsöprő" győzelem volt. A korabeli német sajtó riportjait, harctéri beszámolóit olvasva az ember óhatatlanul arra a következtetésre jut, hogy a háború tulajdonképpen kellemes séta. A győzelmi jelentések, diadalittas cikkek erre utaltak. Sőt, akadt tudós német közgazdász, aki tanulmányban foglalkozott a keleti arcvonal küzdelmeinek gazdasági összefüggéseivel, s a „Mi a blöff és mi a valóság" címmel 1942 derekán közreadott írásában kifejtette: további nagy hadműveletekre már aligha kerül sor, mivel az eddigi harctéri sikerekből, s a megszállt területeken talált ipari létesítmények állapotából kimutatható, hogy a szovjet gazdasági rendszer máris tönkre jutott, így a vörös hatalomnak nincs lehetősége-módja összeszedni még valamennyi erőt a háború folytatásához, hadereje szinte önmagától, a gazdaság csődjének kényszerítése nyomán, tulajdonképpen harc nélkül is összeomlik.

Nem tudni, hogy a tudós közgazdász milyen adatok birtokában fejtette ki szépreményű nézeteit, az viszont tény, hogy a harctéri események, a laikus olvasó szemében, igazolni látszottak a közgazdász feltételezését. A gigantikus méretű hadművelet roppant területekre tolta előre a német állásokat. A vörös csapatok vesztesége aránylag – katonai szempontból értékelve, – csekélynek számított. Az ütközetben a vörös csapatok kevés halottat és kevés sebesültet hagytak hátra. Kevés volt a hadifoglyok száma is. Furcsán kevés. Meglepően kevés ...

Paulus altábornagy – a dokumentációk szerint – más következtetést vont le a harcok tapasztalataiból, mint a Führer Főhadiszállása, vagy a tudós közgazdász. Paulus egy pillanatig sem hitte, hogy a Vörös Hadsereg „elfogyott" a hadosztályai előtt. Sőt, bizonyos volt benne: a hadművelet nem érte el célját, nem semmisítette meg a Vörös Hadsereg fő erőit. A 6. hadsereg csapásai a semmibe ütöttek, el sem jutottak a Vörös Hadsereg fő erőihez. Hevesen küzdő, elkeseredetten harcoló utóvéd-csapatokat tiportak el. A Vörös Hadsereg fő erői kisiklottak az átkaroló német hadosztályok harapófogójából, kibújtak a XXXX. páncéloshadtest széthúzódott erői között – hol az üzemanyaghiány, hol egyszerűen csak a sietség, s a Kantyemirovkánál vívott bonyolult harc miatt – keletkezett réseken.

A felismerés arra ösztönözte Paulus altábornagyot, hogy sorra felkeresse a

6. hadsereg első lépcsőjében bevetett hadosztályait. Az előnyomulás ütemének gyorsítását követelte tőlük, hogy a gyalogoshadosztályok mielőbb csatlakozzanak a Kantyemirovkánál harcoló XXXX. páncéloshadtest egységeihez. Az ütem gyorsítása azonban kimerítette a katonákat, alig aludtak, s ennek ellenére sem látszott valószínűnek, hogy időben tudnak segíteni a XXXX. páncéloshadtest erőinek.

Július 9-én váratlan vendég érkezett Paulus tábornok harcálláspontjára: a 4. páncélos hadsereg törzsének főnöke. Látogatásában több volt az üröm, mint az öröm. Jelentette Paulusnak: a legfelsőbb hadvezetéstől utasítást kapott, hogy vegye át a XXXX. páncéloshadtest vezetését a Kantyemirovkánál folyó küzdelemben, valamint, hogy a 4. páncélos hadsereg – ugyancsak a Führer Főhadiszállásának parancsára – útban van délkelet felé újabb feladatai megoldására s eközben kereszteznie kell a 6. hadsereg támadási sávját. Arra kérte Paulust, tegye meg a szükséges intézkedéseket a 4. páncélos hadsereg útjának biztosítására, nehogy a két hadsereg erői összegabalyodjanak, vagy véletlenül harcba keveredjenek egymással.

A 4. páncélos hadsereg törzsének főnöke mindjárt folytatta is útját a XXXX. páncéloshadtesthez. Tevékenysége sikeres volt, a hadtest erői kétnapos küzdelemben, július 11-én Kantyemirovkánál megtörték a vörös csapatok ellenállását, és Bokovszkajánál elérték a Csir folyó partját. És ugyanazon a napon a Führer parancsa kivette a hadtestet a 6. hadsereg kötelékéből, s a 4. páncélos hadsereg alárendeltségébe helyezte – vagyis a katonai terminológia meghatározása szerint, – átalárendelte.

Több német katonai szakértő – utólag persze – bírálja az intézkedést. Mindenesetre tény, hogy a 4. páncélos hadsereg, immár a XXXX. hadtesttel kiegészülve, feladatul kapta: forduljon Dél felé, vágja el a német 1. páncélos hadsereg, valamint a német 17. hadsereg csapásai elől kitérő vörös csapatok visszavonulási útját, létesítsen hídfőállásokat a Don bal partján, majd az 1. páncélos hadsereggel együttműködve foglalja el Rosztov városát. A Führer utasításában kétségtelenül volt elméleti ráció. Gyakorlatilag viszont azt jelentette, hogy a XXXX. páncéloshadtest elhagyta a területet, amelyet megszerzett, elvonult Dél felé, s a 6. hadsereg erői csak újabb küzdelem után, kilenc nap elteltével, július 20-án jutottak el a Csir partjához, Bokovszkája térségébe, oda, ahonnan kilenc nappal előbb a XXXX. páncéloshadtest elindult az új feladatok végrehajtására.

A 6. hadsereget természetesen nem hagyták csupán a szervezetszerű pán-

célos erőkre szorítkozni. Megkapta a XIV. páncéloshadtestet, amelyet Paulus tábornok ugyancsak csapásmérő ékként használt fel. Ugyanakkor rendelkezésére bocsájtották – a hadsereg egyre hosszabbá váló nyitott északi szárnyának fedezése céljából – a 2. magyar hadsereget. A 2. magyar hadsereg hadosztályai kezdtek beérkezni, s felváltották a náluk erősebb, jobb fegyverzetű-felszerelésű német hadosztályokat, amelyeket ilyen módon biztosítási feladatok megoldása helyett a támadó hadműveletekbe lehetett bevetni. Július 23-án a XIV. páncéloshadtest egységei Kremenszkajától délre behatoltak a nagy Don kanyarba, s rövid idő alatt elérték a Dont, Szirotyinszkája közelében.

Erőteljes csapás volt ez is, és ugyanúgy a semmibe vágott, mint a többi. A Vörös Hadsereg egységei – folytonos harcok közepette – visszahúzódtak a Don mögé.

VI.

A Német Birodalom – és szövetségesei – korabeli hadijelentéseit vizsgálva, érdekes következtetésre jut az olvasó. A labdarúgás kifejezésével élve: mintha egy kapura ment volna a játék. A német hadijelentések alapján érthetetlen, hogy a Szovjetunió miért nem omlott össze réges-rég. Ennek okaként a kor hadijelentései, a katonai szakírók kommentárjai és a haditudósítók beszámolói egyaránt csupán a bolsevikiek fanatizmusát jelölik meg. Némelyik éppenséggel annak taglalásával hökkenti meg az embert, hogy a magasabbrendű német technika azért birkózik meg nehezebben a primitív eszközöket alkalmazó vörösökkel, mert a két haderő nincs azonos súlycsoportban. Mellesleg, az úgynevezett bolseviki fanatizmus fogalma érthetetlen számukra, nem tudnak, vagy nem akarnak magyarázattal szolgálni a bolseviki fanatizmus „titkának" megfejtésére. A „titok" nyitja pedig igazán egyszerű. A katonai terminológia külön fogalmat használ a megnevezésére, a „népi háború"-t.

A köznyelv az elnevezésen holmi politikai frázist ért. A népi háború azonban nem politikai frázis, hanem egyfajta – pontosan körülhatárolt, és történelmileg is meghatározott – hadviselési mód. Első ízben Friedrich Engels foglalkozott alkalmazásának módozataival. A Szovjetunióban mindjárt létrejöttekor – a polgárháború folyamán – már művelték ezt a hadviselési módszert. Később, a második világháború után a népi háború módszerének alkalmazásával vívta ki győzelmét a kínai forradalom, diadalmaskodott Vietnam a franciák, majd az amerikaiak elleni háborúban.

A Szovjetunió győzelme a második világháborúban a Német Birodalom és szövetségesei ellen, ugyancsak a népi háború metódusának diadala. Aki ezt nem érti, semmit sem képes megérteni korunk legnagyobb háborújából.

A német „Dél", illetve ezen belül a „B" hadseregcsoportosítás nagy offenzívája – amint erről korábban már volt szó – 1942. június 28-án kezdődött.

Előtte négy nappal Sztálingrád egyik vasútállomásának – a II. számúnak –

járműjavító műhelyében rendkívüli esemény történt. A hadbíróság június 26-án kiszállt a helyszínre, s Golovcsenkót, a műhely főnökét nyílt tárgyaláson golyó általi halálra ítélte.

A vád: katonai tulajdon fosztogatása.

Az eset hadműveleti területen történt. A kor törvényei szerint az ítélet minden tekintetben indokoltnak látszott. Golovcsenko még csak nem is tagadott. Valóban lekapcsolt egy benzinestartályt a vasútállomáson áthaladó katonai szerelvényről. Vagyis: ellopta.

Az előzmény valamelyest bonyolultabb, mint maga a cselekmény. A járműjavító műhely megrendelést kapott, hogy sürgősen nyitott páncélvagont készítsen a Déli Front számára. A munkát a műhely főnöke, Golovcsenko irányította, aki úgy érezte, van számolnivalója a németekkel – rokonai a megszállt területen rekedtek. Golovcsenko és munkásai fütyültek a munkaidőre, késő éjszakáig dolgoztak, akkor elfogyott a benzin, amire – elég nagy mennyiségben – a fém megmunkálásához szükségük volt. Golovcsenko hiába próbált benzint keríteni a munka folytatásához, aztán észrevette a befutó szerelvényt. Nem törte a fejét a következményeken. Különben is úgy vélte, ha bűnt követ el, az mindenképpen bocsánatos bűn. A páncélvagon a harchoz szükséges, tehát meg kell lennie, akár olyan áron is, hogy ellentétbe keveredik saját hatóságaival. A páncélvagon reggelre készen állt, Golovcsenko pedig a meglopott szerelvény parancsnokának jelentése nyomán a hadsereg tevékenységének akadályozása címén bíróság elé került. Beismerő vallomása ellenére nem mutatott megbánást.

A cél azonban – a régi római közmondás ellenére – a háborús időkben sem szentesíti az eszközt. Az ítélet jogi, ezen túl pedig elvi szempontból kifogástalan volt. A Városi Védelmi Bizottság ettől függetlenül járt el, elismerte ugyan Golovcsenko vétkességét, emellett azonban utasította a hadbíróságot az ítélet megváltoztatására. Golovcsenkót beosztották a Vörös Hadsereg egyik büntetőszázadába. A műhelyfőnök kétszeresen örült, egyrészt megszabadult a halálbüntetéstől, másrészt elérte, amit különben hiába kérelmezett: a frontra került, szemtől-szembe küzdhetett az ellenséggel.

Golovcsenko ügyéből nyilvánvaló, hogy a műhelyfőnök fanatikusan gyűlölte a megszállókat. Ennek ellenére nem volt – a megszállók szóhasználatával – bolseviki párttag. Fanatizmusa sem lehetett úgynevezett bolseviki fanatizmus. A korabeli német sajtó nem volt hajlandó tudomásul venni, hogy a szovjet emberek széles tömegei számára a szovjethatalom társadalmi rendje

drágább mindennél. A megszálló katonák sem értették, hogy a megszállt vidékek lakói miért nem állnak mellékjük, hiszen – elöljáróik így magyarázták nekik: – ők az európai kultúra és civilizáció hordozói a barbár keleti területeken. Utólag elemezve a megszálló katonák erkölcsi felfogását, kissé furcsa, hogy tömegeik még a háború végén sem ismerték fel – főleg: nem ismerték el –, hogy vélt missziójuk szöges ellentétben állt mindennel, aminek csak szikrányi köze volt az emberiességhez, s a fennen hangoztatott európai kultúrához. A megszálló katonák – bármelyik nációhoz tartoztak – szabályzataik előírása szerint, „nem politizáló" katonák voltak. Kissé leegyszerűsítve ez annyit jelentett, hogy végrehajtották a parancsot, és nem gondolkodtak. Szabályzataik kategorikusan megkövetelték, hogy a katonák gondolkodás, ellenkezés nélkül teljesítsék feletteseik minden utasítását. A szabályzatok azt is rögzítették, hogy a felettes utasítása a haza parancsa. Ha a mai olvasó veszi a fáradságot, és átrágja magát a háborús bűnösök periratain (akár a Nürnbergben, vagy bárhol másutt lefolytatott eljárásokéin), megdöbbenve tapasztalja, hogy a legvéresebb kezű gyilkosok is ugyanazzal – és csak azzal – a sztereotip védekezéssel éltek: parancsra cselekedtem. A védekezés jogilag bizonyos értelemben indokolt, emberileg azonban elfogadhatatlan, amikor ugyanis valaki parancsnoki tisztséget vállal bármelyik hadseregben, tisztában kell lennie azzal, hogy milyen osztályérdekű hadseregben tölti be a tisztet, s a hadsereget milyen célokra lehet felhasználni. Efelől a Szovjetunió területét megszálló hadseregek előírásai és parancsai cseppnyi kétséget sem hagytak, nem is hagyhattak, még a legalacsonyabb tiszti sarzsik előtt sem. Ebből viszont egyenesen következik, hogy a mai olvasó legfeljebb azt nem érti, hogy a kor megszálló katonái miért nem értették a széles népi ellenállást, s miért dőltek be a bolseviki fanatizmusról szóló fecsegésnek.

A pontos dátumok sok mindenre magyarázatot adnak. Paulus altábornagy csapatai június 28-án lendültek támadásba. A Szovjetunió Állami Honvédelmi Bizottsága éppen öt nappal korábban utasította a Sztálingrádi Városi Védelmi Bizottságot, hogy az Alsó-Don vidékén tárolt 66.000 tonna gabonát sürgősen szállítsák a Volga felső vidékére. A gabona hét nap múlva, június 30-án Kalacsban volt, ott rakták teherautókról, szekerekről vasúti kocsikba, s vitték tovább Sztálingrádba, majd Moszkva felé. Egyetlen tonna sem került a megszállók birtokába. Lehet állítani, hogy a szállítás lebonyolítása csupán szervezés kérdése, ám figyelmen kívül hagyni, hogy ekkora tömegű gabona mozgatása, kirakása-berakása, mit jelent munkában és munkáskézben, eny-

hén szólva felületesség. A feladat a nép hozzájárulása nélkül – csupán a bolseviki fanatizmusra, vagy adminisztratív rendelkezésekre hagyatkozva – megoldhatatlan lett volna.

Megoldhatatlan lett volna az aratás is. A Don-vidéki kolhozokban és szovhozokban pontosan két nappal a német offenzíva megindulását követően, június 30-án vette kezdetét az aratás. A kombájnok, aratógépek éjjel-nappal dolgoztak, a szó szoros értelmében a német csapatok orra előtt vágták le a gabonát. Az aratással egyidejűleg végezték el a betakarítás munkáját is. Pedig háborús körülmények voltak, és ez a mezőgazdaság körülményeire vonatkoztatva azt jelentette, hogy az egykori traktorosok, kombájnkezelők immár egyenruhába öltöztetve páncélosokat vezettek. Tanítónők, parasztasszonyok, tizennégy-tizenöt éves gyerekek tanulták meg sebtében a gépek kezelését, oktattak rá másokat, s férfiként álltak helyt a munkában. Tevékenységük azt eredményezte, hogy számottevő gabona nem jutott a megszálló erők kezére.

Az aratást abban az évben csupán bizonyos értelemben lehetett a paraszti munka fontos eseményének tekinteni. Valójában katonai tett volt – a német erők parancsnoksága is így értékelte, s mivel nem kapta meg a megszállt területek termését, nap nap után a távoli hátországból kellett biztosítania csapatai kenyérellátását, ugyanúgy mint az üzemanyagot, a lőszert. Aki ránéz a térképre, legalábbis sejti, mekkora terhet rótt a német hadtápszolgálat szerveire, szállítóhálózatára a csapatok ekkora méretű csoportosításának kenyérellátása, s milyen tömegű szállítóeszközt vont el más anyagok, felszerelések szállításától. A hadtápvonalak kényszerű elhúzódása más hátrányokkal is járt, egyebek között azzal, hogy több üzemanyagot kellett fordítani a szállításra, s ami ennél fontosabb: minden elfoglalt kilométer után több erőt kellett kiszakítani a harcoló csapatok állományából a vasutak, utak, hidak őrzésére, a szállítmányok katonai fedezésére. A szállítások ennek ellenére akadoztak, mert az ezerkilencszáznegyvenkettő nyarán különösen fellendülő partizánmozgalom bizonytalanná tette a megszálló erők mögöttes területeit, s a partizánok ellen felvonuló csapatok megannyi „tisztogató" művelete éppen ellenkező eredményt hozott, mint amire a német hadvezetés számított. A partizánok mozgalma nem lokalizálódott, hanem kiszélesedett, a partizán csapatok létszáma nem csökkent, hanem oly mértékben gyarapodott, hogy működésük több helyütt hadosztálynyi erőket kötött le, s vont el az arcvonaltól.

A partizánmozgalomról kötetek sorát írták, s a szerzők nagy része annak tünteti fel a mozgalmat, ami valójában volt: a nép fegyveres ellenállásának. Többen másképp, a nép spontán bosszúállásaként értékelik. Vitathatatlan, hogy a spontán bosszú közrejátszott a mozgalom terebélyesedésében, erre maga a partizán-eskü utolsó mondata is utal: „Vért a vérért, halált a halálért!" De az is vitathatatlan, hogy a mozgalom korántsem ösztönös megmozdulás volt, hanem szervezett, összefogott és központilag irányított vállalkozás. Törzse a Vörös Hadsereg legfelső vezetése mellett működött, s a mozgalom katonai akciói sohasem spontán módon, hanem az arcvonalon tevékenykedő szovjet erők manővereivel összehangoltan, többnyire velük együttműködésben mentek végbe. A mozgalom éppen a szervezettsége folytán tett szert oly nagy katonai jelentőségre, mert az ösztönös népi ellenállást meghatározott katonai – harcászati, hadászati – célok elérésére irányította.

A történészek tekintélyes része a háború népi jellegét meglepő leegyszerűsítéssel kizárólag a partizánmozgalom létezésének tudja be. A partizán mozgalom léte kétségtelenül a háború népi jellegére utal, ám a népi háború fogalma jóval szélesebb, mint akár a legszélesebb partizánmozgalom, s egyebek között a hadrakelt seregek harcát, harci módszereit éppenúgy felöleli, mint magának a hátországnak a küzdelmét. A szovjet tábornokok emlékiratai váltig állítják, hogy a Vörös Hadsereg bátor katonák tömegét, ezen felül pedig vérbeli népi hadvezérek és parancsnokok sokaságát termelte ki magából. Mindkettő vitathatatlan tény. A bátor katonák tömegéről, pontosabban: a népi háború jellegéből fakadó, s a népi háború karakteréhez szorosan hozzátartozó tömeges hősiességről később még esik szó. Ami a hadvezéreket illeti, érdemes tisztázni a fogalmat, mert a közhasználatban rendszerint leszűkítik, néha pedig túlságosan tág értelmezésben használják. A hadvezér olyan katonai vezető, aki háborúban az állam fegyveres erőinek összességét – illetve annak nagy hadászati, vagy különleges hadműveleti rendeltetésű részét – irányítja. A fogalom tartalmából következik, hogy a hadvezéreknek, mint a háborút vívó fegyveres erők néptömegei vezetőinek kiválogatása legalábbis meghatározó jelentőségű. Csakhogy a hadvezérek nem úgy tenyésznek – különösképpen nem a modern reguláris hadseregekben –, mint rózsák a kertben.

A hadvezérek kiválasztása bonyolult dolog. A német haderő már a Szovjetunió elleni háború első esztendejében is sokat „fogyasztott" belőlük. Mivel a nagy hadászati rendeltetésű erő-csoportosítások nem tudták megvalósí-

tani a Führer, illetve a Führer Főhadiszállásának háborús célkitűzéseit, vezetőiket sorra-rendre újakkal cserélték ki. Ez törvényszerű jelenség volt. A német legfelső katonai vezetés sziklaszilárdan bízott háborús elképzeléseinek megalapozottságában, a kudarcok okát – mint erről korábban már volt szó – minden esetben személyi tényezőkben kereste.

A Vörös Hadsereg legfelső vezetésének katonai elképzelése szilárd volt, végrehajtásához – az egész háború folyamán – kereste a megfelelő irányító kádereket. Talán pontosabb így fogalmazni: kereste a megfelelőbb és rátermettebb, hivatottabb kádereket. A folyamat ezerkilencszáznegyvenkettő tavaszán-nyarán felgyorsult, egyrészt a tavaszi szovjet támadó hadműveletek fiaskói, másrészt az újabb német sikerek következtében. A Vörös Hadseregnek olyan katonai vezetőkre volt szüksége, akik a rendelkezésükre bocsájtott erőkkel képesek felfogni a németek csapásait, s az irányításuk alatt álló alakulatok a hadászati védelem célkitűzéseinek megfelelően oly mértékben gyengítik le ellenfelüket, hogy lényeges változás álljon be az erők viszonyában a Vörös Hadsereg javára.

Amikor báró von Weichs vezérezredes csoportosítása megkezdte a nagy nyári offenzívát beindító támadását Voronyezs irányában, jelentős sikereket ért el. Több szovjet emlékirat-szerző árnyalt minősítése szerint a Vörös Hadsereg arcvonalán „rendkívül bonyolulttá vált a helyzet". Vasziljevszkij marsall, a Vörös Hadsereg akkori vezérkari főnöke nyersebben fogalmaz emlékiratában: „Július 2-án estére a voronyezsi irányban erősen rosszabbodott a helyzet. A Brjanszki Front és a Délnyugati Front csatlakozásán 80 kilométer mélyen áttörték a védelmet ..."

Itt, most, lényegtelen felsorolni, milyen ellenintézkedéseket hozott a Vörös Hadsereg legfelsőbb vezetése, hogy megállítsa Weichs vezérezredes csapatainak további előnyomulását. A dolog veleje, hogy a Brjanszki Front nem használta fel megfelelően a Legfelsőbb Főparancsnok tartalékából rendelkezésére bocsájtott erőket (két összfegyvernemi, és egy harckocsihadsereget), és nem tudott úrrá lenni a helyzeten, még akkor sem, amikor a Legfelsőbb Főparancsnok helyettese, Zsukov maga sietett a front vezetésének segítségére. A Brjanszki Front vezetésének hibái egyre súlyosbították a csapatok helyzetét. A Vörös Hadsereg Főhadiszállása kénytelen volt szervezeti intézkedéseket foganatosítani – a Brjanszki Frontot két frontra bontották szét, a Voronyezsi Frontra, amelynek élére Vatutyin tábornokot állították, és a – korábbival azonos elnevezésű – Brjanszki Frontra. A korábbi Brjanszki

Front parancsnokának – Golikov tábornoknak – helyére új tábornok került, a front egyik hadseregparancsnoka. Az a hadseregparancsnok, amelyik nem veszítette el a fejét, nem engedte, hogy zűrzavar törjön ki csapatai között, s a maga hatáskörében megpróbálta korrigálni a frontparancsnokság nyilvánvalóan hibás rendelkezéseit.

A tábornokot Rokosszovszkijnak hívták. Akkor altábornagyi rendfokozatot viselt.* Zsukov telefonon tudakolta meg tőle, alkalmasnak tartja-e a helyettesét, Malinyin tábornokot hadseregparancsnoki tisztség betöltésére. Rokosszovszkij igennel válaszolt.

Rokosszovszkij tábornok még aznap este kézhez kapta a Vörös Hadsereg Főhadiszállásának utasítását, hogy adja át a hadseregparancsnoki tisztet helyettesének, maga pedig haladéktalanul jelentkezzék a Legfelsőbb Főparancsnoknál. Sztálin személyesen adta át neki a frontparancsnoki kinevezést, s tárgyalta meg vele az új Brjanszki Front feladatait. Rokosszovszkij átvette a front vezetését, majd néhány nappal később ismét Moszkvában járt, jelentést tett a Legfelsőbb Főparancsnoknak. Mondanivalóját befejezve, távozni akart, de Sztálin megállította.

– Várjon, ne siessen.

A Legfelsőbb Főparancsnok szólt a titkárának, küldje be azt a tábornokot, akit kevéssel azelőtt váltottak le frontparancsnoki beosztásából. A tábornok belépett a szobába. Sztálin megkérdezte:

„– Ön panaszkodik, hogy igazságtalanul büntettük meg?

– Igen. Munkámban ugyanis akadályozott a központ képviselője.

– Mivel akadályozta?

– Beleavatkozott a rendelkezéseimbe, értekezleteket tartott, amikor cselekedni kellett volna, nem pedig tanácskozni, ellentmondó utasításokat adott ... Általában megkerülte a frontparancsnokot.

– Értem. Tehát akadályozta magát. De a front parancsnoka Ön volt?

– Igen, én voltam ...

– A frontot a párt és a kormány bízta Önre ... Közvetlen vonala volt?

– Volt.

– Miért nem jelentette nekem, legalább egyszer, hogy magát akadályozzák parancsnoki teendői ellátásában?

– Nem mertem panaszkodni az Ön képviselőjére.

– Hát éppen ezért, mert nem merte felemelni a kagylót, és nem mert tele-

* Mellesleg: a korábbi törvénysértések őt is sújtották.

fonálni, és ennek következtében kudarcba fullasztotta a hadműveletet, ezért büntettük meg magát ..."

A párbeszédhez felesleges a kommentár. Rokosszovszkij, emlékiratában, szükségesnek tartja megjegyezni: „... tanulságos leckét adtak nekem, aki nemrég vettem át a frontot. Higgyék el, igyekeztem megszívelni ..."

A későbbiek bizonyították: megszívelte.

Az új Brjanszki Front létrehozása azonban már nem tudta megakadályozni, hogy a Weichs csoportosítás erői ne vegyék birtokukba Voronyezst. Voronyezs a németek kezére került. A Brjanszki Front csapatai viszont meghiúsították Weichs erőinek próbálkozásait, hogy a Don mentén észak felé nyomuljanak előre. A német erők arra kényszerültek, hogy ezen az arcvonalszakaszon felhagyjanak támadási kísérleteikkel, védelembe mentek át. Voronyezs körzetében még egy ideig folytak helyi jelentőségű csatározások, de a fő események a Brjanszki Front arcvonalától délre, a német 6. hadsereg támadási sávjában bontakoztak ki. A támadási sáv középpontjában Sztálingrád feküdt, s a város igazában július 9-én találkozott először a német erők közelgő fenyegetésével. Von Richthofen légiflottájának bombázó-kötelékei első ízben jelentek meg tömegével Sztálingrád felett. Nagy légitámadás volt, a Kirov kerület iparnegyede ellen irányult, s amint mondani szokás, nagyobb volt a füstje, mint a lángja. A bombák alig tettek kárt az üzemekben – gyárudvarokon, közterületeken robbantak fel.

Sztálingrád lakói nyugalommal fogadták a bombázást. A munka folyt, az üzemek pillanatra sem hagyták abba a termelést. A város vezetői sem a szervezést. Július 10-én befejeződött Sztálingrádban a 7. tartalék-hadsereg felállítása. Ez a hadsereg részben felépült sebesültekből, részben a nélkülözhető munkásokból, részben az arcvonalról menekülni kényszerült katonákból verbuválódott. A város helyőrségének parancsnoka, Tolbuhin altábornagy, ugyanezen a napon kapta meg a főhadiszállás utasítását, hogy az új hadsereget immár új hadrendi elnevezéssel – ettől kezdve 62. hadseregnek hívták, – sürgősen irányítsa a Nagy Don-kanyar térségébe. Ugyanoda tartott a 64. hadsereg is, amelyet a távollevő Sumilov altábornagy helyett egyelőre helyettese, Csujkov altábornagy irányított.

A város térségében, a Főhadiszállás tartalékaként, csupán két tengerészdandár, hat tisztiiskolás zászlóalj, és a Belügyi Népbiztosság 10. hadosztálya maradt. Ilyen körülmények között érthető, hogy a Városi Védelmi Bizottság sürgős intézkedéseket foganatosított. Egy héten belül csaknem hétezres lét-

számra töltötték fel a népőrség lövészhadosztályának állományát, továbbá a népőrség keretei között harckocsi-zászlóaljat szerveztek a Kirov kerületben, két tüzérosztályt hoztak létre a Barikád kerületben, s minden népőrzászlóaljban külön mesterlövész-, aknavető-, és géppisztolyos szakaszt alakítottak, ezenkívül pedig a Traktorgyár dolgozói még egy harckocsidandárt szerveztek. Újabb védelmi létesítmények építésébe kezdtek a város közvetlen előterében, amelyek elkészítésébe a város minden munkaképes lakóját bevonták. Ezzel egyidejűleg intézkedtek arra vonatkozóan, hogy minden üzem rendelkezzék önálló eneregiaforrással. A Vörös Október gyár és a Barikád gyár munkásai például helyreállítottak egy sérült, 1500 lóerős dizel-generátort, amely lehetővé tette, hogy mindkét üzem az eneregiahálózat sérülése esetén is folyamatosan termelhessen.

A sietség indokolt volt. A Vörös Hadsereg Főhadiszállása július 12-én a Délnyugati Front erőiből megalakította a Sztálingrádi Frontot. A Szovjetunió Legfelső Tanácsa július 14-én a Sztálingrádi közigazgatási terület egészét hadműveleti területté nyilvánította.

A Führer Főhadiszállásán ekkor már megállapították a Paulus altábornagy parancsnoksága alatt álló erők támadási ütemének rendjét. A 6. hadsereg csapatainak, a Führer utasítása szerint, július 25-re el kellett foglalniuk Sztálingrádot.

Július 16-án az újonnan alakult Sztálingrádi Front új kötelékének, a 62. hadsereg csapatainak előrevetett osztagai állást foglaltak a Csir folyó partján, s másnap hajnalban – a katonai terminológia kifejezését használva – felvették a harcérintkezést a német 6. hadsereg előretörő páncélos alakulataival.

VII.

A Vörös Hadsereg új csoportosítása, a Sztálingrádi Front, viszonylag nagy erőt képviselt. Július végén harmincnyolc hadosztály tartozott a kötelékébe. Ha a hadosztályok szervezetszerű létszámából indulunk ki, alaposan melléfogunk. A Sztálingrádi Front hadosztályainak mintegy fele hat-nyolcezer katonával rendelkezett csupán, a többi pedig ennyivel sem, létszámuk ezer és háromezer fő között mozgott, s meglehetősen széles – ötszázharminc kilométernél hosszabb – arcvonalat kellett védeniük.

A Sztálingrádi Front valóságos létszáma július végén száznyolcvanhétezer fő volt. Harctevékenységét háromszázhatvan harckocsi, hétezerkilencszáz löveg és aknavető, továbbá háromszázharminchét repülőgép biztosította.

A Sztálingrádi Front erejével szemben Paulus altábornagy kereken negyedmillió katonája hétszáznegyven harckocsival, mintegy nyolcezer löveggel és aknavetővel, meg ezerkétszáz harci repülőgéppel támadott.

Az erőviszonyok aránya emberben 1 : 1.4, harckocsikban 1 : 2, repülőgépekben 1 : 3.5 a német csapatok javára. A lövegek és aknavetők száma nagyjából megegyezett.

Az arányok a kor harcászati szabályainak tükrében azt mutatják, hogy a német csapatok többé-kevésbé elegendő erővel rendelkeztek a támadáshoz, a szovjet csapatok pedig ugyancsak többé-kevésbé elegendő erővel rendelkeztek a védelem feladatainak ellátásához. A korszak harcászati előírásai szerint ugyanis a támadás sikeréhez mintegy háromszoros erőfölényt kellett biztosítani, a sikeres védelmi tevékenységnek viszont háromszoros fölényű ellenséges erőt is tudnia kellett feltartóztatni.

Az arányok ismeretében nem tekinthető véletlennek, hogy a Vörös Hadsereg Legfelsőbb Főparancsnoka éppen ebben az időszakban látta szükségesnek kiadni a 227. számú parancsát. A parancs kategorikusan elítélte a „visszavonulási" hangulatot, kimondta, hogy a csapatok számára vastör-

vény: egy lépést sem hátrálni. Ezzel egyidejűleg szigorú megtorló intézkedéseket hozott a pánikkeltők, a katonai fegyelem megsértői ellen. Több szovjet történész közvetlenül a háborút követően afféle isteni sugallatként értékelte a parancsot, Sztálin halála után pedig ugyancsak többen megfeledkeztek – vagy hallgattak – az intézkedésről. A Legfelsőbb Főparancsnok 227. számú parancsa semmiféle isteni sugallatról nem tanúskodik, de arról igen, hogy az erőviszonyokat felmérve, a Vörös Hadsereg számára elérkezett a fordulat előkészítésének időszaka, amelynek erkölcsi munícióját, ha úgy tetszik, morális megalapozását éppen ez a parancs jelentette, amely leszögezte: „Egy lépést sem hátrálunk. Le kell váltani a parancsnoki beosztásból a tehetségtelen embereket, helyükre bátor és határozott parancsnokokat kell kinevezni, akik értik a harc természetét a korszerű háborúban."

A fordulat létrehozásának előkészítését – a megfelelő anyagi, szervezeti intézkedések mellett – széles körű politikai tevékenység kísérte. A kommunista párt Központi Bizottsága megvizsgálta a csapatoknál folyó politikai munkát, s a pártszervező, valamint a politikai tömegmunka megjavítása érdekében több intézkedést hozott. Új politikai főcsoportfőnököt nevezett ki, utasította a frontok és hadseregek haditanácsait, javítsák meg kötelékeikben a parancsnokok és katonák között végzett politikai munkát, hogy jelentősen megjavuljon a fegyelem, ennek eredményeként pedig a csapatok állóképessége és harckészsége.

A katonai parancs határozott felszólítás a cselekvésre, de semmiféle parancs – a 227. számú parancsot is beleértve – önmagában még nem eredmény. Végrehajtásához idő kell, és az időért meg kellett harcolni.

Az időért a német csapatok is harcoltak. Elszántan, keményen verekedtek érte. Nem siker nélkül. Előnyomulásuk során – ahogy annak idején a német újságok adtak hírt róla – „a felperzselt föld taktikájába ütköztek".

A „felperzselt föld taktikája" nem katonai fogalom, hanem jól hangzó propaganda-frázis. Annak idején a német sajtó széltében-hosszában úgy emlegette, mint a bolseviki harcmodorral együtt járó szörnyűséget. Pedig csupán a népi háború egyik kifejeződési formája volt. A szovjet parasztgazdaságok arattak, és ha nem tudták levágni, elszállítani a gabonát, felgyújtották, nehogy az ellenség kezére jusson. Rengeteg gabona vált a tűz martalékává. A Sztálingrádi Területen a megtermelt kenyérgabonának mindössze néhány százalékát sikerült betakarítani. A harcok a szó szoros értelmében megbéní-

tották a mezei munkát. A gazdaságok gépei már nem jutottak üzemanyaghoz, minden üzemanyag a hadsereg egységeihez került.

A gabona égett.

Az égő gabonatáblák a támadó német alakulatok számára nem jelentettek igazán akadályt. Valamelyest lassították az egységek mozgását, de nem számottevően.

A német erők előrevonulását más lassította.

Paulus altábornagy harcjelentései az ellenállás fokozódásáról számoltak be. A Führer Főhadiszállásán egyszerűen figyelmen kívül hagyták Paulus jelzéseit, olyan gesztusként értékelték, amellyel a 6. hadsereg nehezebbé, ezáltal dicsőségesebbé feltűntetve tevékenységét, saját nimbuszát akarja növelni. A Führer Főhadiszállása abból a feltevésből indult ki, hogy csapataik a Vörös Hadsereg fő erőit lényegében véve már megsemmisítették.

Másképp kifejezve, a német hadvezetés elszámította magát.

A német 6. hadsereghez érkezett feltöltés, de nem olyan mennyiségű, mint amekkorát a hadsereg igényelt, amekkorára szüksége lett volna. Paulus erőit néhány menetszázaddal egészítették ki, amelyek korántsem pótolták a támadás folyamán leharcolt egységek veszteségeit. A 6. hadsereg a kiindulási körleteitől kereken négyszáz kilométeres utat tett meg harcolva, a Csir folyó partjáig. Az első lépcsőbe bevetett német hadosztályok századainak nagy része az eredeti hadilétszám egyharmadát elvesztette. A gyalogos századok harcereje a veszteségeken túl is csökkent. A német katonák nehezen bírták a sztyeppe éghajlatát, az éjszaka és nappal közötti 20-30 fokos hőmérsékletingadozást, a szüntelen csatározásokkal vegyes menetelést. Vérkeringési zavarok, gyomor-, és bélbántalmak kínozták őket. A betegségekből adódó kiesések olykor túlszárnyalták a harci veszteségeket, voltak századok, amelyeknek harci létszáma időről-időre ötven katonára csökkent.

A Führer Főhadiszállásának tudomására hozott adatok egyértelműen arra utaltak, hogy ha a német hadvezetés fenn akarja tartani a 6. hadsereg támadásának ütemét, sürgősen be kell vetnie a hadvezetés tartalékait. Bizonnyal be is vetette volna, ha lett volna. Nem volt. Viszont az előnyomuló egységek ellátása egyre jobban akadozott. A hadsereg mind messzebb került ellátóbázisaitól, saját szállítókapacitása arra sem volt mindig elegendő, hogy a lőszert, élelmiszert, üzemanyagot időben és rendben eljuttassa harcoló csapataihoz. Az üzemanyagszállítás fennakadásai következtében sokszor napokig álltak tétlenül az alakulatok, nem tudták folytatni a támadást. Előfordultak

esetek, amikor a 6. hadsereg számára érkezett üzemanyag-oszlopokat a Főhadiszállás utasítására tovább kellett küldeni, délre, az „A" hadseregcsoport kötelékeihez, amelyek ugyancsak „krónikus üzemanyaghiányban szenvedtek".

Ilyen körülmények között adta ki 1942. július 23-én a Führer Főhadiszállása az Adolf Hitler aláírásával ellátott 45. számú hadműveleti utasítást. Szó szerinti szövege megtalálható a Függelékben, ezért részletes elemzése felesleges. Néhány körülményre azonban érdemes felhívni a figyelmet. Mindenekelőtt arra, hogy a német hadvezetés – harctéri jelzések ide meg oda – egyszerűen nem volt hajlandó tárgyilagosan felmérni az erőviszonyokat. A hadműveleti utasítás változatlanul abból a feltevésből indult ki – bár más szavakkal fogalmazza meg –, hogy a német csapatok elérték céljukat, a Vörös Hadsereg fő erejét megsemmisítették. Ezt a körülményt azért szükséges többször is erőteljesen hangsúlyozni, mert a hadműveleti utasítás alapvetően hibás kiinduló-téziséről utóbb a legtöbb német emlékiratszerző tábornok „megfeledkezett", vagy egyszerűen csak hallgat róla, holott a német hadvezetés nem először követte el a Szovjetunió elleni háború folyamán ezt a durva hibát. Elkövette a háború megindításának pillanatában, elkövette a Moszkva ellen indított offenzíva idején, elkövette Leningrád ostrománál, s elkövette a Sztálingrád elleni támadásnál is. A tárgyilagos értékelő néha egyenesen elámul azon, hogy egykori hadvezérek mindenféle hadműveleti megoldások végrehajtását és végrehajtóit okolják a kudarcért, nem pedig az alap-problémát, amely valamennyi katonai fiaskójuk okozója volt.

A 45. számú hadműveleti utasítás másik gyenge pontja ugyancsak az erőviszonyok téves felméréséből adódik. A „B" hadseregcsoport a nyári offenzíva kezdetén mintegy nyolcszáz kilométer szélességű arcvonalon helyezkedett el. A Führer utasítását teljesítve – a majdani Fischreiher hadművelet végrehajtásával – a hadseregcsoportosítás arcvonala vagy négyezerszáz kilométer hosszúságúra nyúlt volna ki. Ekkora arcvonal ekkora erővel katonailag csak abban az esetben tartható, ha az ellenfél nem lő vissza ...

A Führer utasításának első megállapítása – mellékesen – téves adatot közöl alárendeltjeivel, Timosenkó csapatait említi. Timosenkót azonban két nappal Hitler utasításának kiadása előtt felmentették tisztségéből, helyébe Gordov tábornokot nevezték ki a Sztálingrádi Front parancsnokává.

A tévedés bizonyos szempontból jelentéktelen. Más szemszögből nézve nagyon is jellemző.

A hadműveleti utasítás Fischreiher elnevezésű manőverének végrehajtása még messze volt. Az ellenfél egyelőre közelebbről lőtt vissza. A Csir folyó partjáról.

Július 25-én délután a német 6. hadsereg törzséhez befutottak a napi harcjelentések. A Don mentén lefelé előnyomuló XIV. páncéloshadtest szovjet harckocsik erős csoportosításába ütközött. A hadtest órákon át heves küzdelmet vívott, de a szovjet páncélosok nem hátráltak, nem vonultak vissza, súlyos veszteségeket okoztak a XIV. páncéloshadtest kötelékeinek. Ugyancsak heves ellenállásról tett jelentést a XXIV. páncéloshadtest – előző nap osztották be a 6. hadsereg erőihez –, amely a Csir mentén lefelé egyengette az LI. hadtest támadását, s Nyizsnye-Csirszkájánál kénytelen volt megállni. A német gyalogoshadosztályok pedig a Liszka pataktól nyugatra ütköztek a vörös csapatok ellenállásába, amely őket is feltartóztatta.

Az adatokat rávezették a térképre. Kiderült belőlük, hogy a szovjet erők széles kiterjedésű, Kamenszkijtől a Csir torkolatáig húzódó erős védelmi hídfőt létesítettek. A német csapatok több helyen beékelődtek a védőállásba. Azt tapasztalták, hogy a szovjet védelem olyan alakulatokra épül, amelyek nem ijednek meg saját árnyékuktól, akkor is folytatják a harcot, ha történetesen a német harckocsik átjutnak állásaikon.

A Sztálingrádi Front kötelékébe tartozó 62. hadsereg fő erői ezen a napon estek át a tűzkeresztségen. Ugyanakkor esett át a tűzkeresztségen Vaszilij Csujkov tábornok, a 62. hadsereggel szomszédos 64. hadsereg parancsnokhelyettese.

Csujkov tábornok korábban diplomáciai szolgálatot teljesített, katonai attasé volt a Kínai Köztársaságban. A 64. hadsereg parancsnokának távollétében ő irányította a hadsereget. A „német harcmodor" már akadémiai tanulmányai során felkeltette figyelmét, s most összevetette a tanultakat a gyakorlati harc tapasztalataival. Érdekes tanulságokra jutott.

A 64. hadsereg erőinek csupán egy része tartózkodott az arcvonalon. Több egysége úton volt még, hadtáprészeinek zöme pedig meglehetősen messze – Tula és Sztálingrád között –, vasúti kocsikon zötyögött rendeltetési helye felé.

Július 26-án reggel öt órakor a német csapatok támadásba lendültek mind a 62., mind pedig a 64. hadsereg állásai ellen. A főcsapás irányában tüzérségi-, és aknavetőtűz fedezete alatt vagy nyolcvan német harckocsi rohamozott. A páncélosokat repülőgépek támogatták. A német harckocsik beékelőd-

tek a – főcsapás irányában védő – 229. lövészhadosztály 783. lövészezredének harcrendjébe, tekintélyes csoportjuk összetalálkozott a 783. ezred védelmének mélységéből felvonuló KV-típusú harckocsikkal. Az ezred védőállásai felett szabályos páncélosütközet folyt. A KV-típusú harckocsik állták a tigrisek rohamát.

Aztán a 783. lövészezred parancsnoka elesett, az ezred komisszárja megsebesült. Az ezred hátrálni kezdett. A hadosztály parancsnoka, hogy megállítsa a német támadást – egyéb ereje nem lévén –, harcba vetette a 804. lövészezred éppen beérkező két zászlóalját. Perceket késett csupán, de – elkésett. A két zászlóalj a védekező szovjet, és a támadó német harckocsik közé szorult, katonái kénytelenek voltak fedezéket keresni a tűzben. A német lövedékek valósággal a földhöz szegezték őket. Nem jutott idejük rá, hogy beássák magukat. A német gyalogság rohamra indult ellenük.

A két zászlóalj megingott, katonái visszahúzódtak.

A szovjet gárda-aknavetők, és a 214. tüzérhadosztály lövegei tömegtüzet zúdítottak a két zászlóalj elé, a német csoportosításokra. Súlyos veszteségeket okozták nekik, de megállítani nem tudták őket. A német csapatok előretörtek, s déltájban újabb két – egyenként mintegy negyven-negyven harckocsiból álló – német páncélosköteléK avatkozott a küzdelembe. Egyik a Misovka folyó partjára visszavonuló két zászlóaljat vette üldözőbe, a másik Nyizsnye-Csirszkája felé nyomult előre.

Vagyis: a német csapatok a 64. hadsereg jobbszárnyán áttörték a 229. lövészhadosztály védelmét, s a Csir folyót elérve kijutottak a 64. és a 62. hadsereg csatlakozásához.

A 64. hadseregnek a Don nyugati partján nem volt tartaléka. A német támadás kifejlesztése mind a 64., mind a 62. hadsereg főerőinek bekerítésével fenyegetett. Csujkov tábornok utasítást adott a 112. lövészhadosztálynak, amely menet után pihenőben volt, hogy a 137. harckocsidandár tíz KV-típusú harckocsijával megerősítve azonnal keljen át a Don nyugati partjára, s Sztaromakszimovszkijtól a Csir torkolatáig a fontosabb pontokon beásva magát biztosítsa a két hadsereg csatlakozását, és akadályozza meg, hogy a német erők a hátukba kerüljenek.

A manővert nem sikerült egészen végrehajtani. A 112. lövészhadosztály átkelt a Donon, szétbontakozott a Ricskovszkij–Ljapicsev vasúti töltés mentén. Sikerült előrevonni a 66. tengerészdandár erőinek egy részét is, ám a 137. harckocsidandár páncélosai nem jutottak el rendeltetési helyükre – nem

volt üzemanyaguk, útközben elakadtak. A harckocsik helyett a tengerészekre hárult a két hadseregcsatlakozás biztosításának feladata.

A tengerészek sebtében beásták magukat, s rendre visszaverték a német harckocsik, repülők támadását.

Úgy látszott, az arcvonalon keletkezett rés bezárult.

Ám ekkor pánik tört ki. Nem az arcvonalon, hanem az arcvonal mögött, a hadtápcsapatoknál. A Don partján az egészségügyi zászlóaljak körletében, meg a csapatok szállítórészlegeiben, és a tüzérségi mozdonyállások területén valaki tudni vélte, hogy a németek mindössze két kilométerre vannak tőlük. A hír valódiságát senki sem ellenőrizte, de a hadtápcsapatok katonái fejvesztetten rohantak az átkelőhelyekhez. Az átkelőhelyeken tumultus támadt, a pánik terjedt, átterjedt az arcvonal csapataira is ...

Csujkov tábornok Nyizsnye-Csirszkájában, az arcvonal kritikus pontján volt, de nyomban intézkedett. Az átkelőhelyekhez küldte törzsének beosztottjait, tartóztassák fel a menekülő emberek, fogatok, gépkocsik tömegét. A törzs beosztottjai oda is érkeztek, élükön Bront vezérőrnaggyal, a hadsereg tüzérfőnökével. Közben a német felderítő-repülőgépek felfedezték a tumultust a folyó partján. Bombázók követték őket, lecsaptak előbb a tömegre, aztán a hídra. Bront vezérőrnagy a bombák áldozata lett. A bombák áldozata lett a hadsereg hadműveleti osztályának vezetője, a műszaki csapatok parancsnoka, a hadseregtörzs több beosztott tisztje. A német bombázók ismét és ismét lecsaptak, lőtték-bombázták a tömeget, lőtték-bombázták a hidat. A híd megsemmisült ...

Régi bölcsesség: a baj nem jár egyedül.

Egy teljes lövészhadosztály, a 66. tengerészdandár, meg a 137. harckocsidandár részei a Don nyugati partján maradtak – átkelőhely nélkül. A hadseregtörzs főnöke és a haditanács tagja este szerzett tudomást a történtekről, attól tartottak, hogy a németek bekerítik a Donon túl rekedt egységeket. Rádión utasították őket: haladéktalanul vonuljanak vissza a Don mögé.

A csapatok megkezdték a parancs végrehajtását. Elképzelni, hogy milyen több ezer ember átkelése éjszaka, átkelőhelyek híján, akkora folyón mint a Don, nem kell különösebb fantázia. Az átkelés nyilvánvalóan fejvesztett meneküléssé változott volna. Csujkov tábornok a hadsereg harcálláspontjára érkezve azonnal megmásította az elhamarkodott intézkedést. Parancsot adott rá, hogy a Donon túl rekedt csapatok szárnyaikkal a folyóra támaszkodva rendezkedjenek be védelemre a Don nyugati partján, a 112. lövészhadosz-

tály pedig Ricskovszkij körzetéből délnyugati irányban mért csapással vesse vissza a német erőket a Csir mögé, s ezzel lezárva az áttörést, szilárdan biztosítsa a 64. és a 62. hadsereg csatlakozását.

A 112. hadosztálytól jobbra a 229. lövészhadosztály ezredei lassan engedve a német nyomásnak, visszafelé húzódtak.

Július 27-én mindkét hadosztály támadásba lendült, súlyos harcokat vívott, s estére csapataik teljesítették Csujkov tábornok parancsát, a 64. hadsereg szárnyán lezárták a rést.

Paulus altábornagy viszont kitapintotta a 64. és a 62. hadsereg csatlakozását. Mindjárt másnap harcba vetette ellene az LI. hadtest páncélos kötelékekkel megerősített egységeit. A Vörös Hadsereg 112. és 229. lövészhadosztályának harcrendjére kereken száz harckocsi zúdult. A két hadosztály közül a 112. rendelkezett páncélosokkal – azzal a tíz KV-típusú harckocsival, amelyet néhány nappal előbb megerősítésül kapott –, s visszaverte az első rohamot. A német csapatok északkeleti irányban próbálták áttörni a 112. lövészhadosztály védelmét, hogy kijussanak a 62. hadsereg hátába, és a Don átkelőhelyeihez: Logovszkij-Kalacs térségébe.

Nem jutottak ki – legalábbis egyelőre nem. A két szovjet hadosztály nemcsak a rohamokat tartóztatta fel, hanem ellenlökéseivel komoly veszteségeket okozott az LI. hadtest csapatainak, s július 31-én reggel – ugyanannak a tíz KV-típusú harckocsinak a támogatásával – támadásba ment át. Az LI. hadtest csapatai meghátráltak, visszavetették őket a Csir nyugati partjára. Este a 64. hadsereg törzsénél lehallgattak egy rádióüzenetet, amely Paulus altábornagynak szólt: „Az LI. hadtest egységeit, amelyek Szirovikinónál átkeltek a Csiren, szétverték."

Amint látható, Csujkov tábornok végül is sikeresen esett át a tűzkeresztségen, s értékes tapasztalatokat szerzett a német csapatok harcmodoráról. Ezekről később részletesen lesz szó.

A másik tűzkeresztség – a 62. hadseregé – korántsem alakult szerencsésen. A 62. hadsereg csapatai elkeseredett harcokat vívtak, megsemmisítettek ötven német harckocsit, de nem tudták megakadályozni a német erők előnyomulását. A német csapatok július 26-án áttörték a 62. hadsereg arcvonalát, és eljutottak Kamenszkij körzetébe. A 62. hadsereg egy részét átkarolták, alakulatai nagy veszteségek árán törtek ki az ellenséges gyűrűből, a hadsereg saját erőivel nem volt képes lokalizálni a német áttörést. Ehhez a Sztálingrádi Frontnak sem volt elég ereje. A Vörös Hadsereg Legfelsőbb

Főparancsnoka kényszerű intézkedést hozott: utasítást adott, hogy az alakulófélben lévő 1. és az ugyancsak alakulóban lévő 4. harckocsihadsereget – a két hadsereg összesen 240 harckocsival rendelkezett –, valamint két lövészhadosztályt sürgősen vessenek be az áttörést végrehajtó német csapatok ellen. Ezek az egységek lelassították a német támadás ütemét, a támadást feltartóztatni azonban ők sem tudták.

Katonai szakértők azóta is vitatják a Legfelsőbb Főparancsnok intézkedésének helyességét. Elvileg mindenképpen jogosan: szervezés alatt álló csapattesteket harcba vetni könnyelműség. Gyakorlati szempontból azonban az intézkedés aligha vitatható. Ha a Legfelsőbb Főparancsnoknak lett volna Sztálingrád térségében más, már harcra felkészült ereje, nyilvánvalóan azt veti be.

Nem volt. Még mindig nem volt elég erő.

VIII.

A korszak német újságjai diadalittasan adtak hírt a Don környékén vívott harcokról, a német csapatok előretöréséről. Arról nem számoltak be, hogy július 25-e elmúlt, s a német erők még a Don vidékén küzdenek, holott már – a Führer Főhadiszállásának menetrendje szerint – Sztálingrádban kellett volna lenniük. A menetrendet módosították, az új határidő augusztus 25-e lett. A hitleri propagandaapparátus szerencséjére az efféle támadási menetrendekről csupán az érintett csapatok vezető szervei értesültek, amelyek a katonai titoktartás szabályainak megfelelően kezelték őket. Számukra a menetrend kudarca egyértelműen jelezte, hogy a receptbe hiba csúszott – Sztálingrádot nem sikerült menetből támadva elérni, illetve bevenni.

Másképp megfogalmazva, szívósabb ellenállásra kellett felkészülniük, mint amilyent vártak. Erre vonatkozóan a német légierő felderítői sem hagytak kétséget. Jelentéseikből kiderült, hogy Kalacstól nyugatra ismét kemény ütközetek várhatók, a szovjet csapatok jelentős erőket vontak össze állásaik védelmére.

Paulus altábornagy ennek megfelelően rendezte át erőit. A 6. hadsereg szárnyának biztosítását ellátó német hadosztályokat felváltotta szövetségeseinek hadosztályaival, s a jelentékenyebb harcértékű német egységekkel készült a Kalacs ellen indítandó támadásra. A német hadosztályok helyét a 2. magyar hadsereg alakulatai foglalták el a Don mentén lefelé Novaja Kalitváig, a Bogucsar és Kletszkája közötti térséget pedig a 8. olasz hadsereg erői szállták meg. A 3. román hadsereg csapatai még úton voltak, a számukra kijelölt térséget egyelőre, átmenetileg, szintén a 8. olasz hadsereg alakulataira bízták.

A szövetséges csapatokkal külön kell foglalkozni. Érdekes körülmény, hogy később néhány szovjet katonai szakíró sommásan egy kalap alá vette őket a német erőkkel. Az egybevetésnek ez a módja sántít. A német szakér-

tők sem a háború folyamán, sem a háborút követő memoárcsaták öklelődései során nem tekintették szövetségeseik haderejét – egyikét sem – egyenrangúnak a német haderő értékével. Ez a körülmény a háború idején többször okozott súrlódásokat a németek meg szövetségeseik között, különösen az alacsonyabb rendfokozatú tisztek körében, akik az aláértékelésben a német gőg és fennhéjázás megnyilvánulását látták.

Lehetséges, hogy az értékelésben közrejátszott a német tisztek fennhéjázása is, a megítélés alapja azonban realitásokra épült. Az olasz, magyar, vagy román hadosztályok nehézfegyverzetüket illetően szinte kizárólag a Német Birodalomra voltak utalva. Egyéb felszerelésük jó részét is onnan szerezték be. Hozzátehetjük: szükségleteiknél sokkal kevesebbet kaptak. Ennek következménye volt, hogy eleve más feladatokat szántak nekik, mint a német alakulatoknak. A Führer Főhadiszállásának – a Függelékben szereplő – 41. számú hadműveleti utasítása finom diplomáciával, még a nyári offenzíva kezdete előtt így fogalmaz: „A hadműveletek során mind hosszabbra és hosszabbra nyúló Don arcvonal megszállására elsősorban a szövetségesek alakulatait kell felhasználni oly módon, hogy a német csapatok erős reteszt alkossanak Orel és a Don között, valamint a Sztálingrádi körzetben, emellett pedig egyes német hadosztályok a Don arcvonal mögött mozgó tartalékként rendelkezésre álljanak."

A szöveg nem beszél bizalmatlanságról, sem a szövetséges alakulatok harcértékéről, csupán szükségesnek tartja, hogy az olasz, magyar és román csapatok mögött német hadosztályok helyezkedjenek el. Aki olvassa, érthet belőle. Durván fogalmazva a német hadvezetés ágyútöltelékként kezelte szövetségeseit. Ha ehhez hozzászámítjuk, hogy a 41. számú hadműveleti utasítás egyenesen teljesíthetetlen feladatokat rótt a szövetséges hadosztályokra – például azzal, hogy a nehéz páncéltörő eszközökkel, és nehéz tüzérséggel egyáltalán nem rendelkező alakulatok számára meghatározta: az északi szárnyon döntő súlyt helyezzenek a páncélelhárításra –, akkor teljes a kép. Ezek a körülmények hozzájárultak ahhoz, hogy a németek szövetségeseit nem fűtötte túl nagy lelkesedés. Harcértéküket jelentősen befolyásolta, hogy az olasz katonát például mintegy háromezer, a magyart majd kétezer, a románt is másfélezer kilométer távolság választotta el hazájától, s jelentős részük egyáltalán nem érezte magáénak a Nagy Német Birodalom háborús céljait.

A tényszerűség kedvéért meg kell jegyezni, Paulus tábornok pontosan fel-

mérte a szövetséges alakulatok értékét. A 8. olasz hadsereg esetében fontosnak tartotta, hogy a hadsereg „fűzőjében" német hadosztályok szolgáljanak „merevítő pántként". A 2. magyar, és a 3. román hadsereg vonatkozásában ilyen intézkedést nem tartott szükségesnek, viszont többször és nyomatékosan kérte elöljáróitól, hogy mindkét hadsereg fegyverzetét egészítsék ki modern – német gyártmányú – nehézfegyverzettel, korszerű páncéltörő-, és tüzéreszközökkel, harckocsikkal. Ezáltal a 2. magyar, illetve a 3. román hadsereg a német alakulatokkal egyenlő erejű haderővé vált volna.

Paulus altábornagy kéréseit nem utasították el, de nem is teljesítették. Ennek oka nem az elöljáró szerveinek értetlenségében vagy nacionalista gőgjében keresendő. Más oka volt. A német hadvezetés gyors győzelmet remélt, nem számított a háború elhúzódására. A Német Birodalom iparának mindenekelőtt az okozott gondot, hogy saját csapatainak fegyverzetben elszenvedett veszteségeit pótolja, s nem futotta kapacitásából a szövetséges hadseregek nehézfegyverzetének előállítására.

A németekkel szövetséges csapatok széles arcvonalon elhúzódva álltak a Donnál, azzal a feladattal, hogy fedezzék a 6. hadsereg előnyomulását. Összefüggő állásrendszer kiépítésére egyelőre nem futotta erejükből, védelmük némi jóindulattal volt védelemnek nevezhető, inkább afféle biztosítóvonalnak számított. Helyzetük – az adatok és a leírások szerint, – mindenekelőtt Paulus altábornagyot nyugtalanította. Paulus óriási, előretolt ökölhöz hasonlította hadseregét, amelyet a csuklójánál – szövetségesei által biztosított szárnyain – rendkívül sebezhetőnek tartott.

Mindenesetre azonban a 6. hadsereg támadó hadműveletre készült, s összeszedte erőit. A szövetségesekkel felváltott hadosztályokon kívül kapott még két gyalogos hadosztályt – korábban a 17. hadsereghez tartoztak –, abból a meggondolásból, hogy a 6. hadsereg jobb szárnyát megerősítsék. A XIV. páncéloshadtest egységeit Osztrovszkij és Kletszkaja között – részben szövetséges, olasz – gyalogoshadosztályok váltották fel, így lehetővé vált, hogy a XIV. páncéloshadtest Kámenszkijtől északra felfejlődjék támadáshoz, s csapást mérhessen a Don mentén lefelé, miközben a XXIV. páncéloshadtest egységeinek Nyizsnye Csirszkája térségéből felfelé kellett előretörniük.

A hadművelet terve kétségkívül mesteri volt. A német felderítés adatai szerint a támadó egységeknek tizenkét szovjet lövészhadosztályt és öt harckocsidandárt kellett bekeríteniük. A két – a XIV. és a XXIV. – páncéloshad-

test mintegy zárófalként működött volna, hogy megakadályozzák a vörös csapatok visszavonulását, s megsemmisítsék őket.

A 6. hadsereg támadásának előkészítése gyorsított ütemben folyt, augusztus 6-án fejeződött be. Augusztus 6-án este a csapatok elfoglaltak megindulási körleteiket. A katonák nem panaszkodhattak, lőszerrel is, üzemanyaggal is bőségesen ellátták őket. Hangulatuk, harci kedvük kifogástalan volt, bíztak fegyvereik erejében, bíztak győzelmükben.

A 6. hadsereg erőinek készülődését kedvező előjelek kísérték. A német 4. páncélos hadsereg csapatai Cimljanszkája térségéből törtek előre a kalmük sztyeppén át, s a páncélos ékek augusztus elsején eljutottak Sztálingrád déli peremére, ott a szovjet erők megállították őket. A 4. páncéloshadsereg a 6. hadsereggel egyidejűleg készítette elő új hadműveletét, amely – a 6. hadsereg erőivel összhangban – Dél felől akart csapást mérni, immár magára Sztálingrádra.

Miközben a két támadás előkészületei folytak, a Vörös Hadsereg Legfelsőbb Főparancsnoka – augusztus 5-én – fontos szervezeti kérdésben határozott. A Sztálingrádi Front arcvonala ekkor már több mint 700 kilométer hosszúságúra nyúlt. A hosszú arcvonal megnehezítette a csapatok vezetését, ezért a Sztálingrádi Frontot kettéosztották. Az új Sztálingrádi Front – parancsnokává Gordov tábornokot nevezték ki, – kötelékébe a 63., a 21., és a 62. összfegyvernemi hadseregek, továbbá a 4. harckocsihadsereg, valamint az alakulófélben lévő 16. légihadsereg tartozott. Az újonnan létrehozott Délkeleti Front vezetése alá került az 57., az 51., és a 64. összfegyvernemi hadsereg, meg az 1. gárdahadsereg és a 8. légihadsereg. A front parancsnoka Jerjomenko vezérezredes lett.

A német 6. hadsereg támadását megelőző napon a német 4. páncélos hadsereg, és román csapatok erői is rohamra indultak az Akszaj mentén a Sztálingrádi Front Déli Csoportja ellen. A Sztálingrádi Front Déli Csoportját sebtében hozták létre a korábbi harcok folyamán visszavonult, hirtelenében összeszedett csapatokból, s később beleolvadt a 64. hadseregbe. A Déli Csoport parancsnoka, Csujkov tábornok, úgy vélte, hasznosíthatja a német harcmodorról szerzett tapasztalatait. Megfigyelése szerint a német támadások egyszerű sablon alapján folytak le: a légierő csapása után tüzérségi tűz következik, ezután indul rohamra a gyalogság, a gyalogságot pedig követik a harckocsik, pontosan úgy, ahogy a harcászati szabályzatok előírásai rögzítik.

Csujkov alakulatainak felderítői s megfigyelői időben észlelték az arcvo-

naluk előtt keletkezett mozgást – a német és román erők elfoglalták megindulási állásaikat. A német és román alakulatok nem tartottak veszélytől, járműveik égő fényszórókkal közlekedtek egész éjszaka.

Pirkadatkor meglepetésszerű tűzcsapás érte a megindulási állásokat. Csujkov kevés tüzérséggel rendelkezett, de volt két gárdaaknavető ezrede. A katyusák gránátai megtették a magukét. A német és román gyalogság menekülni kezdett, ám a tűzhenger követte a menekülőket. Megfutott a német tüzérség, magával ragadta a páncélosokat, hadtápcsapatokat. Pánikszerűen özönlöttek Dél felé, az Akszáj túlsó partjára.

A támadás azon a napon meghiúsult. Azon a napon a 64. hadsereg erői Tyinguta és Abganyerovo térségében is visszaverték a támadást. A német 4. páncélos hadsereg egységeit feltartóztatták, állóharcra kényszerítették. Augusztus 7-én kora reggel viszont megindultak Paulus erői. Remegett a föld a 6. hadsereg páncélosai alatt. A XIV. páncéloshadtest és a XXIV. páncéloshadtest csapatai szinte egy időben törték át a szovjet védelmet. A támadás sikeresen fejlődött, még jobban, mint ahogy tervezték. A két, egymás felé törő hadtest élei néhány óra elteltével összetalálkoztak.

A zárófal, az elképzelésnek megfelelően, állt.

Ám a harc igazából csak ezután kezdődött. A rohamra induló német gyalogoshadosztályok ügyesen és elkeseredetten védekező szovjet erőkbe ütköztek. A vörös csapatok felismerték a német páncélosok részéről fenyegető veszélyt, ellencsapást mértek a Donnak háttal elhelyezkedő páncéloshadtestekre. A hadtestek négy napon át szünet nélkül harcban álltak, akárcsak az újra meg újra rohamra lendülő gyalogoshadosztályok.

A 6. hadsereg erői győztek a négynapos ütközetben, bár nem tudták megakadályozni, hogy a bekerített szovjet erők nagyobb részei kijussanak a gyűrűből. Kijutottak, és elérték a Don keleti partját. Ennek ellenére a Führer Főhadiszállása külön jelentésben adott hírt a győzelemről. A 6. hadseregnek bőven kijutott az elismerésből.

A külön jelentés csupán egyetlen tényezőről nem tett említést a világnak: a veszteségekről. A veszteségekről a német hadvezetés hallgatott, pedig a győzelem nagy árat követelt a 6. hadseregtől halottakban, sebesültekben, szétlőtt harckocsikban, elpusztult felszerelésben, anyagi eszközökben. A veszteségek felmérése a külön jelentés kiadását követő napokra maradt, s a 6. hadsereg vezetői – elsősorban Paulus tábornok – fűt-fát megmozgattak, hogy pótolják őket.

A veszteséglista siralmas képet mutatott. A 6. hadsereg három legerősebb gyalogoshadosztálya, a 376., a 384., és a 44. hadosztály a harcok befejeztével Kletszkajától keletre a Don kanyarban állt. Teljesítették feladatukat – visszavetették a vörös csapatokat a Don keleti partjára, viszont ezt követően nem tudták megakadályozni, hogy a szovjet alakulatok visszajussanak a folyó nyugati partjához, s hídfőket létesítsenek a nyugati parton. A kudarc oka érthető: a 376. gyalogoshadosztály századai zömének létszáma huszonötharminc katonára apadt. A 44., és a 384. gyalogoshadosztály kedvezőbb helyzetben mondhatta magát: századai harmincöt-negyven főt számláltak.

A hasonlat önkéntelenül adódik: pirrhusi győzelem.

A 6. hadsereg erőinek előnyomulása – a győzelem ellenére – érezhetően lelassult. Légiereje – akárcsak a 4. páncélos hadsereg légiereje – viszont már magára Sztálingrádra mérte a csapásokat. Tizenöt-húsz repülőgép nap mint nap bombázta a várost. A város déli részén, a krasznoarmejszki kikötőt és öblöt, s mellette a Szarepta vasútállomást augusztus nyolcadikán különösen súlyos támadás érte. Az öbölben gabonát szállító uszályok horgonyoztak, a kikötőben lőszert, felszerelést szállító hajók vártak kirakásra. A bombák telibe találtak egy lőszerrel megrakott uszályt. A lőszer felrobbant, a detonáció hangját a város túlsó végén is hallották. Sok hajó kigyulladt. A tüzet csak másnap hajnalra sikerült megfékezni. Szarepta állomáson harckocsikat szállító szerelvények, majd ötszáz lőszeres vagon, mintegy háromszáz ágyúval megrakott vasúti kocsi zsúfolódott össze. A vasutasok lekapcsolva az égő kocsikat, biztonságos helyre menekítették a tűzveszélyes rakomány nagy részét.

A német 4. páncélos hadsereg csapatai ugyancsak lassan nyomultak előre, augusztus nyolcadikán is nyertek valamelyes tért. A 4. páncélos hadsereg vezetői szerint túlságosan keveset. Jerjomenkó vezérezredes – a szovjet Délkeleti Front parancsnoka – megítélése szerint túl sokat.

Jerjomenkó korábban megsebesült, még sántított, mankóval járt. Éjszaka, egy órakor hívatta magához a Városi Védelmi Bizottság elnökét. Nem kertelt.

– A helyzet az arcvonalon rettenetes, szinte minden kezdeményezés kicsúszott a kezünkből. A hitleristák teljes erővel támadnak, nekem pedig nincsenek tartalékaim ... Nehéz ilyen körülmények között megvédeni a várost.

Jerjomenkó azt ajánlotta, közösen kérjék el a Főhadiszállástól a még Szta-

lingrádban tartózkodó 422. lövészhadosztályt, amelyet a Főhadiszállás az erőelosztás során a Sztálingrádi Frontnak rendelt alá.

Sztálin – három perc gondolkodási idő után – eleget tett a közös kérésnek.

Jerjomenkó úgy határozott, mindjárt reggel állásba rendeli a hadosztályt. Ágyúkat és gépkocsikat a Városi Védelmi Bizottságtól kért. Csujanov tudta, az egyik gyárban szállításra készen áll száz darab 76 milliméteres löveg, telefonon utasította a szállítási főnököt, az ágyúkat címezzék a Délkeleti Frontnak. Jerjomenkó ugyancsak telefonon rendelkezett, hogy Matvejev tábornok, a Délkeleti Front tüzérfőnöke még az éjszaka folyamán vegye át az ágyúkat, szervezzen belőlük gépvontatású alakulatot – a 422. hadosztály vontatóiból és tehergépkocsijaiból, meg abból a további százötven teherautóból, amelyeket a város ad át neki –, s mozgósítson minden használható tüzért, reggel pedig Szareptától délre vesse harcba őket ...

Matvejev tábornoknak csupán egyetlen kérdése volt:

– És mit fognak kilőni az ágyúkból?

A Délkeleti Front lőszerkészletének tekintélyes része semmivé lett a krasznoarmejszki kikötőben. A Városi Védelmi Bizottság segített, szerzett lőszert. Mást is szerzett. Reggel a 422. hadosztály ezredei mellett a Traktorgyárból kivezényelt három harckocsidandár is felsorakozott, meg huszonöt – új lövegekkel felszerelt – ágyús üteg, a város egész tüzérségi tartaléka.

Reggel az addig védekező 64. hadsereg támadásba ment át.

Sikerrel. A német 4. páncélos hadsereg három gyalogezrede megsemmisült, páncélos erőit is alaposan megtépázták, kilőtték több mint száz harckocsiját. A 64. hadsereg visszanyomta a német csapatokat Krasznodon – Abganyerovo – Tyinguta vonalára, és elérte a Caca tó – Szarpa tó vonalát.

A 4. páncélos hadsereg alakulatai – egyelőre – beszüntették támadó tevékenységüket, védelembe kényszerültek.

Augusztus 12-én a Vörös Hadsereg Főhadiszállása a Sztálingrádi Frontot hadműveletileg a Délkeleti Front parancsnoksága alá rendelte. Ugyanezen a napon a Délkeleti Front Haditanácsa kibővített ülést tartott, amelyen egyetlen kérdést tárgyaltak meg: a harckocsigyártás gondjait. A Haditanács a csapatok szükségletéből indult ki, azt követelte Sztálingrád üzemeitől, hogy az elkövetkező nyolc-tíz napon belül növeljék kétszeresére az előállított harckocsik számát. A Haditanács nem kergetett ábrándokat, tagjai tisztában voltak vele, új harckocsitesteket, új harckocsimotorokat nem tudnak előteremteni ekkora mennyiségben. Határozatot hoztak, hogy a csapatok haladéktala-

nul bocsássák az üzemek rendelkezésére a kilőtt, sérült páncélosokat, az üzemek pedig a roncsokból építsenek új harckocsikat. Meghatározták a termelés ütemét is.

Sztálingrád pártszervezete, a Városi Védelmi Bizottság a munkásokhoz fordult a döntés megvalósítása érdekében.

Megvalósították.

Sztálingrád üzemeiben a munkások műszakonként tizenhat-tizennyolc órát dolgoztak. Többségük haza se ment, ott aludt a műhelyekben, szerelőcsarnokokban, ott is étkezett.

Az utólag írt elemzések és emlékiratok jó hányada nem tesz említést róluk, vagy éppen csak megemlíti tevékenységüket. Igaz viszont, nem a történetírók kedvéért csinálták mindazt, amit véghez vittek.

Paulus tábornok törzse rögtön a kalacsi győzelem után összeállította a 6. hadsereg feltöltési igényléseit, mindenekelőtt a személyi állományra vonatkozóan. Sürgős táviratok kérték csapatai számára az utánpótlást, a kasseli, a wiesbadeni, a hannoveri, a bécsi, a berlini pótkeret-parancsnokságoktól. A sürgős táviratokra ugyanolyan sürgős, szinte szó szerint azonos tartalmú táviratok válaszoltak: kiképzett személyi pótlás nem áll rendelkezésre, a felépült sebesülteket – amennyiben az orvosi vizsgálat harctéri szolgálatra alkalmasnak tartja őket – soron kívül, azonnal útnak indítják.

Paulus nem adta fel a reményt. Első segédtisztjét Vinnyicába, a Führer Főhadiszállására küldte, szerezzen katonákat és tiszteket csapatai számára. A Főhadiszállás személyügyi hivatalának valamennyi vezetője nagy megértéssel fogadta a 6. hadsereg képviselőjét. Embert viszont nem tudtak teremteni. Az „A" és a „B" hadseregcsoport többi hadseregei szintén feltöltésért kilincseltek, a hadseregeknek több száz századparancsnokra, zászlóaljparancsnokra lett volna szükségük, s bár a Főhadiszállás már megszervezte a parancsnokképző tanfolyamokat, azok hallgatói csupán decemberben, a tanfolyamok befejezése után foglalhatják majd el helyüket a csapatoknál. Ez gyenge vigaszt jelentett az alegységparancsnokok hiányával küszködő 6. hadsereg számára, ám katonák tekintetében még gyengébb vigaszt kapott. Paulus adjutánsával közölték, már intézkedtek új behívásokra a hátországban, a behívott újoncokat gyorsított ütemben képezik ki, ennek ellenére a gyalogoshadosztályok legkorábban 1943 januárjában egészíthetik ki velük állományukat. Az adjutáns érvelése, miszerint a 6. hadseregnek nem a következő év januárjában kell bevennie Sztálingrádot, hanem ebben a hónap-

ban, vajmi keveset nyomott a latban. A Német Birodalom felemésztette tartalékait, új tartalékok kialakításához időre, mégpedig hosszabb időre lett volna szüksége.

Az adjutáns nyomott hangulatban tért vissza küldetéséből, s az sem vigasztalta, hogy a Főhadiszállás személyügyi hivatalának hadműveleti osztályvezetője felhatalmazta, hozza Paulus tábornok tudomására: feltétlenül igyekszik enyhíteni a 6. hadsereg súlyos gondjain, a felépült sebesültekből összeállított menetszázadokat elsősorban hozzá irányítja.

A baráti gesztus a 6. hadsereg helyzetén keveset javított. A 6. hadsereg arra kényszerült, hogy egyéb segítség híján, maga találjon megoldást problémáira. Az utánpótlás gondját növelte, hogy a Führer Főhadiszállásának rendelkezése a 6. hadsereg alakulataiból egy páncéloshadosztályt, valamint egy gépesített gyalogoshadosztályt megerősítésül átalárendelt a 4. páncéloshadsereg kötelékébe, amelynek támadása Sztálingrád déli peremén elakadt. A két hadosztályra hárult a feladat, hogy új lendületet adjon a 4. páncéloshadsereg rohamainak. Ilyen körülmények között a 6. hadsereg kénytelen volt szünetet iktatni hadműveleti tevékenységébe, hogy átcsoportosítsa erőit, s az erősen leharcolt csapásmérő egységeket frissebb, teljesebb létszámú egységekkel váltsa fel.

A 6. hadseregnek két olyan hadosztálya maradt, amelyek létszáma normális szinten mozgott, a 76., és a 295. gyalogoshadosztályé. A két hadosztályt erősítették meg a beérkező menetszázadokkal, így mindkettő létszáma csaknem teljes hadi-létszámra emelkedett. Mindkettőt előrevonták.

Paulus terve tulajdonképpen a csapások erejének növelésére irányult. Elképzelése szerint az LI. hadtest – kötelékében a 76. és a 295. gyalogoshadosztállyal, – Vertyacsij mindkét oldalán hídfőállást létesít a Dontól keletre, és a hídfőből a XIV. páncéloshadtest egységeivel áttör Sztálingrádtól északra a Volga partjához. A Volga felé haladó harckocsi-alakulatok jobbszárnyát az LI., balszárnyát a VIII. hadtestnek kellett biztosítaniuk, míg a XI. hadtest a Don kanyarban Melov és Kletszkája között a helyén maradt, ugyancsak szárnybiztosítási feladattal, a XXIV. páncéloshadtestnek pedig – amelynek két hadosztálya ezidőben a 4. páncéloshadsereghez tartozott – maradék erejével, a 71. hadosztállyal, Kalacs körzetéből kellett támadnia kelet felé.

A 6. hadsereg támadásával egyidejűleg – a Führer Főhadiszállásának utasítása szerint – a 4. páncéloshadsereg is támadó hadműveletet készített elő Sztálingrád ellen déli irányból. A két hadsereg koncentrikus csapásának

eredményeként, úgy vélték, bekerítik a Sztálingrád körzetét védő szovjet 62., és 64. hadsereget, s a várost is elfoglalják. A német hadvezetés úgy értékelte, hogy a szovjet csapatok képtelenek a kettős csapás elhárítására, bizonyosan összeroppannak alatta.

A hadművelet terve katonai szempontból kifogástalan volt. A terep adottságai különösen kedvezőeknek látszottak a támadáshoz. A térség domborzatilag nagyjából sík, egyik fegyvernem kötelékeit sem akadályozza az előrehaladásban. Erdő szinte nem volt a vidéken, így az álcázás, és a védelmi munkák szervezése meglehetős nehézségeket okozott a védők számára. A terület utakban szegény, az utak és a vasútvonalak – a Morozovszk-Sztálingrád közötti vasút kivételével, – általában észak-déli irányúak. A város környékének terep-rajzolatára a kelet felé lejtő dombvonulat jellemző, a támadó erők számára jó betekintési, átlátási lehetőséget biztosított a városra. Sztálingrádot nyugat-keleti irányban több folyó, patak, horhos keresztezi – a támadó erőknek előnyös megközelítési utakat nyújtanak, ugyanakkor akadályozzák a védők rejtett mozgását, manőverezését az erőkkel. Sztálingrád utcái egyenesek voltak, tűzzel könnyen és hatásosan pásztázhatók, s szintén megnehezítették a védők mozgását, manővereit. A Volga folyó teljességgel meghatározza a város arculatát, Sztálingrád körzetében nyugatra tekintő ívet ír le. Igen széles – szélessége 1–2 kilométer, de néhol meghaladja a két kilométert is –, mélysége változó, helyenként öt méter csupán, másutt majd huszonöt méteres. A védelmi harcokat vívó csapatok számára hátrányt jelentett, amennyiben a jobb parton – a tulajdonképpeni városban – tevékenykedő egységeket elválasztotta mögöttes területeiktől, a hátországtól, nagy mértékben akadályozta a védők tartalékainak a mélységben történő mozgatását. Előnye is volt, mert a csapatok közvetlen hadtápterületét, valamint a tüzérséget megóvta a támadók földi tevékenységétől, továbbá, később a jobb parton harcoló csapatok utánpótlásának, és ellátásának egyetlen útvonalát biztosította.

Összegezve: a terep a német 6. hadsereg és a 4. páncéloshadsereg tevékenységét segítette. A 6. hadsereg felderítő-szervei külön is értékelték arcvonalszakaszukon a terep sajátosságait. Úgy találták, hogy a Lucsenszkij–Osztrovszkij közötti Don-szakasz a legalkalmasabb kiindulópont a hadműveletekhez. Ezen a részen a Don viszonylag keskeny, alig négyszáz méter széles. A folyó nyugati partját sűrű bozót, ártéri erdő borítja, a nyugati irányú horhosokban rejtve lehet előreszállítani az átkelőeszközöket a folyó vi-

zéig, s rejtve lehet előrevinni a nehéz járművek átkelését biztosító hadihidak alkatrészeit, meg az építésükhöz szükséges eszközöket. Mindezen túl, a magasabb nyugati partról sok kilométer mélyen áttekinthető a keleti part sík, lapos vidéke.

A parancsnoki terepszemle megerősítette a felderítők értékelését.

A támadásra készülő erők felvonultak. Elfoglalták a megindulási körleteket. Lőszerrel, üzemanyaggal kitűnően ellátták őket. A tüzérség módszeresen belőtte magát. A lövegek egy részét a folyóparti bozótos szélén helyezték állásba, hogy majdan közvetlen irányzású tűzzel támogathassák az átkelést. A műszaki csapatok, és a gyalogság katonái részletes eligazítást kaptak teendőikről.

Augusztus 20-án Paulus altábornagy, valamint a 6. hadsereg törzsének vezető beosztású tisztjei személyesen ellenőrizték a támadó egységek előkészületeit. Bizakodó hangulatban tértek vissza a harcálláspontra: a csapatok mindent megtettek a hadművelet sikere érdekében.

Augusztus 21-én hajnal előtt, 3 órakor, eldördültek a 6. hadsereg tüzérségének ágyúi. Rövid, fergeteges tűzcsapást mértek a Don keleti partjára, aztán az ágyúk elhallgattak. A műszaki alakulatok katonái vízre bocsájtották a rohamcsónakokat, a nagy – jóelőre felfújt – gumiladikokat.

Az átkelés megkezdődött.

Az LI. hadtest első egységei közül a 295. gyalogoshadosztály ezredei szerencsésen átjutottak a keleti partra, s a keleti parton nyomban megkezdték az előnyomulást. Az ezredek elenyészően csekély veszteséget szenvedtek. A 76. gyalogoshadosztály – amely szintén hadilétszámú volt, és ugyancsak ekkor kelt át a Donon – egységei nem voltak ilyen szerencsések. Az első átkelő ezred vízen volt, élalegységei elérték a folyó szélességének utolsó harmadát-negyedét, az ezred zöme a folyó közepén járt, amikor kiderült, hogy a 6. hadsereg felderítői mégsem végeztek olyan alapos munkát, mint amilyenről jelentést adtak. A keleti part jól álcázott állásaiból gyilkos géppuska-, és aknavetőtűz zúdult az ezredre. Az átkelőeszközök zöme odaveszett, a rohamcsónakok, gumiladikok sorra süllyedtek a folyóba.

Az ezred is odaveszett. Néhány katonája – felszerelését eldobva – nagy nehezen visszaúszott a nyugati partra. Kevesen értek partot, a géppuskák tüze követte őket.

Az LI. hadtest parancsnoka elrendelte, hogy a 295. gyalogoshadosztály egységei szakítsák félbe előnyomulásukat, támadják hátba a 76. gyalogosha-

dosztállyal szemben a folyam keleti partját védő szovjet erőket. A támadás sikerrel zárult, az LI. hadtest két hadosztálya a vörös csapatok elkeseredett ellenlökéseit visszaverve, gyors ütemben kiszélesítette-mélyítette a hídfőt a Don keleti oldalán.

A német műszaki alakulatok eközben lázas ütemben építették a Volga elleni rohamhoz előre tolt XIV. páncéloshadtest harckocsijai számára a tervezett két nehéz hadihidat. Peszkovatkánál és Vertyacsijnál megkezdődött a harckocsik átkelése a Donon ...

IX.

A 6. hadsereg támadó hadművelete – több emlékiratszerző és katonai szakíró állítása ellenére – nem érte váratlanul a Vörös Hadsereget. A Délkeleti Front vezetői csupán az események menetéből következően is számíthattak rá – döntéseikből kiderült, számítottak is rá. A Vörös Hadsereg Főhadiszállása is számított rá, ezért küldte ki egy héttel a támadás előtt a Vezérkar Főnökét, Vasziljevszkij vezérezredest Sztálingrádba, s tette felelőssé a város körzetében küzdő alakulatok harctevékenységének összehangolásáért. Mindez közvetett, ha úgy tetszik logikai bizonyíték, amelyet megerősít a tény: a Délkeleti Front felderítői augusztus 18-án megszerezték, s másnap a Délkeleti Front törzséhez eljuttattak Paulus tábornok írásban kiadott támadási parancsát. Ebből következően a kérdés nem az volt, támadnak-e a német csapatok, vagy sem, hanem az, hogy milyen erőket lehet a húsz német hadosztály koncentrikus csapásaival szembeszegezni, s ki tudják-e védeni őket, vagy sem?

Augusztus 20-án a Vörös Hadsereg Legfelsőbb Főparancsnoka parancsban hozta Jerjomenkó tábornok tudomására, hogy Sztálingrád védelme a nyugatról és délről támadó német csoportosítás ellenében, döntő fontosságú az egész háború kimenetele szempontjából, s ennek megfelelően utasította, zúzza szét a támadó német csapatokat, védje meg a várost. A feladat megoldása érdekében a Legfelsőbb Főparancsnok a tábornok rendelkezésére bocsájtotta az 1. gárdahadsereget, egy harckocsihadtestet, és egy nehéz-harckocsi dandárt. Ehhez még hozzájött a város ereje. A város megfeszített ütemben dolgozott. A Traktorgyár augusztus 20-ra nem csupán a Délkeleti Front Haditanácsa által előírt termelési ütemet érte el, de szerelőcsarnokaiból további nyolcvan, terven felül gyártott harckocsi gördült ki.

Augusztus 22-én délutánra a német 6. hadsereg XIV. páncéloshadtestének egységei a hadihidakon átkeltek a Don keleti partjára.

Augusztus 23-án pirkadatkor a XIV. páncéloshadtest támadásba lendült. Hadosztályai – a 16. páncéloshadosztály, a 3., és a 60. gépesített gyalogoshadosztály, – a hajnali órákban áttörték a heves ellenállást tanúsító 62. hadsereg csapatainak védelmét, s Malaja Rosszoskától északra, Konnij irányában szélsebesen törtek előre, a Volga felé.

A reggeli órákban levegőbe emelkedtek a 6. hadsereg alárendeltségébe tartozó 4. légiflotta bombázógépei. Hullámokban repültek Sztálingrád fölé. Robbanóbombák, gyújtóbombák tömegét szórták le, ezer és ezerszám.

Sztálingrád régi negyedeit a hagyományos orosz gerendaházak jellemezték. Némelyik kerület szinte kizárólag ilyen házakból állt. Ma már egy sincs belőlük. Sztálingrád a szó szoros értelmében lángtengerré változott a gyújtóbombák tüzében.

A 6. hadsereg törzsénél arra számítottak, hogy a XIV. páncéloshadtest rohamát kísérő rettenetes erejű légi csapás megbénítja a várost, főként pedig a szovjet csapatok vezetését. Arra számítottak, hogy a városban pánik tör ki, és a pánik átterjed a várost védő alakulatokra.

A számítás nem vált be. Sztálingrádban nem tört ki pánik. A csapatok vezetése sem csúszott ki a vezetők kezéből. Viszont a kerületek légoltalmi parancsnokainak beszámoló értekezlete a Városi Védelmi Bizottság elnökének szobájában – délben egy órakor kezdődött volna – elmaradt.

Egy óra előtt néhány perccel a Városi Védelmi Bizottság elnökénél csengett a telefon. A Traktorgyár igazgatója, Zadorozsnij beszélt.

– Tudsz róla, hogy az ellenség áttörte a frontot? Német harckocsik és gépesített gyalogság van a gyárnál, legfeljebb ha másfél kilométerre ...

– Nem tévedsz?

– Nem. Az ablakból látom a német harckocsikat a Mecsetka túlsó partján.

– Ne tedd le a kagylót!

Csujanov másik készüléken hívta fel a Délkeleti Front törzsét. Hruscsov, a front haditanácsának tagja felkiáltott.

– Ez lehetetlen!

– Már hogy volna lehetetlen, ha most telefonál Zadorozsnij, a Traktorgyárból, és azt mondja, hogy a németek ott vannak a Mecsetkánál ...

– Várj, ellenőrzöm a törzsnél.

Csujanov várt. Hruscsov visszatért a telefonhoz.

– Igen, megkerülik a várost északnyugatra. A német harckocsik áttörtek a Traktorgyár felé. A frontparancsnokság minden intézkedést megtesz, de a

mi erőnk nem elég. Kövessetek el mindent, hogy feltartóztassák a németeket, amíg megérkeznek a csapataink ...

Csujanov megkérdezte Zadorozsnijt:

– Hány harckocsit tud a gyár most, azonnal, az első vonalba küldeni? És hány géppisztolyt tud a vadászzászlóalj, meg a népőrség kezébe adni?

– Hatvan harckocsink, ezerkétszáz géppisztolyunk van.

– Azonnal szedjétek össze a vadászzászlóaljat és a népőrség alakulatait, adjatok oda nekik minden használható harckocsit, és küldjétek őket a hitleristák ellen. Ugyanezt az utasítást kapják a Barikád gyár és a Vörös Október gyár népőralakulatai. Tartsátok velük a kapcsolatot ...

A Traktorgyár munkásainak egy része abbahagyta a munkát, sebtében riadóztatott osztagaik a hirtelen közel került arcvonalra siettek, elzárták az áttört harckocsik útját. A Délkeleti Front utasítására az áttört páncélosok ellen bevetették a Belügyi Népbiztosság 10. hadosztályának ezredeit, amelyek karhatalmi feladatokat láttak el a városban. Teherautókon szállították őket a Traktorgyárhoz.

A XIV. páncéloshadtest alakulatai eközben folytatták az előnyomulást. Élegységeik délután elérték Sztálingrád északnyugati peremén a Rinok nevű munkásnegyedet, ahol a szovjet légvédelmi tüzérség 1077. ezredének egyik tüzérosztálya állomásozott. Az osztály lövegei nem hátráltak meg a túlerő előtt, felvették a harcot. Megerősítésül kirendelték hozzájuk a Sztálingrádban működő katonai-politikai iskola nyolcszáz hallgatóját, meg a tengerészgyalogság 32. vegyes egységét.

Délen, a német 4. páncéloshadsereg erői hajnalban ugyancsak támadásra indultak. Rohammal elfoglalták Tyingutát, félig bekerítették a 64. hadsereg kötelékében küzdő 38. lövészhadosztályt. A 38. lövészhadosztály az átkarolás ellenére szívósan harcolt, védte állásait, ellenlökései súlyos veszteségeket okoztak.

Sztálingrád felett délután elszabadult a pokol. Richthofen vezérezredes légiflottájának valamennyi bombázója a várost támadta. Hullámokban bombáztak, több-százas kötelékekben. Egyik hullám robbanóbombákat szórt, másik gyújtóbombákat. Módszeresen, hullám hullám után. A város egyetlen lángtengerré vált, a tűzvész füstje fekete felleggel takarta el az eget. Égtek a lakónegyedek, kártyavárként omlottak össze a házak. A bombázókat fedező német vadászgépek számbeli fölényükkel sikeresen verték vissza a Délkeleti Front légierejének rohamait. A városi légvédelem ütegeinek egy része az

előnyomuló harckocsikkal küzdött, másik részét a bombázók csapásai elhallgattatták. A bombák pedig csak hullottak a fekete égből, és az emberek ott pusztultak el, ahol a robbanás érte őket. A tűzoltók, a légvédelem katonái önfeláldozóan küzdöttek – már nem magával a tűzzel, csupán a tűz terjedésével –, s mentették, már nem ami, csak aki menthető volt.

A város felett szélörvény kavargott, lobogtatta-szította-vitte a tüzet, ideodasodorta az összefüggő, sűrű füstfelhőt. A bombák pedig egyre hullottak. Estére megbénult minden szolgáltatás – nem volt víz, nem volt villany, megszakadt a telefonösszeköttetés, megsemmisült a központi rádióadó, a távíró, a villamosközlekedés. Estére romba dőlt majd minden középület, a pályaudvar, az állami bank, a városi tanács épülete, a szállodasor, színházak, iskolák, kórházak, szinte az egész belváros.

És a bombázás éjszaka sem szünetelt. Richthofen légierejének hullámai újra meg újra jöttek. A repülők száma csökkent ugyan – csupán az éjszakai bombázógépeket vetették be –, a bombázás hevessége azonban változatlan maradt.

Sztálingrád még hosszú időn át égett.

A korszak német, olasz, magyar és román újságjai augusztus 26-án nagybetűs címekkel hozták olvasóik tudomására: „Német páncélosok Sztálingrádban! Sztálingrád eleste órákon belül várható!"

Sztálingrád neve ekkor került első ízben az újságok címoldalára. Még százhatvankét napon át szerepelt ott.

A Délkeleti Front parancsnoka a helyzetre való tekintettel utasítást adott, hogy a Volgán épített hadihidat robbantsák fel, nehogy a német csapatok kezére kerüljön. A híd a levegőbe repült.

Az órák hosszúra nyúltak – egyelőre a Traktorgyári munkások számára. A Délkeleti Front nem tudott erőt kiszakítani az áttört német csapatok felszámolására. A sebtében összeszedett munkásosztagok tartóztatták fel a Mecsetka partján támadó harckocsik manővereit. A munkásosztagok létszáma gyarapodott. A Traktorgyáriak a bombazápor kellős közepén alakítottak új népőralegységeket. Az első osztagot az öntődében szervezték. Másnap reggel pedig hatszáz felfegyverzett munkás foglalt védelmi állást Szpartanovka közelében. Segítségükre jöttek a Vörös Október gyár osztagai, a Vorosilov-, a Dzerdzsinszkij-, és a Jermanszkij kerület népőralakulatai.

A Vörös Hadsereg Legfelsőbb Főparancsnoka ezen a napon parancsban utasította a Délkeleti Front és a Sztálingrádi Front törzsét: „Elég erejük van

ahhoz, hogy megsemmisítsék az áttört ellenséget. Koncentrálják mindkét front légierejét, és lendüljenek támadásba. Mozgósítsák a páncélvonatokat, és indítsák el a Sztálingrádot övező körvasúton. Használjanak ködgyertyákat az ellenség elvakítására ... Verekedjenek az áttört ellenséggel nemcsak nappal, hanem éjszaka is. Vegyenek igénybe minden fellelhető erőt. A legfontosabb, hogy ne essenek pánikba, ne féljenek a megátalkodott ellenségtől, és őrizzék meg hitüket győzelmünkben!"

Az utasítás részletes, mondhatni, harcászati jellegű. Mindkét front végrehajtotta. Ebből következően előállt az a helyzet, amely leginkább azzal a szólással jellemezhető: medvét fogtam, nem ereszt.

A Sztálingrádot nyugat felől védelmező 62. hadsereg összezárta védelmén a rést, amelyet a német XIV. páncéloshadtest csapatai ütöttek. Erre azért nyílt lehetőség, mert a páncéloshadtest egyetlen nap alatt nyolc kilométer szélességű – tehát viszonylag keskeny –, de mintegy hatvan kilométer mély – tehát viszonylag hosszú, – folyosót nyitott a Volgához. Az előrenyomuló harckocsik és gépesített gyalogság tömegére az őket követő gyalogoshadosztályok, a VIII. hadtest egységei, nem tudtak – nem tudhattak – kellő időben felzárkózni, hogy a folyosó nyitott széleit biztosítsák. A pánik – amire számítottak – nem tört ki sem a 62. hadseregnél, sem felettes szerveinél, sem Sztálingrádban. Így a védelmen keletkezett rés bezárása tulajdonképpen annyit jelentett, hogy a 62. hadsereg csapatai bekerítették a XIV. páncéloshadtest messze előretört kötelékeit.

Bekerítés és bekerítés között persze nagy a különbség. A megtépázott 62. hadsereg csapatainak nyilvánvalóan nem volt sem elég emberük, sem elég eszközük ahhoz, hogy szétverjék a XIV. páncéloshadtestet. Viszont elvágták a német fő erőktől, s arra kényszerítették, hogy a hadtest napokon át heves ellenlökésekkel hárítsa el a szovjet alakulatok – különösen a szárnyakra mért, – veszélyes csapásait, ahelyett, hogy fő feladatát, a koncentrikus támadó-csapás elgondolását, ezen belül Sztálingrád északi negyedeinek rajtaütésszerű elfoglalását hajtotta volna végre.

A hadtest szorongatott helyzetbe került. Ellátását napokon keresztül repülőgépről és konvojokkal biztosították. Repülőgépről, ejtőernyőn főként lőszert dobtak le a hadtest körleteibe, egyéb ellátmányát – élelmet, üzemanyagot – harckocsik fedezete alatt közlekedő teherautó-oszlopok szállították, s ezek a konvojok hozták ki a sebesült katonákat is a 6. hadsereg mögöttes területére. A hadtest súlyos veszteségeket szenvedett, a konvojokat már csak a

sebesültek megmentése érdekében is naponta kellett közlekedtetni. A konvojok útja viszont a fedező harckocsik számára minden alkalommal azt jelentette, hogy odamenet is, visszajövet is, újólag át kellett törniük a 62. hadsereg csapatainak védelmét.

A VIII. hadtest erőihez újabb hadosztályokat vontak előre, de katonáinak így is igen kemény harcok és komoly veszteségek árán jó egy hét múlva, szeptember első napjaiban sikerült helyreállítaniuk a folyamatos összeköttetést a XIV. páncéloshadtest egységeivel, s akkor átvették a 6. hadsereg északi szárnyának biztosítási feladatait. Rendkívül heves harcokat vívtak Kotlubány térségében, hogy elhárítsák az új és új szovjet ellenlökéseket. Veszteségeik napról napra nőttek. Ugyancsak egyre szaporodtak az LI. hadtest veszteségei is. Az LI. hadtest a XIV. páncéloshadtest jobbszárnyát fedezte, azon kívül pedig nyugat felől Rosszoskán és Gumrakon keresztül igyekezett betörni Sztálingrádba. A hadtest csapatai minden talpalatnyi földért harcolva nagyon lassan jutottak előre. A 62. hadsereg alakulatainak a Rosszoska völgyéből indított ellenlökései ismét és ismét megállították, védelembe kényszerítették a támadó német egységeket. A német 71. hadosztály augusztus 25-én kiverekedte ugyan Kalacs térségében az átkelést, ám alig jutott tovább, támadása elakadt.

A 6. hadsereg támadó hadműveletével egyidejűleg indult meg dél felől Tundutovó és Szoljánka között Hoth vezérezredes 4. páncéloshadseregének támadása Sztálingrád ellen. Már a kezdet se mondható sikeresnek. A szovjet 64. és 57. hadsereg katonái kemény küzdelemben szinte a testükkel tartóztatták fel a harckocsik tömeges rohamát a Délkeleti Front tartalékcsapatainak – két páncélelhárító dandárnak – a beérkezéséig. A páncélelhárító dandárok a lövészegységekkel együttműködve kilőttek huszonhárom harckocsit.

A 4. páncéloshadsereg meghátrált.

Hoth vezérezredes délután ismét rohamra küldte egységeit. A harckocsicsoportosítás a fő csapást ezúttal a 64. hadsereg arcvonalára mérte.

A Délkeleti Front parancsnoka gyorsan reagált rá, a két páncélelhárító dandárt azonnal a 64. hadsereg veszélyeztetett szakaszára irányította.

Hoth vezérezredes páncéloshadseregének rohama ismét megrekedt.

A két támadó hadművelet alakulása arra késztette a Führer Főhadiszállását, hogy növelje mind Paulus hadseregének, mind pedig Hoth tábornok páncéloshadseregének erőit. Mivel számottevő tartalékok nem álltak rendelkezésre, a német hadvezetés úgy határozott, hogy három páncélos-, és több

gyalogoshadosztályát kivonja a szovjet–német arcvonal középső szakaszáról, s megerősíti velük a Sztálingrád, valamint a Kaukázus irányában támadó csapatait.

A hadosztályok kivonása megtörtént ...

Meg is erősítették volna velük a déli térségben támadó csoportosításokat, ha időközben a Vörös Hadsereg Legfelsőbb Főparancsnoka nem ad utasítást a Nyugati Frontnak: kezdeményezzen részleges támadó hadműveletet, amely megakadályozza, hogy német erőket kivonjanak az arcvonalról, s Sztálingrádhoz vigyék őket.

Az utasítás nyomán a Nyugati Front jobbszárnya a Kalinyini Front balszárnycsapataival együttműködve Pogoreloje Gorogyiscse környékén szétzúzták a német védelmet, gyors ütemben nyomultak előre Rzsev felé. A két front alakulatai elérték a Rzsev–Vjazma vasútvonalat, Rzsev városát fenyegették.

A német hadvezetés – egyéb erő híján – harcba vetette az arcvonalról kivont hadosztályokat. Ők állították meg a támadást a Rzsev–Vjazma vasútvonal mentén, s indítottak ellencsapást az eredeti helyzet visszaállítása érdekében.

A 6. hadsereg csapatai megint magukra maradtak.

Sztálingrád nem.

A Vörös Hadsereg Legfelsőbb Főparancsnoka a Brjanszki Front állományából a Volgához vezényelte előbb Katukov tábornok, majd Rotmisztrov tábornok harckocsihadtestét, amelyek nélkülözhetővé váltak a Brjanszki Front elcsendesedett arcvonalán, augusztus 27-én pedig parancsot adott, hogy Moszkalenkó tábornok 1. gárdahadseregét sürgősen dobják át Loznoje térségébe, s a hadsereg szeptember 2-án – a Sztálingrádi Front más erőivel együtt – mérjen ellencsapást a Volgáig előretört német egységekre és egyesüljön a Sztálingrádot védő 62. hadsereggel. Ezzel egyidőben a Sztálingrádi Front rendelkezésére bocsájtotta a Malinovszkij tábornok parancsnoksága alatt álló 66., és a Kozlov tábornok parancsnoksága alatt álló 24. hadsereget. Sztálin a helyettesét, Zsukovot küldte Sztálingrádba, hogy gondoskodjék az intézkedések végrehajtásáról. A 24. és a 66. hadseregről szólva a lelkére kötötte Zsukovnak:

– Haladéktalanul vessék harcba őket, különben elveszítjük Sztálingrádot.

A Vörös Hadsereg Legfelsőbb Főparancsnoka egyéb intézkedéseket is foganatosított: fokozni kellett a repülőgépek és harckocsik, a fegyverek és a lőszer gyártását.

Miközben Sztálin intézkedett, a német 6. hadsereg egyik tábornokának „idegei felmondták a szolgálatot". Legalábbis Paulus altábornagy így értékelte a tábornok magatartását.

A Führer Főhadiszállása is így értékelte – a tábornok szerencséjére.

A tábornok hivatásos katona volt, akárcsak az ősei. Von Wietersheimnek hívták, ő töltötte be a XIV. páncéloshadtest parancsnoki tisztét, 1942. szeptember másodikáig.

Egy nappal korábban von Wietersheim jelentést írt a 6. hadsereg parancsnokának. A jelentésben megállapította, hogy csapataival szemben – a német hivatalos verzióval ellentétben, – nem a zsidó-bolsevizmus, de a nép harcol, s a katonák küzdelmét Sztálingrád lakossága a legnagyobb elszántsággal támogatja, fegyveresen is. Ő maga tapasztalta, hogy civil munkások, férfiak és nők hevernek holtan a csatamezőn s még holtukban is fegyverüket szorongatják, halott civilek ülnek a kilőtt páncélosokban. Ilyesmit életében eddig nem látott.

Von Wietersheim a jelentés befejezéseként javasolta Paulusnak: adják fel a volgai állásokat, mert a várost bevenni képtelenség.

Tény, hogy von Wietersheim javaslata nem egyezett meg sem a „B" hadseregcsoport, sem a Führer Főhadiszállásának irányelveivel, ezért Paulus altábornagy kereken visszautasította. Paulus úgy vélekedett, hogy von Wietersheim alkalmatlan a vezetésre, mivel nem bízik a végső sikerben, ám tisztelte őt annyira, hogy a szárazföldi csapatok főparancsnokságán a tábornok idegállapotára való tekintettel kérje azonnali leváltását, s Hube altábornagy – a XIV. páncéloshadtest egyik hadosztályparancsnoka – kinevezését a hadtest élére.

A leváltás, illetőleg a kinevezés rögtön a jelentés felterjesztését követő napon megtörtént.

Von Wietersheim tábornok személy szerint két okból is hálás lehetett Paulusnak. Egyrészt a leváltás „lovagias" megoldásáért, másrészt, mert megúszta a sztálingrádi csatát.

Az eset azért figyelemre méltó, mert némelyik szerző utólag teljesen elvakult fanatikusnak, sőt őrültnek állítja be a német tábornoki – és tisztikar tagjait. Nyilván volt közöttük ilyen is, olyan is, de voltak olyanok is, akiknek köznapi kifejezéssel élve, kinyílott a szemük. Hozzátehetjük: a Sztálingrádért vívott harc folyamán egyre többen voltak, s ezen az sem változtat, hogy a csata idején, ha láttak is – nem beszéltek.

Sztálingrádban szeptember 2-án és 3-án ismét nem jelent meg újság. A Sztálingrádszkája Pravda nyomdáját az első nagy bombázás teljesen szétverte, háromnapos szünet után a Traktorgyár házi nyomdájában készítették a lapot, akkor, amikor helyreállították a telefon- és a távíró-összeköttetést, az áramszolgáltatást a városban. Ez a nyomda szeptember elsején vált a német bombák és gránátok martalékává. A Sztálingrádszkája Pravdát szeptember negyedikén kapták kezükbe az olvasók – a lapot a siketnémák intézetének házi nyomdagépe állította elő egy rombadőlt szobában. Kis példányszámban jelent meg, mivel áramszolgáltatás ismét nem volt. A gépet kézi erővel hajtották. Az újság közölte a Szovjet Távirati Iroda híreit, tudósításokat az üzemekben folyó munkáról, a város utcáin folyó küzdelemről, valamint közérdekű híreket: az újonnan felállított pékségek, üzletek, gyógyszertárak címét, a kisegítő postahivatalok, az áttelepülési irodák helyét.

A Vörös Hadsereg Legfelsőbb Főparancsnokának utasítására az 1. gárdahadsereggel indítandó támadás időpontja valamelyest eltolódott. Az 1. gárdahadsereg csapatai széttagolt elhelyezésük miatt nem tudták szeptember 2-ára elfoglalni megindulási állásaikat, főleg pedig nem tudták megszervezni az üzemanyag és a lőszer utánpótlását. Az 1. gárdahadsereg csapatai egy nappal később, szeptember 3-án hajnalban rövid tüzérségi előkészítés után rohamra indultak. Moszkalenkó tábornok hadosztályai csupán néhány kilométert nyomultak előre Sztálingrád felé, nem okoztak érzékeny veszteségeket ellenfelüknek. A német légierő szakadatlan csapásai, valamint a német gyalogság – Sztálingrád körzetéből tüzérséggel és harckocsikkal támogatott – ellenlökései megállították az 1. gárdahadsereg egységeit.

Paulus altábornagy augusztus végén ismét a Führer Főhadiszállására küldte adjutánsát, hogy feltöltést szerezzen csapatainak. Az adjutáns köszönetet mondott a személyügyi hivatal hadműveleti osztályvezetőjének, aki beváltotta korábbi ígéretét: szinte valamennyi beérkező menetszázadot a 6. hadsereghez irányította. Ezekkel ugyan nem lehetett hadilétszámra kiegészíteni a leharcolt hadosztályokat, de mégis jelentősen megerősítették soraikat. A hadműveleti osztály vezetője megismételte korábbi ígéretét. A menetszázadokon kívül egyéb erőt nem adhatott.

Hoth tábornok 4. páncéloshadserege időközben rendezte sorait, s újra támadásba lendült. Sikeresen. Bár a támadás üteme lassú volt, előre haladt. Ádáz küzdelemben szorította vissza a szovjet csapatokat, és Basszarginónál átlépte a Kalacs–Sztálingrád vasút vonalát, erői hátbatámadással fenyegették

a német 6. hadsereg egységeivel csatázó 62. hadsereget. A 62. hadsereg egységei, a bekerítést elkerülendő, feladták a Rosszoska környéki védelmi állásaikat, visszahúzódtak a Sztálingrád nyugati szélén létesített belső védelmi gyűrűbe.

A 6. hadsereg természetesen kihasználta a lehetőséget, LI. hadteste nyomban támadásra indult.

A 6. hadsereg és a 4. páncéloshadsereg szárnyalakulatai szeptember 2-án találkoztak Jablocsnij környékén, s a két hadsereg erői immár közösen támadtak tovább. Más szavakkal kifejezve, a tervezett kétoldali átkaroló hadműveletből frontális támadás lett. Viszont mindkét hadsereg előrenyomult.

Szeptember 3-án – ugyanaznap, amelyen az 1. gárdahadsereg támadása elakadt – a Vörös Hadsereg Sztálingrádban tartózkodó vezérkari főnöke, Vasziljeviszkij tábornok, jelentette a Főhadiszállásnak: „Sztálingrádot az elfoglalás közvetlen veszélye fenyegeti. A támadást a 62. hadsereg meglévő erőivel megállítani nem lehet. Ma, szeptember 3-án az ellenség három kilométernyire van a várostól."

A vezérkar főnökének jelentése némi kiegészítésre szorul: a három kilométeres távolság nyugat felől értendő. A Főhadiszállás, és a Legfelsőbb Főparancsnok is így értette. Táviratban utasította helyettesét, Zsukovot, aki éppen Ivanovkában tartózkodott: „Sztálingrád helyzete rosszabbodott. Az ellenség három versztnyire van a várostól. Sztálingrádot ma, vagy holnap elfoglalhatják, ha az északi csoport nem nyújt azonnal segítséget. Utasítsa a Sztálingrádtól északra és északnyugatra lévő csapatok parancsnokait, hogy azonnal mérjenek csapást az ellenségre, és siessenek a sztálingrádiak segítségére. Mindenféle késlekedés megengedhetetlen. A késedelem most egyenlő a bűncselekménnyel. Az összes repülőerőt vesse be Sztálingrád megsegítésére. Magában a városban kevés a repülőgép."

Egyik távirat sem árulkodik túlzott nyugalomról.

Zsukov rögtön felhívta Sztálint. Jelentette, hogy azonnali támadás esetén a csapatok úgyszólván lőszer nélkül indulnának rohamra, mert negyedikén este előtt nem tudják kiszállítani a gránátokat a tüzérség állásaiba, továbbá, negyedikén este előtt nem áll módjukban megszervezni a lövészalakulatok együttműködését a tüzérséggel, harckocsikkal, valamint a légierő kötelékeivel, ezért a támadás biztos kudarccal végződne. A Legfelsőbb Főparancsnok kifakadt.

– Gondolja, hogy az ellenség várni fog, amíg maguk összeszedik magukat? ... Jerjomenkó szerint az első nyomásra beveheti Sztálingrádot, ha azonnal nem mérnek rá csapást északról.

Zsukov nem osztotta Jerjomenkó véleményét. Arra kérte Sztálint, engedélyezze, hogy a csapatok 5-én támadjanak, addig viszont a légierő minden erejével bombázni fogja a német alakulatokat. Sztálin végül is elfogadta helyettese érvelését, ám kikötötte:

– Ha az ellenség általános támadást indít a város ellen, azonnal indítsák meg a rohamot, ne várják meg, amíg a csapatok teljesen felkészülnek. Az ön feladata az, hogy elvonja a német erőket Sztálingrádtól, és ha sikerül, felszámolja azt a német folyosót, amely a Sztálingrádi és a Délkeleti Frontot elválasztja egymástól.

Zsukov, emlékiratában, megállapítja: „Szeptember 5-én reggelig, úgy, ahogy arra számítottunk, Sztálingrádnál nem történtek különös események."

Az állítás viszonylagos. Sztálingrád élte napi életét, s bizonyos szemszögből ez maga különös esemény volt. A rombadőlt házak felett naphosszat német repülőgépek keringtek, ismét és ismét bombáztak, most már a romokat. Tízezerszám szórtak röpcédulákat, amelyek élénken ecsetelték, hogy a város védőinek sorsa reménytelen, s megadásra szólítottak fel. A bombák, tüzérségi lövedékek új és új tüzeket gyújtottak, mindenfelé égett, ami éghetett. Az eget füst borította. A füstfelhő felett légicsaták folytak – szovjet vadászgépek támadták a német bombázókat és vadászkísérőiket. A füst alatt a rombadőlt műhelyekben, kiégett szerelőcsarnokokban harckocsikat és rohamlövegeket gyártottak, javították a sérült eszközöket, gránátokat esztergáltak, aknákat állítottak elő. A munka folyt szakadatlanul, az utcákon barikádok épültek, a város lakói harckocsiakadályokat telepítettek. A vízellátás ismét működött – a vezetékek helyreállítása tucatnyi emberéletet követelt. Sztálingrád élt, és állta az ostromot. Különös esemény ezen kívül tényleg nem történt. A kuriózumok kedvelőinek megemlíthető, hogy szeptember negyedikén egy német bomba végzett Nellivel, az elefánttal. Nelli az első nagy szőnyegbombázás idején megszökött az állatkertből, s a városban kóborolt. Elfogták, s megmentése érdekében „evakuálásra" ítélték. Nelli nem volt hajlandó felmenni a kompra. Öttonnás teherautóhoz kötötték, a behajózás mégis kudarcba fulladt, mert Nelli megrázta magát, úgy szakította szét a köteleket, mintha pókhálóból lettek volna, és elrohant. Attól kezdve nem engedett embert közel magához.

Szeptember 5-én kora hajnalban Sztálingrádtól északra a Vörös Hadsereg 24., 66., és 1. gárdahadseregének egész arcvonalán megkezdődött a roham tüzérségi előkészítése. A tűz sűrűsége még a hadseregek főcsapásának irányában sem volt nagy.

A három hadsereg csapatai rohamra indultak.

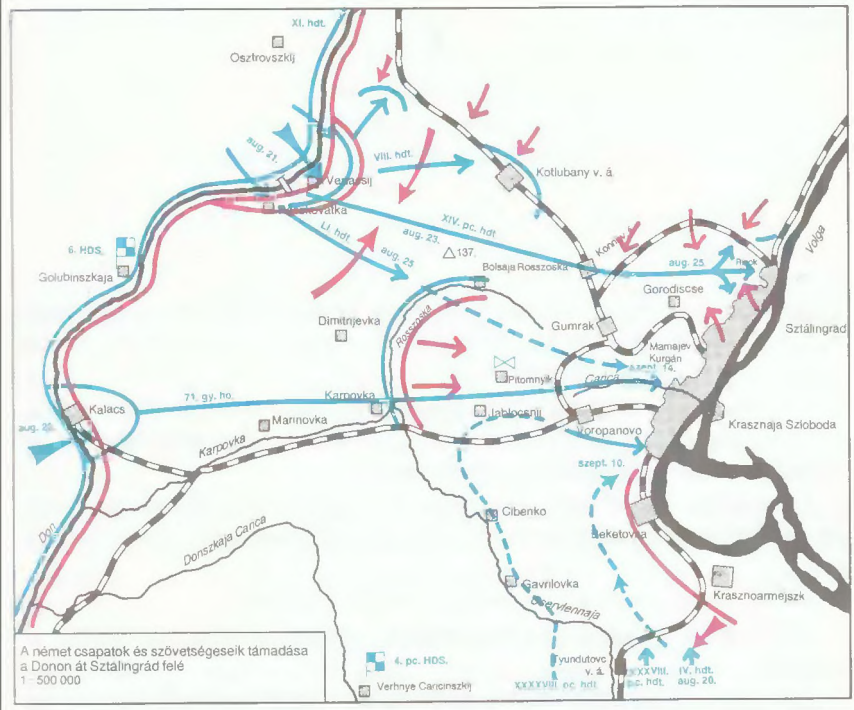

A német csapatok és szövetségeseik támadása a Donon át Sztálingrád felé
1 : 500 000

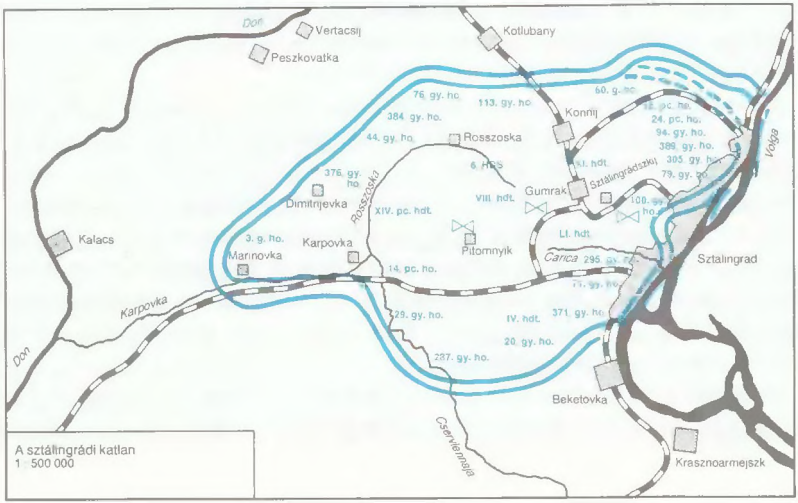

A sztálingrádi katlan
1 : 500 000

X.

Szeptember 5-én reggel a német 6. hadsereg törzséhez két csoport tiszt érkezett. Váratlanul toppantak be. Az első csoport vezetője, egy ezredes, Paulus altábornagy adjutánsát kereste.

– A szárazföldi csapatok főparancsnoksága áthelyezett a 6. hadsereghez, mint sztálingrádi városparancsnokot. Meg akarom kezdeni működésemet, és jelentkezni szeretnék a hadseregparancsnoknál.

Az adjutáns hirtelen nem tudta, sírjon-e, vagy nevessen. Város még nincs, de városparancsnok már akadt. Közölte az ezredessel, hogy várnia kell kicsit.

– Hadosztályaink még csak a város peremén harcolnak ...

– Nos, akkor igazán nem tarthat sokáig! – vágott az adjutáns szavába az ezredes.

A sztálingrádi városparancsnok egész törzset hozott magával. Az adjutáns nem bocsájtotta az ezredest a 6. hadsereg parancsnoka elé, viszont – a törzs főnökével egyetértésben – javasolta Paulus tábornoknak, irányítsák vissza az ügybuzgó városparancsnokot elöljáró szerveikhez.

Az ezredes csalódottan – és sértődötten – távozott kíséretével. A másik tiszti csoport maradt. Őket a Führer Főhadiszállása küldte ki, „begyűjtő különítmény"-nek nevezték magukat. Kohászati szakemberek voltak. Csupán élelmezésre osztották be őket a 6. hadsereghez, feladataikat közvetlenül a Führer Főhadiszállása határozta meg: a harcoló csapatok nyomában hatoljanak be a városba, a nagyüzemekben foglalják le és helyezzék biztonságba az értékesebb gépeket, félgyártmányokat és nyersanyagot – mindenekelőtt a színesfémeket –, s gondoskodjanak róla, hogy ezeket haladéktalanul a Német Birodalom területére szállítsák.

Előrelátó szervezésben más arcvonalszakaszokon sem volt hiány. A Kaukázus irányában előnyomuló „A" hadseregcsoport alakulataihoz ugyanezen

a napon érkeztek meg a szakértők, akiket nem „begyűjtő különítménynek", hanem „olajbrigádnak" hívtak. Feladatukat szintén közvetlenül a Führer Főhadiszállása szabta meg: amint a csapatok elfoglalják Majkop, Groznij, majd Baku olajmezőit, azonnal helyezzék üzembe az olajkutakat, és biztosítsák a folyamatos termelést, az olaj finomítását, illetve szállítását a Német Birodalomba, meg a harcoló hadseregekhez.

A tényszerűség kedvéért megjegyzendő: az „A" hadseregcsoport törzsénél, csakúgy, mint a 6. hadsereg vezető szerveiben, voltak tisztek, akik nehezen tudták összeegyeztetni a begyűjtő különítmények és az olajbrigádok megjelenését a háború – általuk hitt – céljaival. A hivatalos német propaganda kezdettől fogva, különösen a katonák között, azt hangsúlyozta, hogy a Szovjetunió ellen preventív háborút vívnak, amelynek egyetlen célja Németország bolsevizálásának megakadályozása, megelőzése. Aki viszont odafigyelt a Német Birodalom vezetőinek egyéb megnyilatkozásaira, annak nem lehettek illúziói. Adolf Hitler már Mein Kampf című könyvében nyíltan hirdette a háború hódító céljait, propagandaminisztere, Goebbels még nála is őszintébben beszélt: „Ez a háború nem trónért és oltárért folyik, ez háború a gabonáért és a kenyérért, háború a nyersanyagokért, a gumiért, a vasért, és az ércért."

Hiteles szöveg, idézték a háborús bűnösök nürnbergi perében is. Ha a tisztek odafigyeltek volna elöljáróik megnyilvánulásaira, nem támadnak kételyeik. Megmondták nekik, tudniuk kellett, mire vállalkoztak.

Szeptember 5-én Paulus altábornagy nem fogadhatta sem a sztálingrádi városparancsnokot, sem a begyűjtő különítmény vezetőjét. Más ügyekkel kellett törődnie.

A 6. hadsereg erőivel szemben támadó három szovjet hadsereg katonái – a gyatra tüzérségi előkészítés ellenére – behatoltak a német állásokba. Néhol sikerült megállítani őket, sok helyütt nem. Paulus kénytelen volt páncélos és gépesített csapatokat elvonni a Sztálingrád elleni rohamhoz átcsoportosított alakulatokból, s Gumrak–Bolsaja Rosszoska térségéből sürgősen – Sztálingrád helyett, – északra irányította őket. A német légierő gépei bombázni kezdték a támadó szovjet egységek harcrendjeit, a német gyalogság ellenlökései több szakaszon sikeresen vetették vissza a szovjet erőket, s a délutánra beérkező alakulatok segítségével megakadályozták az áttörést.

Az ütközet napszálltáig folyt.

Az 1. gárdahadsereg és a 66. hadsereg az egész napos küzdelemben mind-

össze két-három kilométert jutott előre. A 24. hadsereg még ennyit sem, néhány száz métert csupán – egységeit majd a megindulási állásokba verték vissza.

A Sztálingrádtól északra vívott harcok komoly segítséget jelentettek a városban küzdő szovjet alakulatok számára. Viszonylag komolyat. Az ostromló német csapatok nyomása ugyan nem csökkent, de nem növekedett számottevően. Saját erőfeszítéseik növelésével próbálták kiegyensúlyozni a friss erők hiányát. Lassan haladtak előre, minden méter előretörésért vérrel fizettek.

De: előre mentek.

Sőt, ijedelmet is okoztak. Nem akárhol.

Szeptember 5-én a Városi Védelmi Bizottság harcálláspontján csörgött a telefon. A kagylót a Városi Védelmi Bizottság elnöke, Csujanov vette fel. A Délkeleti Front haditanácsának tagja, Nyikita Szergejevics Hruscsov éppen vele kívánt beszélni. Csujanov, 162 nap című naplójában így számol be a telefonról: „Halkan, behízelgő hangon közölte, hogy a Front Haditanácsa és a törzs áttette székhelyét a Volga túlsó partjára, Jáma tanyára, a Krasznoszlobodszki járásba.

– Ez mikor történt? – kérdeztem értetlenül.

– Könnyű préda lesz magukból is a fasisztáknak, ha késlekednek – mondta Hruscsov, válasz nélkül hagyva kérdésem. – Ne húzzák az időt, költözzenek át tartalék harcálláspontjukra.

– Ez parancs, vagy kérés? – tettem fel az újabb kérdést.

– Javaslat, de a világért se gondolja, hogy magukra hagyjuk önöket a városban, mi pedig „átszivárgunk a Volga mögé" ...

Számomra világossá vált, hogy Hruscsov telefonja önigazolás. Kész tények elé állított, s most felhív: látod, úgymond figyelmeztettelek, szóltam."

Eddig az idézet. Kommentár felesleges hozzá. Csujanov nem vonult tartalék harcálláspontra, helyén maradt. Emberi tartását jelzi, hogy írását Hruscsov életében tette közzé.

Éjszaka folyamán az 1. gárdahadsereg, a 66. és a 24. hadsereg újabb gránát-, akna-, és lőszerszállítmányokat kapott. A német csapatokról szerzett felderítési adatoknak megfelelően – a lehetőség szerint – mindhárom hadsereg erőit átcsoportosították. A három hadsereg kora reggel megismételte támadását.

Az eredmény ugyanaz lett, mint az előző napon. Csekély előrehaladás,

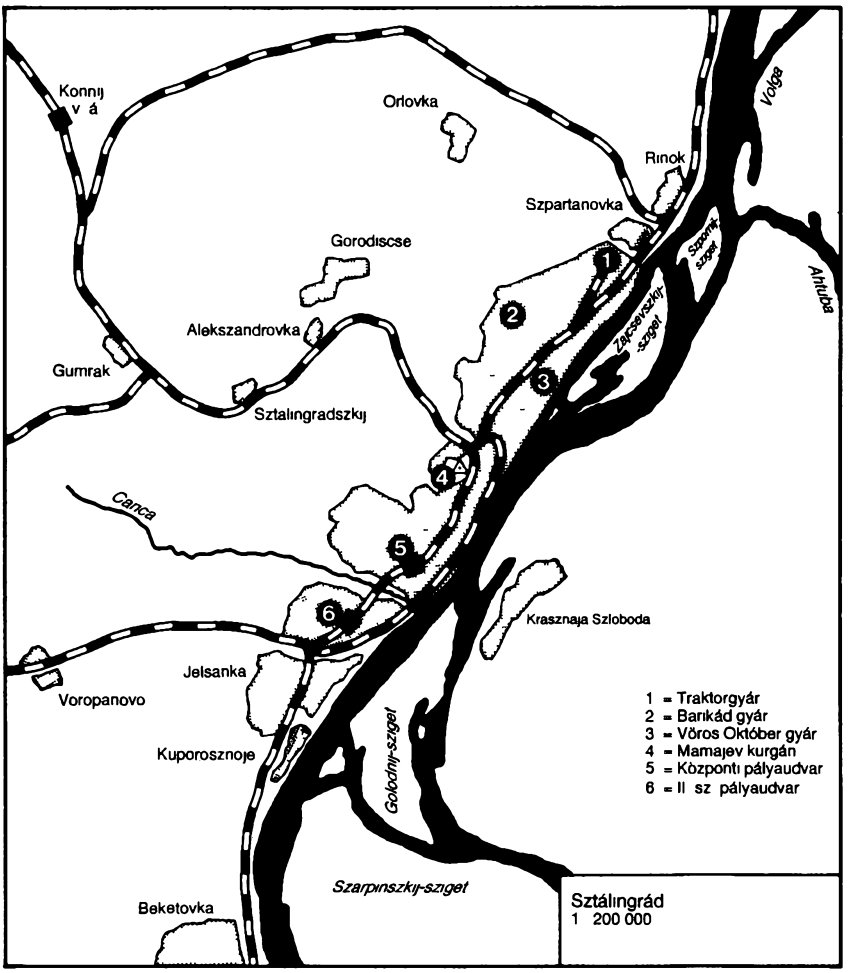
Konnij v á
Orlovka
Rinok
Szpartanovka
Gorodiscse
Alekszandrovka
Gumrak
Sztalingradszkij
Volga
Ahtuba
Szpornij-sziget
Zajcsevszkij-sziget
Carica
Krasznaja Szloboda
Jelsanka
Voropanovo
Kuporosznoje
Golodnij-sziget
Szarpinszkij-sziget
Beketovka
1 = Traktorgyár
2 = Barikád gyár
3 = Vörös Október gyár
4 = Mamajev kurgán
5 = Központi pályaudvar
6 = II sz pályaudvar
Sztálingrád
1 200 000

véres küzdelem. Paulus altábornagy ismét kénytelen volt csapatokat északra irányítani Sztálingrád körzetéből. Utasította az északi szárnyon küzdő alakulatait, hogy az uralkodó magaslatokon ássák be rohamlövegeiket és harckocsijaikat, s alaposan szervezzék meg a védelem támpontjainak tűz-összeköttetését.

Intézkedései eredményesek voltak. A rohamlövegekkel, harckocsikkal megerősített támpontokat csak erős tüzérségi tűzzel lehetett volna szétverni. A három támadó szovjet hadsereg viszont kevés tüzérséggel rendelkezett, s ami volt, azt a további két napon lekötötte a német ágyúkkal vívott tűzpárbaj.

Sztálingrád védőinek helyzete megint csupán annyival vált könnyebbé, hogy a városért küzdő német csapatok nem gyarapodtak friss erőkkel. A 62. hadsereg parancsnoka, Lopatyin tábornok viszont arra a következtetésre jutott, hogy erővel lehetetlen megállítani a németek rohamait.

Lopatyin tábornokot szeptember 7-én felmentették tisztéből, a hadsereget négy napon át a törzs főnöke, Krilov tábornok vezette.

Szeptember 10-én Zsukov tábornok végigjárta a három hadsereg állásait, s szokásos esti jelentésében közölte a Legfelsőbb Főparancsnoksággal:

– Azokkal az erőkkel, amelyekkel a Sztálingrádi Front rendelkezik, nem sikerül áttörni a folyosót és egyesülni a Délkeleti Frontnak a városban harcoló csapataival. A német csapatok védelmi arcvonalát jelentősen megerősítették a Sztálingrád környékéről újonnan érkezett csapatok. A további rohamok ugyanazokkal az erőkkel és azonos csoportosításban céltalanok lesznek, és a csapatok elkerülhetetlenül nagy veszteségeket szenvednek. További erőkre és időre van szükség az átcsoportosításhoz, hogy koncentráltabb, frontméretű csapást mérhessünk. Hadseregméretű csapásokkal nem lehet kivetni állásaiból az ellenséget.

Sztálin arra kérte Zsukovot, repüljön Moszkvába, minderről személyesen tegyen neki jelentést, szeptember 12-én. A vezérkar főnökét, Vasziljevszkij tábornokot ugyancsak Moszkvába hívta.

A dátumok egybeesése véletlen: szeptember 12-re jelentéstételre Vinnyicába, a Führer Főhadiszállására rendelték báró von Weichs vezérezredest, a „B" hadseregcsoport parancsnokát, és Paulus altábornagyot. A Führer előtt Paulus ismertette a 6. hadsereg helyzetét. Nyomatékosan beszélt a hadsereg északi szárnyának veszélyeztetettségéről. Adolf Hitler azzal hessentette el tábornoka aggályait, hogy megismételte: a Vörös Hadsereget már szétzúz-

ták, a sztálingrádi ellenállás helyi jelentőségű, s különben is minden szükséges intézkedés megtörtént a 6. hadsereg északi szárnyának biztosítására. Hitler közölte, a 6. hadsereg legfontosabb feladata, hogy mielőbb elfoglalja Sztálingrádot, s tudatta Paulusszal: a 4. páncéloshadsereg kiválik a Sztálingrád elleni hadműveletből, más feladatokat kap. Sztálingrád elfoglalása kizárólag a 6. hadsereg erőire hárul.

Paulus három feltöltött hadosztályt kért a Führertől a feladat megoldására, ezzel szemben megkapta a XXXXVIII. hadtestet, amely korábban a 4. páncéloshadsereg kötelékében tevékenykedett. A XXXXVIII. hadtest is három hadosztályból állt ugyan, de a 6. hadseregnek két hadosztály támadási sávját is át kellett vennie, így valójában csupán egyetlen hadosztállyal egészítették ki erőit.

A Vörös Hadsereg Főhadiszállásán a Vezérkar Főnöke jelentette Sztálinnak egyebek között a Novorosszijszk körzetében, valamint a grozniji irányban kialakult harcok helyzetét. Sztálin egy mondatban összegezte véleményét:

– Hanyatt-homlok rohannak a grozniji olajért ...

Sztálingrád helyzetéről Zsukov tett jelentést. Részletesen kifejtette, amit telefonon már elmondott. Sztálin megkérdezte:

– Mi kell a Sztálingrádi Frontnak ahhoz, hogy felszámolja az ellenséges folyosót és egyesüljön a Délkeleti Fronttal?

– Legkevesebb még egy teljesen feltöltött összfegyvernemi hadsereg, egy harckocsihadtest, három harckocsidandár és legalább négyszáz tarack. Ezenkívül a hadművelet idejére még legalább egy légi hadsereget kellene összpontosítani.

Vasziljevszkij tábornok, a vezérkar főnöke, egyetértett Zsukov számvetésével. Sztálin elővette azt a térképét, amelyre bejelölték a Legfelsőbb Főparancsnok hadászati tartalékainak elhelyezési körleteit. Hosszan szemlélte a térképjeleket.

A két tábornok nem akarta zavarni a Legfelsőbb Főparancsnok gondolatait, félrehúzódva halkan beszélgettek arról, hogy valami más, valami új megoldást kellene találni ...

Sztálin hirtelen felvetette a fejét.

– No, és milyen „más" megoldást?

A két tábornok az asztalhoz lépett.

Ekkor, 1942. szeptember 12-én fogalmazódott meg először a hatalmas be-

kerítő hadművelet gondolata, amely a modern harcászat történetében szimbólummá avatta Sztálingrád nevét.

Sztálin utasította a két tábornokot, menjenek a vezérkarhoz, végezzék el a szükséges számításokat, s másnap este jelentsék elképzelésüket.

Ezen a napon, késő este még egy esemény történt, amelyet mindenképpen meg kell jegyezni: a 62. hadsereg harcálláspontjára, a Mamajev kurgán lábánál földbe vájt óvóhelyre, megérkezett a hadsereg új parancsnoka, Csujkov tábornok. A törzs tisztjei megütődve bámultak rá.

Csujkov tábornok fehér glasszékesztyűt viselt.

Zsukov és Vasziljevszkij a következő nap nagyobb felét azzal töltötte, hogy számba vette az ország ipari erőforrásait, embertartalékait, s mozgósítási lehetőségeiket. Úgy ítélték meg, másfél-két hónap leforgása alatt biztosítani lehet mind a harceszközök előállítását, mind pedig az élőerő mozgósítását, s felkészítését. Este tíz órakor a Legfelsőbb Főparancsnok elé tették a Sztálingrád környéki ellentámadás tervének előzetes vázlatát.

A terv lényege röviden összefoglalható: aktív védelmi harcban felőrölni az ellenséges csapatok erejét, anélkül, hogy részhadműveletekre használnák el a már kész, vagy még szervezés alatt álló tartalékokat, közben pedig előkészíteni az ellentámadást, amelynek végrehajtásával alapvetően megváltozik a Vörös Hadsereg hadászati helyzete.

A tervet hosszan tárgyalták, s miközben tanácskoztak róla, Jerjomenkó tábornok telefonon tett jelentést a Legfelsőbb Főparancsnoknak. Sztálin letette a telefont, Vasziljevszkijhez fordult.

– Jerjomenkó jelentette, hogy az ellenség páncélos csapatokat vonultat fel a városhoz. Holnap újabb csapás várható. Azonnal adják ki a parancsot, hogy Rogyimcev 13. gárdahadosztálya haladéktalanul keljen át a Volgán, és nézzenek utána, mit lehetne még holnap odairányítani.

Zsukovot arra utasította, intézkedjék, hogy a repülők reggeltől kezdve bénítsák a Sztálingrád ellen támadó német erőket, s térjen vissza a Sztálingrádi Fronthoz, tanulmányozza a Kletszkája–Szerafimovics környéki helyzetet.

– A tervre vonatkozó megbeszélést később folytatjuk. Arról, amit itt tárgyaltunk, hármunkon kívül egyelőre senkinek sem szabad tudnia.

Csujkov tábornok időközben annak rendje és módja szerint átvette a 62. hadsereg parancsnoki tisztét. Törzsének főnöke Krilov tábornok maradt, s a haditanács tagjával, Gurov tábornokkal is gyorsan összebarátkozott. Első intézkedését is meghozta: magához rendelte az egyik harckocsihadosztály pa-

Szeralimovics

DÉLNYUGATI FRONT

Kremenszkaja

DONI FRONT

Don

Sisikin

Kollubaj

Vertacsi

SZTÁLINGRÁDI FRONT

Golubinszkaja

6. HDS

Konnij

Gumrak

Priomnyik

Karpovka

Sztálingrád

Kalacs

Morozovszk felé

Szurovikino

Liszka

Don

Csir

Ricskov

Csir

Verhnye-Csirszkaja

Nyizsnye-Csirszkaja

Verhnye-Carcinszkij

Volga

Krasznoarmejszk

4. HDS. (román)

Szuvorovszkij

A Vörös Hadsereg ellentámadása
1942. IX. 19 – 20.
1 : 1 000 000

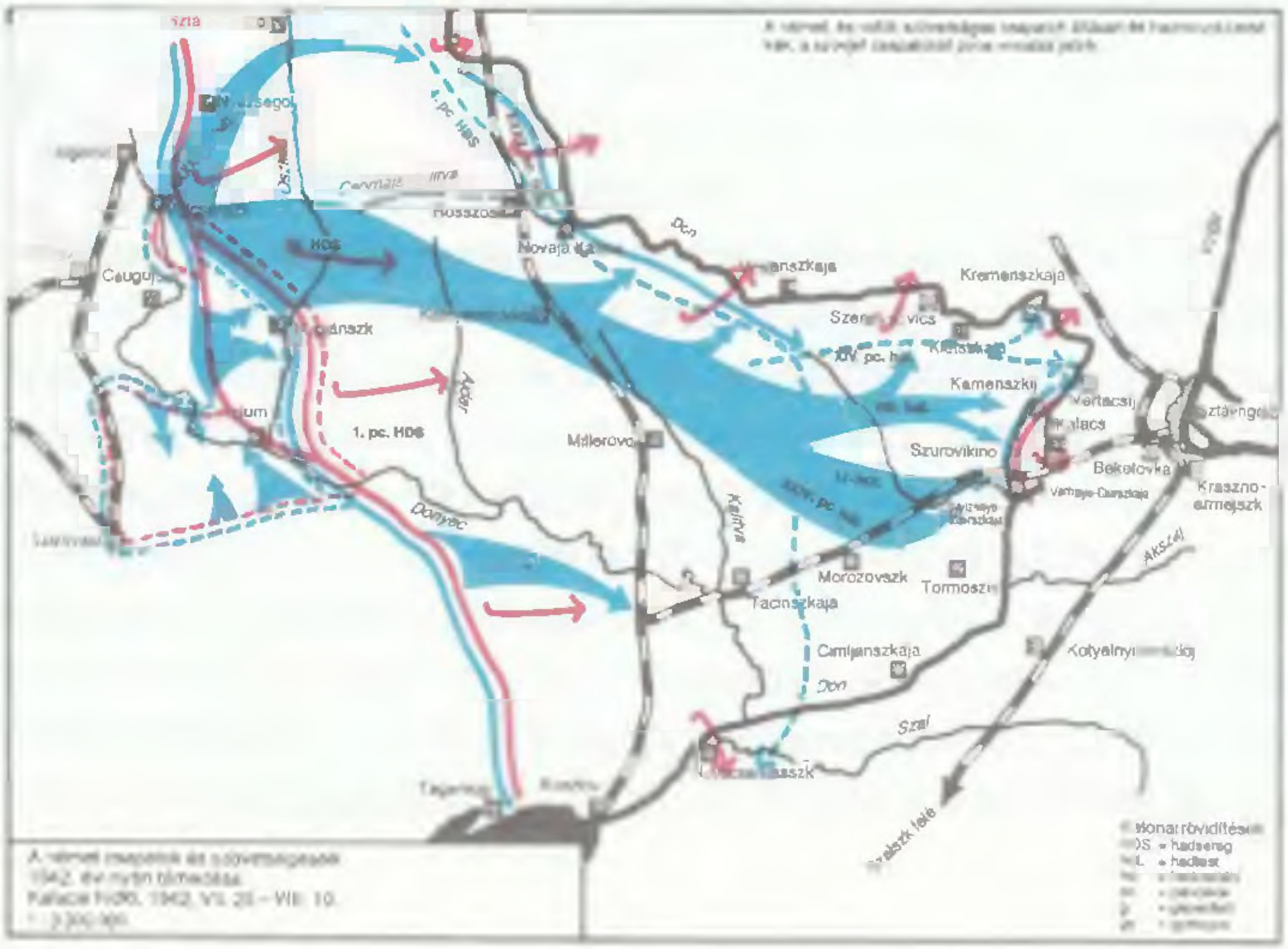

rancsnokát – a hadosztály komisszárjával egyetemben –, aki a támadó német alakulatok elől a hadseregparancsnok tudta nélkül hátrább helyezte harcállláspontját, hátrább, mint a hadsereg harcállláspontja volt. Csujkovnál sorra mutatkoztak be a hadseregtörzs osztályvezetői, amikor a hadosztályparancsnok és komisszárja megérkezett. Csujkov a törzs vezető tisztjeinek jelenlétében szegezte a tábornok mellének a kérdést:

– Mit szólna hozzá, ha alárendeltjei az ön engedélye nélkül visszavonulnának a hátországba? Hogyan vélekedik saját cselekedetéről?

A kérdésekre nem érkezett válasz, a hadosztályparancsnok is, a komisszár is hallgatott. Csujkov közölte velük, tettüket gyávaságnak tekinti, s hasonló cselekedeteket a jövőben dezertálásnak, hazaárulásnak minősít, egyben utasította őket, hogy a hadosztály harcállláspontját hajnali négy órára helyezzék vissza korábbi helyére.

Az intézkedés feledtette az ellenérzést, amit a glasszékesztyű kiváltott. Egyébként Csujkov nem pózolt a kesztyűviseléssel. Ekcémája volt, restellte kezén a bőr elszíneződéseit.

Szeptember 13-a nehéz napnak bizonyult mind Csujkov tábornok, mind pedig a 62. hadsereg életében.

Paulus altábornagy 6. hadserege – a Führer utasításának megfelelően – fokozta erőfeszítéseit. A nap a szokott módon kezdődött: a város légterében megjelentek a német bombázók. A légitámadást a zuhanóbombázók szirénáinak vijjogása kísérte. A szirénák a bombázás lélektani hatását voltak hivatottak növelni. Ugyancsak a lélektani hatás növelését szolgálták a ledobott síndarabok és benzineshordók is. Véletlen, hogy a német bombák azonnal borsot törtek a 62. hadsereg új parancsnokának orra alá: felgyújtották a kályiját, amelyben a hadsereg törzse számára főztek. Katonakifejezéssel: „ a gulyáságyút kilőtték", a hadseregtörzs aznap nem evett. A német páncélos csapatok, valamint a gyalogság elérte a Sztálingrád II. pályaudvart és a gabonaraktárakat, ahol heves harcokat vívtak, egy-egy háztömb a nap folyamán négyszer-ötször is gazdát cserélt. A német páncélosok betörtek Jelsankába, ezzel a várost kettévágták, s egyidejűleg heves rohamokat indítottak a Carica folyó mentén és a Központi Pályaudvar ellen. Jól álcázott német géppisztolyos katonák eljutottak a Caricán átívelő vasúti hídhoz, megpróbálták rajtaütéssel elfoglalni, de visszaverték őket. Az arcvonal közeledett a Pugacsov utcához, s az utca szőnyegbombázás alá került. A siketnémák intézetének nyomdáját telitalálat érte. A városban több ép nyomda nem volt, a Szta-

lingrádszkája Pravda szerkesztősége átköltözött a Volga bal partjára, a Krasznaja Szloboda-i körzeti újság helyiségeibe. A lapot ott nyomták, s – éjszakánként – az utánpótlással együtt vitték Sztálingrádba.

A német páncélos alakulatok és a gyalogság rohamai a város déli részein is felaprózták a 62. hadsereg egységeit. Véres kézitusa bontakozott ki egy téren, ahonnan két, egymással párhuzamos utca vezetett a belváros felé. A német gyalogosok elfoglalták a tér torkolati házait, és visszaverték az ellenlökést végrehajtó szovjet alegységeket. Délután újabb ellenlökést vertek vissza sikeresen.

És akkor történt valami ... Valami, amire a 62. hadsereg új parancsnoka nyomban felfigyelt.

Két öreg nyugdíjas azt tanácsolta az éppen visszavert alegység katonáinak, hogy ne fecséreljék a vért – alakítsanak csoportot, ők pedig rejtve elvezetik a megszállt ház hátsó traktusához, ahonnan rajtaütéssel végezhetnek a német gyalogosokkal. A két öreg ismerte a járást, kerülő úton vezette a katonákat a támadás célpontjához. Aztán kézigránátok repültek be az ablakokon, s a csoport betört a házba, rövid, kemény közelharcban megsemmisítette a németeket. Mindjárt aztán visszafoglalták a következő házat, a harmadikat, a negyediket is ...

Ez volt az első harccsoport, amely fittyet hányt a szervezési előírások szabályainak, a helységharc követelményeinek azonban kitűnően megfelelt. Csujkov éppen ezt vette észre, s később erre alapozta hadserege egész harceljárását.

Egyelőre azonban, hogy valamelyest könnyítsen a szorongatott hadsereg helyzetén, két döntésre szánta el magát. Egyetlen nap a német támadás főirányában fekvő Mamajev kurgánon elég volt hozzá, hogy tapasztalja: a Mamajev kurgánról képtelenség a hadsereget vezetni, mert a német csapatok tüze percről percre újra és újra megbénítja a vezetékes híradást, meg a rádióösszeköttetést is, ezért – a Délkeleti Front parancsnokságának egyetértésével – a hadsereg harcálláspontját a Carica völgyébe, az úgynevezett caricini alagútba helyezte át. A caricini alagútat óvóhelynek építették ki, több tucat helyiséget rejtett magában, s vagy tíz méter vastag földréteg fedte. Egyik be-, illetve kijárata a Carica torkolatára, másik a Puskin utcára nézett.

A Mamajev kurgánon csupán a hadseregparancsnok figyelőpontja maradt.

A Mamajev kurgán – mint arról már volt szó, – a város legmagasabb pontja. Nevét Berbidek tatár kán nagyvezéréről, Mamajról kapta, aki az

Arany Horda tulajdonképpeni irányítója volt, és sikeres hadjáratokat vezetett az orosz fejedelemségek ellen, majd 1380-ban, Kulikovónál megverték a seregét. A hagyomány szerint Mamaj hadai valaha ezen a dombon táboroztak. A történelmi nevezetességnél fontosabb a domb katonai jelentősége: a Mamajev kurgánról közvetlen irányzással lőhetők a volgai átkelőhelyek, messze belátható a Volga jobb parti vidéke.

A 62. hadsereg parancsnokának másik döntése arra irányult, hogy meglepetésszerű ellenlökéssel visszafoglalja a Razguljajevkától délkeletre elterülő lakótelep romjait, egy gyümölcsöst, és a város repülőterét. Az ellenlökés végrehajtására vonatkozó parancsot este tíz óra harminc perckor továbbították az alakulatokhoz, még a Mamajev kurgánról. Ezt követően a 62. hadsereg parancsnoka áttelepült új harcálláspontjára. Alvásra nem jutott ideje, ellenőrizte a híradást, az ellenlökésre való készülődést. Éjszaka, pontosan három órakor feldörögtek az ágyúk és aknavetők. Harminc perces tüzérségi tűz után megindultak az ellenlökést végrehajtó csapatok.

Lendületesen támadtak, előre is haladtak. Méghozzá: jól.

Aztán felkelt a nap, kivilágosodott.

A német légierő gépei ötvenes-hatvanas csoportokban, mélyrepülésben csaptak rá újra meg újra az előnyomuló harcrendekre. A bombázás, a gépágyúk, géppuskák tüze földre kényszerítette a gyalogosokat.

Az ellenlökés elakadt.

A német csapatok új erőket vontak előre. Déltájban támadásba lendültek.

Borzalmas erejű csapás volt. A harckocsik tömeges rohamát a gépesített gyalogság tömeges rohama kísérte. A német katonák nem törődtek veszteséggel, nem törődtek semmivel. Részegek voltak, eszeveszetten támadtak. A Központi Pályaudvar, a Mamajev kurgán, és a volgai átkelőhelyek felé nyomultak előre. Utólag lehetetlen rekonstruálni, mit mondtak nekik parancsnokaik. Valószínűleg úgy tudták, hogy a város sorsa már eldőlt, mert a teherautókról leugráló katonák csoportjai közül akadt, amelyik táncra perdült. Mások szájharmonikázva, nyakukba akasztott fegyverrel lépkedtek, mintha sétára indultak volna. Százával hullottak el a 62. hadsereg alakulatainak tüzében, és ezrek tódultak a helyükre. Az arcvonal központi szakaszán, alig hat kilométer széles sávban, három megerősített német hadosztály, a 295., a 76., és a 71. rohamozott. Tőlük délre – ugyancsak mintegy hat kilométer szélességű támadási sávban Minyina kertváros és Kuporosznoje között – to-

vábbi négy, a 24. páncélos-, a 94. gyalogos-, a 14. páncélos-, és a 29. gépesített gyalogoshadosztály vívta harcát.

Az égboltozatot ellepték von Richthofen tábornok repülői. Mintegy ezer különböző típusú bombázó és vadászgép támogatta tüzével, bombáival a német csapatok előnyomulását.

A veszteségek mindkét oldalon súlyosak voltak. Estére haterzernél több német katona esett el a város utcáin. A 62. hadsereg alakulatainak létszáma ugyancsak megcsappant. Egységeinek egy része – a hadsereg középső arcvonalszakaszán – a szó szoros értelmében véve megsemmisült.

A támadó német egységek birtokukba vették a Központi Pályaudvar előtti vasutasházakat, és elérték a Mamajev kurgánt. A 62. hadsereg figyelőpontja helyén gránát-, és bombatölcsérek tátongtak...

A Volga keleti partján ekkor már jól álcázott állásokban rejtőzött Rogyimcev tábornok 13. gárdahadosztálya. A hadosztály parancsnoka délután jelentkezett Csujkov tábornoknál a 62. hadsereg harcálláspontján. A harcok a „caricini alagúttól" alig nyolcszáz méterre folytak.

A 13. gárdahadosztály létszáma kereken tízezer fő volt. Fegyverzete ennél kevesebb – Csujkov tábornok intézkedésére a 62. hadsereg Volga jobb partján elhelyezett hadtáp alakulatainak katonái „kölcsönözték oda" Rogyimcev gárdistáinak a hiányzó fegyvereket: mintegy ezer puskát, géppisztolyt, meg lőszert.

A 13. gárdahadosztály átkelése a Volgán csak éjszaka történhetett meg. Besötétedésig még volt vagy öt óra, amit a 62. hadsereg erőinek végig kellett harcolniuk. Csujkov tábornok bevetette utolsó tartalékát, egy – tizenkilenc nehéz harckocsiból álló – dandárt. Két csoportra osztotta a harckocsikat, mindegyik mellé gyalogoserőt is adott: a hadseregtörzs védelmét biztosító őrszázadból, meg a hadseregtörzs tisztjeiből szervezte őket. Egyik csoportnak azt a feladatot adta, zárja le a Központi Pályaudvartól a kikötőhöz vezető utcákat, a másikat a vasutasházakhoz küldte, ahonnan a német villámgéppuskák már a Volgát lőtték.

Az elkeseredett küzdelem újabb és újabb erőket kívánt. Csujkov abból szerzett, amiből tudott. Sztálingrád városparancsnokának, Szarajev ezredesnek volt egy hadosztálynak nevezett osztaga – másfél ezer fő, tűzoltókból, rendőrökből, gyári munkásokból. Ezzel a „hadosztállyal" nyilvánvalóan nem lehetett elhárítani a német rohamokat úgy, ahogyan a harcászati szabá-

lyok előírják. Mást azonban lehetett csinálni vele. Csujkov utasította Szarajevet, ossza csoportokra embereit, szálljanak meg szilárd épületeket, illetve romokat a város központjában, rendezkedjenek be körkörös védelemre, s tartsák magukat mindhalálig.

Szarajev hadosztálya késő délután elfoglalta támpontjait.

Késő délután jelentkezett a 62. hadsereg parancsnokánál Hopko őrnagy, a tartalék harckocsidandár parancsnoka. Jelentette: a dandár gyakorlatilag elpusztult, utolsó harckocsijának lánctalpát ellőtték a Központi Pályaudvar közelében, a vasúti felüljárónál. A harckocsi mozgásképtelen, de lőni még tud. A dandárból alig száz katona maradt.

– Mit tegyek?

Csujkov megmondta.

– Menjen a harckocsihoz, szedje össze katonáit, és védje a felüljárót, amíg a 13. gárdahadosztály egységei beérkeznek.

Az őrnagy végrehajtotta a tábornok parancsát. Aztán besötétedett, a csatazaj csendesebb lett.

Rogyimcev tábornok alakulataiból két ezred, meg egy zászlóalj katonái keltek át a Volgán. A pirkadat és a német légierő megjelenése véget vetett a csapatszállításnak. Rogyimcev alakulatai rögtön védőállást foglaltak a 62. hadsereg központi arcvonalszakaszán.

Időben érkeztek.

Reggel a német csapatok ismét megindultak. Ezúttal két irányban: a harckocsikkal megerősített 295., 76., és 71. hadosztály egységei a Mamajev kurgán, és a Központi Pályaudvar ellen intéztek rohamot. A 24., a 14., valamint a 94. hadosztály ezredei Minyinára és Kuporosznojera támadtak.

A német légierő egész nap folyamán a város felett volt.

A harc éppen olyan hevességgel tombolt, mint előző nap. A támadó német katonák viszont már nem szájharmonikáztak, és nem perdültek táncra. Estig a Központi Pályaudvar négyszer cserélt gazdát, s éjszakára a 62. hadsereg alakulatainak kezén maradt. A vasutasházak azonban újra német birtokba kerültek. A Szarajev-hadosztály és más alakulatok a Carica folyótól délre kénytelenek voltak visszahúzódni. Német géppisztolyosok felszivárogtak a Carica mentén a vasúti hídig, onnan lőtték a 62. hadsereg harcállás-pontját. A harcálláspont őrsége visszaverte őket.

Estére kiderült, hogy ezen a napon kétezer német katona esett el, a német sebesültek száma hatezerre tehető, és ötvennél több német harckocsi veszett

oda a páncélelhárítók tüzében. Estére kiderült, hogy a „caricini alagútból" már nem lehet az egész 62. hadsereg harcát vezetni, ezért a hadseregtörzs kisegítő harcálláspontot hozott létre a Volga partján, mindjárt a kikötő mellett, hogy biztosítsa az összeköttetést a hadsereg jobbszárnyán küzdő egységekkel. Ez még a sötétség beállta előtt sikerült.

Viszont a Mamajev kurgánt elfoglalták. Egész éjszaka német alakulatoké volt. A német tüzérség figyelői a sötétben nem láthatták a Volgán úszó, mozgó célokat. Az ágyúk vaktában lőttek, és nem takarékoskodtak a lőszerrel. Igyekeztek megbénítani a városban küzdő szovjet erők utánpótlását, ellátását.

Rogyimcev tábornok gárdahadosztályának harmadik ezrede ágyútűzben kelt át a folyón, s kora hajnalban menetből rohamozta meg a Mamajev kurgánt. Vissza is foglalta, bár nem az egészet. A kurgán tetejéről nem tudta kivetni a német katonákat.

A német 6. hadsereg törzsében is tisztában voltak vele, a Mamajev kurgán nem egy magaslat a sok közül, hanem „a magaslat", amely uralkodik Sztálingrád felett. A Mamajev kurgán Sztálingrád kulcsa – aki birtokolja, azé a város. A német csapatok semmilyen veszteséggel nem törődve küzdöttek érte, újabb és újabb erőket vetettek be megszerzéséért. Hadosztályok véreztek el a szüntelen rohamozásban, kézitusában, öldöklő közelharcban.

A Mamajev kurgánért vívott küzdelem példa nélkül áll a hadtörténelemben. 1942. szeptember 16-a reggelétől egyhuzamban folyt 1943 januárjának végéig.

Szeptember 16-án este a Délkeleti Front parancsnoksága egy tengerészgyalogos dandárral és egy könnyű – 45 milliméteres ágyúkkal felszerelt – harckocsi dandárral erősítette meg a 62. hadsereget. A tengerészgyalogos dandár a Carica partjától délre rendezkedett be védelemre. A harckocsi dandár a Mamajev kurgántól ötszáz méterre keletre foglalt állást – körkörösen védve –, hogy megakadályozza a német csapatok kijutását a Volgához. Mindkét egység szeptember 17-ére virradó éjszaka kelt át a folyón.

Szeptember 16-án és 17-én Csujkov tábornok újabb – hadosztály-mennyiségű – utánpótlást kapott, amelynek azonban nem kellett álkelnie a Volgán. A Városi Védelmi Bizottság a Délkeleti Front Haditanácsának kérésére ismét sorozást rendelt el Sztálingrádban. A gyárak tizenegyezer katonaviselt, meg katonai kiképzésben részesült munkást szabadítottak fel a termelőmunkából, és bocsájtottak a 62. hadsereg rendelkezésére.

Szeptember 17-én reggel a bombázás és a tüzérségi tűz következtében a Traktorgyár acélöntődéje kigyulladt. A műhelyt megmentették, kiegészítő épületei elpusztultak. A gyár hőerőműve megsemmisült, robbanóbombák megrongálták a motorüzem gépeit, a gyár olajtartályai tüzet fogtak. Fojtogató, sűrű füst borította a gyárat, és a füstben tovább folyt a munka: javították a harckocsikat.

Szeptember 17-én a Volga gyár teljesítette a Délkeleti Front parancsnokságától másfél nappal előbb kapott megbízatását: ködképző anyagot állított elő a volgai utánpótlás álcázására. Ehhez a dolgozók javaslatára a meddőhányókban felhalmozódott foszforsalakot használták fel, amely szinte korlátlan mennyiségben állt a rendelkezésükre. A nap folyamán a 64. hadsereg műszaki katonái fapadokat ácsoltak a víz fölé az átkelőhelyek és a kikötők környékén.

Délután már sűrű ködfüggöny takarta el a folyót. A Mamajev kurgánról kilőtt német gránátok vaktában csapódtak a vízbe, a repülők bombái szintén találomra hullottak le.

Szeptember 17-én a berlini rádió esti híradásában bejelentette: „Sztálingrádban a harcok a győzelmes befejezéshez közelednek."

Szeptember 17-én a német 6. hadsereg törzséhez különrepülőgép hozott vendéget: festőművészt. A művészt maga a Führer küldte, hogy előtanulmányokat végezzen és vázlatokat készítsen kolosszális méretűre tervezett festményéhez, amelynek a címe már kész volt: Sztálingrádi győzelem. A majdani képet – a Führer elgondolása szerint – Leipzigben állították volna ki. Ugyanezen a napon kapott utasítást a 6. hadsereg parancsnoka, hogy tegyen javaslatot a „Sztálingrád bevételéért" alapítandó győzelmi emlékérem formai megoldására, s állítsa össze a kitüntetésre felterjesztendő katonák és tisztek névsorát.

Miközben a 6. hadsereg propagandaszázadának grafikusművészei a „Sztálingrád bevételéért" emlékérem vázlatain dolgoztak – az első változatok szeptember 22-én készültek el –, az arcvonal másik oldalán, a Brjanszki Front harcállláspontján felcsengett a telefon. A Vörös Hadsereg Legfelsőbb Főparancsnoka Rokosszovszkij tábornokot kereste.

Rokosszovszkij tábornok éppen csapatainál tartózkodott. A hívásról értesülve arra gondolt, Sztálin ismét segítséget kíván Sztálingrád számára. Készült a válaszra: elküldheti az utolsó harckocsihadtestét.

A tábornok tévedett.

Sztálin semmit sem kért. Érdeklődött, hogy mi a helyzet a front arcvonalán. Rokosszovszkij jelentette: az arcvonal csendes.

– Nem unatkozik ilyen légkörben?

A tábornokot meglepte a kérdés. Igennel válaszolt. Sztálin csupán ennyit felelt rá:

– Jöjjön Moszkvába.

XI.

Szeptember 17-ről 18-ra virradóan a 62. hadsereg parancsnoka úgy döntött, hogy a város védelmében felmorzsolódott egységek és magasabb egységek megmaradt katonáit és fegyverzetét beolvasztja a 92. önálló lövészdandár állományába, meg Dubjanszkij ezredes 35. gárdahadosztályába, s a szabaddá vált parancsnokságokat, illetve törzseket – már ami megmaradt belőlük, – kiegészítés, valamint feltöltés céljából átirányítja a Volga túlsó partjára. Ezzel egyidejűleg – mint arról már volt szó – áthelyezte a hadsereg harcállás-pontját a „caricini alagútból" a Gyenyezsnaja Volozska partjára.

Az új harcálláspont másképp festett, mint ahogy a szabályzatok előírása szerint hadseregtörzs harcálláspontjának festenie kell. Az áttelepülés pillanatában csupán a meredek part védte a folyóparton, nem volt sem óvóhelye, sem fedezéke. A víz partján néhány szétlőtt uszály hevert, a törzs beosztottjai a roncsok között rendezték be munkahelyüket, néhány tiszt pedig a szabad ég alatt fogott munkához. A műszaki katonák sebtében árkot ástak a partfal tövében – a haditanács tagja és a törzs főnöke számára –, majd óvóhelyet építettek, a partfal tetején álló olajtartályok, meg a hatalmas kátránytároló medence alá. Valaki azt mondta, hogy a tartályok is, a tároló is üresek. Az információt nem ellenőrizték, a műszaki katonák inuk szakadtáig dolgoztak, hogy mielőbb fedél alá rejtsék a hadsereg irányító szerveit.

Csujkov tábornok szeptember 18-án hajnalban érkezett az új harcállás-pontra. Szeptember 18-a ugyanúgy kezdődött, mint a többi nap: a német légierő pitymallatkor levegőbe emelte bombázóit. A repülők alacsonyrepülésben támadták a 62. hadsereg egységeinek harcrendjeit. Csapásaikat a Mamajev kurgán, meg a Központi Pályaudvar térségébe összpontosították, lőttek-bombáztak mindent, ami mozogni-élni látszott, majd magasra szálltak, s a német tüzérség meg aknavetők módszeres tüzet nyitottak a 62. hadsereg csapatainak állásaira. Válaszként megszólaltak a 62. hadsereg tüzérségének

ágyúi, tűzpárbajt vívtak a német ütegekkel. Reggel nyolc órakor von Richthofen tábornok repülői váratlanul északi irányba fordultak, kirepültek Sztálingrád légteréből. A földi erők rohamai – légi támogatás híján – veszítettek hevességükből.

A váratlan esemény magyarázata egyszerű: Moszkalenkó tábornok 1. gárdahadseregének csapatai támadásba lendültek Kotlubány környékén. Feltartóztatásukra a 6. német hadsereg kénytelen volt erőket elvonni a várost ostromló alakulatok megerősítésére szánt egységekből – északra irányította őket –, s kénytelen volt bevetni az 1. gárdahadsereg ellen a Sztálingrádot támadó egész légicsoportosítást.

A légitámogatás szünetelése egyebek között azt jelentette, hogy a 62. hadsereg rohamcsoportjai megrohanhatták a gabonaraktárak kora reggel elveszített két emeletét, sikeres kézitusa után vissza is foglalták. A város központjában is visszafoglaltak néhány háztömböt, meg emeletet, a Mamajev kurgánon mintegy százötven métert nyomultak előre, s beásták magukat, a Vörös Október gyár lakónegyedétől délre visszavették az egész gyümölcsöskertet, s betörtek a Központi Pályaudvar területére.

A német légierő mozgása pontosan tükrözte a hadműveletek alakulását. Von Richthofen tábornok bombázói délután két óra tájban repültek ismét a város fölé. Jelenlétükből a 62. hadsereg vezetői különösebb tájékoztatás nélkül is levonták a következtetést: Moszkalenkó csapatainak támadása elakadt.

Így volt.

Estére a rohamozó német csapatok újólag birtokukba vették a Központi Pályaudvar egész területét. Néhány métert visszafoglaltak a Mamajev kurgán keleti lejtőjéből is.

A 13. gárdahadosztály ellenlökést készült indítani a Mamajev kurgánon, meg a Központi Pályaudvarért is, de kiderült: nincs kivel rohamra menni.

A 13. gárdahadosztály szinte teljességgel elfogyott. Vonalait nem törték át, alakulatai nem hátráltak meg, katonái nem vonultak vissza (csupán súlyos sebesültjei kúsztak-másztak egyenként a Volga-parti kötözőhelyek felé). A hadosztály főerőitől elszakított harcosok – két-három fős – csoportokban vívták, ha úgy tetszik „privát" háborújukat. Befészkelték magukat, ahová tudták, s harcoltak minden külön utasítás nélkül.

Szeptember 18-án este a 62. hadsereg parancsnoka utasítást kapott elöljáró szerveitől. Szövege megtalálható a Függelékben. Ugyancsak ott található Csujkov tábornoknak az utasítás nyomán kiadott 151. számú hadsereg-pa-

rancsa, ezért a két okmány részletes ismertetése mellőzhető. A 00122 számú harcparancs első két mondatából kitűnik, hogy a Délkeleti Front parancsnoka túlzott optimizmussal ítélte meg mind saját, mind pedig az alárendeltségében működő Sztálingrádi Front csapatainak helyzetét. Igaz ugyan, hogy Paulus altábornagy komoly erőket vont el a Vörös Hadsereg támadásának feltartóztatására, de nem Sztálingrádból, hanem a Sztálingrádban harcoló egységek megerősítésére összpontosított alakulatokból. Sztálingrádból kizárólag a légierőt irányította északra – azt is ideiglenesen, mintegy hat óra időtartamra csupán. Más módon kifejezve: Paulus nem a 6. hadsereg előretolt éleit gyengítette meg, hanem a főerőkből kikülönített alakulatokkal biztosította csapatai veszélyeztetett északi szárnyát.

A különbség egy hadsereg előretolt – bármily erős, de mégiscsak előretolt – élei, meg főerői között, legalábbis jelentős, és összetévesztésük súlyos következményekkel jár. Úgy is mondhatjuk: a Sztálingrádi Front parancsnoka, és a Délkeleti Front parancsnoka ebben az esetben valós tények helyett szép reményekre alapozta a hadműveletet. Nemcsak ebben a tekintetben. A parancsból megállapítható: a frontparancsnok Gorisnij – egyébként feltöltött – hadosztályának a Volga bal partjára történő átszállítására, az ellencsapás kiindulási terepszakaszának elfoglalására, valamint a hadosztály harcának előkészítésére mindössze tizenkét-tizennyolc órát adott. Ennyi idő gyakorlatokon is kevés a feladat megoldására, bár a gyakorlatokon csak jelzik az ellenség tüzét. Az ellenség lebecsülése abban is megnyilvánult, hogy a Sztálingrádi Front parancsnoka, Gordov tábornok, a főcsapást nem Paulus altábornagy erőinek gyenge pontjaira – a csatlós csapatokra, a szárnyakra, vagy hátukba, még csak nem is a helységharcban meggyengült alakulataira –, hanem a német 6. hadsereg megindulási terepszakaszokon szétbontakozott főerőire, több mint négy hadtestből álló tömör, harchoz felsorakozott csoportosításra tervezte. Még egy momentum, és ez ugyancsak nem elhanyagolható: a Sztálingrádi Front parancsnoka a főcsapást Akatovka-Kuzmicsi terepszakaszról – légvonalban huszonöt kilométer szélességű sávban – tervezte, olyan széles támadási sávban, mintha legyengült, erejének zömét elvesztett ellenfelet kellett volna felszámolni.

A 62. hadsereg mindenesetre kapott egy hadosztályt erőinek kiegészítésére.

A 62. hadsereg 151. hadseregparancsához csupán annyi megjegyzés fűzhető hozzá: a benne említett „harckocsi magasabbegység" rendkívül hízelgő titulusa annak az ezrederejű csoportnak, amely összesen harmincöt, zömé-

ben sérült harckocsival rendelkezett. A sérült harckocsikat használták ugyan – álló páncélozott tűzfészekként működtek –, ám ezek legfeljebb a roham első mozzanatában támogathatták a gyalogságot.

Szeptember 19-e ismét úgy kezdődött, mint a korábbi napok. Pitymallatkor a német légierő bombázógépei mélyrepülésben szálltak a 62. hadsereg alakulatainak harcrendjei fölé. Aztán eldördültek a német ütegek sortüzei...

Az éjszaka folyamán Gorisnij ezredes 95. lövészhadosztályának két ezrede jutott át a Volga nyugati partjára. Katonáit nyomban harcba vetették: a Mamajev kurgánon kézitusát vívtak a támadó német gyalogsággal, s visszaverték a német páncélosok rohamait. Szarajev hadosztályának egyik ezrede kijutott a Dolgij horhoshoz, a gépkocsizó lövész dandár is előre verekedte magát. Szologub hadosztálya napestig szilárdan tartotta állásait a vasútvonal mentén a Mamajev kurgántól a Polotnyanik utcáig, s tucatnyi rohamot vert vissza. Dubjanszkij ezredes 35. gárdalövész-hadosztályának és két lövészdandárnak meg egy harckocsidandárnak a maradványai a Carica partjától délkeletre vívták harcukat...

Délben a német légierő mozgása jelezte: a Sztálingrádi Front csapatai megkezdték támadó hadműveletüket. A bombázókötelékek elrepültek északi irányba.

A német légierő délután öt óra körül a támadás eredményét is megmutatta: gépei visszatértek a város fölé...

A Sztálingrádi Front csapatainak támadása – mint várható volt – kudarcba fulladt.

Csujkov tábornok viszont levont néhány tanulságot, ezen felül pedig elvi vitába keveredett. Mind a tanulságok, mind a vita a harcászati szabályzat értelmezéséből fakadtak. A vita lényege abban foglalható össze: hol a hadosztálytüzérség helye a lövészhadosztály harcrendjében. A Sztálingrádi Front tüzérfőnöke jól ismerte a harcászati szabályzatot: a lövészhadosztály tüzérerejének a lövészhadosztály harcrendjében van a helye! Kategorikus megállapítás, a szabályzat így írta elő. A Sztálingrádi Front tüzérfőnöke ennek megfelelően követelte, hogy a 62. hadsereghez beosztott lövészhadosztályok vigyék át a tüzérségüket a Volga nyugati partjára.

A harcászati szabályzatot Csujkov ugyancsak jól ismerte, viszont úgy vélekedett, nem azért állították őt a 62. hadsereg élére, hogy a szabályzat előírásainak égen-földön érvényt szerezzen, hanem, hogy megvédje a várost. Hadseregének Sztálingrádban, a Volga nyugati partján, sem vontatója, sem

gépkocsija, de egyetlen lova sem volt. Amit korábban átvittek, rég megsemmisült, a német bombák martalékává vált. Másképp kifejezve, nem volt eszköze, hogy az ágyúkkal manőverezzen a városban, rejtse őket a német légierő elől. Emberi erővel vontatni a lövegeket a gránát-, és bombaszaggatta utcákon, a romhalmazokon át, lehetetlenség lett volna. Továbbá: a lövegek a romok között létesített tüzelőállásokból – éppen a romok, kiégett épületek miatt – tüzükkel sem tudtak volna manőverezni, a romoktól nem tudták volna lőni a német peremvonalat, a rohamozó gyalogság alegységeit. Még továbbá: a 62. hadsereg teljes lőszer-, és élelmiszer-utánpótlása kétkezi munkával történt, oly módon, hogy a Volga nyugati partján kirakott lőszert és élelmiszert a katonák minden éjszaka maguk cipelték ki állásaikhoz, mert nappal a német bombák, gránátok, gyalogsági fegyverek tüze megbénította a szállítást. Ugyanazok a katonák hordták szét az utánpótlást – szeptember közepétől a sztálingrádi csata végéig –, akik nappal felfogták a német rohamokat. Nincs adat rá, hogy a katonák mikor aludtak, de az utánpótlást mindenhova elvitték, mielőtt a német fegyverek lecsaphattak volna a szállítmányra, viszont a tüzérségi gránátok kihordására nyilvánvalóan nem volt „kapacitásuk". Csujkov tábornok kizárólag az aknavetőket és a páncéltörő lövegeket szállíttatta át a lövészegységek harcrendjéhez, és valamennyi lövészhadosztály tüzérezredét a Volga keleti partján hagyta, csupán a tüzérezredek figyelőit telepítette át a nyugati partra, az első állások közelébe, ahonnan tüzércsoportjuk tüzét vezették. A tüzérezredek lőszerellátása semmiféle gondot nem okozott a túlsó parton, tüzük viszont oda csapott, ahová kellett.

A Sztálingrádi Front tüzérfőnökének a maga módján kétségtelenül igaza volt: Csujkov tábornok gyakorlata nem felelt meg a harcászati szabályzatok előírásainak. A tüzérfőnök ragaszkodott hozzá, hogy a 62. hadsereg tegyen eleget a szabályzatok betűinek. Csujkov szintén ragaszkodott a maga igazához – úgy vélte: a szabályzatokat emberek írták, és emberek alakítják tovább, a szükségnek megfelelően.

A vitában végül a Sztálingrádi Front felettes szerve, a Délkeleti Front Haditanácsa döntött: engedélyezte, hogy Csujkov ágyúi a keleti partról „üzemeljenek". A döntés jelentősége óriási volt – bármelyik hadosztályparancsnok bármikor oda irányíthatta az ágyús és tarackos ezredek tüzét, ahol a harcnak megfelelően szüksége volt rá, ugyanakkor a 62. hadsereg tüzérfőnöke ugyancsak összpontosíthatta, s a kellő arcvonalszakaszra zúdíthatta valamennyi tüzérezred összefogott tűzcsapásait. A Délkeleti Front törzse felis-

merte a kezdeményezés előnyét, csakhamar a front tüzércsoportja is hasonló elv szerint tevékenykedett, s ezzel hathatósan megerősítette a 62. hadsereg védelmét is, jelentősen megnövelte a védelem tűzsűrűségét.

A Sztálingrádi Front csapatainak fiaskója egyenesen rákényszerítette Csujkov tábornokot és közvetlen munkatársait, hogy néhány tanulságot levonjanak a 62. hadsereg harcmódjából, s ezek a tanulságok szintén a harcászati szabályzat előírásait fogalmazták újjá. A két öreg nyugdíjas tanácsára szeptember 13-án alakított harccsoport sikere még csak jelzés volt, a katonák és az alegységek amolyan ösztönös útkeresése, hogy kevesebb veszteséggel oldják meg harcfeladatukat. Szeptember 13-a óta azonban a 62. hadsereg alakulatai szinte óráról-órára őrlődtek fel a túlerejű német csapásmérő csoportosítások nyomása alatt. A hadsereg ereje fogytán fogyott. Igaz, a támadó német csapatok – a háborúskodás törvényszerűségének megfelelően – súlyosabb veszteségeket szenvedtek, mint a védelmi harcokat vívó egységek, ám a szovjet erők viszonylagosan kis veszteségei is azzal fenyegettek, hogy a 62. hadsereg gyakorlatilag katona nélkül marad. Ez a kényszerű körülmény késztette a 62. hadsereg parancsnokát és törzsét arra, hogy kitalálják a harcmódot, amelynek segítségével a csökkent erejű hadsereg sikeresen szállhat szembe a német túlerő – ahogyan Csujkov megfogalmazta: – jól kidolgozott, de sablonos harcászatával.

Csujkov így ír erről, Erőd a Volga partján című könyvében: „ A cél az volt, hogy a 62. hadsereg minden harcosa erőd legyen az ellenség útjában. Semmi rettenetes nem történik, ha a katona, aki a pincében, vagy a lépcső alatt megbújva harcol, s ismeri a hadsereg általános feladatát, magára marad és egyedül munkálkodik a feladat végrehajtásán. A helységharcban a katona olykor önmagának a tábornoka. Csak meg kell adnunk neki a helyes útmutatást, s fel kell ruháznunk a „tábornokot megillető" bizalommal. Nem lehet parancsnok, aki nem bízik a katona képességeiben."

Súlyos meghatározások. Szavai sokkal mélyebb tartalomra utalnak, mint első olvasásra szembeötlik. Ahhoz, hogy a katona „erőddé" váljon, hinnie kell – mindenekelőtt – az ügyben, ügye igazában, amelyért harcol, hinnie – bíznia – kell tisztjeiben, tábornokaiban, akik a harcot irányítják. Olyannyira bíznia kell bennük, hogy ha magára marad, és egyedül küzd az ellenséggel, akkor is érezze-tudja: maradhatott egyedül, de nem maradt magányosan. Társai, elöljárói ugyanúgy megtesznek mindent ügyéért, s érte magáért, akárcsak ő maga. Ilyen tudat híján a katona képtelen betölteni az „erőd" sze-

repét, ilyen tudat birtokában viszont csodákra képes. A hadseregben működő párt- és politikai szervek – a háborút megelőző párt, és politikai munka folytatásaként – éppen ilyen katonamentalitás kialakításán tevékenykedtek. Más oldalról megközelítve úgy is megfogalmazható: a várost védő katonának tisztában kellett lennie forradalmi küldetésével, tisztában kellett lennie az erkölcsi fölénnyel, amelyet ügye-harca a hódítók ügyével és küzdelmével – olykor fanatikus küzdelmével – szemben képviselt. Tudnia kellett, hogy az egész emberiség érdekében küzd az európai barbarizmus legsötétebb erői ellen.

Manapság sokan legyintéssel intézik el az erkölcsi tényező szerepét a harcban és az élet egyéb területén. Ám az erkölcsi tényező jelentősége több, mint fontos – hatalmas. Elhanyagolhatatlan. A bolsevik párt a szovjet katona-fejekben olyan tudatot teremtett, amelyet a német tábornokok, tisztek és katonák egész egyszerűen nem értettek. Nem is tudhatták megérteni. A szovjet ember mentalitása, a szovjet katonamentalitás – többek között Sztálingrád védelmében, de az egész háború folyamán – olyasmit produkált, ami kissé elcsépelt fogalmazásban így fejezhető ki: tömeges hősiesség.

Csujkov tábornok tudatosan épített erre a mentalitásra, s az új harceljárások kitalálása – talán helyesebb volna tudományosabb módon új harceljárások kidolgozásának nevezni – során éppenséggel eme mentalitás megnyilvánulásainak keresett és talált addig nem használatos szervezeti formákat. A 62. hadsereg harci tapasztalatai arra utaltak, hogy az alegységek szervezeti felépítése – amely kitűnően megfelelt a korábbi védelmi és támadó hadműveletek végrehajtásához – helységharcban kifejezetten hátrányos. A raj, szakasz, század, zászlóalj struktúra sokkal több erőt köt le a harcászati feladatok végrehajtására, mint ami valóban szükséges megoldásukhoz, s a szervezeti túlbonyolítottság több veszteséget „eredményez", mint amennyi elviselhető a hadsereg számára. Csujkov tábornok és törzse módosította az alegységek szervezeti felépítését – az ezredek szokásos struktúrájában változó létszámú kisebb-nagyobb, mindig a cél elérésének megfelelő nagyságú –, rohamcsoportokat alakítottak a zászlóaljak, századok, szakaszok és rajok kötelékéből.

A rohamcsoportok kimondottan a helységharc sajátjai. A helységharc kifejezésnél érdemes elidőzni. A helységharc azt jelenti, hogy a csapatok olyan megerődített házak, épületek, egyéb objektumok birtoklásáért indulnak harcba, amelyeket ellenfelük támpontokká, ellenállási csomópontokká épített ki, illetve rendezett be. Következésképpen az alegységeknek – a ro-

hamcsoportoknak is – rövid távolságra, gyorsan és merészen kell csapást mérniük. A városi körülmények, és a feladatok, eleve meghatározzák a rohamcsoport erejét, összetételét. Túlságosan nagy alegységek – század, zászlóalj – alkalmazása célszerűtlen. A rohamcsoportokat rendszerint három részre tagolták. A rohamcsoport magját általában a hat-nyolc főből álló rohamozó csoport alkotta. Általában hat-nyolc fő – vagyis a feladattól függően több, esetleg kevesebb. A katonák fegyverzete könnyű – géppisztoly, kézigránát, tőr, gyalogsági ásó. Az ásót baltaként is használták. A csoport parancsnoka a harc vezetéséhez jelző és világító rakétákat használt. A rohamozó csoport elsőnek tört be az erődítményekbe, objektumokba, és ott önállóan vívta meg harcát. A megerősítő csoport rendszerint több részlegre oszlott, a rohamozó csoport után, a parancsnok jelére, különböző irányokból támadta az objektumot, s hatolt be a területére. Miközben elfoglalták a tűzfészket, azonnal megszervezték saját tűzrendszerüket, ezzel meghiúsították, hogy az ellenfél kívülről az ostromlottak segítségére siessen. A megerősítő csoportot gyalogsági nehézfegyverekkel, golyószóróval, géppuskával, aknavetőkkel, páncéltörő ágyúval – néha többel is – látták el, továbbá: csákányokkal, feszítővasakkal, robbanóanyaggal szerelték fel. A rohamcsoport harmadik részlegét a tartalékcsoport képezte.

Mindhárom csoport katonái közé beosztottak műszaki katonákat, mesterlövészeket, és a feladatnak megfelelő egyéb szakfegyvernembeli harcosokat. Mindhárom csoport a rohamcsoport parancsnokának alárendeltségében harcolt. A tartalékcsoportot részben a rohamozó csoport feltöltésére, illetve megerősítésére, főként azonban a szárnyakról indított esetleges ellenséges ellenlökések visszaverésére, sokszor pedig az ellenség bekerítésére használták fel, és gyakran – főleg pedig gyorsan, – alakítottak belőlük új rohamozó csoportokat is.

A rohamcsoportok tevékenységében minden alkalommal két momentum játszotta a fő szerepet: az idő, és a meglepés. Már volt szó róla, hogy a vasutasházak többször is gazdát cserélték. Egyik alkalommal a 13. gárdalövészhadosztály harmadik ezredének parancsnoka személyesen irányította a rohamcsoport támadását a Vasutasotthon ellen. A manőver azzal kezdődött, hogy a rohamozó csoport rejtve megközelítette az objektumot, majd a megerősítő csoport páncéltörő ágyúval és géppuskákkal lőtte az épületben lévő német tüzelőállásokat. A német katonák természetesen fedezékbe húzódtak. Az utolsó géppuskasorozatot követően a rohamozó csoportnak három percen

belül kellett végrehajtania a rohamot – három perc kellett ahhoz, hogy a német katonák ismét elfoglalják helyüket tüzelőállásaikban a fegyvereik mögött. Nem tudták elfoglalni – a rohamozó csoport betört a házba, harcosai kézigránátokkal, géppisztollyal megsemmisítették őket. Kereken fél óra alatt megszállták a Vasutasotthon – pontosabban: az épület romjai közé befészkelt – valamennyi ellenállási gócát, s elpusztították – veszteség nélkül – a bennük védő két német gyalogos- és egy nehézfegyverszázad teljes állományát.

Ebben az ütközetben – mint megannyi másban – a sikert mindenekelőtt és mindenekfölött a meglepés biztosította. A rajtaütés valamennyi mozzanatát, ezen belül a roham minden részletét, jóelőre kidolgozták, kiszámították. Erre csakis állandó és jól megszervezett figyelés, felderítés esetén van mód. A felderítésnek kellett választ adnia azokra a kérdésekre, amelyek alapvetően befolyásolták a parancsnoki intézkedéseket, és a rohamcsoport katonáinak tevékenységét: milyen az objektum jellege, milyen a falak és a födémek vastagsága, hol vannak a be- és kijáratok, milyenek az erődítések, mellvédek, torlaszok, hol találhatók rejtett lőrések, tűzfegyverek, rendelkezik-e a támpont fedett közlekedőárkokkal, utakkal, milyen az ellenséges katonák életmódja, mikor esznek, mikor pihennek, számíthatnak-e – s milyen mértékben – a szomszédos támpontok helyőrségének segítségére. A felderítési adatok összessége alapvetően befolyásolta a rajtaütés időpontjának meghatározását.

Az imént már volt szó a rohamcsoportok harcosainak fegyverzetéről. Könnyű gyalogsági fegyvereik közül ki kell emelni egyet: a kézigránátot. A kézigránát volt ugyanis a legfontosabb fegyverük, s ez a tény az esetek túlnyomó többségében eldöntötte rohamuk távolságát. Valóságos szabállyá vált, hogy az ellenséges objektumot rejtetten, zajtalanul, észrevétlenül húszharminc, esetleg negyven méterre, vagyis kézigránát-dobásnyi távolságra megközelítve, indultak rohamra. Az is szabállyá vált: „előbb a kézigránát, aztán te!" Azaz: a katona előbb dobja be a kézigránátot minden helyiségbe, minden fal mögé, csak azután következzék ő géppisztolyával végigpásztázva zeget-zugot, s ügyelve rá: mindig legyen ideje megfordulni.

A harcnak ez a fajtája rendkívüli gyorsaságot követel. A helységharc mind a támadót, mind a védekezőt ereje végső megfeszítésére készteti. Szájtátiságnak, mamlaszságnak helye nincs. Aki nem képes gyorsan feltalálni magát s a másiknál gyorsabban cselekedni, elveszett.

A német 6. hadsereg teljesíteni akarta a Führer parancsát, újra és újra kie-

gészítette a Sztálingrádba előretört egységeinek állományát, újra és újra rohamozott. Ezrek és ezrek pusztultak el a nappali rohamok során néhány ház, vagy háztömb romjaiért, egy-egy kertért, utcarészletért, a Mamajev kurgán keleti lejtőjének néhány méteréért. Aztán leszállt az este, az egész napos küzdelemben kimerült német katonák aludni szerettek volna, de hol itt, hol ott robbantak a szovjet rohamcsoportok kézigránátjai, kattogtak géppisztolyai, s reggelre nagyjából visszaállították az arcvonal eredeti helyzetét, odalett minden, vagy majdnem minden eredmény, amit a német katonák egész napos véres, kegyetlenül véres harcban kicsikartak.

A német 6. hadsereg csupán egyetlen ellenszert tudott kitalálni Csujkov tábornok hadseregének újonnan alkalmazott harcmodorára: növelte az előretört egységek erejét, s fokozva nyomásukat, az elesett katonák hullahegyein át próbálta kierőszakolni a győzelmet Sztálingrád felett.

Szeptember 19-én este újabb teljesen feltöltött alakulat húzódott meg a volgai átkelőhelyek körzetében, hogy pótolja a 62. hadsereg rettenetesen megritkult sorait: Batyuk alezredes 284. lövészhadosztálya. A 62. hadsereg törzsének tisztjei már az átkelés előtt ismertették a hadosztály parancsnoki állományával a helységharcban kialakított új harceljárásokat. Hajnalig azonban csupán egy ezredet sikerült átszállítani a városba a német tüzérség gránátesőjében. Csujkov tábornok úgy határozott, nem rögtön veti harcba az ezred katonáit, tartalékba helyezte őket a Mamajev kurgán keleti lábánál.

Szeptember 20-án a 62. hadsereg csapatai újólag visszaverték a német rohamokat. Tucatnál több német roham fúlt vérbe-kudarcba. A kudarcba fojtott rohamok nem tették elbizakodottá a hadsereg vezetését. A 62. hadsereg felderítése pontosan jelezte a várható veszélyt: az arcvonal közelében különböző terepszakaszokon német alakulatok gyülekeznek. Csujkov tábornok térképét estére kék színnel rajzolt négyzetek tarkították – bejelölte a támadásra készülő német csapatok összpontosítási körleteit. Éjszaka, és közvetlenül hajnal előtt a 62. hadsereg tüzércsoportja tűzcsapást mért az összpontosítási körletekre, a gárdaaknavetők – a katyusák – pedig „aknaszőnyeget" terítettek rájuk.

A hatás félelmetes volt. Csujkov tábornok így értékelte: „az ellenség összpontosítási körleteinek középpontjába küldött minden gránát vagy akna több hasznot hajtott, mint az állásokra és terepszakaszokra lőtt zárótűz esetén. Így pusztítottuk az ellenség élőerejét, őröltük idegeit. Az éjszakai tűz-

csapások után, idegileg megtépázva indultak támadásra, abban a tudatban, hogy várjuk őket, és felkészültünk fogadásukra."

Paulus altábornagy is értékelt. Előre tört hadosztályainak létszáma ezrednyire apadt. „A vöröskatonák állóképessége az utóbbi hetekben olyan fokot ért el, amilyent sosem vártunk volna tőlük... Tüzérségünk és légierőnk minden támadás előtt valósággal felszántja az ellenség által megszállt terepszakaszt. De mihelyt gyalogosaink elhagyják fedezéküket, gyilkos elhárító tűz zúdul rájuk. Ha valahol sikerül némi eredményt elérnünk, az orosz nyomban visszavág, és gyakran visszavet megindulási állásainkba... Az ellenség vezetése céltudatosabb lett..."

Paulus törzsének tisztjei egyszerűen nem értették a 62. hadsereg konok ellenállását. Annál inkább nem értették, mivel hetek-hónapok óta űzték, verték ezt a hadsereget. Most kiderült, verték ugyan, de nem verték szét. A 62. hadsereg létezett, ellenállt. A német 6. hadsereg törzsében úgy vélekedtek, fokozni, egyre fokozni kell a nyomást.

Fokozták is.

A német csapatok aznap súlyos veszteségek árán elérték a volgai teherkikötő körzetét, áttörtek az Alsó-Volgai Hajózási Társaság városi hajóállomásához. A 62. hadsereg középső arcvonalszakaszán az újra és újra megerősített német egységek nehezen, de ezúttal érvényesíteni tudták fölényüket: a Január 9. tér mellett sikerült rést nyitniuk a végletekig leharcolt 13. gárdalövész-hadosztály állásain, kijutottak a Volga partjára.

A 62. hadsereget két részre vágták.

A Német Birodalom lapjai rendkívüli kiadásban közölték a hírt: „Sztálingrád eleste órák kérdése! Német csapatok Sztálingrád szívében!"

XII.

A győzelmi ujjongás korainak bizonyult, bár a német 6. hadsereg törzsénél újfent megjelent Sztálingrád városparancsnoka. Sztálingrád ázsiója emelkedett, a Führer ezúttal nem ezredest, hanem tábornokot választott a tisztség betöltésére. Lohning tábornok a városparancsnokság szűkebb munkatársain kívül egy német táboricsendőr osztagot, valamint két, volt petljuristákból toborzott rendőrszázadot hozott magával. Nem sok időt fecsérelt a 6. hadsereg törzsénél. Egyelőre csupán Sztálingrád külterületén rendezte be hivatalát, várva, mikor költözhet a város belsejébe. Remélte, hogy a romhalmaz között azért akad valamilyen ép ház, amely méltó helyiségül szolgál a városparancsnoki teendők ellátásához.

Paulus tábornok és a 6. hadsereg törzse másban reménykedett. Abban bíztak, hogy sikerül továbbfejleszteniük csapataik támadását a Volga partján északi és déli irányban, sikerül elvágniuk a szovjet erők utánpótlási vonalát, sikerül bekeríteni a 62. hadsereg kettészakított részeit, s ezzel együtt sikerül végre birtokukba venni a várost.

A német csapatok vezetőinek szándékával a 62. hadseregnél is tisztában voltak. Csujkov tábornok felderítői már szeptember 21-én, mindjárt alkonyat után, jelentették, hogy nagy tömegű német gyalogság és harckocsik gyülekeznek Dar Gori körzetében. Még folyt a felderítés adatainak elemzése, amikor a német csoportosítás fergeteges tüzérségi és aknavetőtűz támogatásával támadásba lendült, hogy menetből törjön át a Carica folyó túlsó partjára. Maga a roham időpontja is szokatlan volt – a német katonák és tisztek mindaddig, ha csak lehetett, kerülték az éjszakai harcot.

Ez alkalommal nem kerülték. Arra számítottak, hogy a két részre szabdalt 62. hadsereg immár könnyű zsákmány lesz.

A Volga keleti partján eldördültek a 62. hadsereg hadosztályainak s a hadsereg tüzércsoportjának ütegei. A rohamozó német katonák és harc-

kocsik zárótűzbe ütköztek. Több harckocsi kigyulladt, égett. A roham vérbe fulladt. A katonák nagyobb része hanyatt-homlok menekült vissza a megindulási állásokba, a páncélosok is visszafordultak, igyekeztek kijutni a gránátzuhatagból. A támadók néhány csoportja – összesen vagy háromszáz fő – ott maradt a tűzben, fedezéket keresve lapult a földhöz. A Carica partját védő tengerészgyalogosok lecsaptak rájuk, lekaszabolták őket, mielőtt feleszméltek volna a zárótűz okozta sokkból.

Azon az éjszakán a német csapatok nem intéztek több rohamot a szovjet állások ellen.

Azon az éjszakán a 62. hadsereg harcolt – és megfeszített erővel dolgozott. A német alakulatok a központi kikötőből szinte a hadsereg egész mögöttes területét belátták, belátták a hátraszállítás és az utánpótlás útvonalát. Csujkov tábornok parancsot adott hadtáp-csapatainak: haladéktalanul építsenek három szükség-átkelőhelyet a Volgán. Egyik Verhnyaja Ahtubánál, másik Szkudrinál, harmadik Tumaknál készült el. Kikötőikből éjszaka vitték a Volgai Flottila hajói és csónakjai az élelmet, a lőszert, a Vörös Október gyárnál, és a Szpartanovka lakótelepnél létesített kikötőhidakhoz. A hadtáp-alakulatok bádoghordókra fektetett pallókból gyaloghidat rögtönöztek a Barikád gyártól a Volga szigetére. A sziget másik oldalán csónakokból összeállított – ugyancsak pallóval borított – híd vezetett a Volga keleti partjára. A 62. hadsereg arcvonalán nyilvántartásba vettek minden csónakot, ladikot, tutajt, lélekvesztőt, s elosztották őket a hadsereg hadosztályai, dandárai között. Valamennyi magasabb egységnél megszervezték a csónakátkelést, amely a magasabb egység parancsnokának terve szerint, és személyes ellenőrzése alatt működött.

Szeptember 22-e is úgy kezdődött, mint a korábbi napok. Von Richthofen tábornok légiflottájának bombázói Sztálingrád fölé repültek. Aztán tüzérségi tűz következett ...

A német csapatok támadása a 13. gárdalövészhadosztály, valamint a Carica partján védekező tengerészek állásai ellen irányult. A tengerészek a nap folyamán hat rohamot vertek vissza, sok páncélost megsemmisítettek, több száz német katonát és tisztet pusztítottak el. Tapodtat sem hátráltak. Rogyimcev tábornok gárdistái több rohamot vertek vissza, mint a tengerészek. Estig éppen egy tucatot. Megsemmisítettek harminckét német harckocsit, rengeteg katonát.

A német csapatok számbeli fölénye nem érvényesült. Technikai fölényük

sem érvényesült. Rogyimcev tábornok hadosztályát nem sikerült elszakítaniuk a 62. hadsereg főerőitől, s csupán alkonytájt jutottak előbbre: néhány tucat méternyi teret nyertek.

Alkonytájt Marija Petrovna Bordakova volgai bójafelvigyázót szovjet tiszti egyenruhát viselő férfiak csoportja kereste fel. Arra kérték, vigye át őket a túlsó partra. Az asszony furcsának találta a kiejtésüket, s visszautasította a kérést, mondván, nem hagyhatja el szolgálati helyét. Az egyik „tiszt" erre felpofozta, majd pisztolyt szegezett rá. Marija Petrovna Bordakova látszólag kötélnek állt, magára kapta nagykendőjét, közben észrevétlenül megnyomta annak a csengőnek a gombját, amely a folyami flottilla légvédelmi egységét riasztotta.

A „tisztek" csónakba szálltak, Marija Petrovna Bordakova begyújtotta a motort, s a csónak lassan távolodott a parttól. Mire a Volga közepén jártak, a légvédelmi egység két, géppuskákkal felfegyverzett gyorsnaszádja beérte őket.

A „tisztek" harc nélkül megadták magukat. Nyolcan voltak, valamennyien a német 6. hadsereg különleges képzettségű felderítői. Diverzáns- és kémfeladatokat kellett volna végrehajtaniuk.

Sztálingrádra leszállt az éj. Egyáltalán nem „csendes" éj. Mire megvirradt, Rogyimcev tábornok gárdalövészhadosztályának létszáma kétezer fővel megemelkedett – ennyi erősítést kapott a Volgán túlról. A 62. hadsereg többet kapott: Batyuk alezredes hadosztálya teljes egészében – tüzérezredét kivéve – átkelt a folyón. Batyuk előrelátó parancsnok volt, kétszeres lőszer-, és kézigránátmennyiséget vételeztetett, baltával, szekercével egészítette ki katonái felszerelését.

Batyuk hadosztályának katonáit is menetből vetették harcba: ellenlökésük – más egységekkel együttműködve – a központi kikötő visszaszerzését célozta. Kétnapos küzdelemben, sorozatos közelharcban, kézitusában, visszavetették ugyan a német csapatokat, de a kikötőt nem tudták birtokba venni.

Szeptember 23-án a 62. hadseregnél – a katonai szóhasználat meghatározása szerint – rendkívüli esemény történt. A hadsereg két lövészdandárát a Carica partjától délre, a Tyerszkaja és a Kozlovszkája utcák körzetében német csapatok elvágták a hadsereg főerőitől. Ez nem számított rendkívüli eseménynek. Rendkívüli eseménynek az számított, hogy a két dandár egyesített törzsének tisztjei faképnél hagyták katonáikat, átkeltek a Golodnij szigetre, s onnan – mintha csapataiknál tartózkodtak volna – küldözgettek mindenféle jelentéseket az egységek harcáról.

A hazug embert előbb utolérik, mint a sánta kutyát. Az eset két nap után kiderült. A törzs tisztjeit hadbíróság elé állították. A hadbíróság – a cselekmény elkövetéséért jogszerűen járó halálos ítélet helyett – valamennyiüket megfosztotta rendfokozatuktól, s arra kötelezte őket, hogy közkatonaként szolgáljanak, illetve harcoljanak tovább, ugyanazokban az egységekben, amelyeket cserben hagytak.

Az elítéltek egyike sem fellebbezett. A 62. hadsereg parancsnoka az ítéletet jóváhagyta: az ítélet jogerőre emelkedett.

Szeptember 24-én estétől valamelyest csitultak a harcok magában Sztálingrádban. A német erők megfogytak, ki kellett egészíteni őket. Paulus tábornok – miközben csapatai a városban küzdöttek – új alakulatokat vont össze Gorgyiscse-Alekszandrovka körzetében. A 62. hadsereg vezetői arra következtettek, hogy a német csoportosítás a Mamajev kurgántól északra, a Traktorgyárra, a Barikád gyárra, s a körülöttük lévő lakónegyedekre készül lecsapni. A felderítés adatai alátámasztották a következtetést. Sztálingrádon kívül ugyanakkor éppenséggel megélénkült az arcvonal. A várostól délre a Sztálingrádi Front 51., és 57. hadserege ellencsapást mért a román csapatokra, szétzúzta a román hadsereg 4., és 1. gyalogoshadosztályát.

A hadművelet komoly segítséget jelentett a város védői számára, de mégsem csökkentette lényegesen a támadó német alakulatok nyomását. Ennek azonban már nem annyira katonai, mint inkább politikai indítékai voltak.

Csujkov tábornok érdekes körülményt ír le visszaemlékezéseiben: a 62. hadsereg katonáit annak idején kifejezetten bosszantották a moszkvai rádió esti hírösszefoglalói. A rádió nap mint nap beszámolt róla, hogy a város védői mennyi német katonát pusztítottak el, mennyi harckocsit, ágyút semmisítettek meg, hány repülőgépet lőttek le. A 62. hadsereg harcosai úgy érezték, a rádió egyenesen „froclizza" az ellenséget, amiért nem képes bevenni Sztálingrádot, s másnap bőszültebben csap le a védők állásaira.

Kétségtelen, hogy a TASSZ iroda közleményei a 62. hadsereg védelmi csomópontjairól kitekintve kelthették a német katonák ugratásának látszatát, ám a közlemények célja más volt, és céljukat elérték. Már esett róla szó, hogy mind Törökország, mind Japán – sőt a Kuomintang-Kína is – Sztálingrád bevételéhez kötötte bekapcsolódását a Szovjetunió elleni háborúba. Minél tovább húzódtak a harcok a városban, minél több veszteséget szenvedett a német hadsereg, a német hadvezetésnek annál nagyobb szüksége lett rá,

hogy új erőket szerezzen a további küzdelemhez, nemcsak a Sztálingrádi csata, de az egész háború megvívásához. Ilyen kiképzett, friss – és gyorsan felhasználható – erő a Német Birodalomban már nem volt. A német diplomácia, a Német Birodalom vezetői valóban „kitették a lelküket", hogy rábírják Törökországot, Japánt és a Kuomintang-Kínát, lépjenek hadba a szovjet-állam ellen. Miközben a 62. hadsereg védelmén elakadtak a német támadások, Adolf Hitler Berlinben, a Reichstagban kijelentette: „Rohamozzuk Sztálingrádot, s el is foglaljuk – efelől biztosak lehetnek. És ha mi valamit elfoglalunk, onnan nem moccanunk!" A Német Birodalom propaganda-minisztere, Goebbels – ugyanez időtájt – török újságíróknak adott nyilatkozatot: „Amikor beszélek, mindig mérlegelem szavaimat, s teljes bizonyossággal mondhatom maguknak, hogy mire a tél beköszönt, az orosz hadsereg nem lesz veszélyes többé Németországra nézve. Amikor ezt állítom, meg vagyok győződve róla, hogy az események, mint mindig, engem fognak igazolni. Kérem, jusson majd ez az eszükbe néhány hónap múlva."

Köznapi módon megfogalmazva, a főzőcske nagyban folyt, olyannyira nagyban, hogy a Kuomintang-Kína hadügyminisztere Csungcsingben német diplomatáktól elbúcsúzva, megállapodott velük: a német csapatok és Csang Kaj-sek hadserege Alma Atában találkoznak.

A randevú, mint köztudott, nem jött létre. A Kuomintang-Kínáról azonban szükséges néhány szót külön is ejteni. Törökország semleges állam volt. A Kuomintang-Kína nem. A Kuomintang-Kína háborút viselt – a Szovjetunióval szövetséges Egyesült Államok, valamint Nagy-Britannia oldalán – a Japán császárság ellen. A Kuomintang-Kína lepaktálása Japánnal egy szovjetellenes háborúban, azzal a következménnyel járhatott volna, hogy a fasiszta-ellenes koalíció széthullik.

A Szovjetuniónak nem ez állt az érdekében. A Szovjetuniónak éppen az állt az érdekében, hogy a fasiszta-ellenes koalíció megerősödjék. Szüksége volt arra a segítségre is, amelyet az Egyesült Államok és Nagy-Britannia nyújtottak számára. El kell ismerni: az igazán komoly segítséget az Egyesült Államok és Nagy-Britannia azzal nyújtotta volna, ha beváltják ígéretüket, s 1942 folyamán megnyitják az európai második frontot, amely német hadosztályok tucatjainak kivonását eredményezte volna a szovjet–német arcvonalról, s nyugaton is harcra kényszerítette volna Hitler csapatait. Az Egyesült Államok és Nagy-Britannia később eleget tett az ígéretnek, s – 1944 elején,

amikor gyakorlatilag a Szovjetunió már egymaga véglegesen eldöntötte a háború kimenetelének sorsát, – partra tette csapatait Nyugat-Európában.

A kétesztendős késedelem okainak elemzése külön könyvet igényel. Itt nincs mód foglalkozni vele.

A TASSZ iroda közleményei negyvenkettő őszén azokat a diplomáciai szálakat szaggatták szét, amelyekhez a Német Birodalom oly nagy reményeket fűzött. Egyébként a német hadvezetés, maga a Führer, pontosan azért sarkallta-késztette új és új erőfeszítésekre Paulus tábornok hadseregét, mert a „szövetséges-jelöltek" csatasorba állításán kívül más elérhető út és mód nem volt nagy tömegű kiképzett élőerő és korszerű harceszköz beszerzésére. Ezért nem sajnálták a veszteségeket. Sztálingrád elfoglalása olyan „befektetésnek" látszott, amely rövid idő alatt busásan megtérül. Utólag több német katonai szakértő is esztelennek, öngyilkosságnak bélyegezte a 6. hadsereg véráldozatait, holott az esztelenség nem a 6. hadsereg véráldozataiban, nem a Sztálingrádi csata mozzanataiban, hanem ismét csak a német világuralmi törekvésekben keresendő.

A fentiekből nyilvánvaló, hogy egyebektől eltekintve, külpolitikai szempontból is mindkét harcoló félnek alapvető érdeke fűződött Sztálingrádhoz. A Szovjetunió vezetői tudtak a német diplomácia tevékenységéről, a moszkvai rádió adásai céltudatosan „sózták el" a német diplomácia főztjét. A Sztálingrádban harcoló szovjet katonák nem tudhattak erről. Ők bosszankodtak a TASSZ hírösszefoglalóin.

Amikor Adolf Hitler a Reichstagban hitet tett Sztálingrád elfoglalására, s Goebbels fogadta a török újságírókat, Moszkvában is tanácskoztak. A megbeszélés a Kremlben, a Vörös Hadsereg Legfelsőbb Főparancsnokának szobájában folyt le. Csupán három ember vett részt rajta, és a sajtó nem közölt hírt az eseményről. Zsukov tábornok, valamint Vasziljevszkij tábornok együttesen terjesztették a Legfelsőbb Főparancsnok elé az ellentámadás tervét.

Sztálin egyetlen szót írt rá: „Jóváhagyom".

A terv felett folytatott vita során született néhány döntés, amelyről nyomban értesült a világ. A Sztálingrádi Front új nevet és új parancsnokot kapott – ezentúl Doni Frontnak, parancsnokát pedig Rokosszovszkij tábornoknak nevezték. A Délkeleti Front szintén új elnevezést kapott – ettől fogva Sztálingrádi Frontnak hívták, s haditanácsát kibővítették Csujanov személyével. Az újólag elnevezett frontok mellett létrehoztak egy harmadikat: a Délnyugati Frontot, amelynek élére Vatutyin altábornagyot állították.

Az értekezleten azt is elhatározták, hogy a Délnyugati Front törzsét Moszkalenko tábornok 1. gárdahadseregének törzséből alakítják ki. Moszkalenkót áthelyezték, a 40. összfegyvernemi hadsereg parancsnoka lett.

Az új elnevezések látszatra nem mutattak változást, de a lényeget tekintve minőségi változást rejtettek: megteremtették az ellentámadás szervezeti kereteit.

Az értekezlet sokáig tartott, azzal fejeződött be, hogy Sztálin a Vezérkari Főnökhöz fordult.

– Anélkül, hogy tervünk lényegét felfedné, meg kell tudnia a frontparancsnokok véleményét további tevékenységükről.

Az értekezlet tartama alatt Sztálingrád védői vívták a maguk megszokott, köznapivá vált küzdelmét. A 62. hadsereg négy katonája – Pavlov őrmester parancsnoksága alatt – kísérletet tett rá, hogy a Január 9. tér egyik épületének óvóhelyére beszorult polgári lakosokat kimentse a megszálló német katonák markából. A kísérlet sikerrel járt, a civilek elvonultak. Pavlov őrmester és katonái viszont a házban maradtak, támponttá építették ki, amelyből szilárd ellenőrzést gyakoroltak a tér felett.

Pavlov háza fogalommá vált. A 13. gárdalövészhadosztály harcjelentéseiben így emlegették: „Pavlov házától északra ..." „Pavlov házától kétszáz méterre ..." Pavlov őrmester és katonái kitartottak a házban. A német egységek katonái nem értették: napok, hetek múltak el, a házban lévő „helyőrség" muníciója, élelme minden józan emberi számítás szerint el kellett fogyjon, ám amint a ház felé törtek, a védők fegyverei halált köptek a támadókra. Pavlov házát nem tudták bevenni, védőit nem tudták megsemmisíteni, Pavlov háza ötven napon át a 13. gárdalövész-hadosztály egyik legfontosabb védelmi támpontja volt ...

A nap többi eseménye korántsem volt vigasztaló. Estére a német erők öldöklő küzdelemben leszorították a védőket a Mamajev kurgán lábához. A támadókat csupán két nappal később sikerült visszaverni a kurgán tetejére, amikor is harcba vetették ellenük Szmehotvorov lövészhadosztályát, amely előző éjszaka kelt át a városba. A 62. hadsereg katonái a Traktorgyár irányában is előre jutottak valamelyest. A gyárban csupán négyszáz munkás maradt, a sérült harckocsik javítására, a többi munkást evakuálták a távoli területeken működő ipari létesítményekbe. Másnap azonban a német csapatok közvetlenül a gyár közelébe értek. A 100. számú műhely porrá égett, szinte valamennyi üzemrész lángokban állt.

De a lángok között, a bombázások és a tüzérségi tűz alatt szinte szünet nélkül reparálták a kilőtt harckocsikat, megrongált ágyúkat a város védői számára.

A német csapatok pedig támadtak és támadtak. Iszonyú veszteségek árán támadtak. Nap mint nap ezer és ezerszám hullottak el a romok között, és egyre támadtak. Rohamaik – a 62. hadsereg vezetőinek értékelése szerint – hevességükből, a rohamozó katonák pedig magabiztosságukból veszítettek. Valamelyest enyhült a bombázások hevessége is, von Richthofen tábornok légiflottája súlyos veszteségeket szenvedett, nyilvánvalóan a további harcokra tartalékolta erejét.

A támadó erők lankadásának oka veszteségeikben keresendő. Csupán a példa kedvéért: a Mamajev kurgán körzetében harcoló 295. német gyalogoshadosztály századainak létszáma szeptember 12–24. között száznyolcvan főről húsz-harminc főre fogyatkozott. Ugyanez idő alatt a pályaudvarok és a központi kikötő térségében rohamozó 71. és 76. német gyalogoshadosztályok személyi állományának kétharmada elesett. A támadó erők ötszáz harckocsijából csupán százötven maradt harcképes állapotban.

Csujkov tábornok mégsem hihette, hogy hadserege túl van a küzdelem nehezén. Felderítői nap nap után jelentették: ellenséges szerelvények Paulus tábornok hadseregének mögöttes területéről katonák, harceszközök tömegét szállítják Sztálingrád felé.

Valóban szállították. Paulus altábornagy még mindig arra számított, hogy a tél beállta előtt beveszi a várost.

A 62. hadsereg erői viszonylagosan ismét kevesebb veszteséget szenvedtek, mint a támadó német egységek, ám a viszonylagosan kevés veszteség mégis azt jelentette, hogy nem rendelkeztek semmiféle tartalékkal. Szeptember végén távol-keleti tengerészek érkeztek a Volga partjára, s az átkelés után mindjárt harcba vetették őket. A tengerészek jól harcoltak, a német katonák az első napi küzdelmet követően fekete ördögöknek nevezték őket. Szeptember utolsó éjszakáján kezdte meg az átkelést a Volgán Gurjev tábornok 39. gárdalövészhadosztálya, s a Vörös Október gyárnál foglalt védőállást. Október elsején a Volga keleti partján már Gurtyev ezredes 308. lövészhadosztályának ezredei készültek fel az átkelésre.

Az új egységek átkelése könnyítette a 62. hadsereg helyzetét, de lényegesen nem változtatta meg az arcvonal erőviszonyait. Az új egységek pótolták a „viszonylagosan kevés" veszteséget, s arra tették képessé a hadsereget,

hogy újra feltartóztassa, elhárítsa a német rohamokat. Ehhez a hadsereg mozgósította belső erőforrásait is. Katonái között már a harcok kezdetén megindult a mesterlövészmozgalom, amely ezekben a napokban széles körben kiterjedt, s túlzás nélkül állítható, világraszóló eredményeket hozott. Néhány mesterlövész neve bejárta a földkerekét. Vaszilij Zajcev, a távol-keleti tengerész, szeptember végén kezdte meg a „vadászatot", s a Sztálingrádi csata végéig egymaga kétszázharminc német katonával végzett. Mellesleg, tőle származott a megjegyzés, amely az egész 62. hadsereg jelszava lett: „A Volgán túl nincs számunkra hely!" A 62. hadsereg mesterlövészeinek száma egyetlen hónap alatt – október folyamán – négyszáz fölé emelkedett, s a négyszáz mesterlövész mintegy hatezer német katonát és tisztet semmisített meg.

A Führer Főhadiszállása nem sajnálta az áldozatokat. Erre a Német Birodalom és a keleti arcvonal általános helyzetén kívül még egy körülmény ösztönözte: a keleti arcvonalon küzdő nagy hadsereg-csoportosításokat nem szerelték fel téli ruházattal, s a téli felszerelés kiszállítása a Német Birodalom területéről a csapatokhoz szinte megoldhatatlan feladat elé állította a hadtápszolgálatot. Másképp megfogalmazva, létkérdés lett, hogy a csapatok a téli időjárás beköszönése előtt érjék el a hadműveleti célkitűzéseket, amelyek az egész háború kimenetelét eldöntik – ezzel egyidejűleg pedig megteremtik a lehetőséget a téli felszerelés kiszállítására. Vagyis: még egy nyomás ...

Paulus tábornok csapatai újra és újra rohamoztak, most már közvetlenül a gyárnegyedért. Métereket nyomultak előre, s a méterekért ezrek és ezrek pusztultak el. Hans Doerr tábornok így értékelte küzdelmüket Sztálingrádi hadjárat című könyvében: „A sztálingrádi gyárnegyedért szeptember közepén megkezdődött harcot állásháborúnak, vagy erődháborúnak nevezhetjük. A nagyarányú hadműveletek ideje végérvényesen elmúlt, a háború a sztyeppék tágas térségeiről áttevődött a horhosoktól szabdalt Volga melléki dombokra, s Sztálingrád gyárnegyedébe, amely egyenetlen, vas-, beton- és kőépületekkel beépített, erősen tagolt terepen fekszik. A kilométer helyett a méter lett a mértékegység, a vezérkar térképét felváltotta a város helyszínrajza ... Minden házért, szerelőcsarnokért, víztoronyért, vasúti töltésért, falért, pincéért, és végül minden rakás romért elkeseredett harc folyt, amelyhez nem volt fogható még a roppant lőszerfelhasználásról nevezetes első világháborúban sem. Csapataink és az ellenség közt a távolság a minimálisra

csökkent. A légierő és a tüzérség együttes csapásai ellenére sem lehetett kitérni a közelharc elől. Az oroszok jobban ki tudták használni a terep lehetőségeit, és ügyesebben tudták csapataikat rejteni, és tapasztaltabbak voltak a házakért vívott barikádharcokban, mint a németek; szilárdan tartották magukat ... Az ezután bekövetkezett katasztrófa elhalványította az „ostromnak" ezeket a heteit. Az „ostrom" története a kis alegységek, a rohamcsoportok és sok ismeretlen katona hősteteinek felsorolásából állna ..."

Doerr tábornok értékelése szakszerű is, pontos is. Csupán egyetlen körülményt nem vesz kellően figyelembe, nem is említi, bár fogalmazása utal rá. Pedig ez a körülmény korántsem elhanyagolható. Csujkov tábornok – és a 62. hadsereg – olyan harcmodort kényszerített rá a támadó német csapatokra, amely számára, illetve katonái számára volt előnyös, és ezzel szabályosan előkészítette a német erők majdan bekövetkezett katasztrófáját.

Ezt így utólag tollal leírni, könnyű. Annak idején tűzzel-vérrel írták.

Október 2-án a német csapatok felderítették a 62. hadsereg harcálláspontját. Laikus számára sem kell sok szót vesztegetni rá, hogy a hadsereg vezetésének „kikapcsolása" mit jelent a hadsereg harcát illetően. A német ütegek a harcálláspontra irányították tüzüket, a német bombázók valósággal centiméterenként szórták bombáikat a harcálláspont területére.

A harcálláspontot azt hitték, a partszakadék tetején álló olajtartályok meg a kátránytároló medence üresek.

Nem voltak üresek. A tüzérségi tűz, a repülők bombái lángra lobbantották őket. Égő olajpatakok csorogtak a harcálláspont bunkereire, óvóhelyeire. Az olajtartályok felett sűrű fekete füst gomolygott, a harcálláspont lángtenger kellős közepébe került.

Ez volt a szerencséje.

A német repülők abbahagyták a bombázást, az ütegek is áthelyezték tüzüket. A német csapatok parancsnokai fel sem tételezték, hogy a lángtengerben emberek létezhetnek, élhetnek, sőt: hadsereget vezetnek. Pedig vezettek, annak ellenére, hogy a távbeszélők vezetékei elégtek, megolvadtak, s a harcálláspontot tartózkodó tisztek, tábornokok a tűz foglyaivá váltak. A 62. hadsereg ekkor már nem rendelkezett tartalék-harcállásponttal, s nem voltak már műszaki egységei sem – rég bevetették őket az arcvonalon –, amelyek új harcálláspontot építettek volna. A rádiók azonban működtek, továbbították a parancsokat, utasításokat, intézkedéseket – a lángtenger közepéből.

Az olajtartályok napokon át égtek. Tüzüket senki sem oltotta. Napokon át

szakadatlanul hamu és korom hullott a harcálláspontra. Az olajpatakok belefolytak a Volgába, sisteregve-füstölögve égtek a víz tetején, mintha maga a folyó kapott volna lángra.

De a hadsereget vezették. Október 3-án a támadó német csapatok majd egy kilométerre visszavetették Szologub lövészhadosztályát, visszanyomták Gurtyev hadosztályát is, Szmehotvorov hadosztálya nap közben elveszítette, estére azonban visszafoglalta a közfürdőt, Gurjev, Gorisnij, Batyuk és Rogyimcev hadosztályai több rohamot visszaverve tartották állásaikat. A német egységek a Mecsetka partján igyekeztek kifejleszteni támadásukat a Traktorgyár felé, a Volga irányába.

Október 3-án a 62. hadsereg állományába helyezték Zsolugyev tábornok 37. lövészhadosztályát. A hadosztályt még az éjszaka, gyorsított ütemben szállították át a Volgán a városba, páncéltörő tüzérségének már nem jutott szállítóeszköz, a Volga másik partján maradt. Átkelőeszköz híján ott maradt a hadosztály törzse is. Az ezredek irányítását közvetlenül a hadseregparancsnokság vette át: Gurtyev hadosztályának jobb szárnya mögé rendelte őket, a Traktorgyár védelmére. Az ezredek elfoglalták állásaikat, s rögtön harcba is léptek – azokkal a német csapatokkal, amelyek sikeresen törték át Gurtyev és Szologub hadosztályának harcrendjét.

Egyébként ez volt a német támadás főcsapásának iránya. A német felderítés úgy értékelte, ezen a szakaszon oly mértékben meggyengült a szovjet védelem, hogy ha nem is könnyen, de lehetséges áttörni. A német felderítés úgy értékelte, hogy a szovjet vezetés az új erők megjelenésével nem számol, azt hitték, csapásuk meglepetésként hat. Nem hatott meglepetésként. Zsolugyev tábornok ezredei visszaverték a rohamokat, s október 5-re virradó éjszaka segítséget kaptak. A 84. harckocsidandár megkezdte átkelését a Volgán, egyelőre csupán könnyű harckocsijaival, amelyeket tűzfészekként használtak fel a 37. hadosztály ezredeinek védelmében.

Október 5-én a nap folyamán a német légierő a szó szoros értelmében a földhöz szegezte a 62. hadsereg erőit. Csupán a gyárnegyed felett kétezer gépet számláltak meg. Egyedül a 37. hadosztály harcrendjeit hétszáz gép támadta, hatezer bombát dobtak le a hadosztály állásaira. A német csapatok mégsem jutottak előre, sőt néhol megindulási állásaik mögé verték vissza őket. A német rohamok másnap folytatódtak. A német egységek új tartalékokat vetettek be, de lényeges eredményt kicsikarniuk nem sikerült, viszont

elvesztettek tizenhat harckocsit, és négy gyalogoszászlóaljat, amelyek teljesen felőrlődtek a küzdelemben.

A támadó német egységek kimerültek. A további rohamokhoz fel kellett tölteni, és át kellett csoportosítani őket.

Sztálingrád védői lélegzethez jutottak. Nem nagy lélegzethez, de lélegzethez. A 62. hadsereg harcálláspontja felett elégett az olaj, már csak a kátránytároló tartalma izzott, fortyogott, füstölgött ...

A harcálláspont ezen az éjszakán áttelepült. Szarajev hadosztályának törzsét, a hadosztály feltöltése, újjászervezése céljából a Volgán túlra vezényelték, a 62. hadsereg harcálláspontja pedig beköltözött a hadosztály harcálláspontjára. Vagyis nem hátra, hanem előre: mintegy fél kilométerrel közelebb az arcvonalhoz.

Ezekben a napokban Paulus altábornagy is új harcálláspont után nézett.

Sztálingrádban csend lett, viszonylagos csend. Mindössze négy napig tartott.

XIII.

A német 6. hadsereg új harcálláspontjául Nyizsnije Csirszkáját szemelték ki. Mivel a község lényegesen távolabb feküdt az arcvonaltól, mint Golubinszkája, Paulus tábornok törzsének főnöke, Arthur Schmidt vezérőrnagy attól tartott, hogy a harcálláspont átköltöztetése kedvezőtlen hatást gyakorol a harcoló katonákra. Mindent előkészített, ám a költözés időpontját újra és újra későbbi időpontra módosította.

Az új harcálláspont kijelölése arra utal, hogy Paulus tábornok már nem bízott benne, hogy leharcolt hadosztályaival a tél beállta előtt elfoglalhatja Sztálingrádot.

Egyelőre mégis – a Führer Főhadiszállásának utasítása szerint – támadásra készült. A Führer Főhadiszállásának helyzetértékelése mit sem változott: a Vörös Hadsereg erői gyakorlatilag már megsemmisültek, nagy tartalékai nincsenek, egy erős nyomás kell csupán ...

A német 6. hadsereg újabb erőket vont előre.

A 62. hadsereg védelmének mélysége a Volga partján a néhány napos viszonylagos csend időszakában sehol sem haladta meg a három kilométert. Ilyen keskeny védelmi rendszert megfelelő csapatokkal, megfelelő tüzérségi és légi támogatással a legjózanabb katonai számítás szerint is másfél, de legfeljebb két óra alatt át lehet, át kell törni. Még akkor is át kell törni, ha számításba vesszük, hogy a védőállásokban szeptember folyamán és október első harmadáig tíz hadosztály, illetve dandár erőivel pótolták a 62. hadsereg szinte semmivé fogyatkozott eredeti állományát. Ezt az erőt egyébként a Vörös Hadsereg Legfelsőbb Főparancsnokának hadászati tartalékából különítették ki a 62. hadsereg számára s minden esetben a kellő időpontban – mondhatni, a szükséges időben, ám az utolsó pillanatban – vetették harcba. Az egységek az ország mélységéből, Szibériából, a Távol-Keletről, vasúton, mégpedig a Legfelsőbb Főparancsnok utasítására létesített „zöld úton" ér-

keztek Sztálingrád körzetébe. Ugyanolyan „zöld úton", mint a lőszer, a harceszközök, a felszerelés. A „zöld út" azt jelentette, hogy a vasúti szerelvények megállás nélkül, gyorsvonati sebességgel gördültek céljuk felé. Október elejétől a „zöld út" forgalma rendkívüli módon megnövekedett: a szerelvények a Doni Front és a Délnyugati Front mögöttes területeire szállították az erőt. Katonákat, lőszert, fegyverzetet, élelmiszert. A szállítás éjjel-nappal folyt, olyan ütemben, amilyent a vasút áteresztőképessége megengedett. Erről – egyelőre – csak azok tudtak, akiket a szállítás illetett, és érintett. Más nem tudott róluk. Sztálingrád védői sem tudtak róluk.

Október 10-én – a viszonylagos csend harmadik napján – a Sztálingrádi Erőmű igazgatója dühbe gurult. Túlságosan viszonylagosnak ítélte meg a csendet, mivel a német ágyúk egész nap lőtték az erőművet. Hivatalos levélpapíron, átiratban kérte a 64. hadsereg parancsnokát, Sumilov tábornokot, hogy végre-valahára „fogják be a hitlerista tüzérség száját".

Sumilovnak volt humorérzéke, levelet diktált Roske vezérőrnagynak, a 71. német hadosztály parancsnokának. „Kérem, hagyják abba a Sztálingrádi Erőmű lövetését, mert Zemljanszkij elvtárs, az igazgató, nagyon haragszik." A levelet nem a címzettnek, hanem a 64. hadsereg tüzércsoportjának küldte el. A tüzérek elértették a tréfát, felvették a harcot az erőművet lövő ütegekkel.

Október 11-én Csujkov tábornok megsejtett valamit.

Október 11-e Sztálingrádban a viszonylagos csend utolsó napja volt. A harccselekmények természetesen nem szüneteltek a viszonylagos csendben sem. A 62. hadsereg felderítői mindjárt az első „csendes" napon jelentették, hogy német csapatok gyülekeznek a Barikád gyár lakótelepe mögött, meg a Visnyovaja patak völgyében. A 62. hadsereg tüzérsége és sorozatvetői tűzcsapásokat mértek a két terepszakaszra, éjjel pedig a Doni Front légiereje bombázta a német csoportosítást.

A német légierő tevékenysége is arra utalt, hogy Paulus erői támadásra készülnek. Felderítő gépei reggeltől estig a 62. hadsereg állásai felett köröztek, bombázói a volgai átkelőhelyeket támadták.

A 62. hadsereg átcsoportosította erőit. A német főcsapás várható irányában megerősítette állásait, mélyebben tagolta védelmét. A Traktorgyár, a Vörös Október gyár, a Barikád gyár munkásait – immár valamennyit – felfegyverezték, osztagokba szervezték a gyárak védelmére. Felülvizsgálták a hadsereg valamennyi alakulatának létszámát, a hadtápegységek és alegysé-

gek minden harcképes katonáját beosztották a századok, ütegek állományába.

Október 11-én a Délkeleti Front parancsnoka utasította Csujkov tábornokot: a német támadást megelőzendő, erői egy részével mérjen ellencsapást az ellenségre.

A 62. hadsereg másnap reggelre tűzte ki a hadművelet kezdetének időpontját. Az erről szóló parancsot Csujkov 11-én este kilenc óra harminc perckor írta alá, s ugyanakkor igényelt lőszert a front tüzérfőnökétől az ellencsapás tüzérségi előkészítéséhez.

A válasz meglepő volt. A front korábban bőkezű tüzérfőnöke oly szűkre szabta a felhasználható lőszer mennyiségét, hogy Csujkov tábornok előbb elkomorodott, aztán felderült.

A kilőhető gránátok száma kétségkívül szokatlanul kevés volt, ám a szűkmarkúság mégis felderítette a tábornokot. A szűkmarkúságból arra következtetett, hogy a lőszerre valahol másutt lesz majd szükség ...

Az ellencsapás október 12-én reggel megindult, és a német főerőket érte. A német katonák nem számítottak rá, de ellenállásuk a váratlan és jól előkészített roham ellenére is rendkívül kemény volt. Zsolugyev hadosztálya egész napos küzdelemben mindössze háromszáz méternyire tudott beékelődni a német állásokba. A német csapatok harcrendje olyan sűrűségűre növekedett, amelyre addig nem volt példa a háború folyamán.

Paulus tábornok azt az „erős nyomást" készítette elő ...

A 62. hadsereg ellencsapása 13-án ugyanazokkal az erőkkel folyt tovább, egész napon át. Alakulatai valamelyest ismét előre nyomultak, igyekeztek visszaverni a németeket a Mityiscs patak mögé. Néhol sikerült.

Másnap reggel Richthofen tábornok bombázói hullámokban csaptak le a 62. hadsereg harcrendjeire. Estig háromezer gép fordult meg a szovjet állások felett, szünet nélkül lőttek-bombáztak. Sötött a nap, de a város felett füst- és porfelleg húzódott, a városban a látótávolság száz, százötven méterre csökkent. A német tüzérség és az aknavetők reggeltől késő éjszakáig gránátok és aknák tömegével árasztották el a harcterület egészét.

A német bombázókötelékek egész nap a város felett keringtek. A Délkeleti Front megbízásából Csujanov, a haditanács tagja távbeszélőn adta elő a frontparancsnokság kérését Sztálinhoz: adjon új típusú vadászrepülőgépeket a front légierejének. Legalább öt századot ...

Sztálin meghökkent.

– Tehát elhatározták, hogy megkopasztják az öreg verebet, egyszerre öt századot akarnak tőlem! Ez nem megy.

– Ahány bevetés, annyiszor veszteségünk is van ... Segítenie kell rajtunk, Sztálin elvtárs ...

– Nem csapunk lármát. Október 15-én kapnak egy századot, először. Másodszor: október 20-án kapnak még egyet. Harmadszor: október 25-én is kapnak egy újabb századot ... Negyedszer: még egy-két századot. Aztán kapnak azokból a vadászgépekből, amelyeket terven felül gyártanak az üzemek. Ha gyártanak, kapnak, ha nem gyártanak, be kell érniük a tervezett mennyiséggel.

Gyártottak. Az új vadászszázadokat különleges repülőezred kötelékébe osztották be.

A német főcsapás október 14-én a Traktorgyár és a Barikád gyár ellen irányult. Nem egészen öt kilométer szélességű arcvonalszakaszán két páncéloshadosztály és három megerősített gyalogoshadosztály bontakozott szét, indult rohamra a szovjet egységek ellen.

A csapás a 62. hadsereg törzsét is érte, a törzs beosztottjai közül harmincan vesztették életüket.

A 62. hadsereget ismét kettévágták.

A támadó német csapatok ezen az egyetlen napon mintegy negyven harckocsit, s több ezer halottat vesztettek. Csupán a Traktorgyár falai között háromezer német katona teteme hevert.

A 62. hadsereg az éjszaka folyamán három és fél ezer sebesültjét szállíttatta át a Volgán.

A 62. hadsereg védelmi állásainak mélysége alig egyetlen kilométerre – néhol nyolcszáz, néhol háromszáz méterre – szűkült. Doerr tábornok így írta le: „A támadó csapatok mintegy két kilométert előrenyomultak, de nem tudták leküzdeni a gyárat védő három orosz hadosztály ellenállását s elfoglalni a Volga meredek partját. Ha egységeinknek nap közben sikerült is némely arcvonalszakaszon kijutniuk a parthoz, éjszaka kénytelenek voltak ismét visszahúzódni, nehogy a horhosokban meghúzódó oroszok elvágják őket csapataiktól."

Paulus tábornok csapatai október 15-én és 16-án fokozták a nyomást. A 6. hadsereg október 15-én mindjárt reggel harcba vetette a feltöltött 305. gyalogoshadosztályt, s a Volga mentén északi és déli irányban fejlesztette tovább a támadást. A német ütegek keresztül-kasul lőtték a szovjet erők harc-

rendjeit, a német légiflotta repülői egész nap bombázták a szovjet állásokat.

A 62. hadsereg védelmi állásainak mélysége tovább csökkent, néhol alig száz méter volt csupán. Még Pavlov háza is válságos helyzetbe került: földszintjére német alegységek törtek be, Pavlov őrmester és katonái az emeletekre szorultak.

A 62. hadsereg részekre szabdalva, mintegy szigeteken állva harcolt. Katonái kitartottak, nem adták fel a küzdelmet. A front tüzérfőnöke kénytelen volt tágítani a szűkre méretezett lőszerkiszabaton. És a frontparancsnokság kénytelen volt új hadosztállyal kiegészíteni a hadsereg személyi állományát. Kénytelen volt: Zsolugyev hadosztályában a katonák negyede sem élte túl a német rohamokat, Gorisnij hadosztályából ennyi se maradt ...

Október 15-ről 16-ra virradó éjszaka Ljudnyikov ezredes hadosztályának csupán egyetlen ezredét sikerült átszállítani a városba. Az ezred menetből vette fel a harcot a német csapatokkal a Barikád gyár körzetében.

A Barikád gyár körzetében és a Traktorgyár területén a német rohamok különösen hevessé váltak. Gyanúsan hevessé ...

A 62. hadsereg felderítői joggal fogtak gyanút. Már dél körül jelentették, hogy erős német csoportosítás gyülekezik a Sahtyinszkaja utca mögött. Csapásuk iránya nyilvánvaló: a Vörös Október gyár térsége. A Traktorgyári és a Barikád gyári rohamok megtévesztő harccselekmények csupán. A 62. hadsereg parancsnoka gyorsan intézkedett. A felderítők foglyul ejtettek néhány német katonát. Műszaki katonák voltak, Millerovóból és a Kercs félszigetről szállították őket légi úton Sztálingrádba.

A támadó német egység beleütközött a 84. harckocsidandár beásott harckocsijainak összefogott tüzébe. Vagy tucat német páncélos kigyulladt, a roham megtorpant. Az elakadt támadás továbbfejlesztésére újabb egység érkezett, a német katonák ismét rohamra indultak ...

A Volga másik partján feldörögtek a gárdaaknavetők. Sorozataik felmorzsolták a támadó német katonákat. A német harckocsik nem állták a jól álcázott T-34-esek és a páncéltörő tüzérség pusztító tüzét. Meghátráltak, sorsukra hagyták a gyalogosokat.

Ezen a napon a német csapatok egyetlen métert sem haladtak előre.

A megtévesztő harccselekmények taktikája mindennapossá vált, ám a 62. hadsereg felderítőszolgálata jól működött, a támadások minden alkalommal jól előkészített védelembe, szervezett tűzrendszerbe, tömör tüzérségi tűzbe botlottak. A Délkeleti Front légiereje – nagy veszteségek árán újra és újra, –

áttört a német repülők tömegén Sztálingrád fölé, ott vívta ütközeteit von Richthofen repülőivel.

Október 16-án éjszaka Ljudnyikov hadosztályának másik két ezrede is átkelt a városba. Rögtön harcba vetették őket.

Ugyanezen az éjszakán elöljáró érkezett a 62. hadsereg harcálláspontjára: Jerjomenkó tábornok, a Délkeleti Front parancsnoka naszádon kelt át a városba. Csujkov tábornok utánpótlást – főleg lőszert – kért tőle, Jerjomenkó pedig utasította Csujkovot, hogy – az utánpótlás fogadása érdekében – helyezze át harcálláspontját délebbi irányba.

A következő nap ugyancsak súlyos harcokban telt el, negyven német harckocsi égett ki, kétezer német katona elesett. A 62. hadsereg erői is fogytak. Gorisnij hadosztályának maradványait egyetlen ezredbe vonták össze, a hadosztály törzsét újjászervezés céljából átküldték a Volga túlsó partjára. Gurtyev hadosztályát bekerítés fenyegette, mindkét szárnyát átkarolták. Estére egy német gyalogos zászlóalj kijutott a Szevernaja utcához.

Október 18-án éjszaka a 62. hadsereg harcálláspontja elköltözött – a Mamajev kurgán tövébe, a peremvonaltól alig kilométernyi távolságra. Nem tévedés: a peremvonaltól egy kilométerre, oda, ahová egyébként a zászlóaljak harcálláspontját szokták telepíteni.

A német támadás 19-én is mindjárt reggel kezdődött, 20-án, 21-én, 22-én, 23-án is, meg azután is nap mint nap kora reggel kezdődött. Új és új német egységek indultak rohamra, a vesztükbe. A 62. hadsereg törzse ezekben a napokban ismételten felülvizsgálta hadtápcsapatainak állományát. A szabókat, cipészeket, a raktárak személyzetét is menetszázadokba osztották. Kellett az erő. A német állások október 22-én néhol ötven-hatvan méterre is megközelítették a szovjet állásokat. A 62. hadsereg egységei ezeken a helyeken lángszórókat alkalmaztak, amelyeknek száz méteres tűzcsóvája mindent felperzselt az állás előtt.

Október 22-én kézbesítették a város vezetőihez Coventry polgármesterének táviratát: „Coventry, Nagy-Britanniának ez a legtöbbet szenvedett városa őszinte csodálatát fejezi ki Sztálingrád város hős védőinek az ellenállásért, a bátorságért, az elszántságért, amely minden becsületes embert harcra lelkesít a közös ellenség ellen."

Egyébként október 22-én jelentek meg elsőízben Sztálingrád felett a szovjet légierő új típusú repülőgépei, a lavacskinok és iljusinok, amelyek

minőségileg felülmúlták a német légierő harci gépeit. És október 22-én este a Délkeleti Front parancsnoka harcálláspontjára kérette a front valamennyi fegyvernemi parancsnokát és a hadseregparancsnokokat. Az értekezlet egyetlen témát vitatott meg: a Legfelsőbb Főparancsnokság elképzeléseit a Sztálingrád körzetében indítandó ellentámadásról. Jerjomenkó tábornok kiadta a hadművelet előkészítésére vonatkozó utasításokat. Ugyanilyen értekezletet tartott a Doni Front, és a Délnyugati Front parancsnoka is. Mindkét front mögöttes területére gyors ütemben érkeztek a Legfelsőbb Főparancsnok hadászati tartalék-csapatai. Az újonnan szervezett, s a hátország mélységéből előrevont alakulatok katonáinak kiképzése a hadműveleti területen is folytatódott, mégpedig gyorsított ütemben. A katonák felszerelése új volt, fegyverzetük is új volt, éppen csak kikerült a gyárakból. Lényegesen több géppisztollyal, automata puskával rendelkeztek, mint a korábban felállított egységek, harckocsijaik jobbak voltak, mint a német páncélosok: T-34-esekkel, meg nehéz harckocsikkal látták el őket. És megjelentek közöttük különleges rendeltetésű harckocsi magasabbegységek.

Sztálingrádban éjjel-nappal szünet nélkül folyt a küzdelem az egész hónap folyamán. Október 24-én esett meg, hogy a rohamozó német alakulatok bejutottak a Barikád gyár területére, páncélosaik és gyalogosaik elérték, s ellepték a gyár védelmében felmorzsolódott 895. ezred harcálláspontját. Az ezred parancsnoka, Usztyinov őrnagy rádión kért össztüzet – a harcállás-pontra, vagyis saját magára. A katyusák összpontosított tűzcsapása végzett a betört német erőkkel. Usztyinovnak szerencséje volt, sértetlen maradt a harcálláspont rádiós bunkerében. Október 24-től a német rohamok száma valamelyest csökkent, hevességük azonban fokozódott. Október 25-én átkeltek a városba a 156. megerődített körlet harcosai, s a Traktorgyár körzetében bocsátkoztak harcba. Október 28-ra beérkeztek Szokolov vezérőrnagy 45. lövészhadosztályának csapatai, s a hónap utolsó napjára visszafoglalták a Vörös Október gyár főbb műhelyeit és raktárait, amelyek korábban német kézre kerültek. Közben Sztálingrádtól északra és délre folyt a szállítás. A Doni Front és a Délnyugati Front mögöttes területein tizenegy összfegyvernemi hadsereg erői összpontosultak, amelyeket sok önálló páncélos-, gépesített-, és lovashadtest egészített ki. A két csoportosítás majd tizennégyezer ágyúval és aknavetővel, kilencszáz harckocsival készült a nagy csapásra. Légiereje másfél ezer korszerű – iljusin és lavocskin típusú – géppel készült fedezni hadműveletüket. A vasút a „zöld úton" naponta ezerháromszáz va-

gor. rakományt szállított, az utakon majd harmincezer teherautó vitte a lőszert, a felszerelést, a katonákat.

Ekkora erő mozgatása nem maradhatott sokáig titokban. Több szovjet emlékirat szerzője váltig állítja, hogy „a németek nem fedték fel a csapatok gyülekezését". Ami a német katonákat illeti, valószínűleg nem szereztek tudomást róla. Ami a német hadvezetést illeti, október folyamán szintén nem szerezhetett tudomást róla. Október második felében köd ült a Volga és a Don között, eső szitált. A természet megbénította a német légifelderítés tevékenységét. Október végéig csupán a 6. hadsereg szárazföldi felderítői jelezték, hogy a hadsereg északi szárnyán csapatmozgásokat észlelnek ...

November első napjaiban felszakadt a köd. Von Richthofen tábornok légiflottájának felderítő gépei felszálltak. A légi felvételek megerősítették a szárazföldi felderítők jelzéseit. A felvételek elemzése kimutatta, hogy a Vörös Hadsereg erői alaposan kiépítették állásaikat a Doni hídfőben, különösképpen Szerafimovics térségében. Azt is mutatták, amit a földi figyelés nem vehetett észre: több új híd épült a folyón, s nagyobb részük úgynevezett vízalatti híd volt. Pályaburkolatukat a folyó vízszintje alá süllyesztették, a földi felderítés számára felfedezhetetlenül, ám a légi felvételeken élesen kirajzolódtak.

A légi felderítés eredménye arra késztette Paulus tábornokot, hogy a Führer Főhadiszállásához forduljon. Csapatai rohamot roham után intéztek Sztálingrádban, iszonyú véráldozatok árán gyakorlatilag semmit sem értek el, ő pedig felismerte a hadseregét fenyegető veszélyt: Sztálingrád csalétekké vált. Javasolta a Führernek, állítsa le a támadást Sztálingrád ellen, a városban küzdő csapatokat vonják ki, s a 6. hadsereg egységei a Dontól nyugatra rendezkedjenek be az áttelelésre.

Paulus altábornagy javaslatai süket fülekre találtak. Adolf Hitler visszautasította a támadás beszüntetésének gondolatát, s a csapatok kivonását a városból, ezzel szemben nemcsak megismételte parancsát Sztálingrád elfoglalására, hanem azt követelte tábornokától, hogy minden eszközzel gyorsítsa meg Sztálingrád bevételét. A követelés ellen nem lehetett apellálni.

A 6. hadseregnek ekkor már csupán két érintetlen hadosztálya volt – a hadsereg tartalékát képezték.

Paulus teljesíteni akarta a legfelsőbb parancsot. Minden eszközzel teljesíteni akarta. A 6. hadsereg tartalékát – a két érintetlen hadosztályt – Sztálingrádba rendelte. A két egység előreszállításához és bevetéséhez azonban idő kellett. Aránylag sok idő. Ugyanúgy érkeztek, mint a Sztálingrádban harcoló

csapatok utánpótlása: egyvágányú vasúton, amely nyugat felől Morozovszkon, a ricskovi Don-hídon át vezetett Sztálingrádba. A híd azonban romokban hevert. A szállítmányokat Csir állomásán tehergépkocsikra rakták, és a verhnye-csirszkajai pontonhídon vitték át a másik partra, ahol a teherautókról ismét vasúti kocsikba rakták. A két rakodás, valamint a szüntelen – ahogy a korabeli német iratokban olvasható: – „partizánveszély" miatt szinte állandóan akadozott az arcvonal utánpótlása. Akadozott a csapatok szállítása is, pedig Paulus tábornok több intézkedéssel igyekezett növelni a vasút áteresztőképességét, s igyekezett gyorsítani rajta a forgalmat. Például minden felesleges lovat a Dontól nyugatra fekvő területekre irányíttatott, s ezzel – bár a gyalogoshadosztályok jelentős vonóerőt veszítettek – megszabadította hadtápját a tetemes mennyiségű takarmány szállításától.

Az intézkedések hoztak ugyan eredményt, de korántsem oldották meg sem az utánszállítás, sem az utánpótlás gondjait. Sztálingrád védőire viszont megint néhány napig tartó viszonylagos „csend" köszöntött.

Különös, hogy a német katonai szakértők közül többen – utólag – afféle „presztizs-háborúnak" tartják a Sztálingrádért november folyamán vívott harcokat. Pontosan: olyan küzdelemnek, amely mindkét fél részéről valamilyen politikai presztizs érdekében zajló, katonai szempontból értelmetlen vérontás volt. Az értékeléssel felesleges vitatkozni – minden katonai szakértő úgy értékel, ahogy akarja, s olyan tanulságokat von le a harccselekmények történetéből, amilyenek neki tetszenek.

A tények és az adatok azt bizonyítják, hogy Csujkov tábornok hadserege számított a két német hadosztály bevetésével indított újabb rohamokra, s a viszonylagos „csendet" kihasználva felkészült a rohamok elhárítására.

A 62. hadsereg rohamcsoportjai támadtak. Nappal is támadtak, de főként éjszaka támadtak. Pillanatra sem hagyták nyugton a német katonákat. Visszafoglaltak házakat, háztömböket, egész városnegyedeket. Arra kényszerítették a német csapatokat, hogy szétforgácsolják erőiket, bevessék tartalékaikat. Miközben a 62. hadsereg rohamcsoportjaival támadott, átszervezte, valamint a lehetőségekhez mérten kiegészítette sorait, s némi tartalékot is sikerült képeznie. Gorisnij hadosztályának két ezrede – újjászervezés céljából küldték a Volgán túlra – átkelt a városba. Ugyancsak visszaérkezett a 92. lövészdandár, teljesen új személyi állományával – immár távolkeleti tengerészkatonákból állt.

November 2-án este Csujkov tábornok kiadta 232. számú Harcparancsát,

amelyben a következő passzus olvasható: „Valamennyi hadosztály közös feladata, hogy részhadműveletekkel növeljék a védett területet, s tolják ki peremvonalukat nyugat felé minden nap 80–100 méterrel, hogy 42. 11. 6-án estig teljesen megtisztítsák az ellenségtől a Barikád-, és a Vörös Októbergyár területét ... Minden visszafoglalt terepszakaszt haladéktalanul, szilárdan és megbízhatóan erősítsenek meg."

Másképp kifejezve, a 62. hadsereg a két gyár visszafoglalásával ünnepelte a forradalom győzelmének évfordulóját. A Sztálingrádi Városi Tanács november 5-én éjszaka a hajógyár egyik műhelyében kibővített ünnepi ülést tartott, amelyen a katonák fegyverrel jelentek meg, hogy ha kell, azonnal harcba bocsátkozzanak. Erre nem került sor. Az ülés részvevői levelet fogalmaztak Sztálinnak. A levél lényege egyetlen mondatában összefoglalható: „Elhatározásunk: kitartani mindhalálig."

November hatodikán Moszkvában Sztálin mondott beszédet. Röviden beszélt. Sztálingrád védői érezték, egyik mondata egyenesen hozzájuk szól: „Lesz még ünnep a mi utcánkban."

November első napjaiban télire fordult az idő, beállt a hideg. A Volgán jégtáblák úsztak. A 62. hadsereg vezetése felkészült a Volga zajlására, arra az időszakra, amikor szinte lehetetlen a szállítás, a közlekedés a folyón. Gyűjtötte-felhalmozta utánpótlását. Élelmet, és mindenekelőtt, mindenekfelett, lőszert az ínséges napokra. Sok lőszert. A hadsereg felderítői november 8-án ejtették az első foglyokat a német 44. gyalogoshadosztály katonáiból és tisztjeiből.

A 44. gyalogoshadosztály addig nem vett részt az ütközetekben. Voropanovo körzetében állomásozott, a 6. hadsereg tartalékaként.

Katonai meghatározással élve, az új támadáshoz szükséges friss erők elfoglalták megindulási állásaikat.

A védelem erői egyelőre folytathatták a rohamcsoportok támadó tevékenységét. Naponként nyolcvan, száz méter területet szereztek. És gyűjtötték, tartalékolták, felhalmozták a lőszert.

Sztálingrádtól északra és délre, a Doni Front meg a Délnyugati Front arcvonalán még csend volt. Paulus tábornok tudta: vihar előtti csend. Azt nem sejtette, hogy a Vörös Hadsereg Legfelsőbb Főparancsnoka már kitűzte az összpontosított szovjet erők támadásának időpontját. Azt sem sejtette, hogy ezt az időpontot a csapatok parancsnokainak kérésére a Legfelsőbb Főparancsnok módosította. És azt sem tudhatta, hogy a vihar előtti csend idején a

Vörös Hadsereg Legfelsőbb Főparancsnoka már utasította a vezérkar illetékeseit: készítsék elő a Kalinyini Front és a Nyugati Front nagyszabású, közös hadműveletét, amely leköti az arcvonal német erőit, s megakadályozza, hogy a német hadvezetés északról erőket vonhasson ki, és dobhasson át Sztálingrádhoz. Paulus tábornok egyetlen körülményt tudott nagyon jól: hadserege most még inkább hasonlított az előrenyújtott ökölhöz, olyan ökölhöz, amelynek vékony a csuklója. Jelentéseiben újra és újra felhívta a Führer Főhadiszállásának figyelmét a 6. hadsereg sebezhető, veszélyeztetett pontjaira. Von Weichs vezértábornagy, a „B" hadseregcsoport parancsnoka osztozott Paulus tábornok aggályaiban, csatlakozott javaslatához: a 6. hadsereget vonják vissza, reteszállásba, a Don mögé. Közös javaslatukra Zeitzler tábornok – a szárazföldi csapatok újonnan kinevezett vezérkari főnöke – telefonon közvetítette Adolf Hitler válaszát Paulus tábornoknak: „A Vörös Hadsereg szét van zúzva, nem rendelkezik már említésre méltó tartalékokkal, tehát nagyobb támadó hadműveletekre képtelen. Az ellenség minden megítélésénél ebből a tételből kell kiindulni."

Vagyis – a régi nóta.

Zeitzler tábornok elődje, Jodl tábornok, a német fegyveres erők korábbi vezérkari főnöke még a háború után is tartotta magát hozzá. Szerinte: „Fogalmunk sem volt arról, hogy az oroszok milyen erőkkel rendelkeznek ezen a vidéken. Korábban itt semmi sem volt, és meglepetésszerűen döntő jelentőségű, nagy erejű csapást mértek."

Jodl állítása sántít. A fentiekből nyilvánvaló, hogy a Führer tábornokainak azért nem volt „fogalmuk sem" a szovjet erőkről, mert nem akartak tudomást venni róluk, a tények józan mérlegelése helyett vágyálmaiknak hittek.

Paulus tábornok végrehajtotta a Führer Főhadiszállásának utasítását. Saját hatáskörében Kletszkajától délkeletre, a XI. hadtest erői mögött, körülbelül ezred erejű gyorsan mozgó tartalékot képezett, amelynek magját páncéltörő tüzérség, és harckocsik alkották, a hadsereg addigi tartalékai – az érintetlen egységek – pedig felfejlődtek a támadáshoz Sztálingrádban.

A viszonylagos „csend" november 11-én reggel fél hétkor megtört. Von Richthofen tábornok bombázói a 62. hadsereg harcrendjei fölé repültek, s Sztálingrád védőire ismét rászakadt a pokol. A bombázók csapását tüzérségi tűz követte.

A roham a Volhovsztrojevszkaja utca és a Bannij horhos között indult

meg, nagyjából öt kilométer szélességű arcvonalon, öt gyalogoshadosztály – a 389., a 305., a 79., a 100., és a 44. –, továbbá a 24. és a 14. páncéloshadosztály (utóbbiakat megerősítették a 294. gyalogoshadosztály Rosszosiból, valamint a 161. gyalogoshadosztály Millerovóból repülőgépen átdobott alakulataival) erőivel. Meg az alkohol erejével. A német katonák harci lelkesedése már nem a régi volt. A roham előtt háromszoros rumadaggal „töltötték fel" őket.

Vagyis a nóta ismét a régi: már csak egy nagy nyomás ...

A nóta más vonatkozásban is a régi lett. A német városparancsnokság Sztálingrád megszállt részein három körzeti parancsnokságot állított fel, amelyekben petljurista rendőrjárőrök cirkáltak. A Donyeckaja utca sarkán tábla hirdette: „Oroszoknak átjárni tilos! A parancs megszegői főbe lövetnek!" A Volhovszkaja utcában ugyanilyen felirat volt. A Vörös Október gyár lakótelepén nyilvánosan agyonlőttek hat embert, a vád szerint partizánokat rejtegettek. A Traktorgyár lakónegyedének főterén akasztófákat állítottak fel – tucatnyi állítólagos partizán teteme lógott rajtuk.

A német csapatok rohama kegyetlen küzdelemmé alakult át. Ádáz közelharc folyt minden méterért, minden kődarabért, romhalmazért. Déltájban a rohamozó német egységek bevetették második lépcsőiket, és tartalékaikat. Gorisnij hadosztályának jobbszárnyán a túlerő egyszerűen elsöpörte, legázolta a védelmet, a támadó csapatok több mint ötszáz méteres szakaszon kijutottak a Volga partjára.

A 62. hadsereget megint – immár harmadízben – kettévágták. Ljudnyikov lövészhadosztályát elszakították a hadsereg főerőitől. A város felett egész napon át légiharc folyt, a szovjet vadászgépek újra és újra lecsaptak a német bombázókra. És lecsaptak a német légiflotta repülőtereire. A Volga és a Don közötti tábori repülőtereken százával hevertek a szétlőtt, kiégett német gépek roncsai. Von Richthofen légiflottája egy hónappal korábban naponként háromezer bevetést hajtott végre Sztálingrád ellen. November 11-én és 12-én már csak ezer bevetésre futotta az erejéből.

A harc késő este csendesedett el. Éjszaka sem szűnt meg, s reggel újra teljes hevességgel lángolt fel. Reggelre a német egységek átcsoportosították erőiket. Reggel megint Richthofen tábornok bombázói kezdték a napot ...

A német csapatok támadása november 12-én estére gyakorlatilag kifulladt. Veszteségeik még sohasem voltak akkorák, mint ezen a napon. A né-

met egységek ennek ellenére tovább támadtak, továbbra is eredmény nélkül.

A 62. hadsereg tartotta állásait. Rettenetes körülmények között, de tartotta. November 12-én délután a hadsereg harcálláspontjának összeköttetése megszakadt Batyuk hadosztályával. Tyitajev híradókatona vállakozott a szétszakadt telefonvonal kijavítására. Az összeköttetés csakhamar helyreállt, ám Tyitajev nem tért vissza. Este találtak rá, gránáttölcsér szélén feküdt. Golyó végzett vele. A vezetéket nem tudta összekötni, fogával harapta össze a drót két végét. Holtában is harapta, biztosította az összeköttetést.

Ljudnyikov hadosztálya is tartotta állásait. Katonái tudták, a hadsereg nem hagyja magukra őket. Nem is hagyta. Felmorzsolt alegységekből szervezett alakulatokat, szakadatlanul indította az ellenlökéseket észak felé, hogy a német állásokon áttörve egyesülhessen a hadosztály erőivel. Az ellenlökések napokon át sikertelenek voltak, és a német rohamok nem lankadtak az elszakított hadosztály arcvonalán. Ljudnyikov hadosztályának fogytán volt a lőszere. A németektől zsákmányolt fegyverekkel, német lőszerrel verte vissza a német rohamokat. November 16-án éjszaka a szovjet repülőknek végre sikerült néhány bála élelmiszert és lőszert ledobniuk a hadosztály körletébe. A hadosztály másnap újult erővel verte vissza a német támadásokat.

November 16-án Sztálingrádban leesett a hó.

Paulus tábornok kellő időpontban – október elején – igényelt különleges téli ruházatot hadserege számára. Az igénylést a Führer Főhadiszállása azzal az indokkal utasította vissza, hogy a katonák felszerelése megfelel az „oroszországi időjárási követelményeknek", ezen kívül azért sincs szükség külön igénylésre, mert az úgynevezett nemzetiszocialista jótékonysági egylet nagyszabású téli ruházati gyűjtő akciót szervezett a keleti arcvonalon küzdő katonák számára, s szállítmányai csakhamar megérkeznek Millerovóba, a 6. hadsereg fő ellátó bázisára. Meg is érkeztek, épp november 16-án. A hadtápszolgálat katonái felnyitották a tehervagonokat, és szaladtak a telefonhoz, jelentést tenni a 6. hadsereg törzsének. A törzs főnöke kétszer is megismételtette a jelentést, azt hitte, rosszul hall, aztán tombolni kezdett, szabályos dühkitörés fogta el.

A tehervagonokban, használható gyapjúholmik mellett, százával-ezrével hevertek – mellékesen: igen értékes – női muffok, női bundák, perzsa-keppek, női télikabátok ...

A hadtápszolgálat katonái utasítást kaptak, hogy sürgősen válasszák ki a használható holmikat, s éjt nappallá téve juttassák el a csapatokhoz. A had-

tápszolgálat katonái teljesítették a parancsot, így a 6. hadsereg minden ötödik katonája meleg téli ruhához jutott. Minden ötödik katona ...

A Volga partján ekkor éjszakánként –12, –15 fokokat mértek, a hőmérő higanya nappal sem emelkedett –8, –10 Celsius fok fölé.

November 18-án a 62. hadsereg korábbi taktikájának megfelelően vívta harcát. A rohamcsoportok házról-házra támadtak, lépésről-lépésre szorították vissza a védőállásokba beékelődött német csapatrészeket.

November 18-án este Csujkov tábornok harcállláspontján megszólalt a telefon. A Sztálingrádi Front törzsének ügyeletes tisztje közölte a tábornokkal:

– Tartózkodjék a harcállásponton. Hamarosan parancsot kap a géptávírón.

A géptávíró éjféltájban kezdett kopogni.

A 62. hadsereg törzse pillanatokon belül olyanná vált, mint a megbolydult méhraj. A híradók sorra hívták a hadosztályokat, a törzs tisztjei lóhalálában vitték a parancs hírét minden alakulathoz: reggel hét óra harminc perckor ...

Pontban 7.30-kor!

XIV.

1942. november elejére a Barents-tengertől a Fekete-tengerig húzódó arcvonalon hatmillió-kétszázezer német – és velük szövetséges – katona, mintegy hetvenezer löveggel és aknavetővel, hat és félezer harckocsival és rohamlöveggel, háromezernél több repülővel küzdött a Vörös Hadsereg ellen. A Vörös Hadsereg harcoló állománya ugyanerre az időre hasonló létszámúra emelkedett. A Vörös Hadsereg ágyúinak és aknavetőinek száma két és félezerrel több volt, mint a németeké, a harckocsik és rohamlövegek, illetve a repülőgépek számát illetően eszközei csaknem elérték a német eszközök számát. Továbbá, a Vörös Hadsereg Legfelsőbb Főparancsnokának hadászati tartaléka – erre az időre – huszonöt lövészhadosztályra, tizenhárom harckocsi- és gépesített hadtestre, hét önálló lövész- és harckocsidandárra szaporodott. Fegyverzetük már a hadigazdálkodásra áttért szovjet ipar terméke volt, felülmúlta a német csapatok fegyverzetének minőségét.

Vagyis: az erőviszonyok megváltoztak. Oly mértékben változtak meg, hogy hadászati védelemről át lehetett váltani hadászati jellegű ellentámadásra.

Mielőtt Sztálingrádnál elkezdődött a nagy ellentámadás, a Vörös Hadsereg Legfelsőbb Főparancsnoka jóváhagyta egy másik nagyszabású hadművelet tervét a Kalinyini Front és a Nyugati Front arcvonalszakaszán.

Előrelátó intézkedés volt.

November 19-én reggel hófergeteg tombolt a Volga vidékén, hét óra harminc perckor pedig eldördültek a Délnyugati Front és a Doni Front tüzérségének ütegei. Hatalmas erejű tűzcsapást mértek a német 6. hadsereg szárnyát fedező 3. román hadseregre. A gránátok valósággal felszántották a román hadsereg védőállásait. A csapás erejét egyetlen adat is érzékelteti: a tüzérség lövegein kívül száztizenöt reaktív tüzérosztály sorozatvetői lőtték össztüzeiket a román állásokra. Egy-egy össztűz kereken tízezer katyusa-gránát kilö-

vését jelentette. A román csapatok megpróbáltak ellenállni, de a szovjet gyalogság szabályosan lerohanta őket, védelmüket egyidejűleg két helyen, Szerafimovics és Kletszkája irányából is áttörték, mind a főcsapást mérő Délnyugati Front, mind a kisegítő csapást mérő Doni Front arcvonala előtt. A Szerafimovicsnál keletkezett résbe beözönlöttek Romanyenkó tábornok 5. harckocsihadseregének páncélosai, Kletszkájánál Csisztyakov tábornok 21. hadserege nyomult előre gyors ütemben.

Paulus altábornagy riadókészültségbe helyezte egész hadseregét.

A román csapatok mögé elhelyezett német 14. páncéloshadosztály hiába kísérletezett ellenlökéssel, a Délnyugati Front 1. és 26. harckocsihadteste a szó szoros értelmében elsöpörte útjából a német páncélosokat.

A harcászati áttörés – a Délnyugati Front arcvonalán – befejeződött. A Délnyugati Front csapatai kijutottak az ellenséges védelem mélységébe. Veszett iramban törtek előre, Kalacs felé ...

A hóförgeteg napokon át dühöngött.

Estére a szovjet erők több mint harminc kilométer mélyen hatoltak be az áttörésbe. Estére Paulus tábornok ismét előterjesztette javaslatát a Führer Főhadiszállásának: adják fel Sztálingrádot, a városban harcoló csapatokat vonják vissza. Még este megkapta a választ: a Führer engedélye nélkül nemhogy a város, de egyetlen ház, egyetlen lövészárok sem üríthető ki!

Paulus altábornagy még az este folyamán a válasznak megfelelően intézkedett. Elrendelte, hogy a 6. hadsereg harcálláspontja november 21-én költözzön át a korábban kiszemelt Nyizsnije-Csirszkajába. Elrendelte, hogy a XIV. páncéloshadtest, a 16. és a 24. páncéloshadosztály ezredeivel azonnal induljon a Don nyugati partja felé, s a Golubinszkajától nyugatra fekvő dombokról támadja oldalba, semmisítse meg a Vörös Hadsereg dél felé előretörő erőit. Elrendelte, hogy a VIII. és az LI. hadtest arcvonaláról minden nélkülözhető csapatot vonjanak ki, és helyezzék a 6. hadsereg tartalékába. Elrendelte, hogy a hadtápalakulatokat valamint a sebesülteket a Csirtől délre összpontosítsák, mert a szovjet támadás a vasútvonalat – a fő utánszállítási vonalat – látszott fenyegetni.

A parancsokat sebtében fogalmazták. Jóval éjfél után juttatták el az érintett csapatokhoz. Paulus altábornagy pihenni tért. Álmából riasztották fel, hajnalban.

November 20-án hajnalban az Ivanovkától a Barmancak-tóig húzódó arcvonalon a Sztálingrádi Front tüzérségének valamennyi lövege és aknavetője

tüzet szórt a német állásokra. A tüzérségi előkészítéssel egyidejűleg a Doni Front ismét elterelő csapást mért. A Sztálingrádi Front három hadseregből álló csapásmérő csoportosítása szinte rekordidő alatt áttörte az ellenséges védelmet, szétzúzta az 1., a 2., a 18., és a 20. román hadosztály, valamint a 29. német gépesített hadosztály erőit, és a védelmen ütött résbe benyomultak Volszkij tábornok 4. gépesített hadtestének, meg Tanaszcsisin tábornok 13. harckocsihadtestének, és Sapkin tábornok 4. lovashadtestének csapatai.

A lovashadtest alakulatai estére elfoglalták Abganyerovót. A gépesített hadtest és a harckocsihadtest útját Paulus tábornok a 16. és a 24. páncéloshadosztályának csapataival akarta elzárni. A német hadosztályok – bármennyire siettek is – elkéstek, ezen túl pedig nem rendelkeztek akkora erővel, hogy felfoghatták-kibírhatták volna a Sztálingrádi Front egységeinek csapását. Esetleg, ha a légierő gépei felszállhattak volna ...

Nem szállhattak fel. A hóvihar lehetetlenné tett mindenféle légi tevékenységet. A Délnyugati Front csapatai szétszórták a német 4. páncéloshadsereg egységeit (a hadsereg törzse visszahúzódott nyugati irányba), estére kijutottak a Liszki folyó völgyébe, és megindultak Kalacs felé...

November 23-án hajnalban a Délnyugati Front kötelékébe tartozó 26. harckocsihadtest előrevetett osztagának harckocsijai a Don-hídhoz értek. A páncélosokkal megerősített német hídőrség a váltást várta. A szovjet harckocsik égő fényszórókkal gördültek fel a hídra. A német katonák azt hitték, zsákmányolt harckocsikkal felszerelt saját alakulatuk jön. Rövid csetepaté után a híd Filippov alezredes osztagáé lett. Az osztag tovább tört előre, Kalacs felé. Kalacs mindössze két kilométernyire feküdt a hídtól. Kalacsban a német csapatok szívósan ellenálltak. Kalacsért egész reggelig folyt a küzdelem.

Közben a Délnyugati Front csapatai átkeltek a Donon, és még aznap, november 23-án délután négy órakor a Kalacs melletti Szovjetszkij tanya körzetében összetalálkoztak a Sztálingrádi Front csapásmérő csoportosításának harcosaival.

A Német Birodalom 6. hadseregét bekerítették.

A Sztálingrád körzetében vívott harcok természetesen hatást gyakoroltak a Délnyugati Front északi szomszédjának hadműveleteire is. A Voronyezsi Front balszárnya ugyancsak támadásra készült. A Voronyezsi Front jobbszárnyán, a 40. hadsereg arcvonalán, a frontparancsnok elgondolása szerint, semmi sem készült. A 40. hadsereg parancsnoka, Moszkalenko tábornok a

térképen követte a harcok alakulását. Úgy vélte, a Délnyugati Front csapatainak, valamint a Voronyezsi Front balszárnycsapatainak messze előre kell nyomulniuk a nagy Don-kanyarba. Vagyis még távolabb a vasúttól. Ez a körülmény előbb-utóbb gondot okoz az utánpótlásban, esetleg emiatt akad el a támadás, mert a Voronyezs–Rosztov vasútvonal Szvoboda körzetében magyar alakulatok kezén van. Ha egész hosszában a szovjet erők birtokában volna ... Egy nagy csapással felszabadítani a vasútvonalat oly módon, hogy a csapást Osztrogozsszk–Rosszos–Kantyemirovka irányába, pontosan a Délnyugati Front támadó csapataival szembe mérik ... Ezt a csapást csakis a 40. hadsereg hajthatja végre.

Moszkalenko tábornok tanácskozott elképzeléséről a Haditanács tagjaival. A Haditanács tagjai biztatták, jelentse a Legfelsőbb Főparancsnoknak, amit kigondolt. Moszkalenko előbb a frontparancsnokkal akart beszélni, de az éppen a támadásra készülő csapatoknál tartózkodott. Moszkalenko nekidurálta magát, felhívta Sztálint.

– Hallgatom, Moszkalenko elvtárs.

A tábornok röviden vázolta a hadművelet lényegét.

Sztálin végighallgatta. Nem kérdezett semmit.

– Javaslatát megértettem. Két óra múlva választ kap rá.

Nem köszönt el. Letette a kagylót.

Moszkalenko ismét megvitatta elképzelését a Haditanács tagjaival. Arra a következtetésre jutottak: a javaslat megalapozott. A telefon pontosan két óra múlva megszólalt. Sztálin beszélt.

– Kezdeményezését jóváhagyom és támogatom. A hadművelet végrehajtását engedélyezem. Végrehajtása érdekében a Főhadiszállás megerősíti a 40. hadsereget három lövészhadosztállyal, három harckocsidandárral, két-három sorozatvető ezreddel, később kap egy harckocsihadtestet. Elég magának ennyi erő a hadművelet sikeres végrehajtásához?

Moszkalenko elegendőnek tartotta.

A beszélgetés november 23-án folyt le. Néhány nap múlva a Legfelsőbb Főparancsnok helyettese, Zsukov tábornok betoppant a 40. hadsereg harcállláspontjára. Kissé szkeptikusan nézte a térképet, Moszkalenkóhoz fordult.

– Kellett neked ez a hadművelet?! Nem tudod, hogy nagy ellenséges erők vannak veled szemben, mélyen lépcsőzött védelem, műszaki létesítmények, akadályok kiépült rendszere?

Moszkalenko tudta. Azt is tudta, hogy saját erőivel – négy meggyengült

lövészhadosztállyal és egy lövészdandárral – nem oldhatja meg a feladatot. A megerősítésen kívül azonban arra is számított, hogy a magyar hadsereg fővédő-övének tűzfészkeit – a fővédő-öv teljes mélységében – már a tüzérségi előkészítés folyamán el tudja nyomni. Arra is számított, hogy a Voronyezsi Front balszárnycsapatainak támadása eredményeként a vele szemben álló erők helyzete rosszabbodik. És arra is számított, hogy a magyar katonák egy része számára ez a háború idegen, nem szívesen harcolnak céljaiért. November végére szaporodtak a szökések a magyar alakulatoktól. Katonák tucatjai – néhány alacsonyabb rendfokozatú tiszt is – megszöktek egységeiktől, megadták magukat. Nyilvánvalóan a Sztálingrádnál történtek hatására. Moszkalenko úgy vélte, a magyar alakulatok demoralizálódása fokozódni fog.

Zsukov kételyeit nem sikerült eloszlatnia. Zsukov meghallgatta Moszkalenko érveit, felállt.

– Menjünk a csapatokhoz a peremvonalba. Ott majd meglátjuk ...

A két tábornok bejárta a sztorozsevojei hídfő peremvonalait, végig a hídfő teljes arcvonalán. Zsukov meggyőződött róla, hogy a magyar egységek valóban a peremvonalban összpontosították automata fegyvereik zömét. A géppuskafészkeket lövészgödrökkel megtűzdelt lövészárkok kötötték össze, a peremvonal előtt aknamezőt telepítettek, drótakadályt húztak. Sötétedés után arról is meggyőződhetett, hogy öt-hat fős őrcsoportok golyószóróval őrzik a drótakadályt, az őrcsoportok között két-négy fős járőrök mozognak. Az őrcsoportok figyelői egy-két percenként világító rakétákkal megvilágították peremvonaluk megközelítési útjait.

Zsukov és Moszkalenko késő éjszaka tért vissza a 40. hadsereg harcállás-pontjára. Ott már várták őket a hadsereg fegyvernemi főnökei, hadosztályparancsnokai. Zsukov meghallgatta a felderítő-főnök jelentését, majd a hadosztályparancsnokok véleményét a tervezett hadműveletről. Mivel a hadosztályparancsnokok között vita támadt arról, hol mérjék a főcsapást, Zsukov Moszkalenkóval egyetértésben módosított a főcsapás irányán.

Moszkalenko fellélegzett. Úgy érezte, meggyőzte a Legfelsőbb Főparancsnok helyettesét. Zsukov is fellélegzett.

– Tehát készüljenek.

A 40. hadsereg készült. Moszkalenko tábornok arra számított, körülbelül egy hónap áll a rendelkezésükre.

A német 6. hadsereg parancsnokát és törzsének főnökét nem kerítették be.

Paulus altábornagy és Schmidt vezérőrnagy november 22-én Nyizsnije Csirszkájában tartózkodott a hadsereg új harcálláspontján. Este megbeszélést tartottak Hoth vezérezredessel, a 4. páncéloshadsereg parancsnokával. Megbeszélésük közepén kézbesítették Paulusnak a Führer utasítását. A távirati parancs Hoth vezérezredest és törzsét más irányú felhasználás céljából kivonta az arcvonalszakaszról, ugyanakkor elrendelte, hogy Paulus altábornagy és Schmidt vezérőrnagy haladéktalanul repüljön be a kialakuló katlanba, s Gumrak körzetében rendezzék be a 6. hadsereg harcálláspontját.

Mindhárom tábornok azonnal útnak indult. Hoth vezérezredes nyugatnak, Paulus és Schmidt kelet felé tartott.

A 6. hadsereg parancsnoka nyomban megérkezése után harcálláspontjára kérette a hadsereg valamennyi vezénylő tábornokát. Ismertette helyzetüket. Velük egyetértésben terjesztette a Führer Főhadiszállása elé jelentését. A rádiótávirat így hangzott: „A hadsereget bekerítették. A Donszkaja Carica folyó egész völgye, a vasútvonal Kalacsig, a doni híd, a Golubinszkája folyó nyugati partjának két magaslata, Oszkonszkij és Krajnyij, hősies ellenállásunk ellenére is az oroszok kezére került. Más erőik délkeletről Buzinovkán át észak felé, és különösen nagy erők nyugat felé nyomulnak előre. Nincs értesülésünk arról, mi a helyzet Szurovikinóban a Csir folyónál. Sztálingrádban és az arcvonal északi szakaszán élénk felderítő tevékenységet tapasztaltunk. A IV. hadtest és a 76. gyalogoshadosztály ellen indított rohamait visszavertük. Ezen a szakaszon az ellenségnek helyenként sikerült beékelődnie csapataink állásaiba. A hadsereg reméli, hogy meg tudja szervezni védelmét a nyugati arcvonalszakaszon a Dontól keletre, a Golubaja folyó partján.

Az arcvonal déli szakaszát, a Dontól keletre, az áttörés után még nem sikerült helyreállítanunk. Kérdéses, hogy érdemes-e az északi arcvonalszakasz jelentős meggyengítésével megszervezni a védelmet Karpovka, Marinovka és Golubinszkij vonalának keskeny szakaszán. A Don befagyott, jegén át lehet kelni. Üzemanyag-tartalékaink hamarosan kimerülnek, a páncélosok és a nehézütegek mozgásképtelenné válnak. Lőszerkészletünk kritikán aluli. Élelmiszerünk hat napra elég. A hadseregparancsnokság feltételezi, hogy tartani tudja a Sztálingrádtól a Donig terjedő térség ellenőrzése alatt maradt területét, és már folyamatban van a szükséges intézkedések meghozatala. Ezek sikerének előfeltétele az, hogy az arcvonal déli szakaszát helyreállítsuk, és megfelelő mennyiségű élelmiszerkészletet kapjunk légi úton. Szabad kezet kérek arra az esetre, ha sikerül megszervezni a katlan védelmét. Ebben

az esetben a helyzet arra kényszeríthet, hogy feladjuk Sztálingrádot és az északi arcvonalszakaszt, annak érdekében, hogy a déli arcvonalszakaszon, a Don és a Volga között minden erőnkkel csapást mérhessünk az ellenségre, és egyesülhessünk itt a 4. páncéloshadsereggel. Nyugati irányban a támadás kilátástalan a nehéz terepviszonyok és az ott levő nagy ellenséges erők miatt. Paulus."

A 6. hadsereg vezetőinek lelki állapotát mindenesetre jellemzi, hogy a Dontól keletre Golubaja nevű folyó nem létezik. A tévedés viszont semmit sem von le a tényből, hogy a helyzetmegítélés józan szemléletre, valós katonai értékelésre vall.

A szovjet hadvezetés is így értékelte, ugyanis rádiófelderítői elfogták a távirat szövegét. A Vörös Hadsereg Legfelsőbb Főparancsnoka ugyanaznap arra a következtetésre jutott a három támadó front harcjelentéseiből, hogy a 64., 57., 21., 65., 24. és 66. hadserege továbbfejlesztve támadását szilárd belső gyűrűt vont a bekerített német csapatok köré, ezért a Délnyugati Front és a Sztálingrádi Front harckocsi magasabbegységei elé azt a feladatot tűzte, hogy a német alakulatokat üldözve minél messzebbre nyugat felé tolják ki, s szilárdítsák meg a bekerítés külső arcvonalát. A Legfelsőbb Főparancsnokot aggasztotta a Doni Front jobbszárnycsapatainak – finoman megfogalmazva – lanyhasága. Táviratban utasította a Doni Front parancsnokát:

„Rokosszovszkij elvtársnak!

Másolat: Vasziljevszkij elvtársnak!

Vasziljevszkij jelentése szerint a németek a 3. gépesített, és a 16. páncéloshadosztályukat teljesen vagy részben elvonták az ön arcvonaláról, s ezek most a 21. hadsereg arcvonalával szemben harcolnak. Ez a körülmény kedvező helyzetet teremt ahhoz, hogy frontjának valamennyi hadserege aktív tevékenységbe kezdjen. Galonyin lanyhán működik, utasítsa, hogy legkésőbb november 24-én foglalja el Vertacsijt.

Zsadovot szintén utasítsa, hogy kezdjen aktív tevékenységet, és kösse le az ellenség erőit.

Noszogassa meg Batovot, aki a jelenlegi helyzetben energikusabban is tevékenykedhetett volna.

42. XI. 23.

19 óra 40 perc.

J. Sztálin"

Rokosszovszkij tábornok megtette a kívánt intézkedéseket.

Paulus tábornok ugyancsak megtette az előzetes intézkedéseket a kitörés végrehajtására. A XI. hadtest, és a XIV. páncéloshadtest erőinek egy részével átkelt a Donon, hogy elfoglalja a hadsereg új nyugati arcvonalát. Paulus tábornok november 24-én reggelre várta a Führer Főhadiszállásának jóváhagyó döntését. Hiába várta. A kitörési parancs nem érkezett meg.

Más jellegű parancs érkezett. Rádión adták le – a szovjet rádiófelderítők azt is elfogták – a Führer utasítását:

„A 6. hadsereget orosz erők átmenetileg bekerítették. A hadsereget Sztálingrád-észak, Kotlubány–137-es magassági pont, 135-ös magassági pont, Marinovka, Cibenko, Sztálingrád-dél térségben szándékozom összpontosítani. A hadsereg meg lehet győződve afelől, hogy mindent elkövetek megfelelő ellátása és idejében való felmentése érdekében. Ismerem a bátor 6. hadsereget és főparancsnokát, s tudom, hogy teljesíteni fogja kötelességét. Adolf Hitler s. k."

Az utasítás egyértelműen arra utal, hogy a Führer és a Főhadiszállás nem akarta feladni a „megszerezhető" szövetségesek szinte kézzel fogható közelségbe került katonai erejét.

A Führer Főhadiszállásának egyéb közléseiből kiderült, hogy a 6. hadsereg ellátását a bekerítésben vívott harcokhoz a német légierő marsallja, Hermann Göring személyesen vállalta.

Paulus altábornagyot – több leírás tanúsága szerint – a parancs vétele után köznapi kifejezéssel „elfogta a harctéri idegesség". Hozzátehetjük, joggal. A 6. hadsereg – bármennyire megtépázták – étkezési létszáma (beleszámítva a 4. páncéloshadseregnek a katlanban rekedt egységeit, valamint két román hadosztályt, és egyéb román alakulatok maradványainak katonáit) még mindig kereken kétszázhetvenezer fő volt. Ekkora létszám napi ellátmánya (élelmiszer, lőszer, üzemanyag stb.) normális körülmények között legalább hétszáz tonna súlyú. Az ellátást a minimálisra csökkentve – de a csapatok harcértékét fenntartva – is legalább ötszáz tonna. Ez azt jelenti, hogy nap nap után kétszázötven, darabonként két tonna ellátmánnyal megrakott, Ju-52-es szállítógépnek – ahogy a németek nevezték: Gigantnak – kellett volna berepülnie a katlanba, olyan vadász-kísérettel, amely képes elhárítani a megerősödött, korszerű vadászrepülőkkel felszerelt szovjet légierő nyilvánvalóan bekövetkező támadásait, illetve lefogni a szovjet csapatlégvédelem tüzét. Paulus jogosan kételkedett a légi úton történő ellátás sikerében, annál inkább, mert a zavartalan légiszállításnak a szovjet légvédelmi erők és a szov-

jet légierő kikapcsolásán kívül még egy feltétele volt, amit azonban sem Göring marsall, sem Adolf Hitler nem biztosíthatott: megfelelő időjárási viszonyok, vagyis repülésre alkalmas idő. Az időjárás viszonyai addig nem kényeztették el sem a szovjet, sem a német csapatokat. A hóvihar csak november 22-én csendesedett el, november 22-ig minden légitevékenység szünetelt. November 22-én a hőmérő mínusz húsz fokot mutatott, éjszaka mínusz huszonöt fok alá süllyedt. Azaz: a Gigantoknak nem csupán a 6. hadsereg napi ellátmányát kellett volna átszállítani Morozovszkból – az ellátóbázisról –, Sztálingrádba, a pitomnyiki repülőtérre, hanem téli ruházatot is. Másképp megfogalmazva a német 6. hadsereg csapatainak nem volt elegendő erejük a támadó szovjet csoportosításokkal szemben, és nem volt ellenszerük a hadsereg katonáit – a szovjet támadás következtében, – fenyegető éhínséggel, meg fagyhalállal szemben.

Paulus altábornagy ismét összehívta harcálláspontjára a vezénylő tábornokokat, ismertette velük a Führer táviratát. Engedelmes katona lévén, felszólította őket, tekintsenek el a kitöréstől. A felszólítás mögött katonai meggondolás rejtőzött: az arcvonal összeomlott, a 6. hadsereg déli szomszédja – a Kaukázusba előretört „A" hadseregcsoportosítás – emiatt válságos helyzetbe került, ha nem tudják időben visszavonni, erői ugyanolyan sorsra jutnak, mint a 6. hadsereg.

A harcálláspont körül már nem volt vihar, a szél elült. A vihar a tanácskozáson tombolt. Egy tábornok fellázadt.

Von Seydlitz tüzérségi tábornok, az LI. hadtest parancsnoka követelte a 6. hadsereg parancsnokától, hogy a hadsereg a Führer utasítása ellenére törjön ki a katlanból. (Megjegyzendő: Von Seydlitz a kitörésre való felkészülés során a hadtest kötelékébe tartozó 94. gyalogoshadosztályt kivonta a katlan északkeleti csücskéből. A Sztálingrádot védő 62. hadsereg felismerte az elszakadó hadmozdulatot, lecsapott a visszavonuló hadosztályra, teljesen szétverte. A 94. gyalogoshadosztályból csupán a hadosztálytörzs maradt meg. A hadosztály megsemmisülésével a katlan arcvonala mintegy tizenöt kilométerrel rövidebbé vált.) A többi tábornok lehurrogta Seydlitz-et, von Heitz vezérezredes pedig egyenesen azzal fenyegette meg, ha tovább uszít és destruál a Führer ellen, helyben-nyomban agyonlövi.

A tanácskozás befejeződött. A vezénylő tábornokok visszatértek csapataikhoz. Von Seydlitz is visszatért törzséhez, és memorandumot írt, amelyet átadott a 6. hadsereg parancsnokának. Paulus altábornagy a memorandumot

sürgös jelzéssel továbbította a „B" hadseregcsoportosítás törzséhez, onnan került a Führer Főhadiszállására, egyenesen Adolf Hitler elé.

A memorandum teljes szövege megtalálható a Függelékben. Elemzése itt felesleges.

Paulus altábornagy – mintegy a memorandumban foglaltakra válaszolva – felhívást intézett katonáihoz:

„6. hadsereg katonái!

A hadsereget bekerítették, de nem a mi hibánkból. Ti mindig szilárdan tartottátok magatokat, még akkor is, amikor az ellenség a hátatokban volt. Az ellenséget most megállítottuk. Célját, hogy megsemmisítsen benneteket, nem éri el. Még sokat kell követelnem tőletek: le kell küzdenetek minden nehézséget és nélkülözést, kitartani télben és fagyban, és megverekedni az ellenség bármilyen számbeli fölényben lévő erőivel! A Führer megígérte, hogy segít rajtunk. Harcolnotok kell mindaddig, amíg nem győzünk. Tartsatok ki, bízzatok a Führer segítségében!"

Felér egy hűségnyilatkozattal. A felhívást egyébként a Seydlitz-féle memorandummal együtt terjesztették Hitler elé.

A Vörös Hadsereg nem értesült a vezénylő tábornokok tanácskozásáról, sem a Führer elé terjesztett iratokról, folytatta hadműveletét. A katlan mögött, nyugat felé üldözte a német erőket, több mint száz kilométerre tolta nyugatra a bekerítés külső arcvonalát. A bekerítés belső arcvonala is szűkült, annak ellenére, hogy a szovjet erők támadásai rendkívül heves ellenállásba ütköztek.

Adolf Hitler intézkedései bizonyos értelemben hatásosak és teátrálisak voltak. A Führer megváltoztatta a körülzárt csapatok elnevezését, új nevet adott nekik: „Sztálingrádi erőd"-nek hívta őket. Személyesen jelölte ki a 6. hadsereg új arcvonalát, személyes engedélye nélkül talpalattnyi földet sem volt szabad feladni. A katlan végleges alakot öltött, alakját január közepéig nagyjából megtartotta. A német katonák harci elszántsága és aktivitása egyelőre fokozódott – bíztak a Führerben, bíztak a segítségben.

Meg kell adni, a Führer ismerte az embereit. Von Seydlitz tábornok memorandumára szokatlan módon válaszolt. A „makrancos" tábornokot kinevezte a katlan északi és keleti arcvonalának parancsnokává. A kinevezés hatása csodálatosnak bizonyult: von Seydlitz elfogadta, s azzal tulajdonképpen – egy időre – el is feledte, amit a memorandumban összefoglalt. Paulus tábornok viszont, engedelmes katona lévén, lenyelte parancsnoki jogkörének megnyirbálását.

A Führer Főhadiszállása közvetlenül a 6. hadsereg bekerítését követően új hadseregcsoportosítást szervezett a „B" hadseregcsoport helyett. Az új hadseregcsoport a „Don" elnevezést kapta, parancsnoka von Manstein vezértábornagy lett.

Érdekes, hogy néhány szovjet szerző az ellentámadás kezdetével sietősen befejezi a sztálingrádi csatát, mintha a hátralévő küzdelemre már nem volna érdemes szót vesztegetni. Ezt a hiedelmet egyik-másik szovjet parancsnok – a csata után tett – megnyilatkozása is táplálja. A csata után mindenesetre könnyebb volt fölényes hangon beszélni a német csapatokról, mint a csata folyamán. A csata folyamán számolni kellett erejükkel, harckészségükkel, katonai tapasztalataikkal, fanatizmusukkal. Ugyancsak érdekes, hogy viszont a német szerzők többsége – köztük von Manstein is, Verlorene Siege című kötetében – a szovjet csapatok rettenetes túlerejére, három-négyszeres erőfölényére hivatkozik.

Nyugodt lélekkel megállapítható, mindkét vélemény félrevezető, sőt célzatosan félrevezető.

A bekerített német 6. hadsereg katonái egyáltalán nem voltak „gyáva nyulak", körömszakadtukig helyt álltak. A hír, hogy „jön Manstein a felmentő sereggel", megsokszorozta ellenállásukat. Olyannyira megsokszorozta, hogy lényegesen feltartották – fel tudták tartani – a szovjet erőket. Sportkifejezéssel: a szovjet ellentámadás knock-out-olta a 6. hadsereget, ám a 6. hadsereg magához tért a sokkból. És hozzátehetjük, még nagyon is számottevő ereje volt. November 27-én a sztálingrádi – és a vele összefüggésben álló – arcvonalakon összesen mintegy nyolcszázötvenötezer szovjet katona állt szemben a németek és szövetségeseik nyolcszáznegyvenhatezer katonájával. A két adatot összevetve kissé nevetséges „rettenetes" túlerőt, vagy többszörös fölényt emlegetni. A hétszázkilencvenhét szovjet harckocsival hétszázhetven német harckocsi állt szemben. Kétségtelen, hogy a szovjet páncélos erők fölényben voltak – huszonhét darab harckocsival. Hasonló képet mutat a szovjet és a német tüzérség, valamint a légierő összehasonlítása is. Háromszoros túlerővel a szovjet csapatok egyetlen vonatkozásban rendelkeztek: nagy űrméretű aknavetőjük valóban háromszor annyi volt, mint a németeknek.

November 27-én a katlanba zárt német erőkkel szemben már nem három, csupán két szovjet front csapatai sorakoztak fel. A Délnyugati Front egységei – a Sztálingrádi Front 51. hadseregével egyetemben, – kiváltak az ost-

romló alakulatokból, az ostromgyűrű külső arcvonalán folytatták a harcot, hogy az arcvonalat mind messzebbre, nyugatra vigyék. A körülzárt erők aránya gyalogság tekintetében egy-egy és fél a szovjet csapatok javára, harckocsikat tekintve valamivel gyengébb a fölény: négyszázhatvanöt szovjet páncélossal szemben háromszáznegyven német állt, tüzérség vonatkozásában viszont a fölény erősebb: mintegy nyolc és félezer szovjet löveg és aknavető harcolt ötezerkétszázharminc német löveggel és aknavetővel.

A rettenetes túlerő az adatok tükrében legenda.

Ugyanakkor tény, hogy a szovjet erők ellátása, utánpótlása kitűnően működött, s az is tény, hogy a szovjet hátország nem csupán a nagy ellentámadáshoz szükséges embereket állította ki és látta el fegyverrel, felszereléssel, hanem az ellentámadás nyomán, a háború sikeres folytatásához szükséges erők és eszközök megteremtésén is egyre fokozottabb ütemben munkálkodott.

Ami az ellátást és az utánpótlást illeti, a német 6. hadsereg állapota a körülzárás pillanatától kezdve válságos volt. A német légierő a körülzárt hadseregnek – november 25-től kezdve a harcok befejezéséig – napi átlagban valamivel több mint kilencvennégy tonna ellátmányt szállított. Hozzátehetjük: iszonyú veszteségek árán. A szovjet légierő minduntalan lecsapott, valósággal megtizedelte a szállítógépeket, s a kísérő vadászokat. A német légiuralom, amely oly sokszor a földhöz szegezte a szovjet harcrendeket, már emlék volt csupán.

A 6. hadsereg ellátmányszükségletéről korábban már volt szó. Kommentárt fűzni a két adathoz felesleges. November 27-én hadseregparancs szabályozta a fejadagokat: napi kétszáz gramm kenyér. A katonák néhány napig meg is kapták. Nem hosszú ideig.

A 6. hadsereg fázott, éhezett. És harcolt. Keményen harcolt.

Az ostromló erők, a Sztálingrádi Front és a Doni Front csapatai német szakírók és emlékiratszerzők magyarázata szerint nem siettek. Több német elemzés úgy tünteti fel, hogy a szovjet hadvezetés „Tél tábornok" és „Éhség tábornok" segítségével kívánta felszámolni Paulus erőit.

„Tél tábornok" és „Éhség tábornok" valóban megoldhatatlan gondot okozott a 6. hadseregnek – ám később. November végén ezek a gondok súlyosak voltak ugyan, de még nem voltak végzetesek.

A Sztálingrádi Front és a Doni Front csapatai viszont azért nem siettek az ostromlott erők megsemmisítésével, mert nagyon is siettek. A Vörös Hadse-

reg Legfelsőbb Főparancsnoka a két front erőinek egy részét kivonta az arcvonalról. Mindkét front csapatai védelembe mentek át, csupán kijelölt alakulataik hajtottak végre aktív manővereket. A kivont egységek rejtve-álcázva lóhalálában vonultak nyugat felé, Tormoszin–Kotyelnyikovó irányába.

Manstein vezértábornagy december első napjaiban Kotyelnyikovó és Tormoszin körzetében összpontosította a 4. páncéloshadsereg újjászervezett erőit, az LVI. páncéloshadtestet, a 3. páncéloshadosztályt és a 15. légideszant hadosztályt. A 4. páncéloshadsereget román gyalogos-, és lovashadosztályokkal erősítették meg, megerősítették a Franciaországból áthozott 6. német páncéloshadosztállyal, és még egyéb megerősítő egységekre számítottak ...

A csoportosítás célja nyilvánvaló volt a szovjet hadvezetés előtt is: felszakítani az ostromgyűrűt, kimenteni a bekerített hadsereget. A Délnyugati Front csapatait sietve megerősítették a belső ostromgyűrűből kivont egységekkel.

Az ostrom „leállt". Legalábbis egyelőre.

A Vörös Hadsereg Legfelsőbb Főparancsnoka egyidejűleg más intézkedéseket is foganatosított. December első hetében a Kalinyini Front és a Nyugati Front alakulatai készen álltak közös támadó hadműveletük végrehajtására. A Kalinyini Front csapatai támadásba lendültek, Belij városától délre áttörték a német „Közép" hadseregcsoportosítás védelmét, Szicsevka irányába nyomultak előre. December 10-én a Nyugati Front is támadásba lendült.

A két front közös hadműveletének célja látszólagosan harcászati jellegű volt csupán: a német csapatok rzsevi kiszögellésének felszámolása. Kereken egy hétig tartott. Mellékesen, sikertelenül végződött. Sok szakíró meg sem említi a Sztálingrádi csata vonatkozásában. Igaz, csupán annyiban függött össze vele, hogy a Führer Főhadiszállása nem tudott erőt kivonni a „Közép" hadseregcsoport arcvonaláról Hoth tábornok 4. páncéloshadserege részére, sőt a rzsev-vjazmai kiszögellés megtartása érdekében négy páncéloshadosztállyal és egy gépesített hadosztállyal meg kellett erősítenie a „Közép" hadseregcsoport egységeit.

December 10-én a német 6. hadsereg katonáinak élelmiszer-fejadagját ismét parancsban szabályozták. A védőállásokban harcolók változatlanul kétszáz gramm kenyeret kaptak, a mögöttes területek beosztottjai száz grammot csupán. A hadsereg katonáinak éhségét valamelyest csillapította a katlanban rekedt román lovashadosztály négyezer lova, amelyek takarmányhiány miatt

ugyancsak alig álltak a lábukon. A hadsereg törzse arra számított, hogy a román lovak révén megoldja a csapatok élelmezését Manstein felmentő seregének beérkezéséig. A katonák is így gondolták.

A 4. páncéloshadsereg december 12-én megindította támadását, hogy a Führer parancsa szerint „helyreállítsa a korábbi arcvonalat". A 4. páncéloshadsereg csapatai Kotyelnyikovó körzetéből, a vasútvonal mentén törtek előre, véres harcokban küzdötték le a szovjet védőállásokat. Rendkívül véres harcokat vívtak, amelyek során mindkét fél súlyos veszteségeket szenvedett. Hoth tábornok erői három napos szakadatlan küzdelemben mintegy negyvenöt kilométerre hatoltak be a Sztálingrádot körülzáró gyűrűbe. Úgy látszott, hogy ott a szovjet egységek megállítják őket, ám a 4. páncéloshadsereg erősítést kapott, a 17. páncéloshadosztályt, s nyomban harcba is vetette. A 17. páncéloshadosztály rohama újabb kilenc kilométernyi előnyomulást eredményezett.

Manstein vezértábornagy serege negyven kilométerre állt a katlan belső arcvonalától. A katlan belső arcvonala mögött, Karpovka térségében, a 6. hadsereg összpontosította három hadosztályát, a még használható harckocsik zömével. Paulus tábornok azt a feladatot adta a csoportosításnak, hogy amint Manstein csapatai harminc kilométer távolságra megközelítik a katlan belső arcvonalát, rajtaütéssel törjék át a szovjet állásokat, nyissák meg a katlant a felmentő sereg előtt. A páncéloséket gépkocsioszlop volt hivatott követni, hogy mindenekelőtt üzemanyagot hozzon be a katlanba.

A harminc kilométeres távolság nem véletlenül lett harminc kilométer. A harckocsik alig rendelkeztek üzemanyaggal, harminc kilométernél tovább nem tudtak eljutni. Paulus tábornok egységei kénytelenek voltak várni.

Vasziljevszkij tábornok, a Vörös Hadsereg vezérkari főnöke viszont nem várt. A Legfelsőbb Főparancsnok utasítására késedelem nélkül ütközetbe vetette Malinovszkij tábornok tüzérséggel és harckocsikkal megerősített 2. gárdahadseregét Hoth tábornok hadosztályai ellen. December 16-án támadásba lendültek a Délnyugati Front – egy egész hadsereggel és más egységekkel megerősített – csapatai, hogy a Don mentén szétzúzva a német alakulatokat a tormoszini csoportosítás hátába kerüljenek. Manstein vezértábornagy nem adhatott több erőt a 4. páncéloshadseregnek, magának is szüksége lett volna több erőre. Kért is erőt, méghozzá táviratban, Antonescu tábornoktól, a román diktátortól, hogy – a távirat szövege szerint – „a jelenlegi válságot győzelemre fordítsuk". A táviratból kiderül, hogy Manstein ha ke-

vés erővel is, de nagy önbizalommal rendelkezett. „Úgy vélem, hogy személyem garancia Önnek a sikerre ... és a siker dicsőségében a német csapatokkal együtt a román csapatok is osztozni fognak." A dicsőség azonban odébb volt, egyelőre a tormoszini csoportosítást szembe kellett fordítani a Délnyugati Fronttal, amely az egész „Don" hadseregcsoport oldalát és hátát, a 8. olasz hadsereget fenyegette.

A Délnyugati Front támadása szétzúzta a 8. olasz hadsereg erőit. A 8. olasz hadsereg arcvonalát teljes szélességben áttörték. Az olasz katonák fejvesztetten menekültek. A Délnyugati Front csapatai december végéig megsemmisítettek tizenhét hadosztályt, vagy hatvanezer katonát pusztítottak el, több mint hatvanezer foglyot ejtettek, rengeteg felszerelést, harceszközt zsákmányoltak.

Hoth tábornok csapatait ugyancsak szétverték. A kotyelnyikovói csoportosítás maradványai visszavonultak Cimljanszkája–Zsukovszkája–Zimovnyiki vonalára. A tormoszini csoportosítás maradványai Csernyisevszkája–Loznoj–Cimljanszkája terepszakaszra húzódtak vissza.

Manstein sikerének dicsősége messzire szállt. Később megírt Verlorene Siege című könyvében azonban maradéktalanul visszaszerezte. Ami érthető: a könyv lapjain senki sem lőtt vissza.

A bekerített 6. hadsereg katonáinak reménye lassan foszlani kezdett.

December 16-án a Volga és a Don között mínusz harminc fokra süllyedt a hőmérséklet. A hideg egyre jobban gyötörte a bekerített csapatok katonáit, mind több lett a fagyásos sérülés. A katonák egészségi állapota erősen romlott. December 16-án ismét szabályozták az élelmiszer-fejadagokat: a harcoló katonák száz gramm kenyeret kaptak, és herba-teát, korlátlan mennyiségben. A légiszállítás mennyisége valamelyest emelkedett, december 13–21. között elérte a napi százharminc tonnát. A szállítmányok mineműsége viszont jogosan adott okot bosszúságra. Volt repülőgép, amelyik tucatnyi láda óvszert hozott, volt amelyik kétszázezer propagandafüzettel ért földet. Érkezett négy tonna majoranna, öt tonna savanyúcukorka. És rendjelek ugyancsak ládaszám, I. és II. osztályú vaskeresztek a hozzájuk illő szalagokkal, lovagkeresztek, német keresztek.

A rendjeldömping nem túlzás, és nem tréfa. A Führer Főhadiszállásának személyügyi hivatala december közepén felruházta a 6. hadsereg parancsnokát a magas kitüntetések osztásának jogával, majd december végén az egységparancsnokok is jogot kaptak rá. Január második felében már a zászlóalj-

parancsnokok is kitüntethették akár I. osztályú vaskereszttel, lovagkereszttel, vagy német aranykereszttel a katonákat.

Kenyeret nem adhattak jutalomként. Kenyér mutatóban volt.

December 21. után a légi szállítások mennyisége csökkent. A 6. hadsereg parancsnoka újra és újra sürgette az ellátás javítását, illetve megoldását. Katonái az erejük végére jutottak.

A légi szállítás több ok miatt akadozott. Kétségtelen, hogy a német légierő pilótái mindent megtettek a körülzárt hadsereg ellátásának javításáért. Sok pilóta vállalkozott rá, hogy napjában többször is berepüljön a katlanba, s a többszöri berepüléssel pótolja a repülőgépek számát, illetve növelje a szállítmány mennyiségét. Nem rajtuk múlott, hogy kevés sikerrel. A zord idő hóviharai, hideg szelei gyakran fenyegették eljegesedéssel a repülőgépeket, a sűrű ködök alkalmanként teljesen megbénították a légi közlekedést. A legfőbb ok azonban mégsem az időjárásban rejlett, hanem abban, hogy a német légierő korábbi, szinte korlátlan légi uralma megszűnt, s a szovjet légierő egyre fokozódó fölénybe került. A szovjet csapatok december harmadik harmadában – Manstein csapatainak szétverése közben – elfoglalták a katlantól mintegy kétszáz kilométer távolságban fekvő Tácinszkája és Morozovszkája repülőtereit, a két légi támaszpontot, ahonnan addig a német szállítmányok útra keltek. Tácinszkájánál a rajtaütés oly váratlan volt, hogy nem csak a repülőtér, az ellátóbázis raktárai, de a repülőtéren álló szállító-, és vadászgépek is a Délnyugati Front alakulatainak birtokába jutottak. Ettől kezdve a szállítás útvonala majd megkétszereződött, Sahti, Novocserkasszk, Vorosilovgrád, Szalszk repülőterei légvonalban háromszázötven-négyszáz kilométerre, Sztálinó és Taganrog repülőterei pedig még messzebb voltak Pitomnyiktól, a német légierő viszont már nem rendelkezett annyi vadászgéppel, hogy ilyen hosszú távolságra megfelelően tudja biztosítani a szállítógépek vadászkíséretét. Ennek következtében a szovjet légierő repülői több száz – a Sztálingrádi Front parancsnokságának adatai szerint kereken négyszáz, Doerr tábornok adatai szerint négyszáznyolcvannyolc – német repülőgépet semmisítettek meg. Ekkora veszteséget a német légierő a háború kezdete óta csupán az Anglia ellen intézett tömeges bombatámadások során szenvedett el.

Másképp megfogalmazva: a szovjet repülőgépipar megteremtette a német légi uralom szétzúzásának eszközeit, a szovjet légierő pedig kiverekedte a légi fölényt, később pedig a légi uralmat az arcvonal felett.

A katlanba zárt német csapatok ellátásának csődje katasztrofális volt, amellett olyan helyzetet teremtett, amely évtizedek múltán is vitákra adott okot. Ma is érdemes foglalkozni velük.

Valahány német túlélő írása, emlékezése, a kezünkbe kerül, mindegyik döbbenetes képet rajzol az ostromgyűrűben rekedt katonák helyzetéről, állapotáról. A döbbenetes kép nem túlzás, akármilyen szemléletű túlélő tollából ered. Január második felében csupán azok a katonák jutottak egy-egy nap meleg leveshez, szelet (ötven gramm) kenyérhez, akik harccselekmény végrehajtására vállalkoztak. Élelem nem volt, meleg ruházat alig volt. A 6. hadsereg agonizált. Harcolt még, de már agonizált. Az éhség és a fagy az ostrom utolsó napjaiban több áldozatot szedett, mint a Vörös Hadsereg fegyvereinek tüze. Tízezrek hullottak el, estek az éhség és a fagy – valamint a következtükben fellépő mindenféle nyavalyák – áldozatául. Nem túlzás: tízezrek. Vérhas, tífusz pusztított. A német csapatok segélyhelyei, állásai körül január második felében hullahegyek magasodtak. A gyakorlatilag halálra ítélt ellátatlan sebesültek, az ugyancsak ellátatlan, halálra szánt betegek száma napról napra ugrásszerűen nőtt: január végére meghaladta az ötvenezret. A halottakat nem temették el, az élőknek nem volt erejük gödröt ásni a fagyott földbe. És hozzátehetjük: még ezerszám pusztultak el közvetlenül a csata után, fogságba esésük első időszakában azok, akiket a halál már korábban „eljegyzett". A túlélők egy része a szovjet vezetést vádolta érte, mondván, nem adtak kellő és gyors segítséget a szenvedőknek.

Sztálingrád azonban nem szanatórium volt, Sztálingrád szétlőtt romhalmaz volt. A vádaskodók – valamennyien – elfelejtik feltenni a kérdést, ugyan mit kerestek a katlanba zárt katonák Sztálingrádban? Talán Sztálingrád lakói hívták őket vendégségbe? Talán Sztálingrád lakói miatt kerültek a fizikai leromlás, a testi gyengeség végső állapotába?

Alig másfél évvel előbb Adolf Hitler maga fogalmazta meg, nyilvánosan, a Szovjetunió elleni hadjárat célját: „A dolog lényege az, hogy először is elfoglaljuk, másodszor irányítsuk, harmadsorban pedig kiaknázzuk főbb kincseit. Az Uráltól nyugatra katonai hatalom létrejötte többé nem kerülhet napirendre ... A mi vastörvényünk az, hogy a németeken kívül senki más ne viseljen fegyvert ... Csak a németnek van joga fegyvert viselni, senki másnak ..."

Mélyenszántó gondolatok! Időnként manapság is érdemes felidézni őket, akárcsak a régi arab szállóigét: „aki nyulat kerget, olykor oroszlánra talál".

XV.

December végén a Szovjetunió Állami Honvédelmi Bizottsága Moszkvában a hadműveletek további folytatásáról tárgyalt. A bizottság tagjai úgy vélték, meg kell gyorsítani a Sztálingrádnál bekerített német csapatok megsemmisítését, mégpedig azért, hogy az ott harcoló két front erőivel minél gyorsabban szétzúzzák a Kaukázusból visszavonuló német „A" hadseregcsoportosítás csapatait. A Vörös Hadsereg Legfelsőbb Főparancsnoka azt ajánlotta, hogy a Sztálingrádnál körülzárt erők megsemmisítésének irányítását bízzák egy emberre, mert két frontparancsnok tevékenysége jelen esetben akadályozza a dolgok menetét. Indítványát elfogadták. A bizottság úgy döntött, Rokosszovszkij tábornok alá rendeljék a két front erőit.

A Vörös Hadsereg Legfelsőbb Főparancsnokának direktívája értelmében a 62., a 64., és az 57. hadsereg a Doni Front kötelékébe került.

A Doni Front csapatainak létszáma így az új év első napján majd negyedmillió katonára szaporodott, hatezerötszáz ágyúja és aknavetője lett. Üzemképes harckocsijainak száma meghaladta a kétszázötvenet, vagy háromszáz harci repülőgéppel rendelkezett.

Az új év első napján a Vörös Hadsereg Legfelsőbb Főparancsnoka másik hadművelet végrehajtására is utasítást adott. A hadműveletnek látszólag semmi köze nem volt a Sztálingrádnál vívott harcokhoz, sem pedig a Kaukázusból visszavonuló német hadseregcsoport elleni küzdelemhez. Jelentőségére azonban utal a tény: a Legfelsőbb Főparancsnok két tábornokot – Zsukovot és Vorosilovot – küldött ki, hogy a Főhadiszállás képviselőiként összehangolják a Volhovi Front és a Leningrádi Front tevékenységét.

Az új év első napján Adolf Hitler rádióbeszédet mondott. Ismételten biztosította „az átmenetileg bekerített" 6. hadsereg katonáit, hogy nem hagyja cserben őket, Németországnak megvannak az eszközei, hogy felmentse „a volgai hősöket", s sziklaszilárd hittel tekinthetnek az 1943. év elé.

Január elsejére virradóan a 6. hadsereg parancsnoka, Paulus altábornagy, a Führer táviratából értesült róla: előléptették, vezérezredes lett. Előléptették a hadsereg törzsének főnökét, Arthur Schmidt vezérőrnagyot is, altábornaggyá.

Január 1-jén a 6. hadsereg ajándékot kapott von Manstein vezértábornagytól, amely vegyes érzelmeket váltott ki a hadsereg vezetőiből. Paulus vezérezredes üres gesztusnak minősítette, mások egyenesen bosszantásnak tartották. A „Don" hadseregcsoport ajándékát két szállítógép vitte a Pitomnyiki repülőtérre. Mindegyik gépben hetven-hetven katona ült – egy majdnem feltöltött század. A 6. hadsereg vezetőinek megütközése érthető, nekik nem maroknyi katonára, hanem teljesen feltöltött hadosztályokra és hadtestekre lett volna szükségük, főleg pedig élelmiszerre, lőszerre, üzemanyagra. Paulus vezérezredes maga kérte előljáróját, ellátmányt küldjön, ne katonát, mert minden újabb szájjal tovább csökken az amúgyis pirinyó fejadag.

Paulus vezérezredes az „ajándék" mellé levelet is kapott. A levélben von Manstein kifejtette: nagy megértéssel viseltetik a hadseregparancsnok újabb kérése iránt, hogy engedélyezzék a 6. hadsereg kitörési kísérletét, ám nem áll módjában teljesíteni azt. A felsőbb szervek jobban tudják megítélni a helyzetet, ezért Paulus vezérezredes teljesítse a kapott parancsot, viszont nem tartozik felelősséggel a történendőkért.

Paulus tudomásul vette elöljárója álláspontját. Manstein álláspontja világos volt, és nem is változott, csak a háború után, amikor – Verlorene Siege című munkájában – megfeledkezve saját személyéről s tevékenységéről, Paulust okolta a 6. hadsereg pusztulásáért.

Január 1-jén a TASSZ iroda közleményt adott ki a Vörös Hadsereg csapatainak Sztálingrád térségében végrehajtott támadásáról. A közlemény szerint a Vörös Hadsereg hat hét leforgása alatt kereken másfél ezer helységet foglalt vissza, szétzúzott harminchat ellenséges hadosztályt, elpusztított százhatvanötezer katonát és tisztet, százharminchétezer foglyot ejtett.

Beszédes számok.

Január 1-jén Rokosszovszkij altábornagy tett javaslatot a Vörös Hadsereg Főhadiszállásának, intézzenek ultimátumot a közülzárt német csoportosítás katonáihoz, szólítsák fel őket megadásra, s biztosítsanak számukra tisztességes kapitulációs feltételeket, egyben kérte a Legfelsőbb Főparancsnokot, járuljon hozzá, hogy csapatai január hatodikára kitűzött támadásának időpontját január 10-re módosítsa.

A javaslat megnyerte a Legfelsőbb Főparancsnok tetszését, a kérelem nem. Mindazonáltal hozzájárult, hogy a Doni Front január 10-én kezdje meg hadműveletét, s utasította Rokosszovszkijt, terjessze fel jóváhagyásra az ultimátum szövegét.

Január 7-én a Doni Front parancsnoksága rádióüzenetben értesítette a német 6. hadsereg parancsnokságát, hogy másnap reggel nyolc órakor három parlamentert küld át az arcvonalon fehér zászlóval. A 6. hadsereg parancsnoksága válaszolt az üzenetre: kész fogadni a parlamentereket.

Reggel nyolckor azonban a parlamentereket a katlan északi arcvonalán puskatűz fogadta. Visszafordultak.

Január 8-án az arcvonal teljes hosszában, hangszórókon ismertették a német katonákkal az ultimátum német nyelvű szövegét. A körülzárt csoportosítás felett egész nap szovjet repülőgépek köröztek, ezúttal nem bombákat, röplapokat szórtak – az ultimátum szövegét. A szöveg megtalálható a mellékletben.

A Vörös Hadsereg Főhadiszállása utasította Rokosszovszkij tábornokot, január 9-én kísérelje meg ismét az ultimátum átnyújtását, ezúttal a katlan arcvonalának déli szakaszáról. Január 9-én a parlamenterek újra elindultak, átjutottak a német peremvonalon, ahol bekötötték a szemüket s egy harcálláspontra kísérték őket. A parlamenterek közölték, hogy a hozott iratot csak Paulus vezérezredesnek adhatják át.

A parlamentereknek várakozniuk kellett, majd megkapták a választ: a 6. hadsereg parancsnoksága nem hajlandó átvenni az okmányt, amelynek tartalmát egyébként ismerik a rádióadásokból meg a röplapokról.

A parlamenterek visszatértek a szovjet állásokba.

Paulus vezérezredes harcálláspontján összeültek a vezénylő tábornokok. A röpcédulákról valóban ismerték az ultimátumot. Paulus is ismerte, sőt már a Führer Főhadiszállásán is tudtak róla – Paulus felterjesztette a röplapok szövegét, és a Führer már válaszolt is rá, táviratban: „Kapituláció kizárva. A hadsereg további kitartásának minden egyes napja segíti az egész arcvonalat, és orosz hadosztályokat köt le."

Paulus felolvasta a Führer táviratát. És beszámolt a Führer ígéretéről: február közepe után új, a korábbinál erősebb sereg siet a 6. hadsereg felmentésére.

A vezénylő tábornokok a kapituláció visszautasítása mellett döntöttek. Vita nélkül, egyhangúlag. A törzs főnöke, Schmidt altábornagy, nyomban

elrendelte, hogy újra fésüljék át a törzseket, az arcvonal mögötti szolgálatot, a kórházakat, segélyhelyeket, szedjenek össze minden embert rohamegységek felállítása, az arcvonal megerősítése céljából. És elrendelte:

– Az ellenség parlamentereit ezentúl fegyverrel kell visszautasítani!

Gőgös parancs, nem egyeztethető össze a nemzetközi jog előírásaival. Schmidt tábornokot ez az apróság nem zavarta. A többi tábornokot sem. Legalábbis akkor nem. Paulus vezérezredes megint felhívást intézett csapataihoz, a kapitulációs ajánlatot propagandafogásnak bélyegezte, amelynek célja a német katonák harci szellemének aláásása. Felszólította katonáit, ne adjanak hitelt az ellenséges röplapoknak, mert a helyzet éppen azt parancsolja, hogy a csapatok minden támadást verjenek vissza mindaddig, amíg az újra előrenyomuló német páncélos alakulatok rést ütnek majd az ostromlók gyűrűjén.

A katlan arcvonala ezen a napon még százhetven kilométer hosszú volt, területe pedig ezernégyszáz négyzetkilométert tett ki.

Schmidt altábornagy rendelkezéseire, Paulus vezérezredes felszólítására mindjárt másnap jött felelet.

Reggel, nyolc óra öt perckor jelzőrakéták adták az utasítást a Doni Front tüzércsoportjának, hogy lövegei, aknavetői és sorozatvetői nyissanak tüzet. A támadás tüzérségi előkészítése ötvenöt percig tartott. A német állásokra rettenetes erejű gránáteső hullott, összerombolta a fedezékeket, tűzfészkeket. A 6. hadsereg távbeszélői már a tűzcsapás kezdetén megnémultak, az összeköttetés megszakadt.

A Doni Front csapatai a bekerítés egész arcvonalán rohamra indultak. Előnyomulásuk a városban – a 62. hadsereg arcvonalán – csupán házakban, háztömbökben, méterekben fejezhető ki. A főcsapást azonban a katlan nyugati oldalán a 65. hadsereg mérte. A lövészeket harckocsik, csatarepülők kísérték, a tüzérség tűzhengere több irányban teljes mélységében lefogta a német védelem első állásrendszerét. A csapatok ennek ellenére lassan jutottak előre. A német katonák kétségbeesetten, elszántan küzdöttek, ellenlökést ellenlökés után indítottak. A támadás üteme lelassult, a német támpontokat a szó szoros értelmében meg kellett semmisíteni. Estére a 65. hadsereg hadosztályai tizenkét kilométer szélességben, öt kilométer mélyen beékelődtek a német védelembe. A 21. hadsereg és a 24. hadsereg csapatai valamivel kisebb mértékben törtek be a német állásokba.

A támadás éjszaka is folyt.

A főcsapás a Pitomnyiki repülőtér felé irányult, egyébként a német VIII.

hadtestet, és a XIV. páncéloshadtestet érte. A német védelem megrendült. Működött még.

A Doni Front parancsnoka csupán annyi időt adott csapatainak megállásra, amennyi az erők új és új átcsoportosításához kellett. A támadás szünet nélkül folyt. Szünet nélkül dörögtek az ágyúk, szünet nélkül folyt a harc. A német katonák ellenállása fokozódott, a 6. hadsereg törzse kapkodó sietséggel szervezte a rohamosztagokat, próbálta betömni a védelemben keletkezett hézagokat, réseket. A sebtében toborzott rohamosztagok lassították a szovjet alakulatok előnyomulását, megállítani nem tudták őket.

A német 6. hadsereg sebesültjei és hadtápcsapatainak katonái között pánik tört ki. Akinek jártányi ereje volt, menekült a katlan nyugati és déli arcvonaláról – Sztálingrádba. Úgy hitték, a város valamelyes védelmet nyújt. Menetüket nem lehetett feltartóztatni, mindent-mindenkit legázoltak, félresöpörtek útjukból. Oszlopaik hosszan kígyóztak a sztyeppén, s az elhullottak holttestei pontosan kirajzolták a hóval borított utak vonalát.

Mínusz huszonkét fokos hideg volt, és január 12-én hajnalban feltámadt a szél. A fergeteg Pitomnyikban is tombolt.

Pitomnyikban fontos parancsnokságok, hírközpontok működtek, ott őrizték földalatti raktárakban szétosztásig a repülőkkel érkezett ellátmányt, ott állították fel a központi egészségügyi állomást, ahová naponta – ekkor már – ezrével hozták a sebesülteket, hogy a visszatérő repülőgépek elszállítsák őket, ott létesítették a szétvert egységeiktől elszakadt katonák egyik gyűjtőhelyét, s szervezték belőlük a rohamosztagokat. Pitomnyikban tömegek gyűltek össze, s a tömegben valaki motorzúgást hallva felkiáltott:

– Harckocsik! Meneküljünk...

Pitomnyikban is kitört a pánik. Épek és sebesültek rohantak, mint a megvadult csorda. Gépkocsik gázoltak át embereken, emberek tapostak le embereket. Fejvesztetten futott a menekülők tömege – Sztálingrád felé. Pitomnyik alig egy óra alatt kiürült. A menekülők útját itt is tetemek százai, ezrei jelezték. Aki leült pihenni, ott fagyott meg, aki nem bírta a futás iramát, eltaposták.

A szovjet harckocsik akkor még messze voltak Pitomnyiktól.

A 6. hadsereg törzse felderítő osztagot küldött a repülőtérre. A felderítők jelentették, mi történt, s még többet: a súlyos sebesültek – akik nem tudtak menekülni Pitomnyikból – többségükben ott fagytak meg az egészségügyi állomás sátraiban, ahol magukra hagyták őket.

Paulus vezérezredes utasítást adott a repülőtér üzembe helyezésére.

Míg Pitomnyikban a vakrémület szedte áldozatait, s a Führer Főhadiszállása újabb felmentő sereg összeszedésén fáradozott, messze-messze Sztálingrádtól, a Ladoga-tó déli partján feldörögtek a Volhovi Front és a Leningrádi Front csapatainak tüzérütegei, s levegőbe emelkedtek a Szovjetunió Balti-tengeri Flottájának harci repülőgépei. Hatalmas erejű csapást mértek a Leningrádot ostromló német erők állásaira. A két front hadseregei támadásba lendültek, s rohamaik nyomán szertefoszlott a remény, hogy erről az arcvonalról német csapatokat kivonva másutt lehet felhasználni őket. A Volhovi Front és a Leningrádi Front erői hét napon át tartó küzdelemben áttörték a Leningrádot ostromló német alakulatok blokádját, s január 18-án találkoztak az 1. és az 5. számú lakótelep környékén.

Leningrád – 1941 júliusától kezdődő – blokádja ekkor, 1943. január 18-án véget ért.

Ám január 12-én nemcsak Pitomnyikban tört ki pánik, s nem csupán Leningrád körzetében indult meg a szovjet erők támadó hadművelete.

Ez a másik hadművelet bizonyos értelemben utasítás ellenére indult meg.

A Vörös Hadsereg Legfelsőbb Főparancsnoka elhalasztotta a 40. hadsereg december végére tervezett csapását. Elhalasztotta, bár az erők felkészültek a támadásra. A hadműveleti elgondolás viszont – a helyzet alakulásának eredményeként – megváltozott. A Délnyugati Front csapatai Manstein vezértábornagy csoportosítását szétzúzva kijutottak Novaja Kalitva–Kantyemirovka–Csertkovo területére, kedvező feltételeket teremtettek arra, hogy a Vörös Hadsereg egységei mély átkaroló csapást mérjenek nyugati irányban, a Voronyezstől délre védő ellenséges csoportosítás szárnyára és hátába. Ehhez a 40. hadsereg csapatai nem voltak elegendőek, mivel az osztrogozsszk-rosszosi csoportosítás kötelékébe tíz magyar, hat német és öt olasz hadosztály tartozott, a csoportosítás összesen legalább kétszázhatvanezer katonát számlált, háromszáznál több harckocsival rendelkezett, ezerhétszáz ágyúja és aknavetője, nyolcezernégyszáz géppuskája volt.

A 40. hadsereg támadása – a Főhadiszállás elképzelésének megfelelően – a Voronyezsi Front összes balszárnycsapatainak hadműveletévé terebélyesedett ki, amelyben még más csapatok is részt vettek. A hadművelet céljául azt tűzték ki, hogy a 40. hadsereg, a 3. harckocsihadsereg, valamint a 18. önálló lövészhadtest három helyen törje át az ellenséges védelmet, a támadó erők szárnycsoportosításai karolják át és kerítsék be a csoportosítás főerőit Oszt-

rogozsszk, Alekszejevka, Rosszos körzetében, a 18. önálló lövészhadtest pedig mérjen széttagoló csapást a bekerített csoportosítás feldarabolása és részenként történő megsemmisítése érdekében.

Másképpen megfogalmazva, miközben a magyar–német–olasz csoportosítás katonái a karácsonyt ünnepelték, Moszkalenko tábornok csapatai elölről kezdék a felkészülést. Moszkalenko tábornok arcvonalszakaszán ezúttal nem csak a Legfelsőbb Főparancsnok helyettese, hanem a Vezérkar Főnöke is megszemlélte a peremvonal állásait. Aggodalmuk érthető volt. A 40. hadsereg állományába ekkor öt lövészhadosztály, egy lövészdandár, három harckocsidandár, két páncélvadászdandár, egy tüzérosztály, és egy aknavetőosztály tartozott. Az arcvonalon szemben álló erőket összehasonlítva, a 40. hadsereg és megerősítő egységeinek létszáma lényegesen alacsonyabb volt, mint a magyar–német–olasz csoportosítás katonáinak száma, s a harceszközöket tekintve sem rendelkezett számbeli fölénnyel. Ugyanakkor azonban az áttörési szakaszokon többszörös fölényű csapásmérő erőt összpontosított. Igaz, hogy arcvonalának többi szakaszán – mintegy hetvenöt kilométeren – csupán másfél kilométerenként maradt egy-egy ágyú, de például a sztorozsevojei hídfőben száznyolc ágyú és aknavető jutott egy arcvonal-kilométerre. Továbbá, a hídfőbe került még a hadseregközvetlen távolharctüzérség hatvanhat – 122 milliméteres, vagy annál nagyobb űrméretű – lövege, valamint egy sorozatvető-hadosztályon kívül még négy önálló sorozatvető-ezred, és egy önálló sorozatvető-osztály. Miközben a 40. hadsereg hetvenöt kilométeres arcvonalán alig maradt katona, az áttörés tervezett szélességének tíz kilométerén majd háromszoros túlerőt alakított ki.

A támadás időpontját január 14-ére tűzték ki.

A 40. hadsereg csapatai, valamint megerősítő egységei napokkal előbb készen álltak a hadművelet végrehajtására. Moszkalenko tábornok javasolta a Voronyezsi Front parancsnokának, hozzák előre a hadművelet kezdetét január 12-re, ám ...

Ám a Vörös Hadsereg Legfelsőbb Főparancsnoka még december elején direktívában hívta fel a Délnyugati Front és a Voronyezsi Front csapatainak figyelmét arra, hogy a német egységek kitapasztalva a sorozatvetők hatását, másképp helyezik el erőiket az első állásokban, mint korábban: a peremvonalban csupán őröket hagynak, az egységek első lépcsőinek valóságos peremvonala pedig négy-öt kilométerrel hátrább húzódik. A Legfelsőbb Főparancsnok elrendelte, hogy mielőtt a csapatok támadásba mennek át, két na-

pon keresztül végezzenek harcfelderítést önálló zászlóaljakkal, hogy a tüzérek ne néhány őrszemre pazarolják el a sorozatvetők lőszerét.

Moszkalenko azzal érvelt, hogy a direktíva előírásai nem vonatkozhatnak a 40. hadseregre, mivel a hadsereg csapatai december eleje óta egyebet se tesznek, mint felderítést folytatnak, pontosan ismerik nem csupán a peremvonalat, de az ellenséges zászlóaljak, ezredek, hadosztályok állományának struktúráját, elhelyezkedését, parancsnoki harcálláspontjainak, figyelőpontjainak helyét, aknavető-, és lövegállásait, géppuskafészkeit, sőt még a parancsnokok nevét is ... Hiába érvelt. Golikov altábornagy letorkollta:

– Hajtsa végre az utasítást!

Moszkalenko az utasítást végrehajtotta – a maga módján. Mivel a 40. hadsereg főerőinek támadását január 14-re tűzték ki, a harcfelderítést január 12-én kellett megkezdeni. Január 12-én Moszkalenko – a frontparancsnok tudta nélkül – utasítást adott, hogy hadosztályai foglalják el megindulási helyüket, álljanak készen, s az előrevetett zászlóaljak sikeres előnyomulása esetén azonnal menjenek át támadásba.

Kockázatos intézkedés volt. A védő csapatok felfedezhették arcvonaluk előtt az új egységeket, ez azonban még mindig a kisebbik rossz lett volna ahhoz képest, hogy a harcfelderítést szünet követi, amelynek folyamán a védők felkészülhetnek a támadás elhárítására.

Január 12-én délelőtt 11 órakor az előrevetett zászlóaljak támadását kerek egy órán át tartó tüzérségi tűz előzte meg. A tüzérségi tűz alatt egy csatarepülő-hadosztály kötelékei bombázták, lőtték a védelem célpontjait. A tüzérségi támadást végül két sorozatvető-osztály össztüze zárta le, majd pontosan délben az előrevetett zászlóaljak rohamra indultak.

A tüzérségi előkészítés sikere minden várakozást felülmúlt. A védőállásokat tartó magyar katonák fejvesztetten menekültek.

A 107. lövészhadosztály előrevetett zászlóaljai csak itt-ott ütköztek ellenállásba, rövid harc után elfoglalták Goldajevkát. Két órával a roham kezdete után már ezernél több katonát és harminckét tisztet ejtettek foglyul, zsákmányoltak húsz ágyút, hetvenöt géppuskát. A két előrevetett zászlóalj is szenvedett veszteségeket: öt halottjuk volt, negyvenkét katona megsebesült.

A 25. gárda-lövészhadosztály előrevetett zászlóaljai ugyancsak hasonló sikerrel rohamoztak. Két órai harcban elfoglalták Orehovaja-ligetet, szétzúzták a liget körüli támpontokat.

Az előrevetett zászlóaljak a sztorozsevojei hídfő előtt is alaposan szétzi-

lálrák a védelem gócait, de beleütköztek egy sebtében odairányított páncélosdandár ellenlökésébe. Ennek ellenére hat kilométer szélességben, három kilométer mélységben beékelődtek a védelembe, szilárdan megkapaszkodtak az elért terepszakaszokon, s harctevékenységük eredményeként – újabb tüzérségi tűzcsapás után harckocsik fedezete alatt rohamoztak tovább – az arcvonalat védő egységek sötétedés után elkezdtek visszavonulni.

A 40. hadsereg főerőit éjszaka új megindulási körletekbe vonták előre. Január 13-án hajnalban még hatalmasabb tűzfergeteg zúdult a 2. magyar hadsereg állásaira, mint előző nap. Nemcsak erőteljesebb volt, de más formátumú is. A hadseregközvetlen tüzércsoport első csapását a korábban felderített hírközpontokra, a törzsekre, a harcálláspontokra mérte, majd áthelyezte tüzét a magyar és a német ütegek állásaira. A védelem harceszközeinek zöme néma maradt: mivel a vezetés megbénult, az ütegek nem kaptak irányzékadatokat.

A tüzérségi és aknavetőtűz szétszaggatta a védelem drótakadályait, megsemmisítette aknamezőit, lerombolta fedezékeit, bedöntötte futóárkait, halomra pusztította katonáit. Századok, zászlóaljak semmisültek meg percek alatt, és kitört a pánik ...

A 40. hadsereg csapásmérő csoportosítása tíz kilométer szélességben áttörte a védelem fővédőövét. Visszafoglalta Dovgalevkát, Boldirevkát, Gyevicát. Következő nap hajnalban pedig harcba léptek a 18. önálló lövészhadtest, valamint a 3. harckocsihadsereg csapatai...

Január 14-re – a támadás tervezett időpontjára – a 40. hadsereg erői ötven kilométerre szélesítették, tizenhét kilométerre mélyítették az áttörést, legázolták a védelem fővédőövét, s elértek a védelem második védőövéhez. Estére áttörték a második védőövet, kijutottak a magyar–német–olasz csoportosítás védelmének harcászati mélységébe, ezzel megteremtették a csoportosítás bekerítésének és szétdarabolásának feltételeit.

A bekerítés három nap alatt zajlott le. A széttagoló csapások következtében a szovjet erők minduntalan ott bukkantak fel, ahol a legkevésbé várták őket, s a váratlan rajtaütések sorozatai teljesen összezavarták a védelem vezetését. A bekerítés külső arcvonala negyven-negyvenöt kilométerre húzódott nyugat felé. A részekre szabdalt gyűrűben rekedt a 2. magyar hadsereg zöme, meg a hat német és az öt olasz hadosztály.

A hadművelet még nyolc napon át folyt, január 27-én fejeződött be, s végleg semmivé foszlatta a Sztálingrádnál körülzárt német erők reményét a

felmentésről. A 2. magyar hadsereg főerői gyakorlatilag elpusztultak. (További két, maradék hadosztályát január utolsó hetében – öt német hadosztály „társaságában" – Voronyezs–Kasztoronoje körzetében kerítették be, s verték szét.) Csupán a 40. hadsereg csapatai ötvenkétezer katonát semmisítettek meg, hetvenezernél több foglyot ejtettek. Zsákmányoltak kétezerhatszáz löveget és aknavetőt, majd száz harckocsit, harminckét repülőgépet, háromszáz vontatót, hatezernél több gépkocsit, és rengeteg lőszert: huszonegy millió puskatöltényt, kétmilliónál több tüzérségi gránátot, negyedmillió aknát.

Főleg pedig: újabb száznegyven kilométerrel tolták odább, Sztálingrádtól nyugat felé, a Vörös Hadsereg arcvonalát.

A 40. hadsereg fura helyzetben találta magát – nem volt elég embere a foglyok őrzéséhez. Katonái arra szorítkoztak csupán, hogy megmutassák a foglyoknak, merre tartsanak a gyűjtőhelyekre.

Számos katonai szakíró, jóval később, egyrészt a túlerőnek, másrészt a kemény télnek tudta be a 40. hadsereg győzelmét. A túlerővel kapcsolatban felesleges vitatkozni. Össze kell vetni az erők arányát, s a számok önmagukért beszélnek. Ami a telet illeti, leszögezhetjük: az időjárás viszontagságai – még ha sokan nem akarják is tudomásul venni – minden időszakban mindkét harcoló felet sújtják. Sőt, pontosan egyformán sújtják. A kérdés legfeljebb az: számít-e a hadvezetés az időjárás viszontagságaira, vagy sem?

A sztálingrádi katlan körül a Doni Front csapatai január 12-én folytatták a támadást. A 65. hadsereg és a 21. hadsereg egységei felszámolták a marnovói kiszögellést, a kiszögellést védő három német hadosztályt szétzúzták, s kijutottak a Rosszoska folyó völgyébe. Ott, átcsoportosítva erőiket, támadtak tovább, s három nap múlva a 65. hadsereg alakulatai rajtaütéssel elfoglalták Pitomnyikot.

A Pitomnyiki repülőtér német személyzetének annyi ideje maradt, hogy csapot-papot otthagyva áttelepüljön Gumrakba, a jóval kisebb, kisegítő repülőtérre. Az egészségügyi állomás vezető orvosa viszont parancsot kapott Paulus tábornoktól: ellenállás nélkül adja át a kórházat a szovjet csapatoknak, mert nincs jármű a súlyos sebesültek elszállításához. A sebesültek többségében már alig pislákolt az élet.

Némi iróniával azt mondhatnók, humánus gesztus volt – a szovjet egészségügyi szolgálat közreműködésével legalább a sebesültek némelyike túlélte a csatát.

A katlan területe összezsugorodott, már hatszáz négyzetkilométer volt csupán. A Doni Front csapatainak előnyomulása észrevehetően lassult. A német erők harcrendjei – a katlan zsugorodása miatt – megsűrűsödtek, a német katonák ellenállása fokozódott. Az ellenállás fokozódását azonban nem lehet csupán a harcrendek sűrűsödésének katonai tényezőjével mérni. A német katona Adolf Hitler hatalomra jutása óta nem hallott akárcsak egyetlen tárgyilagos szót sem a Szovjetunióról. Ezt éppenúgy érzékelteti a „komisszárparancs", mint von Reichenau hírhedt rendelkezése. Reichenau rendelkezését Paulus hatálytalanította ugyan, ám a gyakorlatban csapatai felmentést nyertek minden, a szovjet lakosokkal és foglyul ejtett katonákkal szemben elkövetett atrocitás, vérengzés alól. Ilyenek bőven voltak. Ugyanakkor viszont a hivatalos német propaganda éppenséggel azt hitette el katonáival, hogy a „vörösök nem ismernek sem istent, sem embert", „a Szovjetunió vezetői gyilkosok bandája". A kor német lapjai – különösen harctéri katonaújságjai, meg a katonák számára készített propagandafüzetek – véletlenül sem ábrázolták másként Sztálint, mint tetőtől talpig vértől csöpögő karikatúrákon, s óva intették a német katonát a hadifogságtól, arra hivatkozva, hogy Sztálin elrendelte, minden fogoly tarkón lövendő.

Hiába – ki mint él, úgy ítél.

Sztálin sokféle parancsot adott, effélét azonban kizárólag csak a német propagandafüzetek minden valótlanságot és demagóg mocskolódást eltűrő lapjain. De nem adtak ilyen parancsot a Vörös Hadsereg más vezetői sem. A hivatalos német propaganda viszont már a háború kezdetétől fogva ezzel „etette" katonáit, s a válságos helyzetben ezzel ösztönözte kitartásra őket. Hatásosan: a katona, és főként a tiszt, félt a fogságtól, egyrészt mert tudta, hogyan bánik a német haderő a fogságba esett szovjet katonákkal, másrészt mert azzal is tisztában volt, hogy ha felelősségre vonnák a megszállt területen tanúsított magatartásáért, jogosan vonnák felelősségre, s joggal tarthatna megtorlástól. A katona harcolt inkább. Aki pedig nem akart harcolni, azt haditörvényszék elé állították, s az ítéletek valóban elrettentő példa gyanánt szolgáltak. Később, az ostrom utolsó szakaszában már haditörvényszék sem kellett, a renitensekkel – tettenérés esetén – tiszti járőrök, meg tábori csendőr osztagok a helyszínen végeztek, minden formaság és ceremónia nélkül.

Paulus vezérezredes Pitomnyik elvesztése után áthelyezte harcálláspontját Gumrakból Sztálingrádszkijba, egy horhosba, ahol korábban a 71. gyalogos-

hadosztály harcálláspontja volt.

A kisegítő repülőteret rohammunkával helyezték üzembe Gumrakban. A szállítógépek viszont nem jöttek. Másnap sem jöttek ...

Elmaradásuk a német légierő szempontjából igazolható. Gumrak repülőtere már a szovjet tüzérség ütegeinek hatókörében feküdt. A német légierő az utóbbi napok hatalmas veszteségei miatt nem vállalkozott rá, hogy újabb, az eddiginél is nagyobb veszteségeknek tegye ki gépeit.

A 6. hadsereg viszont éhezett. Ló is alig volt már. Paulus vezérezredes egyenesen a Führernek küldött rádiótáviratot: „Führerem, a hadsereg ellátására vonatkozó parancsát nem teljesítik. A gumraki repülőtér január 15. óta fogadóképes, éjjeli leszállásra kifogástalanul alkalmas. Földi szervezet működik, sürgős intézkedés szükséges, halálos veszély fenyeget". Két órával a távirat feladása után Paulus újabb táviratot küldött, ezúttal von Manstein vezértábornagynak: „ A légiflotta kifogásai csak ürügynek tekinthetők, leszállási lehetőség a légierő gépei, mégpedig kötelékek számára, hosszban és szélességben minden irányban biztosítva. Földi szervezet minden berendezéssel ellátva, akárcsak Pitomnyikban. Hadsereg-főparancsnok közvetlenül a Führernél sürgős intézkedést kért, mivel a légierő állandó halogatása máris rengeteg emberéletet követelt".

A táviratokra nem érkezett válasz, sem a Führertől, sem von Mansteintől. Paulus ismét Mansteinhez fordult, ugyancsak táviratban: „Még mindig nem érkeznek gépek. A hadsereg kéri, adjanak leszállási parancsot a repülőgépek személyzetének."

Aznap éjszaka néhány szállító-repülőgép leereszkedett Gumrakban. És utasítás is jött, amely elrendelte, hogy a gépek visszafelé menet ezentúl ne sebesülteket, hanem szakembereket hozzanak ki a katlanból, páncélosegységek parancsnokait, műszaki tiszteket, leendő vezérkari tiszteket.

Kereken fogalmazva, a német hadvezetés január 19-én már a 6. hadsereg számára is észrevehetően és érzékelhetően „leírta" a hadsereget. Már csak azokat az embereit akarta kimenteni, akikre – kvalifikáltságuknál fogva – a háború folytatásához égető szüksége volt.

Ezen az éjszakán eltűnt a VIII. hadtest hadtápfőnöke. Nem veszett el: az egyik szállítógéppel, engedély nélkül, kirepült a katlanból. A hadtest parancsnoka körözést adott ki ellene, s a hadtápfőnökre már vártak a „Don" hadseregcsoportnál, haditörvényszék elé állították, szökés vádjával. Huszonnégy órán belül kivégezték.

Akadtak agyafúrtabb tisztek, akik ekkor látták elérkezettnek az időt, hogy – az átvezénylés reményében – kinyilvánítsák óhajukat: a Waffen SS kötelékében kívánják szolgálni a Führer ügyét, s a Német Birodalom érdekeit. Korábban az ilyen kérelmeknek azonnal és akadálytalanul helyt adtak, az előírások szerint helyt kellett adni. A kérelmek most azonban helyet kaptak – Paulus tábornok, illetve törzsének főnöke, papírkosarában. A kérelmezők viszont jól jártak, retorzió nélkül úszták meg az ügyeskedést.

A 6. hadsereg eltetvesedett katonái között a tífusz és a vérhas mellett új betegség ütötte fel a fejét: az öngyilkosság. Ugyanúgy szedte áldozatait, mint a többi vész. Tisztek, katonák sokasága jutott a felismerésre, hogy félrevezették, becsapták és elárulták őket. Nem látván kiutat, önmaguk ellen fordították a fegyvert.

Egyébként a berlini rádió január 19-én jelentette be először, hogy Sztálingrád körzetében a német csapatoknak „minden irányban ellenséges rohamokat kell visszaverniük". A berlini rádió angol nyelvű adásában kommentálták is a hírt: „Ez úgy látszik, mintha megerősítené, hogy a csapatokat bekerítették. Német katonai körök azonban úgy nyilatkoztak, hogy a csapatokat nem kerítették be. Illetékes körök véleménye szerint ugyanis a német csapatok oly nagy területet foglalnak el, hogy bekerítésükről nem lehet beszélni."

Érdekes fejtegetés. Remek bizonyíték rá, hogy a porhintés nem ismer lehetetlent.

XVI.

Rokosszovszkij tábornok ezekben a napokban a felderítés adataiból, főként pedig a foglyok vallomásaiból jött rá, hogy a Vörös Hadsereg számítási hibát vétett. A körülzárt német csapatok létszámát a hadművelet kezdetén mintegy százezer főre becsülték. A német csapatok a hadművelet kezdete óta majd százezer katonát vesztettek, ám a Doni Front egységeivel szemben még mindig százezernél több német katona harcolt.

Szarvashiba történt. Abból származott, hogy az áttörést végrehajtó két front felderítői egyformán becsülték fel a szemben álló erők létszámát. Mindegyik front a vele szemben álló erőkét. A két adatot elfelejtették összesíteni.

A felfedezés kellemetlen volt. Amint már esett szó róla, az időjárás viszontagságai mindkét harcoló felet egyformán sújtják. Ezt a tényt az emlékiratok szerzői, meg a később készült katonai elemzések rendszerint elfelejtik, de a Doni Front parancsnoka kénytelen volt számításba venni. A zord időjárás az ő egységeit is kimerítette. Katonái éjjel-nappal a szabad ég alatt küzdöttek, ritkán adódott alkalom rá, hogy felmelegedjenek. Veszteségeik nem csupán a németek ellenállása, de a kemény hidegek miatt is fokozódtak.

Rokosszovszkij változtatott a Doni Front harceljárásán. Mivel szűkében volt a gyalogságnak, az ellenséges védelem áttörésének fő terhét a tüzérségre hárította. Ez azt jelentette, hogy a szokásos lőszermennyiségnél jóval többet használtak el. Tehették, a szovjet ipar elegendő lőszert gyártott, és a lőszer a „zöld úton" el is jutott oda, ahonnan ki kellett lőni. A támadások ettől kezdve úgy folytak, hogy a lövészek gyér csatárláncait követve lépcsőzetesen nyomultak előre a közvetlen irányzással tüzelő lövegek. Így állt elő a különös helyzet: a lövegek vonalában több ember – a lövegeket kezelő személyzet – tartózkodott, mint a gyalogos csoportokban. Az egész harcrendet

harckocsik, főként azonban fedett állásokból tüzelő lövegek és sorozatvetők össztüzei kísérték, valamint csatarepülők támogatták.

A Doni Front csapatai lassan, mondhatni lépésről lépésre nyomultak előre. A főcsapást mérő egységek elfoglalták Gumrakot, közeledtek Paulus vezérezredes harcállláspontja, Sztálingrádszkij felé.

A gumraki repülőtér mellett létesült sebesültgyűjtú hely vezető orvosa ugyancsak megkapta a humanitárius parancsot: harc nélkül adja át sebesültjeit a Vörös Hadseregnek.

Paulus sebtében intézkedett, hogy jelöljenek ki leszállópályát a harcállláspontja mellett. Január 22-én és 23-án ott landoltak az érkező szállítógépek. Január 23-án este jött az utolsó két gép. Éjszaka indultak vissza, fedélzetükön sebesültek helyett, műszaki és páncélos szakemberekkel.

Január 10-e és 20-a között a Wehrmacht főparancsnokságának hadinaplója szerint a 6. hadsereg katonáinak napi élelmiszer-fejadagja hetvenöt gramm kenyér, kétszáz gramm lóhús (csonttal együtt), tizenkét gramm zsír, tizenegy gramm cukor, és egy cigaretta volt. A hadinapló szerint az utolsó lovat január 20-án vágták le a katlanban. Ettől kezdve az élelmezés adatai nem szerepelnek többé a dokumentumban.

Január 23-án a Doni Front nyugat felől támadó 21. és 65. hadseregének csapatai, és a Volga felől támadó 62. hadsereg csapatai – aznap foglalták vissza végérvényesen a Mamajev kurgánt – között mindössze három és fél kilométerre szűkült a távolság.

Január 24-én hajnalban Paulus ismét közvetlenül a Führerhez intézte rádiójelentését: „A hadsereg a hadtestjelentések és a vezénylő tábornokok személyes jelentései alapján, amennyiben azok még elérhetők, a következőképpen ítéli meg a helyzetet: a csapatok lőszer és élelem nélkül maradtak, már csak hat hadosztály maradványai elérhetők. A déli, az északi, és a nyugati arcvonalon a bomlás jelei mutatkoznak. Egységes vezetés már nem lehetséges. A keleti arcvonalon kevés a változás. Tizennyolcezer sebesült kötszer és gyógyszer hiányában minimális orvosi segítségben sem részesül. A 44., a 76., a 100., a 305., a 389. gyalogoshadosztály megsemmisült. Az arcvonal erős áttörések folytán több helyütt felszakadt. Támaszpontok és fedezékek már csak a városi területen, a további védekezés értelmetlen. Az összeomlás elkerülhetetlen. A hadsereg a még életben lévők megmentése végett kéri a kapituláció haladéktalan engedélyezését."

Hamar választ kapott rá. Pontosan: még Sztálingrádszkijban kapta meg a

választ. Adolf Hitler parancsa értelemszerűen így hangzott: kapitulációt megtiltom, a 6. hadsereg történelmi küldetést teljesít azzal, hogy az utolsó tölényig harcolva módot nyújt egy új déli arcvonal kiépítésére, a nyugati civilizáció és kultúra megmentésére.

A Führer parancsának részletes elemzésére Sztálingrádszkijban már nem jutott idő. A harcálláspont közelében puskák dörrentek, kézigránátok robbantak, géppuska kattogott. A 6. hadsereg törzsének tisztjei összekapkodták holmijaikat, s felharsant a parancs: – Gépkocsira!

Az autók elindultak. Az utolsó pillanatban. A rohamozó vöröskatonák betörtek a horhosba, a harcálláspont elhagyott fedezékeibe. Az autók körül golyók süvítettek, az autókban ülők hallották a rohamozó vöröskatonák csatakiáltását: „A hazáért, Sztálinért!" A gépkocsivezetők tövig nyomták a gázpedált. A 6. hadsereg törzsének autói csak Sztálingrádban álltak meg. Az új harcálláspont az egykori városi kórház pincéjébe települt. Mindössze két napon át volt ott, január 26-án áthelyezték a Carica partjától délre, az Elesett Hősök terére, a rommá lőtt áruház pincéibe.

Ez lett a 6. hadsereg utolsó harcálláspontja.

Január 24-én a Doni Front csapatai délnyugat felől, Voropanovó és Peszcsanka irányából is újra támadásba lendültek. Harckocsioszlopaik lerohanták, széttiporták a támpontokat, nehézfegyvereket, s elpusztítottak minden védőt, aki nem adta meg magát. Sok német katona nem adta meg magát – Voropanovónál egy teljes napon át tartották még állásaikat. Aztán menekültek – a város felé.

Január 24-étől a német szállítógépek éjszakánként ejtőernyőn dobtak le utánpótlást körülzárt egységeiknek. Az ellátmány ritkán jutott rendeltetési helyére. Egy része a szovjet állásokra hullott, másik részét – a drákói beszolgáltatási parancsok ellenére, amelyek halálra ítélték a parancsok megszegőit, – kisajátították azok a német alegységek, amelyek megkaparintották.

Január 25-én Sumilov tábornok 64. hadseregének csapatai visszavették Sztálingrád Vorosilov-kerületét, s egy német tábornok megszegte Adolf Hitler parancsát: von Drebber vezérőrnagy, a 297. gyalogoshadosztály parancsnoka parlamentereket küldött a szovjet egységekhez, s a tárgyalás eredményeként hadosztályának maradékával megadta magát.

Ugyanezen a napon Paulus vezérezredes látogatót kapott, von Seydlitz tábornok kereste fel a harcálláspontján. Seydlitz köntörfalazás nélkül, nekiszegezte a kérdést:

– Szándékozik-e tenni a hadseregtörzs valamit egy szervezett fegyverletétel érdekében? Ha nem, akkor minden katonában és tisztben felmerül, cselekedhet-e önállóan, és ha igen, mit tegyen?

– Én semmit sem teszek.

Rezignált, kurta válasz. Seydlitz nem kapott sem indoklást, se magyarázatot hozzá. Visszatérve csapataihoz utasította alárendelt alakulatainak parancsnokait, hogy saját belátásuk szerint szüntessék be a küzdelmet.

A 6. hadsereg törzse közvetett úton január 26-án szerzett tudomást von Seydlitz parancsáról. Először le akarták tartóztatni, aztán – mivel erre nem volt mód – beérték annyival, hogy felmentették hadtestparancsnoki tisztéből, hadosztályait pedig – már, ami maradt belőlük – a VIII. hadtest parancsnoka, Heitz tábornok parancsnoksága alá helyezték.

Január 26-án reggel Paulus vezérezredes levelet kapott. Mielőtt felbontotta, bomba robbant a harcálláspont előtt, szilánkjai bevágódtak a pincébe. Paulus könnyű sérülést szenvedett a fején. A sebet bekötötték, aztán a vezérezredes felbontotta a borítékot.

A levelet von Drebber írta. Közölte, hogy a Vörös Hadsereg tagjai nem lőtték tarkón sem őt, sem katonáit, viszont nagyon tisztességesen bánnak velük, s megítélése szerint az egész 6. hadsereg a Goebbels-féle hazug propaganda áldozata. Felszólította Paulust, szüntesse be az értelmetlen ellenállást, s a hadsereggel együtt kapituláljon.

Paulus kételkedett benne, hogy a levél von Drebbertől származik. Schmidt altábornagy nem kételkedett benne, úgy vélte, Drebber tábornokot rákényszerítették a levél megírására ...

Ki mint él, úgy ítél.

Január 26-án a Doni Front 64. hadseregének csapatai heves harcok után visszafoglalták Jelsankát, miközben a 21. hadsereg 18-as számmal jelölt harckocsija másfél kilométernyire a Mamajev kurgántól északra, elérte a 62. hadsereg állásait. A harckocsiból – jóval később – emlékművet emeltek a találkozás helyén. A 21. hadsereg csapatai a Vörös Október gyár térségében is áttörtek a 62. hadsereg egységeihez.

A körülzárt német erőket kettévágták, pedig kétségbeesetten harcoltak. Hartmann tábornok, a 71. gyalogoshadosztály parancsnoka, az öngyilkosság különleges módját választotta: puskát fogva kiállt a vasúti töltésre, és addig lőtt, amíg egy vöröskatona golyója leterítette. Stempel tábornok, a 371. gyalogoshadosztály parancsnoka, kevéssé látványosan vetett véget életének: főbe lőtte magát.

Karácsony tájékán újabb kór pusztított a német katonák között – tetvek terjesztették –, a kiütéses tífusz. Eleinte nem tűnt fel, hogy egy-egy katona rendkívül fáradt, búskomor, kirázza a hideg, fájnak a végtagjai. Mire feltűnt, a láz negyvenegy fok fölé szökött, a katona félrebeszélt. A kiütéses tífusz a fertőzéstől számított egy-három héten belül zajlik le, az esetek háromnegyed részében halált okoz. Német becslések szerint a Sztálingrád körzetében fogságba esett katonák legalább kilencven százaléka fertőzötten került ki a katlanból, s a nyavalya ezreket kaszált sírba még a fogságban is. Hiába volt ápolás, hiába volt orvosi segítség, a kiéhezett, legyengült emberek töredéke élte túl a gyötrő lázat.

Január 27-én a Doni Front csapatai folytatták a támadást. Csapásaik alatt a katlan északi és déli részének területe szinte óráról órára zsugorodott kisebbre.

A 6. hadsereg telefonösszeköttetése az északi részen rekedt VIII. és XI. hadtesttel megszakadt. Néhány csapat nélkül maradt tábornok viszont összeverődött a XIV. páncéloshadtest parancsnokának, Schlömer tábornoknak a Carica folyótól északra, a volt városi börtönben létesített harcállláspontján. Pfeffer, von Seydlitz, Deboi, Leyser, Edler von Daniels tábornokok egyetértettek abban, hogy a harc folytatásának nincs értelme. Schlömer tábornok ugyanerre a következtetésre jutott. Telefonon lépett kapcsolatba Paulus vezérezredessel, kérte, engedélyezze a kapitulációt.

Paulus végighallgatta. Közölte vele, hogy a kitartást elrendelő parancs érvényben van, és letette a telefont.

Paulus vezérezredes még aznap személyesen is felkereste a XIV. páncéloshadtest harcállláspontját, hogy a Führer parancsának teljesítésére bírja Schlömer tábornokot. A tábornokkal – és a csapat nélküli tábornokokkal – folytatott vitája arra késztette Paulust, hogy még 27-én ismét elöljáróihoz forduljon a szervezett kapituláció érdekében. Erre azonban nem került sor, mert a Führer Főhadiszállása rádiótáviratban utasította, folytassa a harcot, s a tudomására hozták: a katlan feldarabolása esetén valamennyi katlanrész közvetlenül és személyesen Adolf Hitler alárendeltségébe kerül. Paulus elállt a kéréstől – másnapig.

Január 28-án a Doni Front csapatai az északi katlanrészt újabb két darabra szakították szét.

Este Paulus előrukkolt a kérelmével. Jelentette a Führer Főhadiszállásának, hogy a XI. hadtest az északi katlanban rekedt, a VIII. és az LI. hadtest a

középső katlanban van, míg a déli katlanban mindenféle csapatmaradványok, meg a hadseregtörzs vannak csupán. Jelentette, hogy számítása szerint az ellenállás végleges összeomlása február elsejére várható.

A jelentésre nem jött válasz. A kérelemre sem.

Paulus engedelmes katona volt. Végrehajtotta az érvényben lévő parancsot.

Schlömer tábornok is engedelmes katona volt, ám a hadteste elfogyott. A tábornok január 29-én parlamentereket küldött a vörös csapatokhoz. Ennek hírére a 6. hadsereg törzsének főnöke, Schmidt altábornagy haditörvényszékkel fenyegetőzött, de az eljárás lefolytatása megoldhatatlanná vált: Schlömer tábornok a hadifogságot választotta.

Egyébként január utolsó harmadában a hadbírósági – pontosabban: a statáriális – eljárások Damoklesz kardjaként lógtak a 6. hadsereg katonáinak feje felett. Nyilvánvaló, hogy a lerongyolódott, éhező, fázó, kimerült – mindenekelőtt pedig félrevezetett, becsapott – emberek tömegében a vereségek és veszteségek szétzilálták a katonai rendet, fegyelmet. A fegyelem ijesztő mértékben bomlott fel. Mindennapossá lettek a „bajtársiatlan" cselekedetek. Tömegesen fordult elő „bajtársi lopás". Tömegessé vált a „lemaradás" az alakulatoktól, az engedély nélküli eltávozás, a fosztogatás – utóbbiak szorosan összefüggtek egymással. Az egységeiket „kereső" katonák a romok között ejtőernyőkön aláereszkedő élelmiszeres tartályokra vadásztak, meg kolbászkötegekre, cipókra, csokoládétömbökre, amelyeket a szállítógépek személyzete ebben az időszakban már „natúr" csomagolásban szórt ki a gépekből. A katonák önfenntartási ösztöne nem különböztetett meg jogost és jogtalant. Ahogy elmosódott a különbség a hadsereg mögöttes területe és az arcvonal között, úgy mosódott el a határvonal a katonai rendfokozatok és beosztások között is, szaporodott az engedetlenség, sokasodott a parancsmegtagadás, akadt nyílt lázadás is. A hadseregparancsnokság kihirdette a statáriumot. Tiszti járőrök, tábori csendőr járőrök cirkáltak a városban, kettős céllal – egyrészt a fosztogatókat szedték össze a hadbíróság számára, másrészt csellengők után razziáztak, hogy feltöltsék velük a rohamalakulatok sorait. A katonazsargon a járőröket csakhamar másként nevezte: hősgyűjtő különítménynek. Rettegett név lett.

A körülzárt hadsereg haditörvényszékei január utolsó két hetében háromszázhatvannégy katonát sújtottak halálos ítélettel. Valamennyi elítéltet kivégeztek. Az ítélet nélkül, a tettenérés helyszínén kivégzett katonák száma

ma már megállapíthatatlan. A helyzetre jellemző, hogy a középső katlanba szorult VIII. hadtest parancsnoka, Heitz tábornok, január 29-én parancsot adott ki, amelyet katonái az egyszerűség kedvéért „agyonlövetik-parancs"-nak hívtak. Az elnevezés felettébb találó, mert nincs mondata, amelyben a sztereotip „agyonlövetik" ne szerepelne. „Aki kapitulál, agyonlövetik!", „Aki fehér zászlót tűz ki, agyonlövetik!" „Aki nem szolgáltatja be azonnal a repülőgépekről ledobott kolbászt vagy kenyeret, agyonlövetik!" Heitz tábornok parancsa értelmében katonái tüzet nyitottak azokra, akik meg akarták adni magukat. Sok német katona életére tett pontot német golyó.

Január 29-én a Német Birodalom ünnepi évfordulóra készült: a Führer január 30-án került hatalomra, éppen tíz évvel előbb, 1933-ban. Paulus vezérezredes két táviratot küldött Adolf Hitlernek:

„A 6. hadsereg Németországnak tett esküjéhez híven, magasztos és fontos feladatának tudatában, az utolsó emberig és az utolsó töltényig mindvégig tartotta állásait Führerjéért és hazájáért. Paulus."

A másik távirat valamivel patetikusabb.

„A 6. hadsereg üdvözli Führerjét hatalomra jutásának évfordulója alkalmából. Sztálingrád felett még itt leng a horogkeresztes zászló. Legyen harcunk az élő és eljövendő nemzedékeknek példa arra, hogy reménytelen helyzetben se kapituláljanak, s akkor Németország győzni fog. Heil Führerem! Paulus vezérezredes."

A táviratokat nem Paulus írta. Ő aláírta csupán. Évek múltán, amikor a háborús bűnösök perében, Nürnbergben, tanúként kihallgatták, kérdést intéztek hozzá a hűségnyilatkozatot illetően. Paulus kijelentette:

– Sajnálom, hogy akkor a körülmények befolyása alatt átengedtem és nem tartottam vissza a szöveget.

Ehhez hozzátehetjük, Paulus – bár jóval a csata után – messzemenő következtetéseket vont le saját szerepéről. Kereken kimondta: rossz ügyért harcolt, rossz célokat szolgált. Később, a háború után, szembefordult a német militarizmus újbóli feltámasztását célzó kísérletekkel. Nem kicsiség, jellemre vall.

A csata idején azonban a rádiótáviratok elmentek, és a Führer ezúttal nem késlekedett válaszolni:

„Paulus vezérezredesem!

Az egész német nép már ma mély meghatódottsággal tekint erre a városra. Mint a világtörténelemben annyiszor, ez az áldozat sem lesz hiábavaló.

Clausewitz hitvallása beteljesedik. A német nemzet csak most fogja fel e harc teljes súlyát, és meghozza a legnagyobb áldozatokat.

Gondolatban mindig önnel és katonáival az ön

Adolf Hitlere."

A távirat patetikus hangvételének mentségére legfeljebb egy körülmény hozható fel: ugyanolyan hamis, mint Paulus táviratainak pátosza.

Miközben a fennkölt szövegű táviratváltás folyt, a Doni Front csapatai támadtak. A 64. hadsereg déli irányból nyomult előre. Morozov ezredes 422. lövészhadosztálya az egykori gabonaraktárak megkerülésével kijutott a Carica partjára. Ugyancsak elérte a Carica partját Burmakov ezredes 38. gépesített lövészdandára is. Utóbbi a szó szoros értelmében haza jött – a dandárt egy évvel korábban szervezték a Traktorgyár népőr-alakulataiból. Egységei szétverve a német ellenállást, betörtek az Ahtubinszkaja, a Vorosilovszkaja és a Krasznoarmejszkaja utcákba, egyik zászlóalja pedig már a Szurszkaja utcában harcolt.

Január 30-án délelőtt Berlinben Göring marsall, Adolf Hitler helyettese, mondott beszédet. Hosszú beszéd volt. A rádió közvetítette, Sztálingrádban is hallgatták. Göring hangoztatta, hogy a bolsevista haderő régóta a végét járja, s végső erőfeszítéseit teszi Sztálingrád körzetében. „... Az ellenség utolsó tartalékait is bevetette, sihederek és fáradt öregemberek harcolnak az első vonalban küzdő zászlóaljakban, de ezt a rosszul táplált, fagytól szenvedő emberanyagot ostorral és pisztollyal terrorizálják, s a komisszárok géppuskái kergetik a halálba. A német katonák a tábornoktól a közlegényig a német történelem leghősibb harcát vívják a bolsevista hordák fanatikus vadsága ellen ..."

A marsall beszédét részletesen ismertetni felesleges. Az antik történelemből állított példát a Sztálingrádban küzdő német katonák elé, mondván, mint egykor Leonidász és harcostársai, hazájukat védelmezve a perzsa hódítókkal szemben, elestek a görög hegyszorosban, úgy maradnak holtan a 6. hadsereg katonái Sztálingrádban.

Göring beszéde döbbenetes hatást gyakorolt a 6. hadsereg katonáira. Ráébresztette őket, mekkora a különbség a valóság meg a birodalmi vágyálmok és hazug frázisok között. Sokan úgy érezték – több emlékiratszerző beszámol róla –, halotti beszédük hangzik a rádióból. Göring marsall fura vigaszt nyújtott számukra: „... bármilyen ridegen hangzik is, a katona számára

közömbös, hogy Sztálingrádnál, Rzsevnél, az afrikai sivatagban vagy Norvégia jeges vidékein harcolva esik el."

Burmakov ezredes 38. gépesített lövészdandárának katonái nem hallgatták a birodalmi marsall beszédét. A dandár egységei felzárkóztak a Szurszkaja utcába előretört zászlóaljhoz, behatoltak a Kommunyiszt utca romjai közé, estére pedig kijutottak az Elesett Hősök terére, ahol a német 71. hadosztály maradékainak tüzébe ütköztek. Roske tábornok – a 71. hadosztály parancsnoka – harcállláspontja ugyancsak az áruház pincéjében volt, közvetlenül a 6. hadsereg harcállláspontja mellett. A tábornok jelentette Paulus vezérezredesnek, hadosztálya képtelen tovább ellenállni.

Paulus vezérezredes éjfélkor pihenni tért.

Éjfél körül Burmakov ezredes dandárának harckocsijai előregördültek a rohamra készülő lövészek vonalába. Ágyúik a romok emeleti tűzfészkeit lőtték. Egy harckocsi éppen az áruházzal szemközt foglalt állást. A rohamcsoportok észrevétlenül húzódtak előre. Bekerítették az áruházat, elfoglalták megindulási állásaikat, jelre vártak.

Nem kaptak jelet.

Az áruházzal szemközti harckocsi a bejáratra szegezte ágyúját. A harckocsi parancsnoka kiemelkedett a páncéltoronyból, a terepet mustrálta.

Az áruházból két német katona lépett ki, Roske tábornok és a 6. hadsereg törzsének tolmácsa. A tolmács fehér zászlót lobogtatott. Sietve mentek a harckocsihoz. A tolmács nem egészen azt mondta, mint amivel megbízták:

– Szüntesse be a tüzet! Nagy fogást ajánlok önnek! Előléptetés és kitüntetés! Ha velem jön, foglyul ejtheti a 6. hadsereg főparancsnokát és egész törzsét ...

A harckocsi parancsnoka csapdát gyanított, nem állt kötélnek. Rádión jelentette az ajánlatot elöljáróinak. Burmakov ezredes két tisztet küldött a harckocsihoz, akik megkezdték az előzetes tárgyalásokat. Roske tábornok, a deputáció tudomására hozta, hajlandók letenni a fegyvert, de ragaszkodnak hozzá, hogy az aktus a Doni Front törzsének arra felhatalmazott főtisztjével folytatott hivatalos tárgyalás keretében történjék.

A szovjet fél elfogadta a feltételt.

Roske tábornok hírközpontja január 31-én öt óra negyvenöt perckor adta le utolsó rádiótáviratát: „Az oroszok az ajtó előtt állnak, megsemmisítjük a berendezést." A rádió még egy táviratot vett, majd a kezelők szétrombolták az adó-vevőt.

Paulus hét órakor, kopogtatásra ébredt fel. Fekhelyén ülve fogadta Schmidt altábornagyot. Schmidt köszönés helyett átnyújtotta parancsnokának az utolsó táviratot.

– Gratulálok a vezértábornagyi kinevezéséhez!

Paulus elolvasta a szöveget. A parancsot Adolf Hitler írta alá. Paulus kifakadt.

– Ez nyilván felszólítás az öngyilkosságra, de ezt a szívességet nem teszem meg neki!

Schmidt köhhentett.

– Egyúttal jelentenem kell, hogy itt az orosz.

Visszafordult, kinyitotta az ajtót.

A Doni Front képviseletében Laszkin tábornok, a 64. hadsereg törzsének főnöke, tolmács útján közölte a Német Birodalom legfrissebb vezértábornagyával, valamint a jelenlévőkkel, hogy ettől a pillanattól mindannyian a Vörös Hadsereg foglyai.

Paulus segédtisztje felszólítás nélkül az asztalra tette Paulus meg a saját pisztolyát. Laszkin tábornok felszólította Paulust, készüljön fel, kilenc órakor érte jön – azzal eltávozott.

A segédtiszt akkurátus ember volt. Bejegyezte Paulus zsoldkönyvébe a tábornok új rendfokozatát, beleütötte a szolgálati bélyegzőt. Mivel hivatali tényked ése ezzel véget ért, a bélyegzőt bedobta a kályhába.

Paulus egyébként jól sejtette, hogy kinevezése öngyilkossági felszólításnak számított. A Führer másnap megtudva, hogy a 6. hadsereg parancsnoka, törzsének biztosító alakulataival együtt megadta magát, a haditanács ülésén gyávának bélyegezte Paulust, és kijelentette, hogy a hadifogságba vonulásával bemocskolta katonái hősiességét. Adolf Hitler felháborodása – saját szemszögéből nézve – teljesen indokolt. Az öngyilkosság kitűnően elterelte volna a figyelmet a 6. hadsereg vereségének, elvesztésének igazi felelőseiről.

Paulus vezértábornagyot és kíséretét a 64. hadsereg harcálláspontjára vitték. Sumilov tábornok rá akarta venni Paulust, adjon utasítást a katlan észki részében harcolóknak, tegyék le a fegyvert. Paulus még mindig engedelmes katona volt. És akárcsak kíséretének tagjai, várta, mikor állítják kivégzőosztag elé, vagy lövik tarkón, a német propaganda híresztelése szerint. Elutasította Sumilov kérését. Közölte, nem áll módjában ilyen parancsot adni – a szétszakított katlanrészek a Führer alárendeltségébe tartoznak.

Paulust és Schmidtet még aznap a Doni Front törzsének harcálláspontjára vitték. Rokosszovszkij tábornok és Voronov tábornok ugyanazt kérte a vezértábornagytól, amit Sumilov kért: vessen véget az értelmetlen vérontásnak, adjon utasítást valamennyi német egység kapitulációjára.

A vezértábornagy nem változtatott álláspontján, csupán kiegészítette érvelését: hadifogolyként nem adhat parancsot volt katonáinak. Ezzel szemben arra kérte Rokosszovszkijt, gondoskodjék az életben maradt német katonákról és tisztekről. Kár, hogy a kérelem nem korábban, január 8-án, a kapitulációs felszólítás idején jutott Paulus eszébe. Akkor sokkal inkább lett volna értelme, és akkor is lett volna értelme, ha a vezértábornagy legalább ekkor, fogságba esése napján utasítja katonáit a harc beszüntetésére. A szerelvények, amelyek lőszert szállítottak a Doni Front csapatai számára, előbb hozhattak volna kenyeret, élelmet a fogságba esett németeknek. Még mindig lőszert kellett hozniuk. Rokosszovszkijnak volt lélekjelenléte, nem gurult dühbe, nem is tett szemrehányást.

– Kilencvenezer szájnak élelmet előteremteni máról holnapra lehetetlen, de ami emberileg megtehető, megtesszük.

A Doni Front parancsnoka elbocsájtotta Paulust és Schmidtet. Maga is távozott harcálláspontjáról. Batov tábornok hadseregének harcálláspontjára ment, oda, ahonnan csapatainak a főcsapást kellett mérniük a katlan északi csoportosítására. A frontparancsnok ellenőrizte az előkészületeket, megszemlélte a tüzérség ütegállásait, a sorozatvető osztályok kilövőállásait. Batov hadseregének tüzércsoportját megerősítették több egységgel, amelyek előző nap még a katlan déli része ellen harcoltak, valamint a 16. légihadsereg bombázó kötelékeivel.

Reggel tűzfergeteg csapott a német védőállásokra. A védelem peremvonalát szétszaggatták – valóban szétrobbantották – a katyusák lövedékei. A hadsereg nehéz ágyúi a német ütegeket lőtték. A bombázógépek már a tüzérségi előkészítés idején megkezdték a német lövegek állásainak szétverését.

A tüzérségi előkészítés hosszú ideig tartott. Amikor a tüzérek áthelyezték tüzüket a védelem mélységére, a peremvonal füstölgő állásai felett itt is, ott is fehér zászlók bukkantak fel ...

A katlan északi részének parancsnoka, Strecker tábornok nem akarta letenni a fegyvert, katonáinak viszont már elegük volt. A tűzhenger Strecker tábornokot nem ingatta meg kitartási szándékában. Katonáit igen. Február másodikán az újabb tűzcsapások érvei alatt tömegesen adták meg magukat.

Strecker vezérezredes két hadosztályparancsnoka, Lattmann vezérőrnagy és von Lenski vezérőrnagy, mindjárt reggel fellázadt – mindketten önhatalmúlag adtak utasítást egységeiknek a harc beszüntetésére.

Február 2-án délután két órakor Rokosszovszkij tábornok táviratban jelentette a Vörös Hadsereg Legfelsőbb Főparancsnokának, hogy a Doni Front csapatai teljesítették utasítását, megsemmisítették a Sztálingrád körzetében körülzárt hadseregcsoportosítást.

A harcok folyamán a német csapatok és szövetségeseik összesen másfél millió katonát vesztettek a Don és a Volga között, Sztálingrádban, Sztálingrád környékén. Elpusztult tizenkétezer ágyújuk, háromezer repülőgépük, háromezerötszáz harckocsijuk.

... És magában Sztálingrádban kilencvenezernél több katona meg huszonnégy tábornok túlélte az ostromot. Kilencvenezernél több német katona és huszonnégy német tábornok – más minőségben, mint néhány hónappal korábban elképzelte – indult el a Vörös Hadsereg mögöttes területein a szovjet hátország távoli mélységei felé: a hadifogolytáborokba.

Egy nappal később Berlinben országos nemzeti gyászt rendeltek el a 6. hadsereg pusztulása miatt, s erre hivatkozással hirdették meg a totális háborút.*

Európa felett azonban hajnal derengett. A Sztálingrádnál elszenvedett vereség alapjában rendítette meg a Német Birodalmat, a fasizmus német, meg nem német erőit.

Sztálingrád, amint erről már volt szó, jelképpé vált. A humánum, az emberi jogok, az emberi szabadság, az emberi haladás győzelmét jelképezte – jelképezi napjainkban is – a hódító militarizmus, a haláltáboros, gázkamrás fasiszta barbarizmus felett. Ezért bukkannak fel időről-időre ma is történészek, katonai szakírók, szerte a világban az új militarista irányzatok hullámain, akik kétségbe vonják a sztálingrádi csata jelentőségét, s más ütközetekben jelölik meg a második világháborút eldöntő harcok fordulóját. A csata óta sokan kísérleteztek ilyesmivel, nyilván fognak is még kísérletezni, hiszen a történelmi haladásnak mindig vannak kerékkötői. Véleményükkel szemben a mai olvasó is bízvást elfogadhatja az Egyesült Államok akkori elnökének, Franklin Delano Rooseveltnek, korabeli értékelését: „A nagy stratégia szempontjából ... világos az az egyszerű tény, hogy az orosz hadsere-

* Németország szövetségesei hivatalosan nem ültek gyászt: egyszerűen elhallgatták a közvélemény előtt hadseregeik katasztrofális vereségét.

gek több nácit ölnek meg és több ellenséges felszerelést semmisítenek meg, mint az összes többi huszonöt egyesült nemzet együttvéve."

Sztálingrádnál nem a hadiszerencse fordult meg, hanem az erőviszonyok változtak meg. Minden humanista szellemi érték, amely a jogot, az emberi méltóságot, méltányosságot, becsületességet és igazságosságot képviselte, a háború kezdete óta a fasizmus ellen küzdő népek oldalán volt. A mai olvasó fülében ez talán banálisan hangzik, de a tényeket összegezve megállapítható: így igaz. A szellemi érték azonban megfelelő erő nélkül hervatag virág. Sztálingrád neve akkor azt jelentette, hogy a modern barbárok ellen küzdő népek az erkölcsi magasabbrendűséget a háború küzdelmei között is jelentős anyagi fölényre tudták váltani. Ezért jelentett Sztálingrád alapvető fordulatot nemcsak az európai háború menetében, de az egyetemes emberi kultúra megmentésében. A Német Birodalom és szövetségesei semmiféle totális mozgósítással, sem pedig totális hadviseléssel, nem tudták – nem tudhatták – többé kihevemi, pótolni a Sztálingrádnál elszenvedett veszteségeket. Már a háború után, 1949-ben, Sztálinnál értekezletet tartottak a Vörös Hadsereg vezetői az ország légvédelmének fejlesztéséről. Sztálin váratlanul az újonnan kinevezett vezérkari főnökhöz, Styemenko tábornokhoz fordult.

– ... Vajon miért tudtuk szétverni, és megadásra kényszeríteni a fasiszta Németországot?

A kérdés meglepte Styemenkót. Olyannyira meglepte, hogy felsorolta Sztálin elméleti téziseit a háború sorsát eldöntő állandóan ható tényezőkről. Sztálin türelmesen végighallgatta.

– Mindez igaz, és fontos, de nem meríti ki a kérdést. A háború idején mekkora volt a mi hadseregünk létszáma?

Styemenko felelt. Sztálin pedig tovább kérdezte, számokról. A számok azt mutatták, hogy a Szovjetunió lakosságának hat százalékát, a Német Birodalom viszont lakosságának tizenhat százalékát mozgósította a hadseregbe. Nincs állam, amelyik tizenhat százalékos mozgósítást elviselne. A német hadvezetés ezt a tényezőt figyelmen kívül hagyta, vagy – kalandor politikája következményeként – nem akart számolni vele.

A Vörös Hadsereg a Szovjetunió gazdasági-ipari-katonai, valamint erkölcsi-társadalmi fölényére támaszkodva, a háború egész további folyamán mindvégig kezében tartotta a hadászati kezdeményezést, ütközetről ütközetre vívta harcait Berlin ostromának végéig, amikor is katonái kitűzték a győ-

zelmi zászlót a szétlőtt, kiégett Reichstag tetejére, arra az épületre, amelyből a német fasizmus hódító háborúja megkezdte világperzselő útját.

Korunk olvasója viszont ne keresse Sztálingrád nevét a térképeken. Sztálingrád nevű helység régóta nincs. Ennek története azonban más könyv lapjaira tartozik.

FÜGGELÉK

Az Összövetségi Kommunista (bolsevik) Párt KB plénumának határozata

(1938. január 19.)

Az ÖK(b)P KB plénuma szükségesnek tartja felhívni a pártszervezetek és vezetőik figyelmét arra, hogy ugyanakkor, amikor nagy munkát végeznek soraiknak a fasizmus trockista és jobboldali ügynökeitől való megtisztítása érdekében, e munka folyamán komoly hibákat és torzításokat követnek el, amelyek akadályozzák a párt megtisztítását a kétkulacsosoktól, a kémektől és kártevőktől. A pártszervezetek az ÖK(b)P KB ismételt utasításai és figyelmeztetései ellenére, sok esetben egészen helytelenül és bűnös könnyelműséggel járnak el kommunistáknak a pártból való kizárása során.

Az ÖK(b)P KB ismételten meghagyta a pártszervezeteknek és azok vezetőinek, hogy a párttagok gondos és egyéni elbírálása alapján döntsék el a pártból való kizárásnak vagy az ÖK(b)P-ből helytelenül kizártak visszavételének kérdését. Az ÖK(b)P KB plénuma 1937. március 5-én Sztálin elvtársnak „A pártmunka fogyatékosságairól s a trockista és egyéb kétkulacsosok felszámolását célzó rendszabályokról" mondott előadói beszéde alapján hozott határozatában leszögezte:

„Egyes pártvezetőinkből hiányzik az emberek, a párttagok, a pártmunkások iránti kellő figyelmesség. Mi több, nem tanulmányozzák a kádereket, nem tudják, mi tölti be életüket és hogyan fejlődnek, egyszóval nem ismerik kádereiket. Éppen ezért, nem foglalkoznak egyénileg a párttagokkal, a pártmunkásokkal. Márpedig az egyéni foglalkozás a fő dolog szervezési munkánkban. És éppen azért, mert nem egyéni foglalkozás alapján értékelik a párttagokat és pártmunkásokat, rendszerint találomra járnak el: vagy válogatás és mérték nélkül dicsérik őket, vagy ugyancsak válogatás és mérték nélkül ostorozzák, és ezrével meg tízezrével zárják ki őket a pártból. Egyes pártvezetőink különben is tízezrekben szeretnek gondolkodni, nem törődnek az egyénekkel, az egyes párttagokkal, azok sorsával. Ezernyi, meg tízezernyi ember kizárását a pártból semmiségnek tartják, s azzal vigasztalják ma-

gukat, hogy a mi pártunk nagy és néhány tízezer kizárás mitsem változtat a párt helyzetén. Így azonban csak olyan emberek kezelhetik a párttagokat, akik lényegében mélységesen pártellenesek.

Az emberek, a párttagok, a pártmunkások ilyen lélektelen kezelése mesterségesen elégedetlenséget és haragot kelt a párt egy részében.

Érthető, hogy a trockista kétkulacsosok ügyesen horogra kerítik az ilyen megharagított elvtársakat, s ügyesen magukkal rántják őket a trockista kártevés mocsarába."

Az ÖK(b)P KB plénumának ugyanez a határozata kimondja:

„El kell ítélni az egyes párttagok sorsának, a párttagok kizárásának, vagy a kizártak visszavételének kérdésében tanúsított formális, lélektelen, bürokratikus magatartást.

Kötelezni kell a pártszervezeteket, hogy a legmesszebbmenő körültekintéssel és elvtársi gondossággal járjanak el akkor, amikor a pártból való kizárásnak vagy a kizártak visszavételének kérdésében döntenek."

Az ÖK(b)P KB „A pártigazolványok felülvizsgálása és kicserélése idején a pártból kizártak fellebbezéseinek megvizsgálása során elkövetett hibákról" szóló 1936. június 24-i levelében rámutatott arra a komolytalan, sok esetben pedig lélektelen, hivatalnoki magatartásra, amelyet a pártszervezetek a pártból kizártak fellebbezéseinek tárgyalásánál tanúsítottak:

„A kizártak fellebbezéseit `– mondja a levél – a KB utasításai ellenére rendkívül lassan vizsgálják meg. Sok kizárt párttag hónapokon át kilincsel, hogy elérje beadott fellebbezésének tárgyalását. Sok fellebbezést a fellebbezők távollétében vizsgáltak meg, a fellebbezők beadványának minden ellenőrzése nélkül, anélkül, hogy a fellebbezőknek módot adtak volna a pártból való kizárásuk okainak részletes megmagyarázására.

Számos kerületi pártszervezetben a pártból kizártakkal szemben teljesen tűrhetetlen önkénnyel jártak el. Olyanokat, akiket szociális származásuk eltitkolása vagy passzivitásuk miatt, nem pedig a párt és a szovjet hatalom ellen elkövetett ellenséges tevékenység miatt zártak ki a pártból, automatikusan eltávolítottak a munkából, megfosztottak lakásuktól stb.

Ilyenformán ezeknek a pártszervezeteknek a vezetői, akik nem tették igazán magukévá a pártnak a bolsevik éberségre vonatkozó útmutatásait, azáltal, hogy formálisan, bürokratikus módon vizsgálták meg a pártigazolványok felülvizsgálása során kizártak fellebbezését, a párt ellenségeinek a kezére játszottak."

Mint látható, a helyi pártszervezetek kaptak figyelmeztető útmutatásokat.

És mégis, ennek ellenére, sok pártszervezet és vezetőik továbbra is formális, bürokratikus magatartást tanúsítanak az egyes párttagok sorsa iránt.

Sok olyan esetről tudunk, amikor a pártszervezetek minden ellenőrzés nélkül, tehát indokolatlanul zárnak ki kommunistákat a pártból, leváltják őket a munkából, sőt gyakran minden alap nélkül a nép ellenségeinek nyilvánítják őket, törvénytelenségeket követnek el és önkényeskednek a párttagokkal szemben.

Így például: az Azerbajdzsán K(b)P KB egyik ülése 1937. november 5-én automatikusan jóváhagyta 279 párttag kizárását; a sztálingrádi területi pártbizottság november 26-án 69 párttag kizárását hagyta jóvá; a novoszibirszki területi pártbizottság november 28-án automatikusan jóváhagyta az ÖK(b)P kerületi bizottságainak 72 párttag kizárására vonatkozó határozatát; az Ordzsonikidze-határterületi pártszervezetben az ÖK(b)P KB mellett működő Pártellenőrző Bizottság pártkollégiuma 160 fellebbező közül 101 kommunista esetében a pártból való kizárásra vonatkozó határozatot mint helytelent és teljesen indokolatlant hatályon kívül helyezte; a novoszibirszki pártszervezetben hasonló módon 80 határozatból 51-et kellett hatályon kívül helyezni; a rosztovi pártszervezetben 66 határozat közül 43-at, a sztálingrádi pártszervezetben 103 közül 58-at, a szarátoviban 134 közül 80-at, a kurszki pártszervezetben 92 közül 56-ot, a vinnyicaiban 337 közül 164-et stb. helyeztek hatályon kívül.

Harkov terület sok kerületében az „éberség" örve alatt számos olyan eset történt, amikor a pártból kizártakat vagy pártonkívüli dolgozókat törvénytelenül elbocsátották a munkából vagy megtagadták munkába állításukat. A zmijevi kerületben 1937 októberében és novemberében ok nélkül leváltottak munkájából 36 tanítót, és további 42-t kijelöltek elbocsátásra. Emiatt Taranovka, Zamosztyazsnoje, Szkripajovka és más községek iskoláiban nem tanítanak történelmet, nem tanítják a Szovjetunió Alkotmányát, nem tanítanak orosz, ukrán és idegen nyelveket.

Zmijev város középiskolájában egy Zsurko nevű tanítónő tanította a biológiát. Zsurko 1904-ben született, apja kolhozparaszt, nyolcéves pedagógiai gyakorlata van, és negyedéves levelező hallgatója a Pedagógiai Főiskolának. A helyi lapban egy kis újságcikk jelent meg, amelyben az állt, hogy Zsurko fivére, aki Izjum városában pedagógusként működik, nacionalista. Ezt elegendőnek tartották ahhoz, hogy Zsurkót elbocsássák. Zsurko elvtársnő elbo-

csátása kapcsán kifejezést adtak a férje iránti politikai bizalmatlanságnak, és az ő elbocsátásának kérdését is felvetették. A vizsgálat folyamán aztán kiderült, hogy a kis újságcikk rágalom volt, és Zsurko fivérét le sem váltották munkájából.

Harkovban a Belügyi Népbiztosság szervei egy Gorszkaja nevű letartóztatott trockista nő ügyében tanúként kihallgatták a Tyinjakov gyár üzemi bizottságának Ejngorn nevű funkcionáriusnőjét. Ő a Belügyi Népbiztosság helyi szerveinek hivatalába való beidézését közölte a Bizalmas Ügyintézőség főnökével, Szemenkovval, aki a gyár pártbizottsága előtt nyomban felvetette Ejngorn és a trockista Gorszkaja kapcsolatainak kérdését. Az eredmény az lett, hogy Ejngornt leváltották az üzemi bizottságban betöltött tisztségéről, és elbocsátották. Ejngorn nővérének férjét, aki a helyi lap szerkesztőségében dolgozott, elbocsátották azért, mert „nem közölt semmit felesége nővérének trockista kapcsolatairól".

Az ÖK(b)P kurszki területi pártbizottsága minden ellenőrzés nélkül, távollétében kizárta a pártból Ivancsenkovát, a Dmitro-Taranovszki Cukorgyár üzemi bizottságának elnöknőjét, és keresztülvitte letartóztatását. Azt rótta fel bűnéül, hogy tudatosan ellenforradalmi módon készítette elő a Kulinyicsenko nevű pártonkívüli munkás felszólalását a Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetjének választásai alkalmából tartott gyűlésen. A vizsgálat megállapította, hogy Ivancsenkova „bűne" mindössze az volt, hogy a választási gyűlésen a pártonkívüli Kulinyicsenko, azután, hogy az életéből elmondott egyetmást, belezavarodott a felszólalásba és a Legfelsőbb Szovjetbe jelölt küldött nevét elfelejtette megemlíteni.

Kujbisev terület számos kerületében sok kommunistát zártak ki a pártból azzal az indoklással, hogy a nép ellenségei. Ugyanakkor a Belügyi Népbiztosság szervei semmilyen indokot nem találnak ezeknek a pártból kizártaknak a letartóztatására. Így például az ÖK(b)P bolse-csernyigovi kerületi bizottsága a kerületi pártszervezet 210 tagja közül 50-et kizárt a pártból, és a nép ellenségeinek nyilvánította őket. A Belügyi Népbiztosság szervei azonban a kizártak közül 43-nál semmiféle indokot sem találtak a letartóztatásra. Sokan azok közül, akiket az ÖK(b)P kerületi pártbizottságai olyan indoklással zártak ki a pártból, hogy a nép ellenségei, azzal a követeléssel jelennek meg az ÖK(b)P mellett működő Pártellenőrző Bizottság Kujbisev-területi pártkollégiumánál, hogy vagy tartóztassák le őket, vagy vegyék le róluk a szégyenbélyeget.

Az ÖK(b)P KB-nak adatai vannak arról, hogy hasonló esetek más pártszervezetekben is előfordultak.

Az ÖK(b)P KB plénuma úgy látja, hogy mindezek és az ezekhez hasonló esetek elsősorban azért fordulnak elő oly gyakran a pártszervezetekben, mert a kommunisták között még mindig vannak egyes fel nem ismert és le nem leplezett karrierista kommunisták, akik a pártból való kizárásokkal, a párttagokkal szemben alkalmazott megtorló intézkedésekkel igyekeznek kitűnni és előrejutni, akik az éberség hiányának esetleges vádja ellen olymódon igyekeznek bebiztosítani magukat, hogy válogatás nélkül megtorló intézkedéseket alkalmaznak párttagokkal szemben.

Az ilyen karrierista kommunista úgy vélekedik, hogy ha már egyszer egy párttag ellen beadvány érkezett, akkor az a párttag – még ha nem is helytálló, sőt, még ha provokációs jellegű is a beadvány – veszélyt jelent a szervezetre nézve, és a lehető leggyorsabban meg kell tőle szabadulni, hogy ilymódon bebiztosítsa magát az éberség hiányának vádja ellen. Ezért feleslegesnek tartja a kommunista ellen felhozott vádak objektív tisztázását, és már eleve úgy dönt, hogy az illetőt ki kell zárni a pártból.

Az ilyen karrierista kommunista, mert érdemeket akar szerezni, pánikot kelt azzal, hogy minden gondolkodás nélkül a nép ellenségeinek nyilvánít embereket, s a taggyűléseken könnyelműen hangos szóval követeli, hogy párttagokat holmi formális indokkal vagy minden indoklás nélkül kizárjanak a pártból. A pártszervezeteket az ilyen nagyhangú karrieristák gyakran az orruknál fogva vezetik.

Az ilyen karrierista kommunista számára közömbös a párttagok sorsa, és kész tudatosan helytelenül akárhány kommunistát kizárni a pártból csak azért, hogy ő maga ébernek lássék. Kész apró-cseprő botlásokért kizárni párttagokat, hogy „érdemeket" szerezzen az ellenség leleplezése terén, ha pedig felsőbb pártszervek a helytelenül kizárt párttagot visszaveszik a pártba, ő egy cseppet sem jön zavarba, az elégedett ember pózába vágja magát, mert hiszen „éberség" dolgában mindenesetre bebiztosította magát.

A pártszervezetek és vezetőik, ahelyett hogy lerántanák az ilyen „kommunistákról" a hamis éberség álarcát, és lelepleznék őket, gyakran a párt sorainak tisztaságáért küzdő éber harcosok nimbuszával veszik őket körül.

Legfőbb ideje, hogy leleplezzük és karrieristáknak bélyegezzük az ilyen, tisztesség ne essék szólván, „kommunistákat", akik a pártból való kizáratásokkal akarnak maguknak érdemeket szerezni, s párttagok elleni megtorló intézkedésekkel akarják bebiztosítani önmagukat.

Továbbá, számos olyan tényről tudunk, amikor a nép álcázott ellenségei, a kétkulacsos kártevők, provokációs céllal rágalmazó feljelentések beadását szervezik meg párttagok ellen, az „éberség fokozásának" ürügyével igyekeznek elérni, hogy becsületes, odaadó kommunistákat kizárjanak az ÖK(b)P-ből, s ezzel önmagukról elhárítsák a csapást és biztosítsák saját párttagságukat.

A nép leleplezett ellensége, az ÖK(b)P rosztovi területi bizottsága Vezető Pártszervek Osztályának volt vezetője, Sackij, és cinkosai – az ÖK(b)P rosztovi területi bizottsága vezetőinek politikai rövidlátását kihasználva – becsületes kommunistákat zártak ki a pártból, tudatosan helytelen fegyelmi büntetéseket szabtak ki pártmunkásokra, mindenképpen azon voltak, hogy elkeseríts ék a kommunistákat, s ugyanakkor minden lehetőt elkövettek, hogy benntartsák a pártban saját ellenforradalmi kádereiket.

Ugyancsak Rosztovban, az ÖK(b)P rosztovi területi bizottsága Iskolaügyi Osztályának volt vezetőnője, a nép ellensége, Sesztova, az ellenforradalmi szervezet megbízásából a Rosztovi Pedagógiai Főiskola pártszervezetében keresztülvitte, hogy mintegy 30 becsületes kommunistát kizárjanak a pártból.

Az UK(b)P kievi területi bizottságának volt titkára, a nép ellensége, Kudrjavcev, a taggyűléseken felszólaló kommunistáknak minden alkalommal feltette a következő provokációs kérdést: „Hát ön tett-e már legalább egyvalaki ellen feljelentést?" Ennek a provokációnak az volt az eredménye, hogy Kievben a városi pártszervezet tagságának csaknem a fele ellen tettek politikailag kompromittáló feljelentést, amelyek többsége nyilvánvalóan alaptalannak, sőt provokációs jellegűnek bizonyult.

Sztálingrádban az ÖK(b)P Barikád-kerületi bizottságának jelenleg már leleplezett ellenséges vezetősége provokáció céljából „szovjetellenes kijelentések" miatt kizárta a pártból és letartóztattatta Mohnatkin 1917-es párttagot, volt vörös partizánt, a „Barikád" gyár egyik legnagyobb üzemrészének vezetőjét. Mint a vizsgálat során kiderült, ezek a „szovjetellenes kijelentések" abban állottak, hogy Mohnatkin más elvtársakkal folytatott beszélgetés során elégedetlenségét fejezte ki amiatt, hogy a községi szovjet lélektelenül bánik egy partizánosztag-parancsnoknak a gyermekeivel, aki a polgárháború éveiben a fehérek elleni harcban elesett, s aki mellett Mohnatkin parancsnokhelyettes volt. Mohnatkin elvtársat csak az ÖK(b)P KB mellett működő Pártellenőrző Bizottság beavatkozására vették vissza a pártba.

A pártapparátusba befurakodott ellenség provokációs munkájáról tanúskodó hasonló tényekkel találkoztunk a voronyezsi, krasznodari, cseljabinszki és már pártszervezetekben is.

Mindezek a tények azt bizonyítják, hogy számos pártszervezetünk és vezetőik mindmáig nem voltak képesek felismerni és leleplezni az ügyesen álcázott ellenséget, amely egyfelől az éberségről hangoztatott szólamokkal igyekszik álcázni ellenséges mivoltát, és iparkodik a párton belül maradni, másfelől pedig arra törekszik, hogy megtorló intézkedésekkel szétverje bolsevik kádereinket, s a bizonytalanság és a felesleges gyanakvás magvát hintse el sorainkban.

Az ilyen álcázott ellenség – megátalkodott áruló – rendszerint mindenkinél hangosabban szaval az éberségről, siet lehetőleg minél többet „leleplezni", s mindezt azért teszi, hogy eltitkolja a párt előtt saját bűneit, s elterelje a pártszervezet figyelmét a nép igazi ellenségeinek leleplezéséről.

Az ilyen álcázott ellenség – undok képmutató – mindenképpen arra törekszik, hogy a pártszervezetben megteremtse a felesleges gyanakvás légkörét, amelyben azután minden olyan párttagot, aki valamelyik megrágalmazott kommunista védelmére kel, azon nyomban megvádolnak, hogy nem éber és hogy a nép ellenségeivel tart fenn kapcsolatot.

Az ilyen álcázott ellenség – aljas provokátor – azokban az esetekben, amikor a pártszervezet hozzálát, hogy megvizsgálja az egyik vagy a másik kommunista ellen beadott feljelentést, mindenképpen provokációs légkört igyekszik teremteni a vizsgálathoz, politikai bizalmatlanságot igyekszik kelteni az illető kommunistával szemben, s ebben a légkörben az ügy objektív kivizsgálása helyett az illető kommunista ellen irányuló újabb feljelentések egész áradatát szervezi meg.

A pártszervezetek és vezetőik, ahelyett, hogy feltárnák és lelepleznék az ilyen álcázott ellenség provokációs munkáját, sokszor hagyják, hogy az orruknál fogva vezesse őket, olyan légkört teremtenek számára, melyben a becsületes kommunistákat büntetlenül rágalmazhatja, s a pártszervezetek vezetői maguk is a pártból való tömeges, indokolatlan kizárások, pártbüntetések stb. útjára térnek. Mi több, pártvezetőink gyakran még a pártapparátusba befurakodott és a becsületes kommunistákat rágalmazó ellenség leleplezése után sem teszik meg a kellő lépéseket az ilyen kártevésből, kommunistáknak a pártból való kizárásából a pártszervezetekre származó következmények felszámolása érdekében.

Legfőbb ideje, hogy a pártszervezetek és vezetőik leleplezzék és teljesen felszámolják az álcázott ellenséget, amely befurakodott sorainkba és az éberségről hangoztatott hamis szólamok mögé igyekszik rejteni ellenséges érzületét, így igyekszik megmaradni a pártban, hogy ott folytathassa aljas áruló munkáját.

Mivel magyarázható az, hogy pártszervezeteink mindmáig nemcsak azokat a karrierista kommunistákat nem leplezték le és nem bélyegezték meg, akik a pártból való kizárásokkal igyekeztek kitűnni és magasabb pozícióba jutni, hanem azokat a párton belül megbújó álcázott ellenségeket sem, akik az éberségről hangoztatott szólamok mögé igyekeznek rejteni ellenséges érzületüket, s így akarnak megmaradni a pártban, akik megtorló intézkedésekkel akarják szétverni bolsevik kádereinket, s a felesleges gyanakvás magvát akarják elhinteni sorainkban?

Ez a párttagok sorsa iránti bűnös és felelőtlen magatartással magyarázható.

Mindenki tudja, hogy pártvezetőink közül sokan politikailag rövidlátó, szűk prakticistáknak bizonyultak, engedték, hogy a nép ellenségei és a karrieristák részedjék őket, könnyelműen másodrendű funkcionáriusokra ruházták át párttagok sorsát érintő kérdések eldöntését, és bűnös módon visszavonultak ezeknek az ügyeknek az irányításától.

A területi, határterületi pártbizottságok, a nemzetiségi Kommunista Pártok Központi Bizottságai és ezek vezetői, ami kommunistáknak a pártból való kizárását illeti, nemcsak hogy nem javítanak a pártellenes, a bolsevizmus szellemétől idegen gyakorlaton, de helytelen irányításukkal gyakran maguk honosítják meg a párttagokkal szembeni formális, lélektelen, bürokratikus magatartást, s ezzel kedvező légkört teremtenek karrierista kommunisták és a párt álcázott ellenségei számára.

Nem volt egyetlenegy olyan eset sem, hogy a területi és határterületi pártbizottságok vagy a nemzetiségi Kommunista Pártok Központi Bizottságai, az ügy tisztázása után, elítélték volna a párttagok lélektelen, sablonos kezelését, és felelősségre vonták volna a helyi pártszervezetek vezetőit kommunistáknak a pártból való indokolatlan és helytelen kizárásáért.

A pártszervezetek vezetői naiv módon azt tartják, hogy a helytelenül kizártakkal szemben elkövetett hibák kijavítása alááshatja a párt tekintélyét és árthat az ügynek, akadályozhatja a nép ellenségeinek leleplezését; nem értik meg, hogy a pártból való helytelen kizárás minden egyes esete – a párt ellenségeinek malmára hajtja a vizet.

Számos területi és határterületi szervezetben teljesen érintetlenül hever a rengeteg kivizsgálatlan fellebbezés. Rosztov területen több mint 2 500, Krasznodar határterületen 2 000, Szmolenszk területen 2 300, Voronyezs területen 1 200, Szarátov területen 500 stb. fellebbezést nem vizsgáltak meg.

A területi, határterületi pártbizottságok, a nemzetiségi Kommunista Pártok Központi Bizottságai azzal, hogy elutasították a kizártak fellebbezéseinek megvizsgálását, az ÖK(b)P kerületi és városi bizottságainak e kérdésben hozott határozatait – a párt Szervezeti Szabályzata ellenére – megfellebbezhetetlen és végleges határozatokká változtatták.

Mindez azt jelenti, hogy a területi, határterületi pártbizottságok a nemzetiségi Kommunista Pártok Központi Bizottságai a legfontosabb és legégetőbb kérdésben, a párttagok sorsának kérdésében lényegében véve visszavonultak a helyi pártszervezetek tevékenységének irányításától, és e kérdés eldöntését a véletlenre, gyakran pedig az önkényre bízták.

A területi, határterületi pártbizottságok, a nemzetiségi Kommunista Pártok Központi Bizottságai azzal, hogy nem büntetik meg azokat a pártfunkcionáriusokat, akik tűrik a kommunistákkal való önkényeskedést, maguk bátorítják a pártból való tömeges, válogatás nélküli kizárás gyakorlatát.

Legfőbb ideje, hogy véget vessünk az emberek, a párttagok iránti formális, lélektelen, bürokratikus magatartásnak, amely a bolsevikokra egyáltalán nem jellemző.

Legfőbb ideje, hogy megértsük:

„A párt a párttag számára nagyon nagy és nagyon komoly dolog lett, s a párttagság vagy a pártból való kizárás – nagy fordulat az ember életében."

Legfőbb ideje, hogy megértsük:

„az egyszerű párttagok számára a párthoz tartozás vagy a pártból való kizárás – élet-halál kérdése" (Sztálin).

Legfőbb ideje, hogy megértsük: a bolsevik éberség lényege az, hogy az ellenséget le tudjuk leplezni, akármilyen ravasz és agyafúrt is, akármilyen köntösben díszeleg is, nem pedig az, hogy válogatás nélkül, vagy „minden eshetőségre" egyre-másra százával zárjuk ki a pártból mindazokat, akik a kezünk ügyébe kerülnek.

Legfőbb ideje, hogy megértsük: a bolsevik éberség nem zárja ki, hanem éppen ellenkezőleg, megköveteli, hogy a pártból való kizárás vagy a pártba való visszavétel kérdésének eldöntésénél a legmesszebbmenő körültekintéssel és elvtársi gondossággal járjunk el.

Az ÖK(b)P KB plénuma megköveteli a pártszervezetektől és vezetőiktől, hogy minden lehető módon fokozzák a párttagság bolsevik éberségét, hogy leleplezzék és maradéktalanul felszámolják a párt minden rendű és rangú ellenségét.

Az ÖK(b)P KB plénuma szerint e feladat sikeres megoldásának igen fontos feltétele, hogy mindenütt maradéktalanul felszámolják az emberek, a párttagok lélektelen, gépies, sablonos kezelésének pártellenes gyakorlatát.

Az ÖK(b)P KB plénuma határozatilag kimondja:

1. Kötelezi a területi, határterületi pártbizottságokat, a nemzetiségi Kommunista Pártok Központi Bizottságait és minden pártszervezetet, hogy erélyesen vessenek véget a pártból való tömeges, válogatás nélküli kizárásoknak, s a pártból való kizárás vagy a pártba való visszavétel kérdésének eldöntésénél valóban egyéni elbírálás alapján, a körülmények gondos mérlegelése alapján járjanak el.

2. Kötelezi a területi, határterületi pártbizottságokat. a nemzetiségi Kommunista Pártok Központi Bizottságait, hogy párttisztségükről váltsák le és a párt előtt vonják felelősségre azokat a pártvezetőket, akik nem hajtják végre az ÖK(b)P KB irányelveit, akik a rendelkezésre álló teljes anyag gondos megvizsgálása nélkül zárnak ki a pártból ÖK(b)P-tagokat vagy tagjelölteket, s akik eltűrik a párttagokkal való önkényeskedést.

3. Utasítani kell a területi, határterületi pártbizottságokat, a nemzetiségi Kommunista Pártok Központi Bizottságait és az ÖK(b)P KB mellett működő Pártellenőrző Bizottság pártkollégiumait, hogy három hónapon belül fejezzék be a pártból kizártak fellebbezésének megvizsgálását.

4. Kötelezi a pártbizottságokat, hogy kommunistáknak a pártból való kizárásáról hozott határozataikban világosan és pontosan ismertessék azokat az indokokat, amelyek a kizárás alapjául szolgáltak, hogy így a felsőbb pártszervek ellenőrizhessék e határozatok helyességét, s a kerületi, városi, területi pártbizottságnak vagy a nemzetiségi Kommunista Párt Központi Bizottságának minden ilyen határozatát okvetlenül közzé kell tenni a sajtóban.

5. Azok a pártszervek, melyek a helyi pártszervezetek által helytelenül kizártakat a pártba visszaveszik, kötelesek határozataikban pontosan megjelölni, hogy az ÖK(b)P melyik kerületi, városi bizottságának kell kiadnia a pártba visszavett egyén részére a pártigazolványokat.

6. Kötelezi a kerületi, városi pártbizottságokat, hogy a pártba visszavett egyének részére azonnal adják ki pártigazolványukat, vonják be őket a párt-

munkába, az alapszervezetek tagjainak pedig magyarázzák meg, hogy felelősséggel tartoznak az ÖK(b)P soraiba visszavettek bolsevik neveléséért.

7. Kötelezi a pártszervezeteket, hogy a párt előtt vonják felelősségre a párttagok megrágalmazásában vétkes személyeket, teljesen rehabilitálják a visszavett párttagokat, és olyan esetekben, amikor előzőleg a sajtóban e párttagokat diszkreditáló közlemények jelentek meg, tegyék közzé a sajtóban határozataikat.

8. Megtiltja a pártszervezeteknek, hogy a kommunista nyilvántartási lapjára rávezessék a pártból való kizárásának tényét egészen addig, amíg fellebbezési kérelmét meg nem vizsgálták, és a kizárásról végleges határozatot nem hoztak.

9. Megtiltja azt a helytelen, káros gyakorlatot, hogy az ÖK(b)P-ből kizártakat azonnal elbocsátják állásukból.

Minden olyan esetben, amikor az ÖK(b)P-ből való kizárással kapcsolatban szükségesnek mutatkozik, hogy az illetőt elbocsássák állásából, az elbocsátás csak akkor történhet meg, ha számára más munkahelyet biztosítottak.

10. Kötelezi a területi, határterületi pártbizottságokat, a nemzetiségi Kommunista Pártok Központi Bizottságait, hogy a megfelelő szovjet- és gazdasági szervek révén legkésőbb 1938. február 15-ig gondoskodjanak az ÖK(b)P-ből kizártak elhelyezéséről, s a jövőben ne engedjék, hogy azok, akiket az ÖK(b)P-ből kizártak, munka nélkül maradjanak.

Főhadiszállás, 1941. VI. 6.
Szigorúan bizalmas szolgálati ügy,
kizárólag tisztek kezébe!

Irányelvek a politikai biztosokkal szembeni eljáráshoz

A bolsevizmus elleni harcban nem lehet az ellenség részéről az emberség és a nemzetközi jog elveit követő magatartásra számítani. Főképpen a különféle politikai biztosok, az ellenállás tényleges irányítói részéről kell felkészülnünk arra, hogy gyűlölettel, kegyetlenül és embertelenül bánnak majd a fogságukba eső katonáinkkal.

A csapatoknak tudniuk kell a következőket:

1. Ebben a harcban helytelen volna az ilyen elemek kímélése és a nemzetközi jog tiszteletben tartásával való kezelése. Ezek az elemek veszélyeztetik saját biztonságunkat és a meghódított területek gyors pacifikálását.

2. A barbár ázsiai harcmodor kezdeményezői a politikai biztosok. Ezek ellen ezért azonnal és minden további nélkül a legnagyobb erélyel kell eljárni.

Éppen ezért, ahol harcban vagy ellenállásban érik őket, minden körülmények között fegyverrel azonnal elintézendők.

Egyébként a következő rendelkezések érvényesek:

I. Hadműveleti terület

1. Azokkal a politikai biztosokkal, akik csapataink ellen fordulnak, a „Barbarossa" térségre vonatkozó szabályozó rendelet szerint kell elbánni. Vonatkozik ez a különféle és különböző beosztású biztosokra, amennyiben felmerül ellenük az ellenállás, a szabotázs vagy az erre való felbujtás gyanúja. Figyelembe veendők az Oroszországban álló csapatok magatartására vonatkozó irányelvek.

2. A politikai biztosok mint az ellenséges csapatok szervei különleges jelvényekről ismerhetők fel: a zubbony ujjára varrt vörös csillag, beleszőtt arany színű sarlóval és kalapáccsal. (Részletesebben lásd: „Die Kriegswehrmacht der UdSSR" [A Szovjetunió fegyveres erői]. A szárazföldi csapatok főparancsnoksága/vezérkar. Főhadiszállás. IV. oszt. Keleti Idegen Hadseregek. (II). 100/41 g. sz. 1941. I. 16. 9 d. melléklet.) A hadifoglyoktól azonnal, vagyis még a harctéren elkülönítendők. Erre azért van szükség, hogy ne gyakorolhassanak befolyást a foglyul ejtett katonákra. A biztosok nem tekintendők katonáknak: a nemzetközi jog szerint a hadifoglyokat megillető oltalom rájuk nem terjesztendő ki. Elkülönítés után elintézendők.

3. Azok a politikai biztosok, akik ellenséges cselekményt nem követtek el, vagy ilyennel nem gyanúsíthatók, egyelőre megkímélendők. Csak az országba való további behatolás során nyílik majd lehetőség annak eldöntésére, hogy a helyükön maradt funkcionáriusok meghagyhatók, vagy a különleges kommandóknak átadandók. Arra kell törekedni, hogy a különleges kommandók maguk folytassák le a vizsgálatot.

A „bűnösség vagy ártatlanság" kérdésének eldöntésében általában előnyben részesítendő a biztos felfogásáról és magatartásáról alkotott személyes benyomás, mintsem a be nem bizonyítható tényállás.

4. Az 1. és 2. esetben az eljárásról rövid jelentés küldendő:

a) hadosztálynak alárendelt csapatok részéről a hadosztálynak (felderítő és elhárító tiszt),

b) közvetlenül hadtestnek, hadsereg-főparancsnokságnak, vagy hadseregcsoport-főparancsnokságnak, vagy páncéloscsoportnak alárendelt csapatok részéről a hadtest- stb. parancsnokságnak (felderítő és elhárító tiszt).

5. Fenti intézkedések nem késleltethetik a hadműveletek végrehajtását. Ezért a harcoló csapatok részéről a tervszerű kutató- és tisztogatóakciók kerülendők.

II. A hadsereg mögöttes területén

A hadtápterületen gyanús viselkedés miatt elfogott biztosok a biztonsági rendőrség (SD) csoportjainak, illetve különítményeinek adandók át.

III. A katonai és statáriális bíróságok hatáskörének korlátozása

Az ezred- stb. parancsnokok katonai és statáriális bíróságai nem bízhatók meg az I. és II. alatt körülírt intézkedések végrehajtásával.

Hadsereg-főhadiszállás, 1941. X. 10.
Bizalmas!

6. hadsereg parancsnoksága
Hadműveleti osztály – Az. 7.
Tárgy: A csapatok magatartása a keleti térségben.

A csapatoknak a bolsevik rendszerrel szembeni magatartását illetően még sokszor zavaros elképzelések uralkodnak. A zsidó-bolsevik rendszer elleni hadjárat leglényegesebb célja hatalmi eszközeinek teljes szétzúzása, és az ázsiai befolyás gyökeres kiirtása az európai kultúrkörökben.

Ez a csapatokra is a hagyományos, egyoldalú katonai kötelességeken túlmenő feladatokat hárít. A katona a keleti térségben nemcsak a hadművészet szabályait követő harcos, hanem egy kérlelhetetlen népi eszme hordozója is, valamint megbosszulója a német néppel és rokon fajú népekkel szemben elkövetett bestialitásoknak.

Éppen ezért a katonának teljes megértést kell tanúsítania a zsidó alsóbbrendű ember kemény, de igazságos bűnhődése iránt. A büntetéseknek az a céljuk, hogy a Wehrmacht hátában csírájukban elfojtsuk azokat a zendüléseket, amelyek értelmi szerzői a tapasztalatok szerint mindig zsidók.

Az ellenség ellen az arcvonal mögött vívandó harcot még nem veszik elég komolyan. Még mindig előfordul, hogy alattomos, kegyetlen partizánokat és emberi mivoltukból kivetkőzött asszonyokat hadifogságba ejtenek, még mindig előfordul, hogy félig egyenruhás vagy polgári öltözetű orvlövészeket és csavargókat tisztességes katonákként kezelnek és fogolytáborba visznek. Sőt, foglyul ejtett orosz katonák gúnyosan mosolyogva elbeszélik, hogy a szovjetek ügynökei háborítatlanul közlekednek az utakon, és gyakran német tábori konyhákon étkeznek. A csapatok ilyen magatartása csakis teljes nemtörődömséggel magyarázható. Ez esetben viszont itt a végső ideje, hogy az elöljárók világosan megmagyarázzák a jelenlegi harc értelmét.

A falusi lakosságnak és a Wehrmacht szolgálatában nem álló hadifoglyoknak a csapatok konyháin való étkeztetése éppolyan félreértett emberiesség, mint cigaretta és kenyér ajándékozása. Amit a haza nagy nélkülözések árán juttat, amit a hadvezetés nagy nehézségek árán szállít előre, azt a kato-

na nem ajándékozhatja az ellenségnek, még akkor sem, ha zsákmányból származik. Ez ellátásunk nélkülözhetetlen tartozéka. A szovjetek visszavonulásuk során gyakran felgyújtottak épületeket. A csapatoknak csak annyiban érdeke az oltás, amennyiben elszállásolásukhoz szükséges épületekről van szó. Egyébként a bolsevik uralom szimbólumainak eltűnése, még ha ezek épületek is, beleilleszkedik a megsemmisítő harcba. A keleti térségben nincs szerepe sem történeti, sem művészeti szempontoknak. A hadigazdaságilag fontos nyersanyagok és termelőkapacitások megóvására a hadvezetés megadja a szükséges utasításokat.

A harcoló csapatok hátában élő lakosság maradéktalan lefegyverzése a hosszú, könnyen sebezhető utánpótlási vonalakra tekintettel elsőrendű jelentőségű. Ahol lehetséges, őrzött raktárakban helyezendők el a zsákmányolt fegyverek és a lőszer. Ahol erre a harci helyzet nem nyújt lehetőséget, a fegyver és lőszer megsemmisítendő. Ahol a hadsereg hátában egyes partizánok fegyverhasználatának eseteit állapították meg, a legdrákóibb rendszabályokhoz kell folyamodni. Ezeket a férfilakosság azon részére is ki kell terjeszteni, akiknek módjukban állt volna a támadásokat megakadályozni vagy jelenteni. Számos, állítólag szovjetellenes elem passzivitása, amely várakozó álláspontból adódik, a bolsevizmus elleni harcban való aktív közreműködéssé változtatandó. Aki nem hajlandó félreérthetetlenül ilyen magatartást tanúsítani, az ne panaszkodjék, ha a szovjet rendszer hívének tekintik, és aszerint bánnak vele. A német ellenrendszabályoktól való félelemnek erősebbnek kell lennie, mint a kóborló bolsevik csapatrészek fenyegetéseitől való félelemnek. Minden további politikai megfontolástól függetlenül a katonának két teendője van:

1. a bolsevik tévtanok, a szovjet állam és hadsereg teljes megsemmisítése,

2. az alattomos orvtámadás és kegyetlenkedés kíméletlen kiirtása, és ezáltal az Oroszországban küzdő német Wehrmacht életének biztosítása. Csakis így teljesíthetjük azt a történelmi feladatunkat, hogy a német népet egyszer s mindenkorra megszabadítsuk az ázsiai-zsidó veszélytől.

von Reichenau s. k.
vezértábornagy
hadsereg-főparancsnok.

A Führer és a Wehrmacht legfőbb parancsnoka
A Wehrmacht főparancsnoksága/a fegyveres erők vezetési törzse
55 616/42/vkf

A Führer főhadiszállása, 1942. IV. 5.

Bizalmas szolgálati ügy
A felső vezetés részére
Csak tisztek kezébe!

41. sz. hadműveleti utasítás

A téli csata Oroszországban a végéhez közeledik. A keleti hadszíntér katonáinak kiemelkedő bátorsága és áldozatkész harca révén sikerült a német fegyvereknek nagyarányú védelmi sikereket kiharcolniuk. Az ellenség emberben és anyagban súlyos veszteségeket szenvedett. A kezdeti látszateredmények kihasználására való törekvésében ezen a télen későbbi hadműveletekre szánt tartalékait is bevetette.

Mihelyt az időjárási és terepviszonyok megteremtik ehhez a feltételeket, a német vezetésnek és a német csapatoknak ismét magukhoz kell ragadniuk a kezdeményezést, hogy az ellenségre rákényszerítsék a maguk akaratát.

A cél a szovjetek megmaradt élő erejének végleges megsemmisítése, és a fontos hadigazdasági erőforrásoktól való maximális megfosztásuk.

Ehhez be kell vetni a német Wehrmacht és a szövetséges haderők összes rendelkezésre álló erőit. Ugyanakkor gondoskodni kell arról, hogy minden körülmények között biztosítva legyenek a megszállt nyugat- és észak-európai területek, kiváltképpen a partok.

I. Általános célok:

A keleti hadjárat eredeti általános céljainak érvényben maradása mellett a fő feladat az, hogy a középső arcvonalszakaszon fenntartva a helyzetet, északon elfoglaljuk Leningrádot, és szárazföldi összeköttetést teremtsünk a fin-

nekkel, az arcvonal déli szárnyán pedig kikényszerítsük az áttörést a Kaukázus térségébe.

Ez a feladat a téli csata befejeztével kialakult helyzetre, a rendelkezésre álló erőkre és a szállítási viszonyokra való tekintettel csak szakaszosan oldható meg.

Ezért mindenekelőtt az összes előteremthető erőket a déli arcvonalszakaszon végrehajtandó fő hadműveletlhez kell összevonni, azzal a céllal, hogy az ellenséget a Don előtt megsemmisítsük, majd elfoglaljuk a kaukázusi térség olajvidékeit, és biztosítsuk az átkelést magán a Kaukázuson.

Leningrád végleges elvágása és Ingermanland [Izsora] elfoglalása addigra marad, amikor a bekerítési térségben a helyzet alakulása ezt lehetővé teszi, vagy másutt elegendő erők szabadulnak fel.

II. A hadműveletek vezetése:

A.) A hadsereg és a légierő első feladata, mihelyt az utak járhatóvá válnak, a fő hadművelet végrehajtásához szükséges előfeltételek megteremtése.

Ez megköveteli a helyzet rendezését és megszilárdítását az egész keleti hadszíntéren és a hadseregek mögöttes területein azzal a céllal, hogy minél nagyobb erőket szabadítsunk fel a fő hadműveletlhez, a többi arcvonalon pedig csekély erők bevetésével is vissza tudjunk verni minden támadást.

Ahol ennek érdekében utasításaim szerint korlátozott célokat követő támadó hadműveleteket kell végrehajtani, mégis mindenkor biztosítani kell a szárazföldi csapatok és a légierő összes rendelkezésre álló támadó eszközeinek túlsúlyát a gyors és döntő siker érdekében. Csakis így tudjuk már a nagy tavaszi hadműveletek megindulása előtt csapatainkban ismét megszilárdítani a győzelembe vetett feltétlen hitet, az ellenséget pedig felvilágosítani reménytelen alulmaradásáról.

B.) A további feladatok ennek keretében arra irányulnak, hogy a Krimben megtisztítsuk a Kercs-félszigetet, és elfoglaljuk Szevasztopolt. A légierőnek, majd a hadiflottának is az lesz a feladata, hogy ezeket a vállalkozásokat előkészítendő, megakadályozza az ellenséges utánpótlást a Fekete-tengeren és a Kercsi-szorosban.

A déli térségben az Izjum mindkét oldalán beékelődött ellenséget a Donyec vonulatában el kell vágni és meg kell semmisíteni.

A keleti arcvonal középső és északi szakaszán még szükséges arcvonal-

rendezések csak a folyamatban levő harctevékenység befejeztével és a sáros időszak elmúltával tekinthetők át és dönthetők el véglegesen. Ehhez azonban – mihelyt a helyzet megengedi – az arcvonal kiegyenesítésével elő kell teremteni a szükséges erőket.

C.) A fő hadművelet a keleti hadszíntéren.

Célja – mint már hangsúlyoztam – a kaukázusi arcvonal elfoglalása érdekében döntő vereséget mérni a Voronyezstől délre, a Dontól nyugatra, illetve északra eső térségben álló orosz erőkre, és megsemmisíteni ezeket az erőket. Mivel az ehhez rendelkezésre álló magasabb egységek csak fokozatosan érkeznek, ez a hadművelet csak több egymást követő, egymással összefüggő, illetve egymást kiegészítő támadással hajtható végre. Ezeknek a támadásoknak éppen ezért északról dél felé időben úgy kell egymásba kapcsolódniuk, hogy emellett e támadások mindegyikénél a döntő helyeken biztosítva legyen a szárazföldi csapatok és kiváltképpen a légierő maximális koncentrációja.

Mivel már eléggé bebizonyosodott, hogy az oroszokat viszonylag nem érinti érzékenyen a hadműveleti bekerítés, arra kell döntő súlyt helyezni, hogy – mint a vjazmai–brjanszki kettős csatában; az egyes áttöréseket szoros körülzárássá fejlesszük.

Meg kell akadályozni, hogy az átkaroló egységek késői bekanyarodása folytán az ellenség ki tudjon siklani a megsemmisítés elől.

Nem szabad előfordulnia, hogy a páncélos, illetve gépesített magasabbegységek, túlságosan gyors és túlságosan messzire történő előretörés folytán, elszakadjanak az őket követő gyalogságtól, vagy hogy a páncélos, illetve gépesített magasabbegységek ne tudják a bekerített orosz hadseregek hátában kifejtett közvetlen tevékenységükkel támogatni a nehéz harcokban előretörő gyalogos erőket.

Tehát, a nagy hadműveleti céltól eltekintve, minden egyes esetben, minden körülmények között már a saját egységek bevetésének és vezetésének módjával is biztosítani kell a megtámadott ellenség megsemmisítését.

Az egész hadművelet bevezetéseként először átkaroló támadást, illetve áttörést kell végrehajtani az Oreltől délre eső térségből Voronyezs irányában. Az átkarolásra bevetett két páncélos és gépesített magasabbegységből az északinak erősebbnek kell lennie, mint a délinek. Ennek az áttörésnek a célja magának Voronyezsnek az elfoglalása. Míg a gyalogos hadosztályok egy részének az a feladata, hogy a támadás oreli megindulási pontjától Vo-

ronyezs irányában haladéktalanul erős védelmi vonalat építsen ki, a páncélos és gépesített magasabbegységeknek az a feladatuk, hogy Voronyezstől, bal szárnyukkal a Donra támaszkodva, folytassák a támadást dél felé, s ott támogassanak egy másik áttörést, amely nagyjából Harkov körzetéből indul kelet felé. Itt sem az elsőrendű cél az orosz arcvonalnak mint olyannak a visszaszorítása, hanem a Don mentén lefelé előretörő gépesített magasabbegységekkel együttműködve az orosz erők megsemmisítése.

Ennek a hadműveletnek a harmadik támadását úgy kell vezetni, hogy a Don mentén előretörő magasabbegységek Sztálingrád térségében egyesüljenek azokkal az erőkkel, amelyek a Taganrog–Artyomovszk térségből a Don alsó folyása és Vorosilovgrád között a Donyecen át kelet felé nyomulnak előre. Ezeknek az erőknek végezetül fel kell venniük az összeköttetést a Sztálingrád ellen támadó páncélos hadsereggel.

Amennyiben e hadművelet során, különösen épségben maradt hidak elfoglalása révén, lehetőség nyílna arra, hogy a Dontól keletre vagy délre hídfőket létesítsenek, ezeket a lehetőségeket ki kell használni. Mindenképpen meg kell kísérelni magát Sztálingrádot elérni, vagy legalábbis nehézfegyverekkel olyan erőteljesen tűz alá venni, hogy mint hadiipari központ és közlekedési csomópont elveszítse jelentőségét.

Különösen kívánatos volna vagy sértetlen hidakat, akár magában Rosztovban, vagy a Dontól délre másmilyen hídfőket szerezni a későbbre tervezett hadműveletek további folytatásához. Annak megakadályozása végett, hogy a Dontól északra álló orosz erők jelentős részei a folyón át dél felé kitérhessenek, a Taganrog körzetéből kelet felé előrenyomuló erőcsoportosulásoknak jobb szárnyukon erősítést kell kapniuk páncélos és gyorscsapatok formájában, amelyeket – szükség esetén – akár hevenyészve összeállított magasabbegységekből kell képezni. E támadások kibontatkozásával nemcsak a támadó hadművelet északi szárnyának erős biztosítására kell súlyt helyezni, hanem a Don mentén az állások kiépítését is haladéktalanul meg kell kezdeni. Itt döntő jelentőségű az erős páncélelhárítás megszervezése. Az állásokat már eleve úgy kell kiépíteni, hogy téli használatra is alkalmasak legyenek, s ehhez be is kell rendezni őket minden szükséges eszközzel.

A hadműveletek során mind hosszabbra és hosszabbra nyúló arcvonalak megszállására elsősorban a szövetségesek alakulatait kell felhasználni oly módon, hogy a német csapatok erős reteszt alkossanak Orel és a Don között, valamint a sztálingrádi körzetben, emellett pedig egyes német hadosztályok

a Don-arcvonal mögött mozgó tartalékként rendelkezésre álljanak. A szövetséges csapatok a továbbiakban önálló szakaszokon úgy használandók fel, hogy a legészakabbra a magyarok, mellettük az olaszok, a legszélsőbb délkeleti szakaszon pedig a románok kerülnek bevetésre.

D.) A hadműveleti cél elérése érdekében a Donon át déli irányban folytatott előnyomulást a kedvező időszak rövidségére való tekintettel gyors ütemben kell végrehajtani.

III. Légierő:

A szárazföldi csapatok közvetlen támogatása mellett a légierőnek az a feladata, hogy a légvédelem sűrítésével oltalmazza a felvonulást a Dél hadseregcsoport térségében. Különösképpen vonatkozik ez a Dnyeper vasúti hídjaira.

Ellenséges felvonulási mozdulatok észlelése esetén a fő közlekedési útvonalakat és a harctérre vezető vasútvonalakat a mögöttes terület mélyén tartósan meg kell szakítani, elsősorban a doni vasúti hidak elleni bombatámadásokkal.

A hadművelet bevezetéseképpen az ellenséges légierőt és földi szervezetét a támadás térségében összevont erőkkel kell támadni és szétzúzni. Biztosítani kell annak lehetőségét, hogy repülőkötelékeket rövid idő alatt átcsoportosíthassanak a középső és északi arcvonalszakaszokra, az ehhez szükséges földi szervezeteket pedig, ameddig csak lehetséges, tartsák fenn.

IV. Haditengerészet:

A Fekete-tengeren a hadiflotta fő feladata – amennyire ezt a saját harci és biztosító erők, valamint a hajótér lehetővé teszi – a szárazföldi csapatok és a légierők ellátásának tengeri szállításokkal való tehermentesítése.

Az orosz fekete-tengeri flotta töretlen harci erejére való tekintettel különösen fontos, hogy a Fekete-tengerre áthelyezendő könnyű tengerészeti erők ott minél előbb bevetésre készen álljanak.

V.

A titoktartás biztosítására kiadott elvi parancsaim betartását ismét az előkészületekben résztvevő összes szervek kötelességévé teszem. A szövetségesek irányában ezzel kapcsolatban tanúsítandó magatartást a jelen parancsot kiegészítő külön rendelkezések fogják szabályozni.

VI.

A Wehrmacht egyes részlegeinek tervezett előkészületeiről, időbeli lebonyolításukat illetően is, a Wehrmacht főparancsnoksága útján kérek jelentést.

Adolf Hitler s. k.

Führer
Fegyveres erők főparancsnoksága/fegyveres erők vezetési törzse
521 288/42.

A Führer főhadiszállása, 1942. VII. 23.

Bizalmas szolgálati ügy
A felső vezetés részére
Csak tisztek kezébe!

45. sz. hadműveleti utasítás
a »Braunschweig« hadművelet folytatására

I.

Egy alig több mint háromhetes hadjárattal lényegében elértük azokat a távoli célokat, amelyeket a keleti arcvonal déli szárnya elé tűztem. Timosenko hadseregeiből csak kisebb ellenséges erőknek sikerült kitérniük a bekerítés elől, és elérni a Don déli partját. Számítani kell arra, hogy ezek a Kaukázus térségéből erősítéseket kapnak.

További ellenséges harci csoportok összevonása figyelhető meg Sztálingrád térségében, amelyet az ellenség előreláthatóan szívósan védeni akar majd.

II. A további hadműveletek céljai:

A.) Szárazföldi csapatok:
1. Az »A« hadseregcsoport legközelebbi feladata most a Donon át elszakadt ellenséges erőket a Rosztovtól délre és délkeletre eső térségben bekeríteni és megsemmisíteni.

Ehhez a Konsztantyinovszkij és Cimlanszkaja körzetében létesítendő hídfőkből erős gyorsalakulatokat kell általános délnyugati irányban, nagyjából Tyihoreck irányában bevetni, Rosztov körzetében pedig gyalogos, vadász- és hegyivadász hadosztályokat átdobni a Donon. Továbbra is érvényes az a feladat, hogy a Tyihoreck–Sztálingrád vasútvonalat előrevetett egysé-

gekkel át kell vágni. Az »A« hadseregcsoport két páncélos magasabbegységét (a 23. és a 24. páncélos hadosztályt) a »B« hadseregcsoportnak kell alárendelni a délkeleti hadművelet folytatásához.

A »Grossdeutschland« gyalogos hadosztályt a szárazföldi csapatok főparancsnokságának tartalékaként a Dontól északra eső térségben kell hagyni. Elő kell készíteni nyugatra való elszállítását.

2. A Dontól délre álló ellenséges erőcsoportosulás megsemmisítése után az „A" hadseregcsoport legfontosabb feladata a Fekete-tenger egész keleti partjának elfoglalása, és ily módon a fekete-tengeri kikötők és az ellenséges fekete-tengeri flotta kikapcsolása.

Ehhez a 11. hadsereg erre kijelölt részeit (román hegyivadász hadtest) át kell dobni a Kercsi-szoroson, mihelyt az „A" hadseregcsoport fő erőinek előnyomulása érezteti hatását, hogy aztán a Fekete-tenger partján vezető út mentén délkelet felé törjön előre.

Egy további erőcsoportosulással, amelynek össze kell fognia a fennmaradó hegyivadász és vadász hadosztályokat, ki kell kényszeríteni a Kubanyon való átkelést, és el kell foglalni a Majkop és Armavir közötti magaslatokat.

Ennek az idejében felvonultatandó hegyivadász egységekkel megerősített csoportnak a Kaukázus nyugati része felé, és azon át folytatott további előnyomulása során ki kell használnia minden járható hágót, és így a 11. hadsereg erőivel együttműködve el kell foglalnia a Fekete-tenger partvidékét.

3. Ugyanakkor egy lényegében gyorsalakulatokból alakítandó csoporttal, kelet felé a szárnyvédelmet kiépítve, el kell foglalni Groznij térséget, és az erők egy részével, lehetőleg a hágókon, el kell zárni az oszét és a grúz hadiutat.

Ezt követően, a Kaspi-tenger menti előretöréssel, birtokba kell venni a Baku körüli térséget.

A hadseregcsoport számíthat arra, hogy később erősítésül megkapja az olasz alpesi hadtestet.

Az „A" hadseregcsoportnak ez a hadművelete az „Edelweiss" fedőnevet kapja – titkos szolgálati ügyként kezelendő.

4. A „B" hadseregcsoportnak – az eddigi parancsoknak megfelelően – az a feladata, hogy a Don menti védelem kiépítése mellett törjön előre Sztálingrád felé, zúzza szét az ott felvonuló ellenséges csoportot, foglalja el magát a várost, és zárja el a Don és a Volga közötti szárazföldi összeköttetést, valamint magát a Volgát.

Ezt követően gyorsalakulatokat kell bevetni a Volga mentén azzal a feladattal, hogy törjenek előre Asztrahanyig, és ott is zárják el a Volga fő ágát.

A „B" hadseregcsoportnak ezek a hadműveletei a „Fischreiher" fedőnevet kapják – titkos szolgálati ügyként kezelendők.

B.) Légierő:

A légierőnek az a feladata, hogy mindenekelőtt erős egységekkel támogassa a szárazföldi csapatok átkelését a Donon, majd a csapást mérő csoportosítás előnyomulását a tyihorecki vasútvonal mentén kelet felé, az erők zömét pedig vonja össze Timosenko hadseregcsoportjának a megsemmisítésére.

Emellett támogatnia kell a „B" hadseregcsoport Sztálingrád elleni és Asztrahany nyugati részei elleni támadását. Különösen fontos, hogy idejében rombolja szét Sztálingrádot. Ezen kívül adandó alkalommal légitámadásokat kell folytatni Asztrahany ellen; a Volga alsó folyásán a hajózást aknásítással kell zavarni.

A hadművelet folytatása során a légi harctevékenység súlypontját a fekete-tengeri kikötőket támadó erőkkel való együttműködésre kell helyezni, s itt a szárazföldi csapatok közvetlen támogatása mellett a hadiflottával együttműködve meg kell akadályozni az ellenséges haditengerészeti erők beavatkozását. Másodsorban kellő erőket kell biztosítani ahhoz, hogy közreműködjenek a Groznijon át Baku felé való előnyomulásban.

Minthogy a kaukázusi olajtermelésnek döntő jelentősége van a további hadviselés szempontjából, az ottani termelési berendezések és tárolók, valamint a fekete-tengeri rakodóhelyek ellen csak abban az esetben kell légitámadásokat intézni, ha ezt a szárazföldi csapatok hadműveletei feltétlenül megkövetelik. Hogy az ellenséget mégis minél előbb elzárjuk a kaukázusi olajtól, már jó előre meg kell szakítani az olaj elszállítására használt vasútvonalat és olajvezetékeket, és állandóan zavarni kell a kaspi-tengeri hajózást.

C.) Haditengerészet:

A hadiflottának az a feladat jut, hogy a szárazföldi csapatoknak a Kercsi-szoroson való átkelésben nyújtott közvetlen támogatás mellett a Fekete-tengeren rendelkezésére álló tengerészeti erőkkel megakadályozza a Fekete-tenger partján folyó hadműveleteknek a tengerről való ellenséges befolyásolását.

A szárazföldi csapatok utánpótlásának megkönnyítésére minél hamarább néhány uszályt kell a Kercsi-szoroson át a Donra juttatni.

Emellett a hadiflotta főparancsnoksága előkészületeket tesz arra, hogy könnyű haditengerészeti erőket juttasson a Kaspi-tengerre az ellenséges tengeri hajózás (olajszállítás és az Iránban álló angolszászokkal való összeköttetés) zavarására.

III.

A „Közép" és az „Észak" hadseregcsoport körzetében előkészületben levő helyi jellegű vállalkozásokat minél gyorsabb egymásutánban kell végrehajtani. Ezzel maximális mértékben fokozni kell az ellenséges erők szétforgácsolását és bomlasztását mind a vezetést, mind a csapatokat illetően.

Az „Észak" hadseregcsoport arra készül, hogy szeptember elejéig elfoglalja Leningrádot. Fedőnév: „Feuerzauber." Ehhez nehéz- és különlegesen nehéz tüzérségen kívül rendelkezésére kell bocsátani a 11. hadsereg 5 hadosztályát, valamint a szükséges egyéb szárazföldi csapatokat.

Két német és két román hadosztály egyelőre a Krímben marad, a 22. hadosztályt pedig a már kiadott parancs szerint a fegyveres erők délkeleti parancsnokának rendelkezésére kell bocsátani.

IV.

Ennek az utasításnak, valamint az ezzel összefüggő parancsoknak és utasításoknak a kidolgozását és továbbítását illetően nyomatékosan felhívom a figyelmet a titoktartásra vonatkozó július 12-i parancsomra.

Adolf Hitler s. k.
A kiadmány hiteléül:
Warlimont altábornagy

Kivonat a 00122. sz. Harcparancsból
DKF. törzs 42. 9. 18-án. 18.00 óra.

A Sztálingrádi Front csapatai, amelyek déli irányban általános támadást indítottak, csapásaikkal súlyos veszteségeket okoznak az ellenségnek Kuzmicsi, Szühaja Mecsetka, Akatovka térségében. Északi csoportosításunk támadásának ellensúlyozására az ellenség számos egységet és magasabbegységet von ki Sztálingrád, Voroponovo térségéből, s ezeket Gumrakon át északra dobja át.

Az ellenség sztálingrádi csoportosításának a Sztálingrádi Fronttal közösen történő szétzúzása végett megparancsolom:

1. A 62. hadsereg parancsnoka a Mamajev-kurgán körzetében legalább három lövészhadosztályból és egy harckocsidandárból szervezzen támadó csoportot, amely támadjon Sztálingrád északnyugati széle irányában, azzal a feladattal, hogy semmisítse meg az ellenséget ebben a körzetben. A hadsereg feladata marad továbbra is szétzúzni az ellenséget Sztálingrádban, szilárdan biztosítva magának a Rinok, Orlovka, 128,0-as, 98,9-es háromszögelési pontok vonalát, valamint Sztálingrád északnyugati és nyugati szegélyét.

A front tüzérfőnöke erőteljes tüzérségi támadással biztosítsa a 62. hadsereg csapását abban a sávban, amelynek határa jobbról Gorogyiscse és Gumrak, balról a Carica patak.

Gorisnij lövészhadosztályát 42. 9. 18-án 19.00 órától a 62. hadsereg állományába osztom be. A 62. hadsereg parancsnoka gondoskodjék róla, hogy a hadosztály nagy részét az északi átkelőhelyekről átszállítsák Sztálingrádba a Vörös Október-gyár körzetébe 42. 9. 19-én 5.00 óráig, s használja fel a 102,0-es magaslat körzetéből Sztálingrád északnyugati szegélye irányában kiinduló csapásra.

A gyalogság támadásának kezdete: 9. 19-én 12.00 óra.

151. sz. Harcparancs.
62. hadseregtörzs. 42. 9. 18-án, 23.50 perc

1. Az ellenség tartalékokat vet be, s miután elfoglalta a Központi-pályaudvart, megpróbál kijutni a Volgához, hogy kettévágja a hadsereg védősávját.

2. A hadsereg fő feladatát – Sztálingrád védelmét – teljesítve az erők és eszközök egy részével 42. 9. 19-én ellentámadásba megy át azzal a céllal, hogy megsemmisítse a városba betört ellenséget.

3. Jobbról a Sztálingrádi Front balszárnya támad azzal a feladattal, hogy Rinok, Kuzmicsi körzetében megsemmisítse az ellenség csoportosítását, s egyesüljön a 62. hadsereg csapataival.

Balról a 64. hadsereg csapatai támadnak Kuporosznoje körzetében.

4. Elhatároztam, hogy a 102,0-es magaslat (Mamajev-kurgán) körzetéből a pályaudvar irányában mért csapással elvágom és megsemmisítem a város központjába behatolt ellenséget.

M e g p a r a n c s o l o m :

1. A harckocsi magasabbegység;

a) gépkocsizó lövészdandárával támadjon a 126,8-as háromszögelési pont irányában azzal a feladattal, hogy támadási sávjában semmisítse meg az ellenséget, és északnyugat felől biztosítsa a csapást mérő csoport szárnyát.

Sávhatár balról: 107,5-ös háromszögelési pont, magtár, faiskola;

b) harckocsidandárával támadjon a Vörös Október lakótelep északnyugati szegélyétől a magtár irányában azzal a feladattal, hogy a 102,0-es magaslat nyugati lejtőjén semmisítse meg az ellenséget és napszálltáig foglalja el a 112,5-ös háromszögelési pontot.

Sávhatár balról: 102,0-es magaslat, gép- és traktorállomás.

2. Gorisnij hadosztálya támadjon a 102,0-es magaslattól a gép- és trak-

torállomás irányában azzal a feladattal, hogy támadási sávjában semmisítse meg az ellenséget és napszálltáig foglalja el Sztálingrád északnyugati részét.

Sávhatár balról: a Vörös Október kikötő, a nyugati szivattyútelep a Volgán.

3. A 39. gárda lövészezred támadjon a vasútvonal mentén a pályaudvar irányában (Sztálingrádi 1-es számú pályaudvar) azzal a feladattal, hogy semmisítse meg az ellenséget, egyesüljön a 13. hadosztály egységeivel, s vágja el az ellenség előtt a nyugat felé való visszavonulás útját.

4. A 13. gárda lövészhadosztály folytassa korábbi feladata végrehajtását és napszálltáig tisztítsa meg a város központját az ellenségtől.

Sávhatár balról: Carica patak.

5. Szologub 112. hadosztálya 9. 19-én 11.00 órára érje el a vasútvonalat a Dolgijon és a Krutojon átvezető hidak körzetében, s védje a 102,0-es magaslat nyugati és déli lejtőit.

6. Gorohov ezredes dandára folytassa támadását, s a Sztálingrádi Front balszárnyával együttműködve semmisítse meg az ellenséget Rinok körzetében.

7. A többi egység a korábban kitűzött feladatot teljesítse.

8. A hadsereg tüzérfőnöke alakítson két tüzér csoportot a támadó egységek támogatására. A sorozatvető ezredek az éjszaka folyamán és nappal szervezzék meg az ellenség tervszerű megsemmisítését a 102,0-es magaslattól délre levő horhosok körzetében, és a vasútvonal mentén a Carica patakig. Különös figyelmet kell fordítani a faiskola területére.

9. A gyalogság rohamának kezdete: 42. 9. 19-én 12.00 óra.

10. A hadsereg törzsének harcálláspontja: horhos (a Vörös Október kikötőtől 1 km-re északra).

LI. hadtest
vezénylő tábornoka
603/43.

Parancsnoki szállás, 1942. XI. 25. d. e.
Bizalmas parancsnoki ügy

A 6. hadsereg főparancsnokának!
A harc folytatását elrendelő 1942. XI. 24-i hadseregparancs birtokában a helyzet komolyságára való tekintettel kötelességemnek érzem helyzetmegítélésemet, amelyet az utóbbi 24 órában érkezett hírek csak megerősítenek, még egyszer, írásban rögzíteni.

A hadsereg egyértelmű választás előtt áll:

Áttörés délnyugat felé kotyelnyikovszkiji általános irányban, vagy pusztulás néhány napon belül. Ez a következtetés a tényleges körülmények józan felmérésén alapszik:

I. Minthogy már a csata kezdetekor jóformán semmiféle készletek nem álltak rendelkezésre, az ellátási helyzet az elhatározás szempontjából döntő jelentőségű.

Az LI. hadtest XI. 23-i ellátási helyzetéről lásd a mellékletet. Az adatok önmagukért beszélnek.

Már az utóbbi napok kis védelmi harcai is érzékenyen csökkentették a lőszerkészleteket. Ha a hadtestet az egész arcvonalon támadják, amire bármikor számítani lehet, egy, két vagy három nap alatt teljesen kifogy a lőszere. Nemigen képzelhető el, hogy a lőszerhelyzet a napok óta súlyos harcokat vívó többi hadtestnél kedvezőbb. A számításokból ítélve a légi úton szállítható ellátmány az LI. hadtest szükségleteit is alig elégíthetné ki, a hadsereg szükségleteit viszont semmiképpen. Amit 31 Ju (XI. 23-án), vagy a kilátásba helyezett további 100 Ju szállíthat, csak csepp a tengerben. Ehhez reményeket fűzni annyi, mint a fuldoklónak a szalmaszálba való kapaszkodás. Hogy honnan vennék a hadsereg ellátásához szükséges nagy mennyiségű Ju-t, azt nem lehet tudni. Ha ezek a gépek egyáltalán rendelkezésre állnak, előbb össze kell vonni őket egész Európából és északról. Ezeknek a gépeknek az üzemanyag-szükséglete az áthidalandó távolságra való tekintettel olyan óriá-

si lenne, hogy ennek kielégítése az eddig tapasztalt üzemanyaghelyzetet szem előtt tartva igen kérdésesnek látszik, nem is beszélve arról, hogy az üzemanyag ilyen felhasználásának milyen hadműveleti következményei lennének az egész hadviselés szempontjából. Még ha naponta 500 gép érkezne is a kilátásba helyezett 130 helyett, ezek legfeljebb napi 1000 tonna ellátmányt szállíthatnának be, ami semmiképpen sem elegendő ahhoz, hogy kielégítse egy 200 000 főnyi hadsereg szükségleteit, amely súlyos harcban és készletek nélkül áll. A legnélkülözhetetlenebb üzemanyag-szükségletnek, a lőszerszükségletek kis töredékeinek és némi élelmiszer-szükségletnek a kielégítésénél többre nem lehet számítani. A lovak napokon belül az utolsó szálig elhullnak. Ez pedig tovább csökkenti a harcászati mozgásképességet, lényegesen megnehezíti az ellátmánynak a csapatokhoz való elszállítását, másrészt pedig tovább növeli az üzemanyag-szükségleteket.

Hogy az időjárásra érzéketlen orosz gépek tömegét veti majd be a berepülő szállítógépek és a nagy forgalom lebonyolítására egyedül alkalmas pitomnyiki és peszkovatkai repülőtér ellen, ehhez nem fér kétség. A jelentős veszteségek elkerülhetetlenek, állandó vadászvédelem a hosszú repülőúthoz és a két repülőtérhez nem biztosítható. Az időjárás is befolyásolni fogja a szállítást. Az ily módon semmiképpen sem kielégítő légi ellátás néhány nappal – lőszer esetében mintegy három-öt nappal – elnyújthatja ugyan a készletek elhasználódását, de semmiképpen sem akadályozhatja meg. A készletfelhasználás elnyújtására vannak ugyan bizonyos lehetőségeink (az LI. hadtest már napokkal ezelőtt 100%-os elnyújtást rendelt el), az üzemanyag- és lőszerfelhasználás mértéke viszont csaknem kizárólag az ellenségtől függ.

II. Hogy milyen tevékenység várható az ellenség részéről, amelyet győzelemmel kecsegtet egy klasszikus méretű megsemmisítő csata, azt könnyű kiszámítani. Aktív harcmodorát ismerve, aligha kétséges, hogy a bekerített 6. hadsereg ellen rendületlen hévvel folytatja majd támadásait. Kétségtelenül tisztában van azzal is, hogy a hadsereget meg kell semmisítenie, mielőtt német részről hatékony felmentési intézkedésekre kerülhetne sor. Az emberáldozatokkal a tapasztalatok szerint nem törődik. A védelmi sikerek (különösen XI. 24-én), s az ellenség több helyütt megállapított magas veszteségei miatt ne áltassuk magunkat. Az ellenség nyilván ismeri ellátási nehézségeinket is. Minél kitartóbban és hevesebben támad, annál hamarább fogy ki lőszerünk. Még ha e támadások közül egyetlenegy sem vezet eredményre, a végső eredményt mégis eléri, mihelyt a hadsereg elhasználta lőszerét és véd-

telenül áll. Ha ennek a tudatát elvitatnánk az ellenségtől, helytelen cselekményeket várnánk tőle. Olyan hazárdjáték volna ez, amely a 6. hadsereg pusztulására vezetne, és hosszú időre befolyásolná a háború menetét, sőt esetleg kimenetelét is.

III. Hadműveleti szempontból ebből megcáfolhatatlanul következik: a sündisznóállásban kitartó 6. hadsereg csak az esetben kerülheti el a megsemmisülést, ha a felmentés napokon belül, vagyis mintegy öt napon belül olyan hatékonnyá válik, hogy az ellenség kénytelen leállítani támadásait.

Erre azonban semmiféle jel sem mutat.

Ha a felmentés kevésbé hatékony, elkerülhetetlenül bekövetkezik a 6. hadsereg védtelensége, vagyis pusztulása. Hogy az OKH milyen intézkedéseket tett a 6. hadsereg felmentésére, azt nem lehet áttekinteni. A nyugat felőli felmentés csak igen távol állhat, mivel a legközelebbi biztosító erők a felső Csirtől nyugatra és körülbelül Oblivszkajánál, az alsó Csirnél lehetnek, tehát a felmentő erőket a 6. hadseregtől távol kell felvonultatni. Egy olyan hadsereg felvonultatása, amely elég erős a Donon való gyors áttöréshez és egyúttal északi szárnyának a biztosításához, a Millerovón átmenő nagy áteresztő képességű vasútvonal segítségével hetekig eltarthat. Ehhez hozzájön még a hadművelethez magához szükséges idő, amely a kedvezőtlen időjárásra és a jelenlegi évszak rövid napjaira való tekintettel jóval hosszabb, mint nyáron.

Ahhoz, hogy a dél felőli felmentéshez végrehajtsák két páncélos hadosztály Kotyelnyikovónál megkezdett összevonását és magát a támadást, legalább tíz nap szükséges. A gyors áttörés lehetőségét jelentősen korlátozza az, hogy biztosítani kell a minden lépéssel hosszabbodó szárnyakat, kiváltképpen a keleti szárnyat, nem beszélve arról, hogy a hadosztályok állapotát nem ismerjük, de különben is kérdéses, vajon elegendő-e két páncélos hadosztály ilyen vállalkozáshoz. Arra, hogy a felmentő erők felvonulását nagyobb számú gépkocsioszlop bevetésével tudják majd meggyorsítani, nem lehet számítani. Nyilván nem állnak rendelkezésre sem a szállítóoszlopok, sem a kellő mennyiségű üzemanyag, különben ezeket már előbb, amikor még jóval kisebb szállítási kapacitásra lett volna szükség, az exponált sztálingrádi front ellátására rendelkezésre kellett volna bocsátani.

IV. Az OKH-nak az a parancsa, hogy tartsuk a sündisznóállást, míg segítség nem érkezik, nyilván irreális alapokon nyugszik. Éppen ezért ez a parancs nem teljesíthető, és a hadsereg katasztrófáját vonná maga után. Ha azt

akarjuk, hogy a hadsereg fennmaradjon, haladéktalanul másmilyen parancsot kell kieszközölnünk, vagy azonnal magunknak kell más döntést hoznunk. A hadsereg tudatos feláldozásának gondolata, ennek hadműveleti, politikai és erkölcsi következményeire való tekintettel, nyilván szóba sem jöhet.

V. Az ellátás és a hadműveleti tevékenység szempontjából kedvező idő felmérése alapján, az ellenség várható tevékenységét is figyelembe véve, olyan világos következtetés adódik, amely feleslegessé tesz minden további mérlegelést. Ennek ellenére hadd hívjam fel a figyelmet a következőkre is, amelyek szintén ilyen irányba mutatnak:

a) A sündisznóállás nyugati arcvonalán még egyáltalán nem stabilizálódott a helyzet.

b) Az északi arcvonalon lehetetlen az ellenséges erők összpontosított támadásával szemben hosszabb ideig helytállni, mivel előbb a 16. páncélos hadosztály, majd a 3. (gépesített) gyalogos hadosztály kivonása után egy rövidebb, de egyáltalán ki nem épített vonalba kellett visszahúzódni.

c) A helyzet a déli arcvonalon feszült.

d) Az erősen megritkított volgai arcvonalnak csekély a harcereje, s ha a folyó jégtakarója összeáll, ami hamarosan várható, semmiféle akadály sem áll már a támadó útjában.

e) Lőszer hiányában nem tudjuk megakadályozni az ellenséges erők folyamatos utánszállítását a volgai hídfőbe, amelynek arcvonalán az eddigi ellenséges támadások is szükségessé tették az összes helyi tartalékok bevetését.

f) A Sztálingrád elleni támadásban elvérzett hadosztályok állapota.

g) A hadsereg olyan kopár sztyeppen szorult össze, amely jóformán semmiféle használható szállást és fedezéket nem nyújt, s így az ember és a hadianyag mindenütt szabad prédája az időjárásnak és az ellenséges légitámadásoknak.

h) Bármikor beállhat a hideg idő, s a jelenlegi vonalak legnagyobb részében semmiféle tüzelőanyag sincs.

i) A légierő nem nyújthat kellő támogatást, mivel nincsenek kedvező fekvésű repülőtereink. Ugyanakkor nincs légelhárításunk, mivel a meglevő légelhárító tüzéralakulatokat mind páncélelhárításra kellett bevetni. A tavalyi gyemjanszki katlannal való összehasonlítás veszedelmesen téves következtetésekhez vezethet, ugyanis a támadóra nézve nehezebb terepviszonyok

is kedveztek a védelemnek, a német arcvonaltól való távolság pedig hasonlíthatatlanul kisebb volt. A bekerített hadtest számára szükséges ellátmány jóval kisebb volt, mint itt a csupasz sztyeppen, ahol a nélkülözhetetlen harceszközöket (harckocsikat, nehéztüzérséget, aknavetőket stb.) is el kell látni. Jóllehet a német arcvonal viszonylag kis távolságra volt, a katlanhoz vezető keskeny folyosó létesítése hetekig tartó súlyos téli harcokat igényelt.

VI. A következtetés egyértelmű: vagy sündisznóállásban védekezik a 6. hadsereg, míg el nem fogy az utolsó tölténye, vagyis teljesen védtelenné válik; mivel az ellenség minden bizonnyal folytatja és valószínűleg ki is terjeszti támadásait az egyelőre még csendes arcvonalszakaszokra, ez az állapot hamarább következik be, mintsem hogy a felmentés éreztethetné hatását, s így a passzív magatartás a hadsereg végét jelentené. Vagy pedig aktív tevékenységgel áttöri a bekerítés gyűrűjét.

Ez már csak úgy lehetséges, hogy a hadsereg fedezetlenül hagyva az északi és volgai arcvonalat, vagyis arcvonalrövidítéssel, csapást mérő erőket szabadít fel, hogy ezekkel támadást indítson a déli arcvonalon, és Sztálingrád felől a leggyengébb ellenállás irányában, vagyis Kotyelnyikovszkij irányában áttörjön. Ez a döntés jelentős mennyiségű anyag hátrahagyásával jár, de reményt nyújt arra, hogy az ellenséges bekerítés déli karját áttörjük, a hadseregnek és a felszerelésnek jelentős részét kimentsük és megőrizzük a hadművelet folytatásához. A mostani körülmények között tartósan lekötjük az ellenséges erők egy részét, de a sündisznóállásban levő hadsereg megsemmisülése után megszűnik mindennemű erőlekötés. Kifelé lehetséges az események olyan feltüntetése, amely nem jár súlyos erkölcsi károkkal: a sztálingrádi szovjet hadiipari központ teljes szétrombolása és egy ellenséges csoportosulás megsemmisítése után a hadsereget visszavontuk a Volgától. A kitörés sikerének kilátásait még az is fokozza, hogy az eddigi harcokban az ellenséges gyalogság nyílt terepen csekély kitartást tanúsított, a Dontól keletre levő kis folyószakaszokon és az Akszaj-szakaszon pedig még saját erőink állnak.

Mivel az idő sürget, az áttörést haladéktalanul elő kell készíteni és végre kell hajtani. Minden halogatás csökkenti sikerének esélyeit, csökkenti a harcosok számát és a lőszer mennyiségét. Minden halogatás csak azt eredményezheti, hogy az ellenség az áttörési arcvonalon megerősödik, és további elhárító erőket vonultathat fel a kotyelnyikovszkiji csoport ellen. Minden halogatás csökkenti harcerőnket azáltal is, hogy elhullanak a lovak, és így sok

fogatolt fegyver használhatatlanná válik. Ha az OKH nem vonja vissza haladéktalanul a sündisznóállásban való kitartást elrendelő parancsot, a hadsereggel és a német néppel szemben lelkiismeretünk arra kötelez, hogy az eddigi paranccsal korlátozott cselekvési szabadságunkat visszavéve, éljünk azzal a ma még kínálkozó lehetőséggel, hogy saját támadásunkkal elhárítsuk a katasztrófát. Kétszázezer katona élete és teljes hadfelszerelése forog itt kockán. Nincs más választás.

von Seydlitz s. k.
tüzérségi tábornok

A Sztálingrádnál bekerített 6. német hadsereg főparancsnokának, Paulus vezérezredesnek vagy helyettesének

1943. I. 8.

A 6. német hadsereg, a 4. páncélos hadsereg egységei és az erősítésül önhöz beosztott csapatok 1942. november 23 óta teljesen be vannak kerítve. A Vörös Hadsereg csapatai acélgyűrűt vontak a német hadseregcsoport köré. Minden olyan kísérlet, hogy délről és délnyugatról indított támadással felmentsék csapataikat, meghiúsult. Az önök felmentésére küldött német csapatokat a Vörös Hadsereg szétzúzta. E csapatok utolsó maradványai visszavonulnak Rosztov felé. A német szállító-repülőgépek, amelyek a bekerített német csapatokat légi úton a legminimálisabb élelmiszerrel, lőszerrel és üzemanyaggal látják el, a Vörös Hadsereg sikeres és rohamos előnyomulása következtében kénytelenek repülőtereiket szüntelenül változtatni és a katlanig hosszú utat végigrepülni. Emellett az orosz repülők szállítógépekben és kezelőszemélyzetben súlyos veszteségeket okoznak a német légierőnek. A légi szállítás nyújtotta segítség a bekerített német csapatoknak semmiképpen sem elegendő.

Bekerített csapatainak helyzete súlyos: egyre szedi áldozatait az éhezés, a sokféle betegség és a fagy, bár a kemény orosz tél csak most kezdődött. A dermesztő fagyok, a jeges sztyeppei szelek és hófergetegek még hátra vannak. Az ön katonáinak nincs kellő téli felszerelése; sokat szenvednek egészségtelen körülményeik miatt.

Ön mint parancsnok, s éppúgy a bekerített csapatok minden tisztje is, nagyon jól tudja, hogy már nincs semmiféle reális lehetőség a katlanból való kitörésre. Helyzetük kilátástalan, és minden további ellenállás reménytelen.

Az ön számára kilátástalan helyzetben, a felesleges vérontás elkerülése végett javasoljuk önnek, hogy fogadja el a következő fegyverletételi feltételeket:

1. Önnel és törzsével az élen valamennyi bekerített német egység szüntesse be az ellenállást.

2. A Wehrmacht minden tagja szervezetten adja meg magát. Minden fegyvert, az egész technikai felszerelést és a hadsereg minden tulajdonát sértetlen állapotban kell átadni.

Minden tisztnek, altisztnek és katonának, aki beszünteti az ellenállást, szavatoljuk az életét és biztonságát, valamint azt, hogy a háború befejezése után hazatérhet Németországba, vagy kívánságára bármely országba, ahol letelepedni kíván.

A kapituláló Wehrmacht-csapatok valamennyi tagja megtarthatja egyenruháját, rangjelzését és kitüntetéseit, személyes használati és értéktárgyait. A magasabb rangú tisztek megtarthatják kardjukat és oldalfegyverüket.

A kapituláló tisztek, tisztesek és közkatonák azonnal normális ellátást kapnak. Minden sebesült, beteg és fagyásos orvosi segítségben részesül.

Írásbeli választ 1943. január 9-én, moszkvai idő szerint 15 óra 00 perckor várunk személyes megbízottjuk révén, aki fehér zászlóval jelzett személygépkocsin a Konnij vasúti megállótól vezető úton Kotlubany vasúti állomás felé hajt.

Képviselőjüket január 9-én 15 óra 00 perckor meghatalmazott orosz tisztek fogják várni a B körzetben, 0,5 kilométerre délkeletre az 564-es vasúti elágazástól.

Amennyiben kapitulációs felszólításunknak nem tesznek eleget, bejelentjük, hogy a Vörös Hadsereg csapatai és a Vörös Légierő kénytelen lesz megkezdeni a bekerített német csapatok megsemmisítését. A megsemmisülésért önöket terheli a felelősség.

Voronov vezérezredes
a Vörös Hadsereg főparancsnoksága
főhadiszállásának képviselője

Rokosszovszkij altábornagy
a Doni Front parancsnoka

Idegen szavak és szakkifejezések köznyelvi értelmezése

adjutáns – különböző feladatok elvégzésére a parancsnok mellé beosztott, közvetlenül a parancsnok irányítása alatt álló tiszt

agresszió – hódításra törekvő támadás valamely ország ellen

akna – műszaki zárak létesítése során használt robbanószerkezetek gyűjtőneve

aknagránát – az aknavetők lőszere

aknavető – rendszerint elölről tölthető, általában nem huzagoltcsövű fegyver, kilőtt lövedékének röppályája meredek. Űrmérete többnyire 50-160 milliméter közötti

aktív védelem – a védelmi harccal szemben támasztott legfontosabb követelmény, hogy aktív legyen, vagyis a védőalakulat szünet nélkül, minden eszközzel pusztítsa az ellenséget, széles körű manőverezéssel és lendületes ellenlökésekkel kényszerítse rá, hogy számára kedvezőtlen harci viszonyok közé kerüljön, s ne bírja teljesíteni feladatát, felmorzsolódjék

alá- és fölérendeltség – a katonai szervezetek, illetve a szervezetekbe tartozó személyek egymás közötti viszonya. Az alárendelt feltétel nélkül köteles végrehajtani a fölérendelt parancsait, intézkedéseit, utasításait, köteles elfogadni irányítását. Az alá- és fölérendeltség lehet szervezetszerű és – egy-egy harccselekmény végrehajtására, illetve annak tartamára létrehozott – időleges viszony

alárendelt alakulat – katonai kötelék alárendeltségébe tartozó, szervezetszerű, valamint időlegesen rendelkezésére bocsátott alakulat

alegység – egységnél kisebb katonai kötelékek általános fogalma. Például: raj, szakasz, század, zászlóalj; tüzéregységeknél: kezelőszemélyzet, üteg, osztály

állománytábla – katonai szervezetek létrehozásának alapokmánya. Meghatározza a szervezet hadrendi megnevezését, felépítését, személyi állo-

mányát, technikai eszközeit és jelentősebb anyagi készleteit, külön a béke-, illetve külön a háború időszakára

álló páncélozott tűzfészek – a védelemben helyhez kötötten alkalmazott páncélosok – rohamlövegek vagy harckocsik – elnevezése

arcvonal – 1. zárt rendben álló alakulat első sorának vonala. 2. Az a terepszakasz, amelyet a harcoló felek élalegységei elfoglalnak. 3. Hadműveleti és hadászati értelemben azok a területek, ahol a haditevékenységek folynak

át-alárendelt alakulat – időleges alárendeltségi viszonyban működő alakulat áthelyezése másik, ugyancsak időleges alárendeltségi viszonyba

átkarolás – az ellenség szárnyában és hátában, az arcból támadó csapatokkal szoros tűzösszeköttetésben végrehajtott manőver

áttörés – az ellenség összefüggő, mélyen tagolt, műszakilag előkészített védelmének szétzúzására alkalmazott támadási forma, melynek célja, hogy meghatározott irányban vagy helyen, megadott szélességben és mélységben rést vágjon az ellenség védelmén, amelyen keresztül a támadó alakulatok kijutnak a védelem mélységébe

beékelődés – a támadónak a védelembe való betörése, amelyet a védő – két vagy három oldalról közrefogva – megállított

betörés – a védett területre történt kisebb jelentőségű behatolás, amelyet a támadó kiszélesíthet, és áttöréssé is kifejleszthet

bevetés – 1. repülőgépeknek ellenséges objektumok megsemmisítése, légiharc vívása és légifelderítés céljából történő repülése. 2. A második lépcsőben, illetve tartalékban levő alegységek, egységek, magasabbegységek előrevonása, szétbontakozása és harcba lépése. Célja: tovább fejleszteni az első lépcsőben harcoló alakulatok sikerét, vagy leváltani az első lépcsőben küzdő, harcképtelenné vált alakulatokat, illetve új feladatokat megoldani

bombavetés – a repülőgép repülési helyzete alapján három fő bombavetési mód van. A vízszintes repülésből való bombavetésnél a célzást és kioldást tetszés szerinti magasságon, vízszintesen repülő repülőgépről, a zuhanásból történő bombavetésnél pedig a zuhanásban levő repülőgépről végzik. Utóbbi módszer adja a legnagyobb találati valószínűséget. Az emelkedésből történő bombavetésnél a bombák kioldása az emelkedésben levő repülőgépről történik, ez a mód lehetővé teszi a céltárgyak kis magasságban való rejtett megközelítését

csapásmérő csoportosítás – rendszerint nagy tűzerejű, mozgékony fegyvernemekből összeállított alkalmi csoportosítás az ellenség védelmének áttörése céljából

csapattüzérség – a tüzérségnek az a része, amely szervezetszerűleg a csapatok állományába tartozik. A csapattüzérség zászlóaljtüzérségre, ezredtüzérségre, hadosztály-, hadtest- és hadseregtüzérségre osztható fel

csatarepülőgép – a szárazföldi csapatok harcának közvetlen támogatására kialakított repülőgéptípus a második világháborúban. Erősen páncélozott, aránylag kis sebességű, kisebb bombák vetésére is alkalmas gépek

csatlakozás – közvetlen szomszédságban harcoló kötelékek szárnyának, illetve tűzfegyvereik tüzének hézagmentes kapcsolódása a terep meghatározott sávjában

csőcsere – a géppuskák csöve meghatározott számú töltény kilövése után annyira felmelegszik, hogy további tüzelésre alkalmatlanná válik; ekkor kicserélik a csövet

direktíva – 1. a front- vagy annál magasabb parancsnok írásbeli rendelkezése az alárendeltek számára. A hadműveleti jellegű direktívák általában magukban foglalják a tevékenység általános célját, a cél elérésének rendjét, meghatározzák a cél elérésére felhasználható végrehajtó, megerősítő és támogató erőket és eszközöket, a csapatok feladatait, a feladatok és a hadműveletek végrehajtásának helyét és időpontját. 2. Irányelv, utasítás

egység – a magasabbegységeknek harcászati feladatok megoldására alkalmas, kötelékben és önállóan szervezett alakulata. Például: ezred

elhatározás – a katonai tevékenység megtervezésének és megszervezésének alapja a parancsnok döntése. Az elhatározásban a parancsnok megfogalmazza és rögzíti a tevékenység elgondolását, az alárendeltek feladatait, a feladatok megoldásának módját, idejét, az együttműködés rendjét és a vezetés megszervezését. A parancsnok az elhatározás alapján adja ki parancsait

ellencsapás – a védelmi hadműveletet vívó seregtestek, magasabbegységek és egységek időben és térben összehangolt csapásainak összessége. Célja: az ellenségnek a védelembe beékelődott vagy áttört csoportosításának szétzúzása, továbbá a seregtest csapatai számára a támadásba való újólagos átmenet feltételeinek megteremtése

ellenlökés – a védelmi harcot vívó csapatoknak a támadók ellen végre-

hajtott harcászati szintű, határozott célú, támadó jellegű ellentevékenysége. Célja: a védelembe betört vagy beékelődött erők megsemmisítése, a védelem helyreállítása, illetve a további tevékenységhez kedvező terepszakasz elfoglalása, esetleg a támadók előretörésének lassítása, a védelem mélységében való megállítása

előnyomulás – az ellenséges ellenállás, valamint a természetes és mesterséges terepakadályok leküzdése során történő fokozatos előrehaladás

előretörés – a támadó csapatoknak a szomszédaikhoz viszonyítva gyorsabb ütemű, nagyobb mélységben való térnyerése, az ellenséges csoportosításba történő gyors beékelődés

előrevonás – a csapatoknak valamely harcfeladat teljesítése érdekében az összpontosítási vagy megindulási körletből menetoszlopokban történő előremozgatása a szétbontakozási terepszakaszig

első lépcső – a csapatok harcrendi, hadműveleti felépítésének elöl levő, gyakran az erők és eszközök többségét magában foglaló része

figyelőpont – olyan tereprész, ahonnan a környező terep, az ellenséges és a saját csapatok tevékenysége megfigyelhető. Lehet parancsnokok vezetési pontja is. Többnyire műszakilag kiépített, felderítő- és figyelőeszközökkel ellátott, híradóeszközökkel felszerelt hely

főcsapás iránya – a támadó erők fő erőkifejtésének iránya

főhadiszállás – az állam politikai és katonai vezetőiből a háború idejére alakított legmagasabb katonai vezetési szerv. Irányítja a fegyveres erők felkészítését, hadszínterek előkészítését, a háborús térség, a hadszíntér hadászati céljainak meghatározását, a hadászati tervek kidolgozását, összehangolását, és biztosítását, valamint a fegyveres erők vezetését. Több országban legfelsőbb főparancsnokságnak is nevezik

front – 1. a szárazföldi csapatok hadászati-hadműveleti seregteste. Állományába szárazföldi és repülőseregtestek, magasabbegységek, egységek, hadtápszervek és intézetek, valamint vezetési szervek tartoznak. 2. Az arcvonal elterjedt elnevezése

Gestapo – a német fasiszta rezsim politikai titkosrendőrsége. A „Geheime Staatspolizei" rövidítése

hadászati cél – azok a célok, amelyek elérésével az egész háborúban

vagy egy-egy hadszíntéren gyökeresen megváltozik a szemben álló felek helyzete. Hadászati célokat az országok fegyveres erői vagy annak haderőnemei – szárazföldi, haditengerészeti, légierő – számára jelölnek ki. A célok elérése érdekében a haderőnemek seregtestei több hadászati feladatot hajtanak végre

hadászati irány – a hadszíntér olyan széles szárazföldi vagy tengeri sávja (a fölötte elhelyezkedő légtérrel), amely a hadviselő felek fegyveres csoportosításainak elhelyezési körzetébe vagy az ellenség olyan fontosságú gazdasági és politikai központjaihoz vezet, amelyek kikapcsolása a hadászati cél elérését jelenti. A hadászati irányok a háború folyamán nem változnak meg

hadművelet – szervezett harctevékenység, amelyet seregtestek hajtanak végre egységes elgondolás és terv alapján, meghatározott hadműveleti, illetve hadászati feladatok megoldása érdekében. Jellegük szerint támadó vagy védő hadműveleteknek nevezzük őket

hadműveleti cél – a hadászati feladatok végrehajtása folyamán egy-egy hadműveleti irányban működő hadseregek és frontok által elérendő célok, amelyek alapvetően megváltoztatják a hadműveleti helyzetet

hadműveleti irány – a hadszíntérnek vagy a hadászati iránynak olyan sávja, amely az ellenfél fontos gazdasági és politikai központjaihoz, illetve hadműveleti csoportosításaihoz vezet, és a sáv határain belül a természeti viszonyok lehetővé teszik a seregtestek összehangolt hadműveleteit. A hadműveleti irány a célok elmozdulásától függően a háború folyamán megváltozhat

hadműveleti övezet vagy terület – a seregtestek működési övezete

hadseregcsoport – egy-egy hadművelet végrehajtása céljából létrehozott, több hadseregből álló csoportosítás

hadszíntér – a fegyveres küzdelem fő térsége, amelynek kiterjedése, méretei, határai történelmi koronként változnak. A második világháborúban hadszíntereken azokat a térségeket értették, ahol a fegyveres erők hadászati feladatokat oldottak meg. A hadszíntereknek biztosítaniuk kellett a hadászati csoportosítások felvonulását, szétbontakozását és egységes alkalmazását. A keleti hadszíntér szélessége mintegy háromezer, mélysége pedig mintegy kétezer kilométer volt; s körülbelül hatmillió négyzetkilométernyi területet foglalt magában

harcálláspont – a seregtestek, magasabbegységek, egységek és alegysé-

gek vezetési pontja, ahonnan az alakulatokat irányítják, és amelynek helyét a parancsnok jelöli ki olyan távolságra a csapatoktól, hogy biztosítsa azok folyamatos vezetését. Rendszerint az alakulat második lépcsőjében vagy a mögött települt. Ezred esetében 2-4 km-re a peremvonaltól, hogy az ezredparancsnok a főirányban küzdő erők tevékenységét láthassa. (A harcállásponton az alakulat parancsnokán kívül a törzs főnöke, az alakulat fegyvernemi főnökei, az alakulat törzse és a parancsnok által kijelölt szolgálati ágak főnökei tartózkodnak. Helyét mindenkor és minden szinten nagyon gondosan álcázzák és rejtik.)

harcászati irány – a hadműveleti iránynak az a sávja, amelynek határain belül alegységek, egységek és magasabbegységek bontakoznak szét, és egységes vezetés alatt harcászati feladatokat oldhatnak meg. A harcászati irányban levő objektumok túlnyomórészt mozgó katonai objektumok. A harcászati irány sohasem állandó, mindig a kialakult helyzettől függően változik

harcjelentés – az alárendelt parancsnokok és törzsek meghatározott eseményekről szóló írásos vagy szóbeli jelentése az elöljárónak. Vannak határidős és nem határidős harcjelentések. Előbbieket meghatározott időközönként, utóbbiakat esetenként terjesztik fel

harcmód – a II. világháború idején a harctevékenység fajtáinak gyűjtőneve

harcrend – a csapatok erőinek és eszközeinek szervezett csoportosítása a harc megvívásához. Lehet egy-, két- vagy több lépcsős

hídfő – olyan terület, amelyet a támadó csapatok vízi akadályokon való erőszakos átkelés után vesznek birtokukba, hogy elősegítsék a főerők átkelését és a támadás kifejlesztését, illetve amelyet visszavonulásuk esetén a folyó túlsó oldalán megtartanak

időszámvetés – 1. feladat végrehajtásához rendelkezésre álló idő felmérése és a részfeladatok megoldása céljából való beosztása. 2. A feladatok átvétele után a parancsnok és a törzs legelső tevékenysége: számba veszik a feladat megtervezéséhez, megszervezéséhez és végrehajtásához rendelkezésre álló időt, s beosztják a parancsnok, a törzs és a csapatok részfeladatainak figyelembevételével. Elkészítésével gyakorlatilag kialakul a feladatok megoldására történő felkészülés ütemterve

instrukció – utasítás

intézkedés – az elöljáró írásbeli vagy szóbeli rendelkezése, amely a

harctevékenységgel összefüggő feladatokat az alárendeltekhez eljuttatja, tudomásukra hozza

katonai attasé – a fegyveres erők hivatalos képviselője abban az országban, ahová kirendelték. Kapcsolatot tart saját országa és a befogadó ország fegyveres erőinek vezető szervével. A követség vezetőjének katonai tanácsadója

koncentrációs tábor – gyűjtőtábor a polgári lakosság nagy tömegei számára. Többek között a fasiszta Németország hírhedt eszköze politikai ellenfeleinek s az elnyomott népek polgárainak elkülönítésére, kiirtására, kényszermunkára való felhasználására. A hitlerizmus legnagyobb koncentrációs táborai: Auschwitz, Dachau, Buchenwald, Theresienstadt és Oranienburg voltak, emellett a kisebb koncentrációs táborok százai egész Németországot behálózták

koncentrikus – egy pontra irányuló, egyközéppontú

körlet – 1. a terepen kiválasztott, vagy térkép alapján kijelölt, három, vagy több ponttal körülhatárolt terület. 2. Csapatok elhelyezési területe és objektumai

közelebbi feladat – támadásban a csapatok elé kitűzött, elsősorban elérendő harcászati cél meghatározása. A közelebbi feladat végrehajtása során a csapatok számos közbeeső feladatot oldanak meg, megsemmisítik az ellenséges csoportosítás adott részeit, s birtokukba veszik a további tevékenységüket – a távolabbi feladat végrehajtását – biztosító terepszakaszokat. A közelebbi feladatot általában a csapatok első lépcsői oldják meg

közlekedőárok – a védelem műszaki berendezésének része, zegzugos vonalban kiépített árok, amely a támpontokon belüli, a támpontok közötti, illetve a hadtáphoz vezető fedett közlekedésre szolgál. Rendeltetése: tegye lehetővé a személyi állomány fedett mozgását, a lőszer és élelmiszer utánpótlását, a sebesültek hátraszállítását, rejtsen az ellenséges figyelés és tűzhatás elől

közvetlen irányzás – olyan irányzási mód, amelynek során a löveg (aknavető, sorozatvető) kezelői látják a célt, s a fegyver csövét – az irányzóvonalat a célon tartva – hozzák a céltávolságnak megfelelő helyzetbe, illetve szögállásba

lefogás – az ellenségnek okozott olyan fokú veszteség, amelynek követ-

keztében bizonyos értelemben harcképtelenné válik, csökken, vagy teljesen megszűnik a manőverezőképessége, és megbomlik a vezetése

légi uralom – a légtérben kialakított helyzet, amelyben a légierő a kezdeményezés és az erőfölény birtokában rákényszeríti akaratát az ellenfélre

löveg – lövedék kilövésére szolgáló tüzérségi fegyver. Lövegfajták: ágyú, tarack, tarackágyú, mozsár. Alkalmazási mód szerint tábori, légvédelmi, hajó- stb. lövegek ismeretesek

lövegmozdony – a fogatolt tüzérség kétkerekű, páncélozott járműve, amelyhez elől a lovakat fogták be, hátsó részéhez a löveget kapcsolták. A lövegmozdonyon utaztak a löveg kezelői, benne pedig lőszert szállítottak

lövészárok – egyik vagy mindkét oldalán mellvéddel feltöltött, keskeny, változó mélységű árok. Tüzelőállásokkal van berendezve, biztosítja a figyelést, a tüzelést és védelmet nyújt az ellenséges tűz, valamint a harckocsik ellen

magasabbegység – a fegyveres erők harcászati feladatok megoldására hivatott legnagyobb szervezete. Kötelékében állandó jelleggel különböző szakegységek és alegységek vannak egyesítve. Magasabbegység: a hadosztály és a hadtest

manőver – az erők és eszközök szervezett, gyors mozgatása, illetve az erőkifejtés gyors áthelyezése. Célja: kedvező feltételeket teremteni az ellenség megsemmisítésére, a saját erők és eszközök leghatékonyabb alkalmazására. A manőver az egyik vagy másik irányban kialakult hátrányos erőviszonyok megváltoztatásának, és az erőfölény további megtartásának eszköze. Mérete szerint lehet hadászati, hadműveleti vagy harcászati manőver. Végrehajtásának módozatai: gyors helyváltoztatás, az erőkifejtés gyors áthelyezése, vagy a két mód kombinációja

második lépcső – a csapatok hadműveleti felépítésének, illetve harcrendjének az a része, amely a hadművelet, illetőleg a harc kezdetén nem vesz részt a harctevékenységben. Rendeltetése a támadásban: a csapás erejének növelése, a védelemben a védelem állóképességének, aktivitásának fokozása

megerősítés – az erők és eszközök ideiglenes alárendelése valamely csapat parancsnokának, meghatározott harcfeladat elvégzésére. Az alárendelés együtt jár a megerősítésül adott erők és eszközök fölötti parancsnoki jogkör átruházásával

megkerülés – a csapatok olyan mély manővere, amelyet az arcból tevékenykedő csapatokkal harcászati vagy hadműveleti együttműködésben hajtanak végre. Célja: döntő és váratlan csapásokat mérni az ellenség hátába és szárnyára. A megkerülő és az arcból támadó csapatok között a nagy távolság miatt nincs tűzösszeköttetés

meglepés – térben és időben váratlanul ható eljárások és tevékenységi módok alkalmazása. Méreteit tekintve hadászati, hadműveleti és harcászati jellegű

megsemmisítés – olyan mérvű veszteség, amelynek következtében a katonai szervezet képtelen a harcfeladata teljesítésére. A II. világháború idején megsemmisítettnek tekintették azt az egységet, amely élőerejének és harceszközeinek legalább 40%-át, harckocsijainak pedig legalább felét elvesztette

megszállás – 1. más állam területének fegyveres erőkkel történő ideiglenes elfoglalása. 2. Valamilyen kijelölt és előkészített – esetleg nem előkészített – körlet, például védőkörlet elfoglalása. Sokszor ellenséges behatás nélkül történik

menetből indított támadás – a támadás egyik módja. A csapatok előrevonás után az ellenséget megközelítve szétbontakoznak, és menetből hajtják végre a rohamot. A támadásnak ez a módja rendszerint a harcérintkezésben levő saját erők biztosításával történik

módszeres tűz – a tüzérség olyan tüzelési módja, amikor meghatározott időn belül megszabott mennyiségű lövedéket egyenlő időközökben lőnek ki. Rendszerint a gyorstűzsorozatok között vagy önállóan lövik, azzal a céllal, hogy az ellenséget gátolják tevékenységében, és veszteségeket okozzanak neki

mögöttes terület – a II. világháború idején tágabb értelemben az egész ország területe, valamint az a területrész, amit az ellenségtől elfoglaltak, és a harcoló csapatok működési területe mögött van

műszaki zárak – műszaki berendezések, amelyeket az ellenség mozgásának akadályozására, továbbá élőerejének és harceszközeinek megsemmisítése céljából a harc előtt vagy harc közben létesítenek. Rendeltetés szerinti felosztásuk: gyalogság, harckocsik, szállítóeszközök elleni műszaki zárak. Működésük szerint robbanó és nem robbanó műszaki zárak különböztethetők meg. Robbanó például az aknákból létesített műszaki zár, nem robbanó zárak a csapdák, árkok, buktatók, fa- és betontorlaszok, drótakadályok

napi feladat – a támadó harc során a magasabbegységek számára egy napra meghatározott harci feladat, amely bizonyos ellenséges harcászati csoportosítás szétverését és meghatározott terepszakasz elérését tartalmazza. Sokszor a nappali harctevékenység továbbfejlesztése céljából sor kerül éjszakai támadásra; ilyenkor rendszerint új feladatot szabnak meg

objektum – 1. tárgy, dolog, épület, létesítmény. 2. A hadszíntéren a hadászati, hadműveleti vagy harcászati irányban elhelyezkedő olyan politikai, gazdasági, illetve katonai jellegű létesítmény – és csoportosítás –, továbbá olyan tengeri és szárazföldi átjáró, amelynek megtartása, illetőleg birtokbavétele vagy megsemmisítése döntő hatással van a csapatok elé kitűzött célok elérésére. Az objektum lehet hadászati, hadműveleti vagy harcászati jelentőségű, állandó vagy mozgó jellegű, mesterséges létesítmény – vagy csoportosítás – vagy természetes képződmény

osztag – ideiglenes jellegű és állományú, különleges feladat teljesítésére kijelölt s ennek megfelelően megerősített alegység vagy egység

összpontosítás – a csapatoknak, harceszközöknek meghatározott irányba, illetve körzetbe történő csoportosítása

összpontosított tűz – több tűzfegyvernek egy célra, illetve célterületre irányuló tüze

össztűz – az a tüzelési mód, amikor több lövegből, aknavetőből, esetleg gyalogsági fegyverből egyidejűleg nyitnak tüzet egy célra vagy célterületre. Össztűznek nevezik a sorozatvetőknek a megengedhető legnagyobb gyorsasággal kilőtt sorozatát is

páncélelhárítás – a II. világháború idején a harcbiztosítás egyik eleme. Rendszere magában foglalta a felderítés, figyelés és riasztás megszervezését, a tüzérség páncélelhárító tűzrendszerének megszervezését, a rohamlövegek és harckocsik tüzének, valamint a repülők páncélelhárító csapásainak összehangolását, a gyalogsági páncélelhárító eszközök és lángszórók alkalmazását, a páncélelhárító tüzértartalékok és a mozgó zártelepítő osztagok manővereinek megszervezését

páncélelhárító körlet – a terepen vagy térképen kijelölt, három vagy négy ponttal körülhatárolható terület, amelyet védelemben, a várható páncélostámadás irányában építettek ki, s erősítettek meg a harckocsik támadásának elhárítására

páncélelhárító tüzértartalék – páncéltörő tüzér, ágyús tüzér, esetenként harckocsi- vagy rohamlöveg-alegység, illetve egység vagy magasabbegység, amely az összfegyvernemi csapat parancsnokának tartalékát alkotta az ellenséges páncélostámadás elhárítására. A páncélelhárító tüzértartalékba esetenként lángszórós és műszaki alegységeket (mozgó zártelepítő osztagokat) is beosztottak. A páncélelhárító tüzértartalék rendeltetése: ugrásszerűen megnövelni a páncélelhárító eszközök számát és tűzerejét az ellenséges harckocsik tevékenységének irányában

páncéltörő ágyú – az ellenség páncélozott céljai elleni harcra rendszeresített löveg. Tűzfeladatát közvetlen irányzással, viszonylag kis és közepes lőtávolságon oldja meg. Jellemzői: kis súly, alacsony építés, csöve vízszintesen nagy szögben elfordítható, nagy tűzgyorsaság, s emiatt rendkívül lapos röppályájú

parancs – 1. meghatározott cselekvésre, magatartásra való felszólítás. 2. Az elöljáró parancsnoknak az alegység, egység, magasabbegység feladatát megszabó szóbeli vagy írásos, esetleg térképvázlaton vagy fényképen rögzített parancsa. A harci tevékenységgel összefüggő parancsokat harcparancsnak is szokták nevezni. A parancs a csapatok vezetésének alapja, amely pontjaiban mindenekelőtt felméri a csapattal szemben álló ellenség erejét, összetételét, elhelyezkedését, tevékenységének jellegét. Rögzíti a csapat harcfeladatát és a parancsnok elhatározását, ismerteti a csapattal szomszédos csapatok harcfeladatait, és meghatározza a velük közös sávhatárokat, előírja a csapat alárendelt kötelékeinek, valamint a megerősítésül azok alá rendelt, illetve támogatásukra adott kötelékeknek a feladatát, kijelöli csatlakozásaikat, és rendelkezik szárnyaik biztosításáról, valamint együttműködésükről, megszabja a páncélelhárításra és légvédelemre irányuló feladataikat. Külön pontokba foglalva adja meg a tüzérség, harckocsi- és rohamlöveg-, valamint műszaki kötelékek azon feladatait, amelyeket az egész csapat harcának érdekében hajtanak végre; a tartalékok erejét és összetételét s feladataikat; a feladatok végrehajtásának készenléti idejét; a vezetési pontok helyét és várható áttelepülési irányát; a harcjelentések felterjesztésének határidejét és módját, valamint a használatos jeleket

parancsnok – adott katonai szervezet egyszemélyi vezetője. Alárendeltjeit az állam törvényeiben, a katonai szabályzatokban és elöljárói utasításaiban biztosított jogköre alapján vezeti. Minden tekintetben felelős az aláren-

delt szervezet katonai, politikai és erkölcsi állapotáért. Továbbá azért, hogy az adott szervezet sikeresen teljesítse az eléje kitűzött feladatokat

parlamenter – ismertetőjellel – általában fehér zászlóval – ellátott olyan személy, akit a hadviselő felek egyike felhatalmazott arra, hogy a másik féllel tárgyalásokat kezdjen. Személye – és kísérete – a nemzetközi hadijog egyezményeinek szabályai szerint sérthetetlen

peremvonal – a védelmi rendszer első árkának képzeletbeli vonala

rajtaütés – az ellenség meglepésszerű megtámadása fogolyejtés, okmányok, fegyverek, harceszközök zsákmányolása vagy vezetési pontok, rádiótechnikai eszközök és más fontos objektumok megsemmisítése vagy harcképtelenné tétele céljából

rés – a támadó csapatok csapásai következtében a védelmi rendszerben keletkezett hézag

reteszállás – a védelembe beékelődött ellenséges erőknek a szárnyak irányába történő további térnyerése megakadályozására kijelölt, illetve berendezett állás

reteszelés – 1. a védelmi rendszer mélységébe beékelődött ellenség megakadályozása abban, hogy a beékelődést továbbfejlessze a szárnyak és a mélység irányába. 2. Bekerítésből való kitörés során a kitörést végrehajtó főerők szárnyainak és oldalának biztosítása

riadókészültség – olyan készenléti állapot, amely riadó esetén a leggyorsabb cselekvési lehetőséget biztosítja az alakulat, illetve az intézmény számára

roham – a támadó harc legfontosabb, legnehezebb mozzanata. Rendeltetése: befejezni az ellenálló erők közvetlen szétzúzását, és ezzel lehetővé tenni a támadásnak a mélységbe való sikeres kifejlesztését

sáv – a terepnek a csapatok harctevékenységéhez kijelölt része

sávhatár – tereptárgyakkal meghatározott képzeletbeli vonal, amelyekkel a csapatok tevékenységét területileg elhatárolják egymástól. A sávhatárokat mindig az elöljáró parancsnok jelöli ki

seregtest – a haderőnemek olyan hadműveleti, illetve hadászati, hadműveleti rendeltetésű köteléke, amely összfegyvernemi és fegyvernemi vagy haderőnemi magasabbegységeket és egységeket, valamint szakcsapatokat

foglal magában. A harcos állományon kívül vezető szervekkel és vezetési eszközökkel, hadtáppal és szakszolgálatokkal is rendelkezik. Seregtestek: hadsereg, front, flotta

siker megszilárdítása – a harctevékenység során elért eredmények megtartására, valamint az ellenség olyan tevékenységének meghiúsítására irányuló rendszabályok összessége, amellyel az elért eredményeket csökkenteni vagy felszámolni igyekszik

sorozatvető – több csővel vagy több vezetősínnel felszerelt és sorozatlövésre alkalmas harceszköz. Például a „Katyusa"

stratégia – 1. háborúban a harc egész szervezése és vezetése a harc céljának, főerőinek és tartalékainak szempontjai alapján. 2. Hadászat. 3. A hadvezetés művészete

szabad szárny – a csapatok harcrendjének, illetve hadműveleti felépítésének szomszédokkal nem érintkező, velük tűzösszeköttetésben nem levő szárnya

szárnyak és csatlakozások biztosítása – harctevékenységet folytató kötelékek szárnyai, csatlakozásai ellen irányuló ellenséges tevékenység meghiúsítására és elhárítására szolgáló rendszabályok és intézkedések

széles arcvonal – a csapatok harcrendjének a szabályzatokban rögzített normáktól eltérő, azoknál lényegesen nagyobb szélességű kiterjedése

személyi állomány – katonai alakulat rendszeresített vagy valójában meglevő létszáma

színlelés – csapatok és csapatobjektumok jelenlétének, valamint a csapatok tevékenységeinek utánzása olyan körzetben, illetve terepszakaszon, ahol azok nincsenek. Célja az ellenség megtévesztése

tábornok – az ezredesi és a marsalli rendfokozatok közé eső (vezérőrnagy, altábornagy, vezérezredes, hadseregtábornok) rendfokozatok gyűjtőneve

taktika – 1. módszer. 2. Fortély. 3. Harcmodor. 4. Egy-egy ütközet – illetve a háború egy-egy szakasza – tervezésének és vezetésének tudománya; harcászat; harci módszer az egyes ütközetekben, illetőleg a háború egy-egy meghatározott szakaszában

találkozóharc – a harctevékenység egyik fajtája, amikor egyidejűleg mindkét fél támadással igyekszik megoldani feladatát. Célja: a támadó ellen-

séges csoport megsemmisítése, meghatározott körzet vagy terepszakasz birtokbavétele és kedvező feltételek teremtése a harctevékenység folytatásához. Jellemzői: a helyzet tisztázatlansága és éles változásai, a harctevékenység határozottsága és gyors lefolyása, a kezdeményezés megragadásáért és megtartásáért folyó megfeszített küzdelem, a harcrend hirtelen változásai, mindkét félnél a nyitott szárnyak és a szabad manőverek lehetőségei

támadás – a hadi-, illetve a harctevékenység alapvető fajtája, amelynek döntő jelentősége van a győzelem kivívásában. Hadászati, hadműveleti és harcászati méretekben – mindhárom szoros összefüggésben és kölcsönhatásban áll egymással – folyik

támadás felújítása – meghatározott feladat teljesítése céljából az ideiglenes, rövid ideig tartó védelmi, vagy – visszavonuló tevékenységet követően – a korábbi támadó tevékenység folytatása

támadási ütem – a támadó csapatoknak a harcfeladat teljesítése közben megtett távolsága és a ráfordított idő hányadosa. Kilométer/órában vagy kilométer/napban fejezik ki. A harc menetének fontos mutatója

támogatás – az elöljárónak az a tevékenysége, amikor a saját rendelkezésére álló erőkkel és eszközökkel segíti alárendelt csapatait harcfeladatuk végrehajtásában, anélkül hogy a segítő erőket és eszközöket a csapatok alárendeltségébe helyezné

támpont – lövész- vagy harckocsiszakasz, illetve lövészszázad számára kijelölt olyan tereprész, amelyet tüzelőállásokkal, harcárkokkal, fedezékekkel, óvóhelyekkel, tartalék és színlelt állásokkal, műszaki zárakkal úgy rendeznek be, hogy körvédőképes legyen. A századtámpontok alkotják a zászlóalj védelmének alapját

tarack – alsó és felső szögcsoportban egyaránt tüzelő löveg, 105 milliméteres űrméretig könnyűnek, 175 milliméteres űrméretig közepesnek, 175 milliméteres űrméreten felül pedig nehéznek nevezik őket. A könnyű tarackok lőtávolsága 10–12, a közepeseké 16–18, a nehezeké 20–22 km. Rendszerint megosztott irányzással tüzelnek

tartalék – 1. az a forrás, amelyből a csapatok anyagi és emberveszteségeit pótolják, illetve új kötelékeket szerveznek. 2. A harcrendben, illetve a hadműveleti felépítésben az előre nem látható, váratlan feladatok megoldására létrehozott csoportosítás

„Tigris" – német közepes harckocsi elnevezése

további feladat – támadásban a kitűzött hadműveleti cél elérése

:ömegtűz – az összfegyvernemi magasabbegység egész tüzérségének vagy tüzérsége nagyobb részének egyidejű tűzcsapása az ellenség csoportosítására, hogy a legrövidebb időn belül okozzon súlyos veszteséget neki

törzs – a csapatok vezetésének alapvető szerve, amelyre a harctevékenység időben történő megszervezése, valamint folyamatos vezetése hárul. Munkáját a parancsnok intézkedései, illetve utasításai és az elöljáró törzs rendelkezései szerint végzi. Legfontosabb feladata: az adatok gyűjtése, értékelése és a parancsnoki elhatározás meghozatalához való feldolgozása, a parancsnok elhatározása alapján a parancsok formába öntése, a csapatokhoz történő eljuttatása, a végrehajtás ellenőrzése, az együttműködés, a minden oldalú biztosítás és a híradás megszervezése

tűzáthelyezés – a tűzzel való manőverezés egyik módja. A tűzfegyverek – a tüzelőállás megváltoztatása nélkül – egyik célról a másikra helyezik át tüzüket

tűzcsapás – a tüzérség tűzfeladatának megoldási módja. Gyorstűzzel vagy meghatározott idő alatt lövik. Ha meghatározott idő alatt kell végrehajtani, akkor a tüzelést gyorstűzzel kezdik, majd az időtartamtól és a felhasználható lőszermennyiségtől függően meghatározott ütemű módszeres tűzzel folytatják

tüzérségi sűrűség – viszonyszám, amely kifejezi, hogy 1 km szélességű arcvonalra hány löveg jut

tüzérségi támadás – 1. magában foglalja a tüzérségi előkészítést, a roham tüzérségi támogatását, valamint a lövészeknek és a harckocsiknak az ellenséges védelem mélységében vívott küzdelméhez nyújtott tűzzel való kísérést. 2. Az összpontosított vagy manőverező ellenséges csoportosításra mért tűzcsapás

tűzhenger – támadó tevékenység során alkalmazott tüzérségi tűznem – összefuggő tűzfüggöny lövése egy, vagy két-három terepszakaszra a rohamozó csapatok előtt. A tűzhengert a csapatok előremozgási ütemének megfelelően helyezik át

tűzrendszer – a tűzfegyverek szervezett, előkészített tüze. Magában foglalja a lövészfegyverek, a páncélelhárító fegyverek, valamint a tuzérségi fegyverek tűzrendszerét, ezek egybehangolt tevékenységére épul, és alapja a tüzérségi tűz. A tűzrendszer felöleli a tűzcsapásokat, az összefuggő tűzov létesítését, valamint a tűzzel való manővert

tűztámogatás – az ellenség folyamatos lefogása a támadás folyamán tüzérségi tűzzel és repülők csapásaival

tűzvezetés – a tűzfeladatok meghatározásával, a tűz kiváltásával, megfigyelésével, és helyesbítésével kapcsolatos tevékenység

ultimátum – határidőhöz kötött, vitát nem tűrő, követelést tartalmazó diplomáciai jegyzék, illetve feszólítás

utóvéd – menetben vagy visszavonulás közben levő csapatok hátának fedezésére hátrahagyott megerősített összfegyvernemi alegység

ügyeletes tűzfegyver – az ellenség váratlan tevékenységének elhárítására állandóan készenlétben tartott tűzeszköz. Például: géppuska, tüzérségi löveg, aknavető

védelem mélysége – a védelem felépítése a peremvonaltól a védelem hátsó határáig

védőállás – védelmi harc megvívására műszakilag berendezett terület

védőharc (védelem) – a harctevékenység egyik fajtája, amelyet az ellenség támadásának visszaverése, meghatározott irányok biztosítása, és kijelölt területek (objektumok) megtartása céljából alkalmaznak

védőöv – összefüggő védelmi rendszer, amit a szárazföldi csapatok magasabbegységei védenek. Általában két-három védőállást foglal magában. Az első védőövet – más néven fővédőövet – az első lépcsőben elhelyezett hadosztályok védik. A második védőövet a hadtest második lépcsőjében levő hadosztály védi. Az első és második védőöv együttesen alkotja a védelem harcászati mélységét. Mögötte, a hadműveleti mélységben további védőövek lehetnek

vezénylő tábornok – nagyobb köteléket (általában hadsereg, hadtest) vezénylő tábornok elnevezése

vezérkar – az állam fegyveres erőinek központi vezető szerve. Feladata az állam katonai tevékenységével összefüggő alapvető katonai tervek és rendszabályok kidolgozása

vizi akadályok – állandó nyílt vízfelszínű, legalább tízméteres mederszélességű folyók vagy állóvizek. Akadályjelleguk a part- és mederviszonyoktól, a víz mélységétől, sebességétől és szélességétől függ

Waffen-SS – „védőalakulat" – Schutz-Staffel –, a német Nemzetiszocialista Párt által alapított katonai alakulat, amelyet politikai célú erőszakosságok elkövetésére hoztak létre. Hitler hatalomra jutása után ebből fejlesztették ki az úgynevezett Waffen-SS-t, a fasiszta haderő legfanatikusabb és legbrutálisabb erejét, amely szervezetten követte el a háborús bűncselekmények tömegét. A Waffen-SS kötelékei a hitleri haderő legjobban kiképzett csapatai voltak. Soraiba önkéntes jelentkezés alapján lehetett bejutni. A háborús bűncselekmények elkövetésében betöltött szerepük – a koncentrációs táborokban és a német haderő által megszállt területek lakosaival szemben végrehajtott tömegmészárlásaik és kegyetlenkedéseik – miatt az egész szervezetet, minden tagjával háborús bűnösnek ítélték

Wehrmacht – véderő. A német szárazföldi csapatok elnevezése

x-nap – német meghatározás, az előre kidolgozott hadművelet kezdetének napját jelölték vele

zárótűz – tüzérségi tűznem. Az ellenség rohamozó gyalogságára, harcjárműveire lövik, előremozgásuk útvonalának egy vagy több terepszakaszára. A zárótűz lehet mozgó, vagy merev. A mozgó zárótűz megnyitását a legtávolabbi terepszakaszon kezdik, és terepszakaszról terepszakaszra helyezik át a saját csapatok felé. A merev zárótüzet rendszerint ellenlökések visszaverésére lövik, közvetlenül a saját csapatok peremvonala elé, illetve a saját védelem mélységébe

A könyv aktualitását nemcsak az adja, hogy 1992 a II. világháború sorsfordító ütközetének ötvenedik évfordulója, hanem az, hogy magyar nyelven mindeddig nem jelent meg valamennyire is tény-, és adathű összegző elemzés az emberiség történetének legsúlyosabb, legtöbb áldozatot követelő csatájáról. A szerző könyve messze különbözik a nálunk szokványos hadtörténeti fejtegetésektől. Szinte regényszerű fordulatokkal teli, a "civil" közönség számára is élvezetes, könnyen érthető művet kap kezébe az olvasó. Adatai, következtetései olykor meghökkentőek, mert rengeteg tény és esemény másképp rögződött a köztudatban (különösen a német és a szovjet tábornokok többségükben önigazoló jellegű emlékiratai nyomán), mint ahogy valójában megtörtént. A szerző egyebek között bebizonyítja, hogy nemzeti tragédiánk - a magyar 2. Hadsereg pusztulása a Don-kanyarban - a Sztálingrádi csata részhadműveleteként következett be.
A szenzációs tanulmány függeléke a legfontosabb korabeli dokumentumokat, és a katonai szakkifejezéseket is tartalmazza.